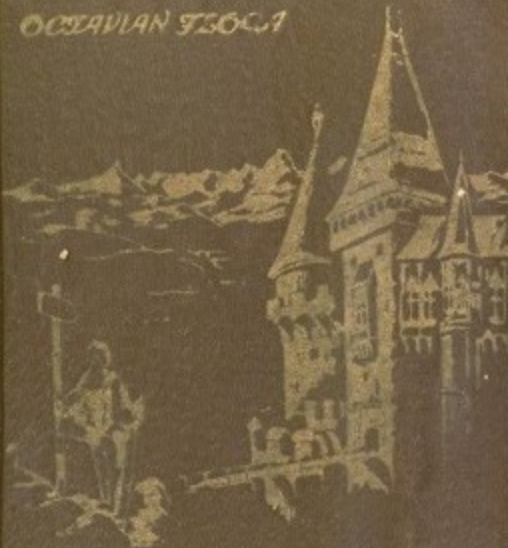

ROGA
REGIUNEA
HUNEDOARA

OCTAVIAN TRSCU

REGIUNEA
HUNEDOARA
GHID TURISTIC

GHID TURISTIC

GHIDUL

REGIUNII HUNEDOARA

OCTAVIAN FLOCA

REGIUNEA
HUNEDOARA

Ghid turistic

CU

174 ILUSTRAȚII ȘI 3 HĂRȚI

= 1957 =

Cuvînt de însoțire

O carte ca aceasta pe care o ai în mînă, tovarășe, cu toată modesta ei înșășișare și în ciuda titlului ei modest de Ghid al Regiunii Hunedoara, e mai mult decît pare la prima vedere. Ca orice carte bună, în general, ea te învață și te desfată, procurîndu-și o plăcere și o îmbogățire a cunoștințelor. „Ghidul Regiunii Hunedoara” întrunește, însă și alte calități, specifice unor asemenea publicații. El, ghidul, e un adevărat tovarăș de drum, plăcut și credincios prieten care te povățuiește la fiecare pas.

Fie că străbași aveau orașele și satele, munții, văile și cîmpiile acestei frumoase și istorice regiuni, fie că le cutreeri numai ou ochii gîndului și ai inimii, acest prieten călăuzitor te face nu numai să vezi, dar să și înțelegi întreaga bogăție de frumuseți naturale și de mărețe înșăptuiri, de ieri și de azi, ale poporului, lucruri de care, mai mult, poate, decît orice altă regiune a Patriei, e plin acest colț de țară strămoșească.

Dar făcîndu-te să cunoști și să înțelegi făptura naturii și faptele omului luptei și al muncii, cartea pe care o citești te mai îndeamnă, tovarășe, să și îndrăgești și să admiri ținutul și oamenii din această parte a țării tale și, prin ei, întreg pămîntul Patriei și tot poporul care a făurit-o, a apărat-o și înfru-

musejat-o. Ea te va ajuta, tovarășe, să știi prețui mai bine și gloria veacurilor trecute și grandoarea vremurilor de astăzi. Deși numai un „ghid”, cartea aceasta e o înaltă lecție de istorie și un minunat mijloc de educare spre adevăratul patriotism. Din întreaga desfășurare a vieții omenești pe aceste meleaguri ale Hunedoarei, ale Văii Jiului, ale Bălgradului și ale Retezatului, ale Țării Hașegului și Țării Moșilor, ale munților Vulcan și Orăștiei, se desprinde limpede rolul și rostul pe care l-a avut poporul acestor ținuturi din cele mai îndepărtate vremi și pînă astăzi: lupta și munca pentru libertate și pentru un trai mai fericit. Azi, cînd bogățiile și frumusețile țării sînt ale poporului, sensul frămîntărilor din trecut iese la iveală în toată strălucirea lui.

Realizările uriașe din zilele noastre stau mărturie pentru puterea de muncă și de creație a poporului muncitor descătusat de orice piedecă și asuprire. Datele cuprinse în Ghid, în această privință, sînt revelatoare. Ele ne umplu sufletul de mîndrie și de nădejdi.

Acestea sînt, după noi, marile merite ale cărții de față. Sistematica și grijuliu prezentare a lucrurilor înlesnesc întrebuițarea cu folos a materialului documentar și educativ.

Iată de ce noi socotim că trebuie să fim recunoscători celor care au avut gîndul bun de a iniția și de a sprijini această publicație: Comitetului Regional al P.M.R. și Comitetului Executiv al Sfafului

Popular din regiunea Hunedoara. Pilda lor va fi și eu trebui să fie urmată și de alte regiuni.

Cuvinte de mulțumire se cuvin autorului, tovarășului O. Floca, directorul Muzeului Regional din Deva, pentru osteneala și priceperea depusă cu întocmirea Ghidului.

Sîntem, însă siguri că cea mai profundă recunoștință și mulțumire către inițiatori și autor va veni din partea celor mulți care vor folosi din plin această utilă și binevenită carte.

Acad. Prof. C. DAICOVICIU

I. Privire generală

1. Poziția geografică. — 2. Privire istorică. — 3. Relieful. — 4. Formații geologice, zăcăminte minerale. — 5. Clima. — 6. Apele. — 7. Solul, flora și fauna. — 8. Vinat și pescuit. — 9. Populația. — 10. Industria. — 11. Comerțul. — 12. Agricultură. — 13. Organizare, împărțire administrativă. — 14. Învățământ și cultură.

1. POZIȚIA GEOGRAFICA

Regiunea Hunedoara e situată în sud-vestul Transilvaniei. Cuprinde o suprafață de 1.048.196 ha (10.482 kmp), cu o populație de 572.671 locuitori.

Se mărginește, la vest, cu regiunea Timișoara și Oradea; la nord, cu regiunea Cluj; la est, cu regiunea Stalin și Pitești, iar la sud cu cea a Craiovei.

2. PRIVIRE ISTORICA

Actuala împărțire administrativă a regiunii corespunde cerințelor economice ale populației; ea cuprinde atât marile centre industriale, cât și terenuri agricole, pentru a înlesni astfel schimbul între oraș și sat.

În decursul veacurilor, regiunea Hunedoara s-a format și dezvoltat din vechile „districte” ale comitatului. Aceste districte derivă din primele organizații sociale de la începutul evului mediu și anume din vechile obști cneziale, pe care documentele vremii le

61964

amintesc în părțile Hațegului, Devei și Hunedoarei încă din veacul al XIII—XIV-lea. Sub regatul feudal maghiar, aceste teritorii, ocupate într-o fază ulterioară, cuceririi altor teritorii din Transilvania, au constituit comitatul Hunedoara, care în secolele XIV—XV-lea cuprindea șapte cetăți, douăsprezece orașe și târguri, 481 de sate. Zărândul, la nord, a format un comitat aparte. El a fost alipit comitatului Hunedoara din anul 1784.

În veacul al XVIII-lea, comitatul era împărțit în mai multe districte: al Hațegului cu 80 localități, al Mureșului cu 92 localități și valea Mureșului cu 125 de localități.

La începutul secolului al XIX-lea, județul Hunedoara e împărțit în 18 cercuri (plăși).

Prin delimitarea comitatelor la 1876—77, comitatul Hunedoarei s-a format din comitatul de mai înainte la care s-au mai adăugat: scaunul Orăștiei, 65 comune din comitatul Zărândului, orașul Hunedoara și orașul Hațeg. Capitala era la Deva.

Vechea împărțire a județului era arbitrară, bazată numai pe considerente de ordin istoric. Ea nu corespundea necesităților și perspectivelor de dezvoltare a unei regiuni, în care alături de o industrie puternică trebuie să existe și o temeinică bază agricolă pentru aprovizionarea poporului.

★

Regiunea Hunedoara, prin bogățiile sale și datorită poziției geografice minunate, a oferit un bun adăpost omului încă din timpuri străvechi. Ținutul hunedorean este un punct de întâlnire a principalelor

linii de comunicație pe uscat ca și pe apă. Prin valea Mureșului trece drumul cel mai scurt care leagă ținuturile Carpaților cu valea Tisei. Din inima regiunii se desprind apoi căile de trecere prin sudul țării sau Banat spre Dunăre și Peninsula Balcanică.

De-a lungul veacurilor, regiunea Hunedoara a fost intens locuită. Începând cu comuna primitivă, fiecare epocă a lăsat urmele sale materiale ca dovadă a existenței societății omenești în acest ținut.

Primele urme ale vieții omenești aici ne conduc, cu multe milenii înaintea erei noastre, în epoca paleolitică, epoca pietrei cioplite. Existența omului paleolitic locuitor al peșterilor este atestată prin urmele aflate în peșteri sau pe terase. În peșterile de la **Ohaba-Ponor, Cioclovina, Nandru, Crăciunești** s-au găsit produsele materiale caracteristice paleoliticului, constătătoare din unelte de piatră ale omului primitiv, ca: răzuitoare, vîrfuri de lance ca și urmele unor vetre de foc. Alături de acestea au fost date la iveală fosile ale animalelor acelei epoci: urs de peșteră, cal sălbatic, bivol sălbatic, hienă etc. Paleoliticul din peșterile hunedorene este cel mai bine reprezentat din toată țara.

De la paleolitic se face trecerea la gînta matriarhală din neolitic. În unele așezări, cum este cea de la **Ohaba-Ponor** sau **Crăciunești**, s-au găsit deasupra straturilor culturale paleolitice urme ale culturii materiale neolitice. Omul neolitic este locuitor al teraselor așezate lângă ape, iar locuința și-o face la suprafață; el apare în forma lui desăvîrșită. Practică agricultura primitivă, domesticește primele animale, e crescător de vite, practică olăritul. Uneltele de care se folosește, din piatră sau os, pe lângă că sînt mai

61 564

numeroase decît în epoca anterioară, sînt perfecționate.

În așezările neolitice de la valea Nandruului și Deva s-a aflat, pe lîngă o ceramică foarte dură, și o ceramică îngrijită, fină. Așezarea neolitică de la **Turdaș**, pe Mureș, este una dintre cele mai reprezentative de la noi. În această așezare s-au aflat trei straturi culturale datorite unei dezvoltări succesive.

Urmează comunitatea gentilică patriarhală, epoca metalelor: arama și bronzul. Apariția toporului de metal și a sabiei de luptă înlesnește progresul agriculturii, al creșterii animalelor în turme și apariția războiului între triburi. Urmele acestei epoci s-au aflat pe aproape întreg cuprinsul regiunii. Unele din produsele găsite sînt de fabricație locală, altele sînt obiecte venite din alte teritorii. Mai multe culturi aparținătoare epocii bronzului au fost sesizate în așezările regiunii Hunedoara („Coșofeni”, „Wietenberg“).

Cu epoca fierului ne aflăm în plină perioadă a destrămării comunei primitive.

Ca centru al stăpînirii dacilor și romanilor, teritoriul Hunedoarei trece, cu drept cuvînt, ca cel mai însemnat loc al țării sub gîlia căruia s-au păstrat urmele cele mai importante ale acestor popoare (ca și capitalele lor).

Dealurile munților Orăștiei, cu posibilitățile de existență și bogățiile pe care le prezintă au fost pe cît de potrivite pentru forma de trai și de apărare a dacilor, pe atît de prețuite de ei. Urmele statului sclavagist începător al dacilor din timpul lui Burebista și pînă la Decebal, în nici o altă parte a înșirerii sale nu sînt atît de bine documentate ca prin

urmele cetăților dace de la **Costești**, **Piatra Roșie**, **Blidaru**, **Grădiștea Muncelului**. Toate aceste așezări, împreună cu altele, ne fac dovada locuirii în secolul I înainte erei noastre și secolul I era noastră a populației dacice, populație de agricultori, păstori și buni meșteșugari, pe aceste meleaguri.

Bogățiile locului, păduri, terenuri de pășunat și agricultură la șes, bogățiile minerale etc., situația geografică și legăturile cu ținuturile vecine au permis încheierea unei stăpîniri puternice în secolele amintite, de cînd se păstrează cele mai monumentale urme materiale ale societății dacice din munții Orăștiei.

Cu al doilea război al lui Traian, terminat cu supunerea statului dac, Dacia trece sub stăpînirea romană. Urmele materiale ale culturii romane sînt și ele deosebit de bogat reprezentate pe teritoriul regiunii Hunedoara. În afară de **Sarmizegetusa**, capitala provinciei romane, cu toate vestigiile rămase — zidurile orașului, forul, clădirea augustalilor, amfiteatrul — păstrate atît de bine, care pot fi văzute și astăzi în toată splendoarea lor, mai amintim urmele așezării romane de la **Apulum** (Alba Iulia), **Ampelum** (Zlatna), **Micia** (Vețel), **Gernisara** (Cigmău), **Aquae** (Călan) etc. Aceste localități, împreună cu toate descoperirile legate de ele, ca și alte urme aduse la suprafață, ne dau o imagine clară asupra vieții romane de aici. Drumuri antice, monumente de tot felul, castre militare, exploatare miniere, toate constituie bogate urme din perioada de stăpînire romană în Dacia.

După părăsirea Daciei de către romani, ținutul hunedorean a devenit un loc de trecere a popoarelor

migratoare, care nu ne-au lăsat urme prea evidente, cu excepția slavilor care s-au contopit cu populația autohtonă. Cîteva morminte, obiecte de podoabă și ceramică de factură slavă sînt dovezi (pe lângă cele toponimice) ale existenței populației romino-slave din perioada feudalității timpurii.

La venirea ungarilor, aceștia au găsit unele formațiuni sociale, obști cneziale prin părțile Hațegului și Hunedoarei, care au opus dîrză rezistență feudalismului.

Aceste cnezate erau constituite din populație liberă condusă de juzi și cneji. Ei se judecau după vechiul obicei al pămîntului. Această situație privilegiată s-a păstrat mult timp pînă la sfîrșitul veacului al XV-lea, mai ales la rominii din țara Hațegului. Aceste teritorii au avut strînse legături cu rominii de dincolo de munți. Țara Hațegului aparținea voievodului Litovoi. Se ducea o luptă între feudalismul apusean maghiar puternic cristalizat și feudalismul răsăritean slav, mai puțin evoluat, în care exploatarea nu era accentuată și nu se dezvoltau încă contradicții esențiale între forțele de producție și relațiile de producție. În această luptă biruie feudalismul maghiar, element mai puternic. Mulți romini din țara Hațegului trec munții dincolo, într-o societate ca cea a lor pe care o părăsiseră. În urma acestor transformări, regatul maghiar organizează comitatul Hunedoarei pe care-l înglobează la voievodatul Transilvaniei, supus regatului feudal maghiar. El se va dezvolta pe linia evoluției modului de producție feudal.

Un episod de grea încercare pentru populația hunedoreană îl constituie năvălirea tătarilor care jefuiesc ținutul și orașele Alba Iulia și Deva,

În evul mediu, întregul ținut al Hunedoarei aparținea nobililor ce aveau în stăpînire cetățile Deva, Hunedoara și Hațeg, împreună cu iobagii de pe moșii. Viața iobagului era insuportabilă. Sarcini multiple apăsau pe umerii țărănimii. De aceea nu rare sînt episoadele de luptă ale țărănimii hunedorene de-a lungul evului mediu. Uneori, ele se împletesc cu lupta populației orășenești. Astfel, la răscoala din 1296 iau parte și orășenii din Alba Iulia. Răscoala de la Bobîlna, din anul 1437, a izbucnit în satele din jurul Devei. Pămîntul hunedorean a fost străbătut apoi de răscoala din 1526, condusă de Iovan Țarul, care se întinde din Banat pînă la Orăștie.

În veacul al XVIII-lea, în afară de marea răscoală condusă de Francisc Rakoczi al II-lea, se înregistrează răscoala din 1721 a țărănilor din Dobla împotriva stăpînirii habsburgice, care se instalase în Transilvania după perioada suveranității turcești. Toate mișcările sociale din veacul al XVIII-lea se îndreaptă împotriva habsburgilor, care au supus acest teritoriu unei exploatari intense.

Premergătoare marii răscoale a țărănilor din 1784—85, condusă de Horia, sînt: răscoala din 1735 condusă de Visarion și cea din 1759—61 a lui Șofronie din Cioara.

Răscoala țărănilor din 1784 s-a desfășurat în mare parte pe pămîntul hunedorean, cuprinzînd satele din munții Apuseni, din jurul Devei, Albei, Hațegului, Hunedoarei etc.

Toate aceste mișcări au constituit manifestarea unei lupte pentru emancipare socială. Dacă ele nu au reușit să-și atingă ținta, au zguduit totuși, din temelii sistemul feudal. Anul revoluționar 1848 afirmă

puterea noii clase sociale, burghezia. Transformările sociale au dus la apariția clasei capitaliste și a proletariatului, clasă ce își consolidează puterea prin exploatarea proletariatului. Exploatarea capitalistă este adânc simțită și de clasa muncitoare din regiunea Hunedoara. În marile centre industriale: bazinul carbonifer al văii Jiului, centrul siderurgic al Hunedoarei, regiunea minieră a munților Apuseni, în uzine și fabrici, este concentrată majoritatea populației din regiune. Supusă unei exploatare nemiloase, pradă capitaliștilor și patronilor lacomi de profit maxim, muncitorimea a zăcut în mizerie și foame, măcinată de boli și sărăcie. Nu rare au fost ridicările acestei muncitorimi în luptă pentru o viață mai bună. Inca de la sfârșitul secolului trecut, minerii din valea Jiului au început mișcarea grevistă. Această mișcare a luat în 1906 proporțiile unei mari greve care a cuprins valea Jiului. Grevei generale din 1920 i se alătură și minerii de aici.

Dar dintre toate aceste acțiuni de luptă, greva din 1929 de la Lupeni constituie cel mai mare episod din lupta muncitorimii miniere. Greva a început în ziua de 5 august. La somația prefectului din Deva, Rozvani, de a înceta greva, muncitorii au condiționat reluarea lucrului de satisfacerea cererii lor. În 7 august, armata a înconjurat uzina. Prefectul a ordonat deschiderea focului. Cu această ocazie, au fost omorâți 25 muncitori, iar 200 au fost răniți, restul refugiindu-se prin păduri. Această acțiune a fost înăbușită în sânge, dar avântul revoluționar al muncitorilor nu a putut fi stăvilit.

Mulți fii ai clasei muncitoare au fost străpunși de gloanțele burgheziei, pentru că s-au ridicat la luptă pentru dreptate muncitorească. Eroul clasei muncitoare Filimon Sirbu, care a trăit în comuna ce poartă numele din raionul Ilia, este un viu exemplu de lupta fineretului comunist.

Alături de clasa muncitoare, s-a ridicat la luptă și țărănimia săracă și masele de proletari agricoli. Printre acțiunile mai de seamă ale țărănimii hunedorene se înșiră răscoala țăranilor din Criș din anul 1926.

Lupta clasei muncitoare și a țărănimii sărace a continuat și în perioada fascizării României. Partidul Comunist Român a călăuzit lupta clasei muncitoare împotriva societăților și a patronilor capitaliști, care, înrobind economia țării, îndreptau producția în scopuri războinice.

Clasa muncitoare a protestat împotriva războiului mișelesc ce se pregătea și cerea scoaterea României din alianța fascistă.

Lupta muncitorilor nu a fost zadarnică. Eliberarea țării noastre la 23 August 1944 a adus după sine eliberarea muncitorimii din robia economică și politică; ea a devenit stăpînă pe propria-i soartă. A înlăturat de la putere pe patronii capitaliști și a înfăptuit cele mai revoluționare transformări.

Sub conducerea Partidului Muncitoresc Român, clasa muncitoare din regiunea noastră a devenit azi o puternică forță în construirea socialismului în țara noastră.

3. RELIEFUL

Deși regiunea hunedoreană este situată în parte în valea Mureșului de mijloc, totuși, ea se prezintă ca una dintre cele mai muntoase regiuni ale țării. În acest ținut aflăm toate formele de relief începând cu șesul văii Mureșului, cu micile ridicături, coline și dealuri și pînă la munți înalți acoperiți cu zăpezi, care durează uneori de la un an la altul.

Dreapta Mureșului, nordul regiunii, este acoperită de lanțul munților **Apuseni**, din care prima grupă la nord de Crișul Alb o formează ramificațiile munților **Bihorului** cu înălțimea cea mai mare la limita de nord a regiunii, „Găina” (1480 m) și „La țirg” (1464 m). La sud de aceștia, din Crișul Alb și pînă la valea Mureșului, la sud, și a Ampoiului, la nord-est, se întind munții **Metalici** și cei ai **Zărandului** formați din două creste principale, la est a **Cetrașului**, cu vîrfurile **Săcărîmbului** (1054 m) și la vest a **Drocei** (Crișul Alb), cu vîrfurile **Căraciu** (799 m) și **Măgura** (904 m), care se continuă pînă la cîmpia Tisei.

Tot în nord avem ramificații ale munților **Trascău**, cu înălțimea **Vulcanului** (1266 m).

Deși, după cum se vede din cele de mai sus, terenul din nordul regiunii este muntos peste tot, totuși înălțimi mai mari avem mai mult spre est decît spre vest, căci prin partea de est a regiunii trece arcul făcut de culmea înaltă a munților **Metalici** și, în continuare, de cei ai **Trascăului**.

La sud de Mureș, partea de vest a regiunii Hunedoara este acoperită de ramificațiile munților **Poiana Rusca**, cu înălțimile mai însemnate din regiune, **Rusca** (1359 m), vîrfurile **Lotrului** (1270 m), care se

întind pînă la **Porțile de Fier** ale Transilvaniei și se pierd la est în dealurile din stînga Streiului, iar spre nord în valea Mureșului.

În partea de sud a regiunii, avem munții **Retezatului**, sau munții **Hațegului**, cu vîrfurile **Pelcaga** (2511 m), **Păpușa** (2502 m), **Retezatul** (2484 m). Aceștia sînt unii dintre cei mai pitorești munți ai țării.

La est de munții **Poiana Rusca**, se întind, cuprinzînd întreg teritoriul dintre Mureș, Strei, Jiul de est și munții **Cibinului**, munții **Sebeșului** sau ai **Șurianului**, cu vîrfurile mai importante **Șurianu** (2061 m) și vîrfurile lui **Petru** (2133 m).

În colțul de sud-est al regiunii, la sud de Jiul de est și la est de Jiu, se întind munții **Parîngului** cu vîrfurile **Mindra** (2529 m) și vîrfurile **Parîng** (2075 m) iar de la aceștia spre vest, la sud de Jiul de vest, se află lanțul munților **Vîlcan**.

Lanțul munților **Vîlcan** cu ai **Parîngului**, cu cei ai **Sebeșului** și ai **Retezatului** închid bazinul minier de la **Petroșani**.

4. FORMAȚII GEOLOGICE, ZACAMINTE MINERALE

Din punct de vedere al formațiilor geologice regiunea Hunedoara este foarte variată. Munții **Hațegului**, **Vîlcanului** și cei ai **Parîngului** sînt de zona **sîsturilor cristaline** și a **granitului**. Munții **Poiana Rusca** și cei ai **Sebeșului** (**Șurianului**, **Cugirului**), mai tineri decît cei precedenți, sînt și ei din **sîsturi metamorfice**.

Munții din nordul regiunii, munții **Metalici**, prezintă ca formație geologică un mare amestec de roci cu consistență diferită: **gresie**, **calcare jurasice** foarte

rezistente, cretacee, pietre eruptive ca dacit, andezit, bazalt, cu predominarea acestora din urmă, ceea ce are mare importanță pentru conținutul lor bogat în minereu, mai ales în aur. Munții Zărandului ne apar ca un bloc cristalin, cu adaos de tufuri vulcanice noi; filoanele metalifere cuprind mai mult partea de nord a munților.

Dealurile din jurul Devei, ca și cele de la Uroi (Simeria), sînt și ele formate din rocă eruptivă (augit-andezit). Dealurile din stînga Mureșului sînt formate din ardezie. Intre Cerna și Strei avem straturi terțiare iar pe Mureș formații diluviale. În valea Mureșului de est, mai ales, dar și în alte locuri, se găsesc petice de cretacic.

Ținînd seama de constituția geologică a regiunii Hunedoara, constatăm că ea este foarte variată. De formațiile geologice sînt legate bogățiile minerale cu care regiunea este înzestrată și care au dat naștere unei puternice industrii.

Bogăția neîntrecută a regiunii o formează, în primul rînd, zăcămintele de cărbune din bazinul superior al Jiului, cea mai importantă bază carboniferă a țării.

Exploatările miniere de pe flancul nordic al bazinului sînt: Petrila, Aninoasa, Vulcan, iar pe cel sudic: Lonea I (Cimpa), Lonea II, Lonea III (Jieț), Lupeni și Uricani.

Cărbune avem și în bazinul superior al Crișului Alb, exploatat la Tebea, dar nu de cea mai bună calitate.

Minereul de fier din valea Cernei și din munții Poiana Rusca în general formează o altă bogăție a

subsolului hunedorean. Din principalele zăcăminte de fier din această regiune amintim: Ghelar, Govășdia, Tellucul Inferior, Lunca Cernii, Vadu Dobrii, Arănieș, Bătrîna, Băița, Densuș, Groși, Lingina, Roșcani, Mihăiești, Runcu Mare, Vica etc.

Exploatările din această regiune au dat naștere unei puternice industrii miniere extractive și de prelucrarea minereului de fier cu centrul la Hunedoara.

Regiunea ocupă de asemenea un loc de frunte în extracția și prelucrarea minereurilor aurifere. Punctele principale pentru exploatarea lor sînt: Ruda-Brad, Gura Barza, Băița, Săcărîmb, Almașu Mare, Almașu Mic, iar pe valea Ampoiului, Zlatna etc.

Aurul se găsește în aceste zăcăminte în stare nativă și ca grăunți microscopici incluși în minerale însoțitoare, precum și combinat cu telurul — săcărîmbit și silvanit. Este de remarcat că săcărîmbitul a fost identificat pentru prima oară la Săcărîmb, de unde a luat numele.

La Valea Dosului, se găsesc zăcăminte de mercur; de acolo se extrage cinabru și metacinabru.

Mangan se află la Godinești și Tămășești.

Numeroase cariere de piatră de construcție se află răspîndite în diferite părți ale regiunii: andezit la Deva și Bretea Muresului, calcar compact la Banpotoc, marmoră la Cărpiniș, Alun, Bărăști, Boz, Moineasa, calcar metalurgic la Bănița și Peștera Bolii etc.

Prin sondajele făcute în trecut la marginea orașului Deva, la picioarele dealului Cetății, s-a constatat prezența unor zăcăminte de sare, care pot forma obiectivul unor exploatări de viitor.

5. CLIMA

Clima regiunii Hunedoara se caracterizează în general ca o climă de tip continental temperată, cu diferențe destul de sensibile datorită nu atât deosebirilor dintre nord și sud, ci diverselor variații de morfologie și de felul cum terenul este expus la soare.

În ținutul de șes clima este dulce, în cel de munte aspră.

Cea mai ridicată temperatură se înregistrează vara, la Deva, în luna august $+39^{\circ}\text{C}$, iar cea mai scăzută, în luna ianuarie, -28° . Aceste temperaturi, ieșite din obișnuit, sînt rare și nu le putem, în nici un caz, generaliza și caracteriza regiunea după ele.

În porțiunea de mijloc a văii Mureșului, adică pînă la începutul strimtorii dintre Poiana Rusca și munții Apuseni (secțiunea văii Mureșului de la hotarul regiunii dinspre est pînă la Deva), media temperaturii anuale a atmosferei se ridică la $8-9^{\circ}$.

De la Deva spre vest temperatura medie a aerului crește de la $9-10^{\circ}$.

În valea Mureșului, în anotimpul cald, vara, în luna iulie, media atmosferică este de 20° iar iarna, în luna ianuarie, e de $-4-5^{\circ}$. La Orăștie, de pildă, media temperaturii în iulie e de $+20^{\circ}$ iar în ianuarie pînă la $-3\frac{1}{2}^{\circ}$, media anuală fiind de 9° .

Regiunile de dealuri, situate la înălțimi mari, sînt mai reci, iar cele de munte se caracterizează prin ierni reci și cu multă zăpadă, temperatura medie în ianuarie atingînd -7° , în unele locuri și mai scăzută, și cu veri răcoroase.

În regiunile de dealuri mai înalte și pe văile munților, cu ierni relativ reci, vegetația începe cu circa

două săptămîni mai tîrziu ceea ce are o importanță destul de mare pentru agricultură. Principalele regiuni agricole — valea Mureșului, cea a Sebeșului și, în parte, valea Streinului — au o iarnă mai dulce și o vară mai caldă. Aceasta se datorește condițiilor locale climatice, consecința reliefului.

Între cantitatea de ploaie și de zăpadă ce cade la șes și la munte există o diferență logică. Precipitația anuală la Deva este de 683 mm, la Petroșani de 1001 mm.

Vînturile variază și ele de la șes la munte, în această din urmă regiune fiind mai dese și mai puternice. Vîntul predominant suflă de la NV și V. Intensitatea vînturilor în general este slabă.

În totalitatea ei, clima regiunii Hunedoara este dintre cele mai plăcute, un climat dulce. Așa se explică existența și creșterea în liber, în parcul din Biscaria-Simeria, a unor plantații de climă caldă, sau existența castanului comestibil în bazinul Hategului sau la nord în cel al Crișului Alb.

6. APELE

Regiunea Hunedoara dispune de o rețea deasă de riuri și piraie, însă riuri importante, ca lungime și ca volum de apă, nu are decît **Mureșul**.

Aproape toate riurile și piraiele regiunii hunedorene se caracterizează printr-un debit mic de apă în timpul verii și printr-o simțită diferență între debitul maxim și cel minim din cursul anului.

Cel mai mare riu al regiunii hunedorene este **Mureșul**. El împarte teritoriul regiunii, curgînd de la est la vest, în două, colectînd în același timp aproape toate apele mai însemnate care se îndreaptă

în spre albia lui, fie de la nord spre sud, fie invers de la sud spre nord.

Mureșul își face intrarea în regiune la Beldiu și curge spre apus pe teritoriul Hunedoarei pînă dincolo de Zam. Lungimea cursului Mureșului pe teritoriul regiunii este de peste 100 km.

Față de volumul apei, lățimea Mureșului nu este prea întinsă, adîncimea lui relativă fiind destul de mare, impresie sporită încă și prin înălțimea malurilor care pe unele distanțe sînt abrupte.

Pe timp de nivel normal, lingă Orăștie, Mureșul este lat de vreo 80-120 m, adîncimea fiind de 1-2 m. Viteza obișnuită a apei este de aproximativ 1 m/sec.; debitul obișnuit, de aproximativ 70 mc pe secundă.

Lărgimea luncii, în medie, pînă la Deva este de vreo 5 km, dar uneori ajunge pînă la 8-10 km, cum este cazul în „Cîmpul Pîinii“, sau alteleori, cum se constată în secțiunea Deva-Zam, se îngustează pînă la 1 km.

În antichitate, în evul mediu, ca și în timpurile mai noi, Mureșul a fost folosit și ca o cale însemnată de comunicație și transport. Se transporta în special sarea din minele Ardealului spre Ungaria. În acest scop, se afla lingă Deva, la Șoimuș, un port care a fost folosit pînă în veacul al XIX-lea. Cursul rîului, sistematizat și amenajat, va putea deveni în viitor un important mijloc de comunicație.

Apele mai însemnate pe care le primește Mureșul ca afluenți principali în stînga lui, curgînd de la sud spre nord, sînt cele pomenite mai jos.

Sebeșul izvorește din adîncul munților Sebeș, pe care îi brăzdează de la sud la nord, adunînd apele tuturor pîraielor de pe coastele munților din stînga și

din dreapta sa, ducînd spre albia Mureșului, în care se varsă în dreptul localității Oarda, după ce se unește între Lăncrăm și Oarda cu **Secașul**, ce vine dinspre sud-est, de sub coastele de nord-est ale munților Sebeș. Mai la est de rîul Sebeș, paralel cu el, curge în aceeași direcție, sud-nord, pîraul **Pianului**, care se varsă în Mureș în dreptul Vințului de Jos. **Cugîrul** începe în munții Cugîrului, care fac parte din cei ai Sebeșului sau Șurianului, taie „Cîmpul Pîinii“, și se varsă la est de Șibot în Mureș. „**Apa Grădiștei**“, sau „**Apa Orașului**“, cum i se mai spune, își are originea în munții Sebeșului, la poalele culmilor Godeanului și Muncelului, și colectează apa tuturor pîraielor pînă spre Orăștie, în dreptul căreia se varsă în Mureș.

Cel mai important afluent al Mureșului dinspre sud este **Streiul**, izvorît din aceiași munți ai Sebeșului. Are ca afluent principal **Riul Mare**, care izvorește din munții Retezatului și se unește cu Streiul la Subcetate. La est de Simeria, traversînd valea largă a Mureșului, Streiul cu apele înbelșugate se unește cu Mureșul. Ambele rîuri, Streiul și Riul Mare, ca și celelalte rîuri din munții Sebeșului, sînt bogate în pește, în păstrăvi, în secțiunea lor de munte.

Mureșul mai primește în stînga sa apa rîului **Cerna**, care izvorăște din munții Poiana Rusca, trece prin Hunedoara și se varsă, la est de Deva, în dreptul Sintuhalmului, în Mureș.

Dintre rîurile mai însemnate care curg de la nord spre sud și se varsă în Mureș amintim **Ampoiul**, la început cu direcția est, apoi sud, cel mai mare rîu din nordul văii Mureșului. Urmează **Geoagiul**, **Cer-**

tejuț, Călanul, Zamul, mai de grabă niște piraie, toate avind un debit de apă scăzut.

Aproape toate râurile amintite, la ploi abundente, sînt inundabile în anumite porțiuni, mai ales în cele de șes.

Cel mai însemnat rîu din nordul regiunii, care nu face însă parte din bazinul Mureșului, este **Crișul Alb**. Izvorăște din marginea de apus a munților Trascăului și adună toate piraiele de pe versantul de sud al munților Bihorului, cît și pe cele de pe coborișurile de nord ale munților Zărandului. Pînă la Crișcior curge spre sud, de acolo spre vest. Teritoriul regiunii Hunedoara îl părăsește la vest de Basarabasa, îndreptîndu-se apoi, unit cu celelalte Crișuri surori, spre Tisa. Crișul are un curs foarte sinuos, cu multe meandre, și e inundabil.

Bazinul hidrografic de sud al regiunii Hunedoara este cel al **Jiului**. Rîul Jiu este rezultatul unirii la Bărbătenii de Jos a **Jiului de Est** (Transilvan) care izvorăște din munții Parîngului și **Jiul de Vest** (Romînesc), care își adună apele din munții Vilcanului.

În munții Retezatului și în cei ai Parîngului se află numeroase **lacuri**, iezere, de origine glaciară. Numai în munții Retezatului avem cîteva zeci de astfel de ape stătătoare. Pe lîngă pitorescul pe care îl prezintă, unele din ele sînt prielnice creșterii peștelui de munte.

Regiunea Hunedoara abundă în ape minerale și termale: **Bobîlna** cu ape feruginoase, termale, cu temperatura de 17°; **Boholt**, ape carbo-gazoase, temperatura apei de 12°; **Călan**, ape oligometalice sulfuroase, cu temperatura de 27-29°; **Geoagiu**, ape oligometalice iodurate mezotermale, cu temperatura de

30-32°; **Vafa de Jos**, ape sulfuroase, temperatura 35-36°. Izvoare cu ape minerale se află și la **Chimindia**, **Filimon Sirbu** etc.

7. SOLUL, FLORA ȘI FAUNA

Regiunea Hunedoara, cu un relief alît de divers, cu văi, dealuri, munți, ape și un climat favorabil, prezintă **variate tipuri de sol**, care ilustrează diversitatea succesiunilor vegetale ce au existat în decursul timpurilor și diversitatea mediului natural al acestei regiuni.

Astfel, analizînd stratul superior al pămîntului — solul regiunii Hunedoara — constatăm că în zona golicilor de munte predomină **solurile ruginii**, de tipul brun alpin sau **podzolari alpine**; în zona pădurilor de rășinoase (molid) predomină **solurile superficiale cenușii** (podzolite) și **brune acide**; în zona pădurilor de fag predomină **solul brun de pădure slab acid**, iar în zona dealurilor acoperite cu păduri de gorun sau terenuri agricole predomină **solurile gălbui de podzolare secundară**, **solurile brune roșcate de pădure** și pe calcare, **rendzine**.

În cîmpia din valea Mureșului și a Crișului Alb, sînt **aluvioni** ce se formează prin revărsări chiar sub ochii noștri. Acestea sînt cele mai noi formații geologice ale solului.

Astfel, deși pămîntul regiunii Hunedoara aparține, în general, zonei pădurilor, totuși dispune de soluri fertile favorabile pentru cultura cerealelor, a plantelor industriale, a viței de vie, a pomilor fructiferi etc.

Despre suprafețele cît plante cultivate va fi vorba la capitolul despre agricultura regiunii.

Amintim că exploatarea din trecut, nerațională, tăierea prădalnică a pădurilor, pășunatul nerațional practicat pe terenuri cu pante repezi, practicarea agriculturii pe terenuri improprie (terenuri cu pante repezi) etc. au dus la spălarea stratului fertil al solului, la degradarea lui, încet o bună parte din terenurile din zona dealurilor sînt degradate, prezentînd formațiuni torrențiale (ogașe, rîpi, ravene) și grohoșișuri.

Pe măsura transformării socialiste a agriculturii și a introducerii agrotehnicii noi, se obține o îmbunătățire a structurii solului și o creștere a fertilității lui.

Pentru punerea în producție a solurilor degradate, se investesc anual sume importante, atît în lucrări de corecția torrenților, cît și de refacerea stratului fertil, prin plantații forestiere sau înlocuirea culturilor agricole improprie cu culturi de pomi fructiferi.

Pămîntului regiunii Hunedoara aparține în bună parte zonei pădurilor. Din totalul suprafeței de teren de 1.048.196 ha, 444.850 ha sînt ocupate cu păduri. Cele mai multe din păduri sînt situate la munte și pe dealuri înalte, iar mai puține pe dealuri joase.

Din suprafața totală a pădurilor din regiunea Hunedoara 24% o ocupă pădurile de rășinoase, 48% fag, 16% stejar, 12% diverse foioase în etajul stejarului și fagului.

În ce privește **pădurile de foioase**, majoritatea o formează cele de fag și de gorun. În proporție mai mică se află carpen, cer, stejar și girnița, iar în diseminatie, paltin, frasin, jugastru, arțar, mojdrean, plop, răchită, cireș, salcîm etc.

Pădurile de rășinoase, situate pe munții mai înalți, sînt în majoritate de **molid** și, în proporție mai mică, de brad. Se află, în cantități mai reduse, **pin silvestru** pe terenuri degradate, ca de exemplu pe versanturile Rîului de Mori și **zîmbu** (*Pinus Cembra* în căldările foștilor ghețari din munții Retezatului, în munții Sebeșului și ai Parîngului. Tot la munte se întîlnește în cantități destul de mari **jneapănul** (*Pinus montana*) și **ienupărul** (*Juniperus communis* și *Juniperus nana*), **tisa** (*Taxus baccata*) se află în cantități mici la Vadul Dobrii, pe Vulcan (Blăjeni) și pe munții Cugirului.

Pe culmile și locurile cu curenți de aer se găsește **laricele** sau **zada** (*Larix decidua*); astfel, de pildă, pe valea Sebeșului la punctul Tău și Prigoana, în munții Cugirului, pe Rîul Mare la tăul Canciului și la Donea, în munții Orăștiei, la Plăvaia și Măgureni, în masivul Rusca la Vadul Dobrii și Poiana Rechițelei.

De asemenea, prin grija silvicultorilor, începe introducerea în cultură a **bradului duglas** (*Pseudotsuga Douglasii*) din care se găsesse numeroase exemplare în bazinul Jiului Romînesc, punctul Buta (Retezat).

Merită mențiune specială **pădurea Bejan**, situată în hotarul Devei, pentru **hibrizii** proveniți din încrucișarea diferitelor specii de **stejar**. Asemenea hibridi s-au mai constatat și în **pădurea Pițigușu** din Lăsău (raionul Ilia).

În pădurile de la Roșcani, Panc, Sibîșel și Clopoliva se află **nuc de grădină** (*Juglans regia*). **Castanul comestibil** (*Castanea vesca*) se află în pădurea de la cetatea Colț, la Rîu de Mori. Produce fructe destul de bune.

De existența pădurilor e legată viața multor plante mărunte, viața animalelor sălbatice și microclima regiunii.

După natura arborilor, zona păduroasă din regiunea Hunedoara se împarte în mai multe etaje.

Etajul zăvoaielor. În părțile cele mai joase ale văilor râurilor Mureș, Strei, Crișul Alb și Cerna, găsim ogoare bogate în cereale; ici-colo ochiuri de baltă cu trestii și papură. De remarcat este balta cu apă sărată de la poalele cetății Deva, unde trăiește în mare număr **Salicornia** (brîncă), care se complăce în acest mediu. În văi aflăm **salcia**, care formează desigur, și **plopul**, tovarășul ei nedespărțit, apoi **arinul**.

În tovarășia acestor arbori, trăiesc o mulțime de **fanerogame** caracteristice pădurilor de luncă.

Etajul stejarului (250-700 m altitudine). Dealurile, prelungiri ale munților Retezat, Poiana Rusea, Sebeș și ale munților Apuseni, sînt acoperite în mare parte cu păduri de stejar ca: **stejar** (*Quercus Robur*), **gorun** (*Quercus sessiliflora*), **cer** (*Quercus Cerris*), **girnîța** (*Quercus Frainetto*) și **tufanul** (*Quercus pubescens*). În tovarășia speciilor de stejar mai trăiesc și alți arbori ca: **paltinul**, **frasinul**, **ulmul**, **jugastrul**, **arșarul**, **sorbul**, **teiul**, **liliacul** etc. Mai rar **meri**, **peri** și **cireși sălbatice** iar pe terenuri degradate **salcimul** și **pinul negru**.

În cuprinsul pădurilor de stejar și în jurul lor cresc arbuști ca de ex. **păducel**, **corn**, **salbă moale**, **măceș**, **lemn ciînesc** etc.

În pădurile de gorun, se întîlnesc mai des următoarele plante: **păiuș de pădure** (*Festuca velleisiaea* și *sulcata*), **lăptucă** (*Euphorbia amygdaloides*),

priboi căprese (*Geranium Robertianum*), **pluminărică** (*Pulmonaria officinalis*), **gălbînă** (*Lanium Galeobdolon*), **bănuți** (*Lysimachia nummularia*), **vulturică** (*Hieracium transilvanicum*).

Pădurea de stejar e ospitalieră. Ea dă sălaș ia o lume întreagă de animale, îndeosebi păsărilor. Dintre animalele mamifere se află: **bursaci**, **lupi**, **iepur**, **vulpi**, **căprioare**, **mistreți**, **jderul de butură**, **de stîncă** și **nevăstuica**.

Un interes deosebit pentru această zonă prezintă dealul cetății Deva cu vegetație termofilă (i-liac, corn), apoi pădurea Bejan amintită mai sus.

Etajul fagului (700-1000 m altitudine). La limita inferioară altitudinală, **fagul** crește în amestec cu **gorunul** (pînă pe la 700 de m), iar peste această limită și pînă la 800 m crește pur sau în amestec cu **bradul**, **carpenul**, **paltinul**, **frasinul**, **ulmul**. Spre limita superioară, deosebit de speciile amintite, în amestec intra și **molidul**.

Excepțional fagul atinge altitudini de 1400 m în munții Rusea, Sebeș și Parîng.

În această zonă se întîlnesc ca arbuști: **murarii**, **smeuriș** (specii de *Rubus*), **piparul lupului**, **corn**, **singer**, **aiun**, iar dintre speciile nolemnoase se întîlnesc o mulțime de specii ierbacee, cum ar fi **vinarița** (*Asperula odorata*), **colțisorul** (*Dentaria bulbifera*), **sinzien** (*Gallium*), **rodul pămîntului** (*Asarum europaeum*), **mierea ursului** (*Pulmonaria Rubra*), **afini** (*Vaccinium Myrtillus*), **măcrișul iepurelui** (*Oxalis Acetosella*), **iarba vrăjitoarei** (*Circaea lutetiana*), **aișor** (*Paris quadrifolia*), **leurda** (*Alium ursinum*).

În pădurile de fag întîlnim **căprioare**, **mistreți**, **lupi**, **vulpi**, **jderi** etc.

Etajul rășinoaselor (1000—1700 m altitudine). După pădurile de fag încep **pădurile de rășinoase** (brad, molid) în amestec cu fagul apoi **pădurile de molid pur** care înaintează în altitudine pînă la limita sa naturală de vegetație (peste această limită din cauza condițiilor de altitudine și climă nu mai poate vegeta molidul), lăsînd apoi locul **jnepenilor** din etajul subalpin.

În umbra pădurilor de molid, plantele cu flori de obicei lipsesc, în schimb aici crește **ciupercile** de tot felul.

Dintre plantele ierboase se întîlnesc: **mușchi** de tot felul (*Dicranum*, *Mnium*, *Politrichum*), **măcrișul iepurelui** (*Oxalis Acetosella*), **vulturica** (*Hieracium transilvanicum*), **părășin** (*Lusula albida*), **cruciulița** (*Senecio Fuchsii*), **ferigi** (*Athyrium filix-femina* și *Athyrium filix mas* etc.), **lăcrămioare** (*Majanthemum bifolium*), **afini** (*Vaccinium Myrtillus*) și **coacăz** (*Vaccinium vitisidaea*).

În pădurile de rășinoase, își fac cuieșul urșii, care se află în număr relativ mare în munții Sebeșului, în munții Șurianului, în munții Relezatului și Paringului. Aici se găsesc și **capre negre** și **cerbi**. Cîteva locuri preferate de cerbi și capre sînt: Relezatul și Paringul (acești munți sînt vestiți pentru caprele negre), munții Cugirului (în locul numit „valea Untului” și „Comarnic”), munții Apuseni etc. Cerbi se găsesc și în munții Sebeșului la Prigoana, Oașa, Cibani etc. Caracteristic pentru etajul acesta e **risul** din munții Relezatului, iar dintre păsări **cocoșul de munte**, cel care prevestește la munte sosirea primăverii, și **ciocănițoarele**, care găsesc aici hrană suficientă sub coaja brazilor și molizilor.

Etajul jepilor sau subalpin. Se caracterizează prin amestecul vegetației lemnoase pitice cu ierburi alpine. Acest etaj, format din copaci piperniciți ai pădurilor de conifere, cum sînt, **pinul pitic** (jepii) (*Pinus montana*) și **ienuperul pitic** (*Juniperus nana*) este bine reprezentat în munții Relezatului și ai Șurianului. Aici trăiesc în amestec cu **gramineele** și **părul porcului** (*Nardus stricta*), **arinul verde**, **smirdarul** (*Rhododendron*) și **afinul de munte** (*Vaccinium uliginosum*).

Etajul alpin cuprinde terenul ce se întinde peste limita naturală de vegetație a plantelor lemnoase (indicate la etajul subalpin), în special vîrfurile înalte ale munților Sebeș, Relezat și Rusca. Plaiurile acestor vîrfuri sînt acoperite cu ierburi dese, pășuni alese, pentru turmele de oi și cirezile de vite. Printre ele cresc plantele din neamurile **Ranunculus**, **Campanula**, **Gentiana**, **Primula**, **Silene**, **Dianthus**, **Bruckenthalia**.

Dintre plantele lemnoase în etajul acesta sînt nelipsite, ca și în cel al jepilor, **afinul** și **smirdarul**. **Floarea de colț** — **siminic** — (*Leontopodium alpinum*) e mult căutată de excursioniști. Acum e declarată monument al naturii.

Relezatul, bogat în căldări alpine, morene și iezere, pe lîngă plantele comune cu alți munți, are o serie de specii endemice. Cele mai însemnate sînt **Draba stylosa**, **Aconitum hunyadense**, **Pedicularis baumgarteni**, **Centaurea ratezatisensis**, vreo șase microspecii de **Poa**, apoi nu mai puțin de 12 specii și 42 subspecii de **Hieracium**.

În cuprinsul acestui masiv sălbatic, alături de ris, lup și urs, mai trăiesc o mulțime de căprioare

și capre negre. O atenție deosebită merită **păsările răpitoare**. Dintre acestea familia **vulturilor** este cea mai bine reprezentată. Este caracteristic **zăganul** (*Gypaetus barbatus grandis*), care își face cuibul prin piscurile prăpăstioase subalpine.

8. VINAT ȘI PESCUIT

Spre deosebire de trecut, cînd dreptul de vînătoare și pescuit aparținea proprietarului terenului, azi acest drept aparține Statului și este administrat pe plan regional de **Direcția silvică regională**, în cadrul căreia ființează **Serviciul economiei vînatului și pescuitului** cu atribuțiuni de îndrumare și control asupra întregii activități vînătorești și piscicole din regiune.

Această activitate se desfășoară pe linie economică prin contribuția adusă sectorului alimentar și industriei ușoare, prin valorificarea internă și externă a cărnii de vînat, a pieilor și a blănurilor.

Dar, sectorul vînătoarei și cel al pescuitului oferă condiții optime de recreere și o largă activitate sportivă.

Atît vînătorul cît și pescarul sportiv este încadrat în **Asociația generală a vînătorilor și pescarilor sportivi** care are un **Comitet regional la Deva** și subunități raionale la Alba Iulia, Deva, Hațeg, Hunedoara, Orăștie, Petroșani și Sebeș.

Membrii A.G.V.P.S. își desfășoară activitatea economico-sportivă pe anumite fonduri de vînătoare și pescuit, atribuite spre folosință de către Ministerul Agriculturii și Silviculturii, denumite fonduri arendate.

În regiunea Hunedoara, în raza Ocoalelor silvice Alba Iulia, „Bistra“-Sebeș, Cugir, Dobra, Lupeni, Miercurea, Petroșani, „Retezatul“-Rîu de Mori, Sebeș și Teiuș etc., au luat ființă **Gospodării vînătorești speciale** avînd ca scop protecția, cultura și răspîndirea anumitor specii de vînat autohton ca, de pildă: **cerbul carpatin, capra neagră, căprioara, mistrețul și altele.**

Măsurile de ocrotire luate au avut ca rezultat răspîndirea uneori pe suprafețe largi a faunei protejate, astfel: cerbul carpatin din munții Sebeșului a ajuns din nou să populeze terenurile și pădurile din zona Petroșani, Cugir și Pui, iar căprioara și mistrețul populează toate pădurile regiunii de la munte și pînă la șes. Capra neagră din masivul Retezatului și al Parîngului, aproape în dispariție la un moment dat, s-a răspîndit pe întreaga suprafață a acestor masive. Ursul este des întîlnit în munții Retezatului, cei ai Vilcanului, Parîngului, Cugirului și cei ai Sebeșului.

O răspîndire accentuată în regiunile de munte s-a produs și la specia **cocoșului de brădet** (cocoșul de munte), care populează o seamă de puncte de păduri de molid din raza ocoalelor silvice Retezatul, Pui, Lupeni, Petroșani, Orăștie, Cugir, Sebeș și Bistra.

În vederea răspîndirii de noi specii de vînat ministerul de resort a inițiat în anul 1957 popularea anumitor fonduri de vînătoare cu **cerbul lopătar** în raza Ocolului silvic Sebeș, și anume în pădurile din hotarul comunei Pianu de Jos, raionul Sebeș. Tot în acest raion, în raza Ocolului silvic Miercurea, în pădurea „Diia“, s-a colonizat **fazanul**.

În regiunea Hunedoara au fost înființate două **Parcuri de vînătoare**, unul în raza Ocolului silvic

Baia de Criș, raionul Brad, denumit Valea Lungă, populat cu cerbi carpatini, cerbi lopătari, mulloni și căprioare, iar altul în raza Ocolului silvic Hațeg, în pădurea numită Slivuț, populat cu cerbi lopătari și căprioare. Suprafața ambelor parcuri variază între 750—1.000 ha.

Pentru asigurarea unei bune administrări a fondurilor de vânătoare s-au înființat în anumite puncte **cabane și cantoane** de vânătoare: în masivul Retezatului la Gura Zlata, Gura Apei, Stîna din Rîu iar în munții Sebeșului la punctul Bistra și Cazine, Oașa Mică și Gotul.

Principalele specii de vînat în regiunea Hunedoara. **Vînat cu pîr**: iepure, vulpe, lup, vidră, viezure, pisica sălbatică, jder de scorbura, jder de stincă, risul, mistreț, căprioară, capra neagră, cerb lopătar, urs etc. **Vînat cu pene**: cocoșul de munte, găinușa de alun, fazanul, potîrnichea, prepelița, rața, porumbeii, vulturul, șoimul, eretele, uliul, milanul, corbul, cioara, coțofana etc.

Dintre speciile de vînat ocrotite de lege menționăm: capra neagră, cerbul, căprioara, ursul, risul, cocoșul de munte, vulturul pleșuv, zăganul etc.

O importantă bogăție naturală a regiunii o constituie peștele rîurilor.

Cea mai bogată apă în pește este Mureșul, căruia îi urmează principalii săi afluenți.

La șes se află în ordinea abundenței următoarele specii: mreană, somn, scobar, crap, clean, fusar, lin, cegă, știucă, caracudă, biban, pietrar, țipar, plătică, văduviță, beldiță, mihalț, barbuscă și albitură.

Apele de munte sînt bogate în **păstrăv și lipan**: Rîul Mare, Rîul Șes, Lăpușnicul Mare, Lăpușnicul Mic, Riușorul și valea Nucșoarei ca și lacurile alpine Bucura, Zănoaga, Galeșul și altele din masivul Retezat; Streiul, Jiul de Est și Jiul de Vest, valea Grădiștei și a Sibișelului, Rîul Mare și Rîul Mic (Cugir) ca și renumita vale a Sebeșului cu afluenții ei.

Apele din nordul regiunii — Crișul Alb, valea Bulzeștilor, a Obîrșiei, ca și valea Dobrii și Cerna de la sud de Mureș — sînt mai sărace în păstrăvi.

În regiunea hunedoreană au fost înființate de Ministerul silviculturii **4 păstrăvării** — la Bulzești (Brad), Gura Loloia (Petroșani), Gura Zlata (Retezatul) și Oașa Mică (Sebeș) — pentru producerea pe cale artificială a puietului de păstrăv, pentru repopularea apelor de munte. Producția anuală a acestor păstrăvării este de 500.000—1.000.000 puiet. La Răchita (Cugir) se află o păstrăvărie a Comitetului regional de vânătoare. Aceasta produce anual cea 100.000 puiet.

9. POPULAȚIA

După ultimul recensămînt al populației, din anul 1956, numărul total al locuitorilor regiunii Hunedoara este de 572.671. Media densității populației este de 54,6 locuitori pe kmp.

Pe naționalități populația se repartizează astfel: romîni 502.658, maghiari 37.257, germani 18.332, evrei 2.223, ruși 246, sirbi, croați, sloveni 185, bulgari 89, ucrainieni 86, turci 59, tătari 19, alte naționalități și nedeclarați 11.517.

Populația regiunii este în ultimii ani în creștere, aceasta ca urmare a unei sporiri naturale a popu-

lației. În anul 1930, numărul total al populației era de 503.304 locuitori, în 1938 de 512.406, în 1954 de 557.151 iar în anul 1956 de 572.671 locuitori. Buna stare materială a maselor muncitoare și măsurile de ocrotire socială, prevenirea morții infantile și a bolilor sociale (ca tuberculoza și altele), fac ca natalitatea să depășească mortalitatea cu aproximativ 7,75 oameni la 1000 de locuitori. Mortalitatea infantilă a scăzut de la 16% în 1935 la 7,6% în 1955.

Densitatea populației în diferitele părți ale regiunii este inegală. Aceasta se datorează pe de o parte cadrului geografic variat al regiunii, care cuprinde și o serie de masive muntoase, ca și importanței economice, industriale a unor părți ale teritoriului.

Populația cea mai densă o aflăm în regiunea minieră a văii Jiului, în centrul industrial al Cernei la Hunedoara și de-a lungul văii agricole a Mureșului, a Streiului și în șesul din jurul Sebeșului. În ținuturile cu munți înalți ca munții Hațegului, ai Sebeșului și ai Paringului, ca și în munții Poiana Rusca sau în cei Apuseni, populația este mai rară.

În mediul urban se află 273.118 locuitori, în cel rural 299.553.

Regiunea Hunedoara, nu are nici un oraș ca să depășească ca număr al locuitorilor cifra de 40.000. În categoria orașelor sînt trecute o serie de localități relativ mici, ridică la rangul de oraș în urma componenței și caracterului ocupației populației, a importanței economice, administrative, culturale etc. a acestor așezări.

Orașele regiunii Hunedoara sînt: **Deva**, capitala regiunii, cu 16.878 loc., **Alba Iulia** 14.775 loc., **Brad** 9.964 loc., **Hațeg** 3.855 loc., **Hunedoara** 36.498 loc.,

Lupeni 21.184 loc., **Orăștie** 10.486 loc., **Petrița** 19.956 loc., **Petroșani** 23.045 loc., **Sebeș** 11.623 loc., **Simeria** 7.705 loc., **Vulcan** 14.859 loc. Față de aceste cifre în mediul urban locuiește 47,69% din întreaga populație a regiunii, iar în mediul rural 52,30%.

Cele mai multe din aceste localități urbane au un caracter economic: minier, industrial. Unele din ele au o populație redusă tocmai datorită faptului că cea mai mare parte a industriei regiunii este repartizată într-o serie de localități mai mici și uneori chiar în localități rurale.

Localitățile orășenești cu un caracter industrial, muncitoresc, sînt — datorită rolului lor de frunte în opera construcției socialiste — în continuă creștere.

Cele mai multe din așezările urbane, pe lângă rolul economic, au și o importantă funcție culturală, cum e, de pildă, Petroșani, localitate cu numeroase școli, un Institut superior de mine, teatru, casă de creație, bibliotecă și altele. La fel, Hunedoara, Deva, capitala regiunii, este un important centru administrativ și cultural.

Cele mai multe din aceste centre urbane sînt în reconstrucție: se construiesc cartiere și orașe noi (Hunedoara, Uricani etc.). Atît la orașe cît și la sate se ridică construcții noi ale muncitorilor, tehnicienilor, funcționarilor și țăranilor. Pentru construcții individuale se acordă credite și suprafețe de teren. Așezările sătești se caracterizează prin natura lor economică agricolă.

Ca și în restul țării, populația regiunii cuprinde clasa muncitoare cu o specifică cultură tehnică și cu un bogat trecut revoluționar, și țăranimea muncitoare

care nu odată s-a ridicat, în trecut, pe-aru libertate și pământ.

Numărul țăranilor muncitori care pășesc pe drumul nou al cooperativizării agriculturii sporește mereu.

Ca urmare a creșterii producției industriale și a productivității muncii, a realizărilor obținute în agricultură, buna stare materială a maselor populare este în continuă creștere iar șomajul lichidat. Atât la orașe cât și la sate oamenii trăiesc, se hrănesc și se îmbracă mai bine decât în trecut. Consumul populației a crescut la toate mărfurile. Numai valoarea mărfurilor distribuite țăranilor muncitori a crescut din anul 1955 cu 22,5% la țesături de bumbac, cu 50,8% la țesături de lână, cu 46,6% la țesături de mătase, cu 43,6% la tricotațe, cu 48,9% la confecții, cu 33,7% la încălțăminte, cu 38,2% la unelte agricole etc.

Stațiunile balneo-climaterice, casele de odihnă, sanatoriile sînt accesibile oamenilor muncii, care le cercetează și își petrec concediile în ele.

Ocrotirea sănătății oamenilor muncii, alături de celelalte măsuri luate pentru creșterea și îmbunătățirea continuă a stării materiale și culturale a oamenilor muncii, este o preocupare permanentă a organelor de partid și de stat. Rețeaua sanitară a crescut mereu în anii puterii populare. În anul 1938, pe teritoriul cuprins de actuala regiune a Hunedoarei erau 11 spitale, 7 puncte sanitare și S.M.S., nici o casă de naștere și nici o creșă. În anul 1955 situația era: 17 spitale, 30 puncte sanitare și S.M.S. (Servicii medico-sanitare), 42 case de naștere, 13 creșe și așa mai departe.

Printr-o perioadă de mare înflorire trece cultura și culturalizarea maselor în regiune ca și în întreaga țară. Rețeaua de instituții de învățămînt și alte instituții cultural-educative a crescut de câteva ori sub regimul democrat popular. Astfel, numai numărul căminelor culturale a crescut de la 26 cîte erau în 1944 la 496 în 1956, numărul formațiilor artistice a atins cifra de 1113; s-au înființat teatre, case de creație, stații de radiodifuziune etc. A sporit numărul cadrelor didactice și al școlilor iar alfabetizarea neștiutorilor de carte se apropie de sffrșit.

Toate aceste așezăminte cultural-educative contribuie la larga culturalizare a poporului muncitor de la orașe și sate, la crearea unei culturi noi în țara noastră, socialistă în conținut și națională în formă.

10. INDUSTRIA

Regiunea noastră, deși mică în întindere, ocupă un loc de frunte în economia națională a țării, prin resursele naturale de care dispune și care constituiesc imense bogății.

Cărbunele văii Jiului, minereurile de fier și metalele neferoase, pădurile munților noștri, produsele agricole și animale, toate, împreună, dau un ritm viu, dinamic economiei regiunii hunedorene, necunoscut în trecut.

Exploatarea bogățiilor solului și subsolului hunedorean se cunoaște din timpuri vechi. Pe vremea monarhiei habsburgice, Hunedoara a oferit imperiului posibilități mari de dezvoltare capitalistă. A început exploatarea masivă a minereurilor fieroase, a aurului și a cărbunelui din valea Jiului, bogății

stoarsă din adinecul pământului nostru, în folosul statului austriac.

Regimurile burghezo-moșierești au avut același scop. Ele au vîndut bogățiile țării capitalismului străin, societăților capitaliste. Capital străin a fost investit în cele mai multe și mai mari întreprinderi industriale și s-au format societăți care monopolizau producția. Așa, spre exemplu, în 1920 Societatea „Petroșani” era alcătuită din două grupuri de acționari: unul maghiar și unul român, compus din bănci și proprietari particulari. Aceeași situație era și la celelalte întreprinderi mari din regiune.

Ceea ce caracterizează economia burgheză este predominarea dezvoltării industriei ușoare, în timp ce industria grea se dezvoltă într-un ritm anevoios și neuniform.

În aceste condiții crizele economice sînt inevitabile.

Structura agriculturii nu era nici ea mai bună în vechea orînduire. Majoritatea terenurilor arabile încăpeau pe mîna unui număr mic de moșieri, goli, deținători ale celor mai întinse și mai fertile latifundii. Produsele agricole și animale vîndute de acestia străinătății le aduceau profituri uriașe.

În preajma celui de al doilea război mondial, industria își îndreaptă activitatea spre producția de război.

Eliberarea țării noastre, la 23 August 1944, a adus cu sine și independența economică, făcînd ca puțină ca România democrat populară să devină o țară liberă, puternică, stăpînă pe soarta și bogățiile sale.

Prin actul naționalizării din anul 1948, poporul

primitor al bunurilor materiale a devenit stăpîn pe principalele mijloace de producție. Economia noastră a început să se dezvolte pe un nou drum. La baza dezvoltării economice a țării stă legea economică fundamentală a socialismului precum și legea dezvoltării planice proporționale a economiei.

Rolul conducător în economie îl are sectorul socialist în industrie și din ce în ce mai mult și în agricultură. Mica producție de mărfuri cedează locul său, și la orașe și la sate, producției cooperatiste.

În economia regiunii Hunedoara locul hotărîtor îl deține industria grea, producătoare de mijloace de producție. Prin aceasta regiunea își aduce aportul său la socializarea țării, care se înfăptuiește începînd cu industria grea. Bazele socialismului în regiune se construiesc cu sprijinul frășese al Uniunii Sovietice, țara socialismului triumfător.

Alături de industria grea, se dezvoltă industria ușoară și agricultura. Toate aceste ramuri ale economiei aduc un venit mare statului nostru democrat popular și o creștere a bunei stări materiale a masei populare.

Specificul industrial al regiunii Hunedoara este imprimat de bazinul carbonifer din valea Jiului, Combinatul Siderurgic Hunedoara și celelalte întreprinderi industriale. În anii planului cincinal, un nou avînt în muncă și un nou ritm în economie a făcut ca volumul producției industriale să crească.

Industria grea e în centrul preocupărilor partidului și guvernului țării. Ea a luat o mare dezvoltare în regiune, cuprinzînd mai multe ramuri.

Cel mai bogat izvor de energie îl constituie bazinul carbonifer al văii Jiului. Dacă privim valea

Jiului, ea pare, în comparație cu anii trecuți, de nerecunoscut.

De la Cimpa la Uricani, peste tot este un mare șantier de muncă. La Uricani, Vulcan și Lonea II s-au redeschis în anii puterii populare minele lăsate în paragină de către burghezie. Producția de cărbune crește an de an. În 1955, producția de cărbune pe întreaga vale a Jiului a crescut cu 5%. În mine sînt introduse utilaje și mecanisme de înaltă tehnicitate. Cărbunile văii Jiului poate aproviziona întreaga țară. Zăcămintele de aici sînt cele mai mari din țară. Primul loc îl ocupă lignitul de o calitate superioară, apoi huila în cantitate mai mică.

Partidul și guvernul au pus la dispoziția minerilor în ultimii ani utilaje în valoare de zeci de milioane de lei, au creat școli de toate gradele, pentru calificarea lor și au luat măsuri pentru apărarea vieții și sănătății minerilor.

La Paroșeni, a luat ființă o **termocentrală**, care alimentează cu energie electrică toată valea Jiului.

Nu putem trece peste acest capitol fără să subliniem faptul că în dezvoltarea industrială a regiunii Hunedoara în anii regimului democrat popular s-a simțit din plin ajutorul frățesc acordat de Uniunea Sovietică în utilaje, documentație tehnică, specialiști, metode de lucru.

Ca mărturie a ajutorului primit stau agregatele și utilajele de la exploatarea Combinatului carbonifer Valea Jiului, Combinatul siderurgic Hunedoara și de la alte unități din cuprinsul regiunii.

Termocentrala de la Paroșeni constituie un exemplu și în ce privește colaborarea și ajutorul primit din partea țărilor prietene de democrație populară,

ca Republica Cehoslovacă, Republica Democrată Germană.

O altă ramură a industriei grele este **metalurgia și siderurgia**. Într-un scurt timp, au fost construite la Hunedoara două mari furnale, pe lângă cele vechi existente. Numai producția furnalului nr. 5, care a intrat în funcție nu de mult, întrece cu 1,1/2 ori întreaga producție de fontă a tuturor furnalelor din România burghezo-moșierească.

Tot la Hunedoara s-a construit o uzină cocs-chimică, o termocentrală electrică, un aglomerator, o fabrică de var și de oxigen și s-au modernizat instalațiile principalelor agregate, transporturile etc.

Producția de fontă, de oțel Siemens-Martin, de oțel electric, laminate și cocs a crescut în anii din urmă simțitor.

În afară de Combinatul Siderurgic din Hunedoara, funcționează uzinele metalurgice de la Călan și Cugir.

Industria ușoară joacă un rol important în ridicarea nivelului de trai al populației. Creșterea rapidă a bunei stări a maselor populare, face să crească și importanța industriei ușoare, care în regiunea noastră cuprinde tot mai multe ramuri: **industria textilă și de confecții**, cea a **încălțăminteii**, **industria ceramică**, a **prelucrării pietrii de calcar în var**, a **taicului**, a **prelucrării lemnului și industria alimentară**.

Vechile întreprinderi industriale cum sînt fabrica „Teba” din Sebeș, fabrica „Simion Bărnuțiu” din

Alba Iulia și Sebeș, „Vidra” din Orăștie, au fost modernizate, dotate cu mașini noi. Pe lângă acestea însă, au luat naștere o serie de noi întreprinderi cooperatiste: „1 Mai” la Deva, „I. C. Frimu” la Orăștie, „Gh. Gheorghiu-Dej” la Sebeș, „6 August” la Petroșani etc.

Întreprinderile de industrie locală produc peste 50 de sortimente de bunuri de consum popular.

În anii din urmă s-au dezvoltat mult **cooperativele meșteșugărești** în centrele: Baia de Criș, Sebeș, Deva, Brad și altele, care produc bunuri de larg consum, după specificul local și posibilitățile locale.

11. COMERȚUL

Procesul de circulația mărfurilor cuprinde multiple și variate fenomene economice legate de o serie de factori care influențează asupra dezvoltării circulației mărfurilor ca: modul de aprovizionare, mijloace de transport, personalul ocupat în comerț precum și răspândirea, amplasarea și dotarea rețelei comerciale.

În anii regimului burghez-moșieresc, rețeaua comercială din regiune era formată din micile prăvălii particulare, proprietatea comercianților particulari, precum și din unitățile de desfacere mai mari, prezentate sub firme sociale.

În anul 1947 iau ființă primele unități socialiste: cooperativele de consum și de stat, magazinele de stat.

După actul revoluționar de naționalizare din 1948 o mare parte din magazinele particulare au fost preluate de către comerțul socialist. Odată cu apariția primelor unități de desfacere socialiste, rețeaua co-

mercială particulară scade în mod vizibil. Unitățile comerciale particulare existente sînt mici prăvălioare care desfac în general articole mărunte.

Astăzi aprovizionarea oamenilor muncii se realizează în majoritatea covârșitoare prin unitățile de desfacere ale comerțului de stat și cooperatist.

Începînd cu anul 1947, cooperația de consum s-a transformat treptat într-o organizație de masă a oamenilor muncii, contribuind prin aceasta la strîngerea legăturilor între oraș și sat.

Cu anul 1950 se constituie în regiunea Hunedoara O.C.L. (Organizația comercială locală) și T.A.P. (Trusturi de alimentație publică).

Organizațiile comerciale constituite au un caracter inter raional și tutelează toate unitățile ce au fost extinse în orașele și centrele muncitorești din regiune ca și în mediul rural.

Cooperativele de consum sînt îndrumate și aprovizionate prin Uniunile raionale ale cooperativele de aprovizionare și desfacere și Uniunea regională.

Rețeaua cooperației de consum se extinde pînă în cele mai îndepărtate sate ale regiunii.

Numărul și structura rețelei comerțului socialist în anul 1951, comparativ cu rețeaua particulară, era următoarea: a) comerț socialist, 1.174 unități, din care 515 urbane și 662 rurale și b) comerț particular, 607 unități, din care 387 urbane și 220 rurale. Deși ca număr unitățile comerțului particular reprezintă 38,6%, totuși partea economică a acestora e neînsemnată, 3%, față de volumul desfacerilor comerțului socialist.

În 1956, comparativ cu 1951, numărul total al

unităților de desfacere crește cu 52%, din care numărul magazinelor cu 37,2%, unitățile de alimentație publică cu 75,3% iar chioșcurile cu 124,2%.

Dezvoltarea rețelei comerciale duce la creșterea volumului desfacerii de mărfuri. În 1956 volumul desfacerilor de mărfuri a atins nivelul de 199% față de 1952, ducând la satisfacerea într-o măsură tot mai mare a necesităților de consum ale oamenilor muncii de la orașe și sate.

Analizând modul de amplasare a rețelei comerciale constatăm că 53,4% din numărul unităților sînt amplasate în orașe.

În 1956, din totalul rețelei comerciale, numărul unităților comerciale particulare reprezintă doar 6,1%, iar volumul mărfurilor desfăcute de ele, față de desfacerea comerțului socialist, reprezintă abia 0,3%.

Rețeaua unităților comerciale cu amănuntul și de alimentație publică a comerțului socialist în regiunea Hunedoara în anul 1956 era: 1864 unități, din care în mediu urban 1130. Totalul unităților comerciale cu amănuntul era de 1522, din care în mediu urban 938. Totalul unităților de alimentație publică era de 342, din care în mediu urban 192.

Volumul vânzărilor de mărfuri cu amănuntul prin comerțul socialist era: total vânzări cu amănuntul 1305 milioane lei; mărfuri alimentare 558 milioane lei; alimentație publică 141 milioane lei; mărfuri nealimentare 606 milioane lei.

Numărul piețelor, oboarelor, bilciurilor și târgurilor organizate de Sfaturile populare în 1955 era: piețe 43, oboare 47, bilciuri și târguri anuale 186.

12. AGRICULTURA

— Cultivarea plantelor și creșterea animalelor —

Agricultura, sector de mare însemnătate pentru economia țării, cunoaște sub regimul democrat popular mari transformări față de situația anterioară anului 1944.

Particularitatea regimului agrar al țării înainte de 1944 a constituit împletirea complexă a relațiilor capitaliste cu rămășițele feudale. Reforma agrară de după primul război mondial, din 1922, a menținut marea proprietate moșierească. Concentrarea proprietății agricole în minile moșierimii și a chiaburimii duce la ruinarea mării mase a țărănimii, lipsită de pământ, de inventar agricol și apăsată de datorii.

Maroa proprietate funciară a fost complet lichidată prin reformă agrară din 1945. Astăzi pământul aparține poporului muncitor.

După smulgerea pământurilor din minile moșierilor au apărut în satele regiunii gospodăriile agricole de stat, gospodăriile agricole colective, întovărășirile și S.M.T.-uri.

Aprovizionarea agriculturii cu îngrășăminte minerale, cu mașini, cu materiale de însămînțat selecționate și asigurarea achiziționării uneltelor agricole contribuie în largă măsură la creșterea producției agricole și la creșterea nivelului de trai al oamenilor muncii.

Cu toate că regiunea Hunedoara se situează printre regiunile cu o industrie dezvoltată, totuși este bine reprezentată și agricultura. În deosebi terenurile de șes, care se întind de o parte și de alta a riurilor și văilor, au o fertilitate ridicată.

Șesul larg al Mureșului, care străbate regiunea de la est la vest, de la Teiuș pînă la Zam, valea Hațegului, a Streiului și a Cernei, ca și regiunea Sebeșului, sînt zone excelente pentru cultura grîului și a porumbului.

Din suprafața totală a regiunii de 1.048.196 ha, 186.913 ha reprezintă terenul arabil, 161.082 ha pășune, 128.438 ha fînate, 4.601 ha vii, 6.910 livezi cu pomi, 444.850 ha păduri, 19.600 ha suprafețe clădite, curți, 654 ha bălți, lacuri, 95.148 ha neproductiv.

Culturile cele mai răspîndite sînt grîul și porumbul care ocupă împreună, în părți aproape egale, 70% din terenul arabil. Secara, orzul, ovăzul, se cultivă pe suprafețe restrinse, atingînd împreună 8%. O deosebită atenție se dă cultivării legumelor și zarzavaturilor care ocupă 4%. Cartoful, sfecla de zahăr, tutunul, cînepa, floarea-soarelui precum și diferite plante leguminoase de nutreț sînt culturi care dau rezultate bune în regiune și ocupă restul de 18% din terenul arabil.

Viile sînt grupate în majoritate în podgoriile de la Alba Iulia, Ighiu, Cricău, Șard, apoi pe coastele sudice ale dealurilor din dreapta Mureșului: Galdă, Sărăcsău, Geoagiu precum și pe versantul de sud al dealurilor din ambele părți ale văii Secășului: Ungurei, Miercurea, Apold, Cilnic, Cut și altele. Aceste podgorii produc vinuri de calitate superioară, unele din ele stînd alături de vinurile cele mai renumite din țară.

În toate zonele deluroase din regiune se cultivă pomi fructiferi. Mai răspîndiți sînt prunii, din produsele cărora se fabrică țuică și magiun în mari cantități. Bazinul Crișului Alb, în special dealurile

de pe țarmul drept al acestuia, pînă sus la muntele Găina, produce cireșe și mere. Merele de Bulzești sînt o specialitate a regiunii ca și cireșele din acea localitate. Foarte căutate sînt și merele din jurul Geoagiului, ca și cele din jurul localității Stremți. Oraștia este vestită pentru desfacerea nucilor de Sibîșel.

Întinsele pășuni și fînețe, configurația terenului și climatul regiunii Hunedoara, favorizează foarte mult creșterea animalelor.

Regiunea Hunedoara se distinge printr-un însemnat număr de vite cornute mari. Cea mai mare importanță între acestea o au vacile de lapte și boii pentru tracțiune, lucrări la cîmp și carne. Ca rase mai răspîndite sînt vitele „Siementhal“, din care se găsesc exemplare foarte frumoase. În zona de munte, se crește rasa „Pintzgau“, care e mai rezistentă la climatul aspru din această zonă.

Un loc important în creșterea animalelor îl ocupă caii. Caii hunedoreni din zona de șes și deal sînt meșiși între diferite rase, predominînd calul „Lipițan“ și „Nonius“. La munte, întîlnim peste tot calul de talie mică, specific de munte; cai foarte rezistenți și iuți. E vestit calul „moșului“ sau al „pădureanului“.

Creșterea porcilor se caracterizează prin îngrășarea lor pentru carne și slănină cît și pentru afumături. Mai răspîndit este porcul de Bazna. De asemenea se întîlnește destul de des rasa „Albul de carne“. Acești porci sînt mult apreciați de locuitori, fiind precoci și buni de carne și grăsimi. Mai puțin se crește rasa „mangalița“, vestită pentru cantitatea mare de untură pe care o dă. În jurul Hațegului, pe

valea Streiului, este răspândit un porc negru local, numit „porcul de Strei”, mult apreciat pentru însușirile bune pe care le are.

Crescătorii de porci de la Orăștie e una dintre cele mai mari din țară.

Oile sînt cele mai răspândite, căci păstoritul, creșterea oilor, este ocupația de căpetenie a locuitorilor de la munte. Majoritatea o formează oile de rasă „țurcană”, cu lina groasă. Pentru îmbunătățirea acestei rase, în zona de șes și de deal, se duce o acțiune bine organizată, pentru încrucișarea ei cu rasa „țigăie”, cu lina mai fină.

Peste tot se cresc păsările de curte. Pe lângă rasele de găini locale, se înființează cel mai mult rasa Rhode-Island. Se cresc de asemenea rațele și găștele.

Apicultura găsește condiții favorabile de dezvoltare în toată regiunea. Se mai găsesc în multe locuri coșnițe primitive, care sînt însă din ce în ce mai mult înlocuite cu stupi sistematici.

Creșterea animalelor, în ultimii ani, odată cu lărgirea neconținută a sectorului socialist în agricultură, se găsește în plin progres.

În gospodăriile colective și în întovăririle zootehnice creșterea animalelor se dezvoltă mult și se face după reguli științifice, urmărindu-se mărirea productivității lor și îmbunătățirea raselor.

Situația sectorului socialist în agricultură în regiunea Hunedoara, în luna iulie a anului 1957, era următoarea:

— 54 Gospodării agricole colective (G.A.C.), cuprinzînd 2.962 de familii, cu o suprafață de 10.824 ha teren agricol.

— 5 Gospodării agricole de stat (G.A.S.), cu o suprafață de 5.467 ha teren agricol.

— 3 Stațiuni de mașini și tractoare (S.M.T.).

— 199 Intovăririi agricole, cuprinzînd 7.016 de familii, cu o suprafață de 6.616 ha teren agricol.

— 144 Intovăririi zootehnice, cuprinzînd 6.069 de familii, cu o suprafață de 6.017 ha teren pentru pășunat.

La acestea se mai adaugă o serie de Gospodării anexe, cuprinzînd o suprafață de 1.341 ha teren agricol, terenurile agricole ale Sfaturilor populare, cuprinzînd 121.244 ha și Întreprinderea de creșterea și îngreșarea de animale (I.C.I.A.)-Orăștie cu 582 ha.

Insumînd terenul agricol din sectorul socialist și cel de stat (Sfaturi populare, I.C.I.A.), reprezintă 31,2% față de suprafața totală agricolă a regiunii.

13. ORGANIZARE, ÎMPĂRȚIRE ADMINISTRATIVĂ

ORGANE ALE PUTERII DE STAT. Regiunea Hunedoara este o unitate economico-administrativă constituită pe o puternică bază economică, ținînd seama de condițiile naturale și dezvoltarea ei în timp.

Capitala regiunii este orașul Deva, oraș de subordonare regională. În afară de Deva, și Hunedoara este tot oraș de subordonare regională.

Regiunea este împărțită în 8 raioane. Acestea sînt: 1, Raionul Alba cu reședința în Alba Iulia 2, Raionul Brad cu reședința în orașul Brad 3, Raionul Hașeg cu reședința în orașul Hașeg 4, Raionul Hunedoara cu reședința în orașul Hunedoara 5, Raionul Ilia cu reședința în comuna Ilia 6, Raionul Orăștie cu reședința în orașul Orăștie 7, Raionul Petroșani

cu reședința în orașul Petroșani 8, Raionul Sebeș cu reședința în orașul Sebeș.

Numărul total al orașelor din regiune este de 12, iar al localităților de tip urban 19. Aceasta se explică prin dezvoltarea ce o iau în zilele noastre multe din așezările mai populate și în care pulsează o activitate industrială intensă. Aceste centre tind spre o dezvoltare orășenească, astfel că în viitor numărul orașelor din regiune va crește. Dar chiar și în prezent, regiunea Hunedoara se numără printre regiunile cu cele mai multe orașe din țară.

Inafară de așezările urbane, regiunea cuprinde un număr de 147 de comune rurale cu 727 de sate.

Conducerea administrativă a regiunii o are **Sfatul popular regional** cu sediul în Deva. Raioanele sînt conduse de **Sfaturile populare raionale** în număr de opt. Conducerea orașelor o au **Sfaturile populare orășenești** iar comunele sînt conduse de **Sfaturile populare comunale**, în număr de 147.

Sfaturile populare sînt organele locale ale puterii de stat; ele sînt cele mai largi organizații de masă, care cuprind pe toți oamenii muncii de la orașe și sate. Aceștia își au reprezentanții lor — reprezentanții poporului — **deputații**, aleși de popor pentru a reprezenta interesele comunității. Numărul lor este repartizat pe locuitori. **În total sfaturile populare au 4.517 deputați**, din care un număr de 79 sînt aleși în sfatul popular regional, 145 la orașele de subordonare regională, 397 la raioane, 456 la orașele reședințe de raioane și 3440 la comune.

Deputații sînt cei mai buni fii ai poporului, harnici și devotați, reprezentanți ai tuturor păturilor po-

porului muncitor. Astfel, compoziția socială a acestora e următoarea: muncitori 800, țărani colectivști 226, țărani muncitori cu gospodării individuale 2.210, intelectuali 553 și alte ocupații 728.

Menționăm faptul că dintre aceștia un număr de 425 reprezintă minoritățile naționale iar 1.086 sînt femei.

Sfaturile populare, ca organe locale ale puterii de stat sînt interesate în atragerea unei mase cît mai largi la conducerea statului în scopul îndeplinirii funcției economico-organizatorice și cultural-educative a statului socialist, pentru ridicarea bunăstării materiale a oamenilor muncii.

JUSTIȚIA. Justiția apără orînduirea socială și de stat a Republicii Populare Romîne, drepturile și interesele cetățenilor, ale organelor Statului și a celorlalte instituții de stat, ale întreprinderilor și organizațiilor economice de stat, ale organizațiilor cooperatiste și obștești. Prin întreaga sa activitate contribuie la consolidarea acestor relații dintre oameni și stă de veghe în apărarea roadelor muncii constructive a poporului.

În regiunea Hunedoara funcționează următoarele tribunale populare:

— **8 tribunale populare**, în fiecare centru de raion cîte unul, și unul în orașul Deva, care judecă în fond, în complet format dintr-un judecător și doi asesori populari.

— **Tribunalul regional Hunedoara** cu sediul în Deva; judecă recursurile asigurînd legalitatea și temeinicia sentințelor în complet format din trei judecători.

Pe lângă fiecare din tribunalele din centrele de

raion și orașul Deva funcționează cîte o secție de carte funciară care ține evidența imobilelor.

Notariatele de stat, care întocmesc și atestă înscrierile de natură civilă, cu scopul de a le conferi autenticitate legală și cu atribuții succesoriale necontencioase, funcționează în fiecare centru de raion avînd ca organ de îndrumare și control **Notariatul principal** cu sediul în orașul Deva.

Procuratura funcționează în fiecare centru de raion și în orașul Deva, avînd atribuția de a veghea la aplicarea uniformă și justă a legilor, pentru a asigura legalitatea unică în stat, prin interpretarea uniformă a legilor, de a lupta pentru apărarea ordinii sociale și a orînduirii de stat a Republicii Populare Romine.

ADMINISTRAREA PĂDURILOR. Pădurile din regiunea Hunedoara sînt bunuri ale întregului popor. Pînă în anul 1954 ele au fost administrate în întregime de Direcția regională silvică Deva.

În anul 1954 prin H.C.M. nr. 2315 din totalul de 444.850 ha pădure, 21.000 ha au fost date în folosința Sfaturilor populare comunale, iar restul de peste 400.000 ha au rămas în folosința statului.

Pădurile date în folosința comunelor se administrează de Comitetele de gospodărire a fondului silvic comunal (de pe lîngă fiecare comună care are păduri comunale) sub îndrumarea organelor silvice de stat.

Pădurile rămase în folosința statului se gospodăresc de către Direcția silvică Deva, care are în acest scop, la exterior, 17 Ocoale silvice, dintre care 9 au și sectoare de exploatare și transportul lemnu-

lui și Întreprinderi forestiere de exploatare și transport (I.F.E.T.).

Ocoalele silvice sînt următoarele: **Ocolul silvic Alba Iulia** cu sediul în Alba Iulia, **Ocolul silvic Baia de Criș** cu sediul în Baia de Criș, raionul Brad, **Ocolul silvic Bistra** cu sediul în Sebeș, **Ocolul silvic Cugir** cu sediul în Cugir, **Ocolul silvic Dobra** cu sediul în Dobra, **Ocolul silvic Geoagiu** cu sediul în Geoagiu, **Ocolul silvic Hațeg** cu sediul în Hațeg, **Ocolul silvic Hunedoara** cu sediul în Hunedoara, **Ocolul silvic Lupeni** cu sediul în Lupeni, **Ocolul silvic Orăștie** cu sediul în Orăștie, **Ocolul silvic Petroșani** cu sediul în Petroșani, **Ocolul silvic Pui** cu sediul în Pui, raionul Hațeg, **Ocolul silvic Retezat** cu sediul în Rîu de Mori, raionul Hațeg, **Ocolul silvic Sebeș** cu sediul în Sebeș, **Ocolul silvic Simeria** cu sediul în Simeria, **Ocolul silvic Teiuș** cu sediul în Teiuș.

Ocoalele silvice execută paza pădurilor, lucrări de cultura și refacerea pădurilor (recoltări de semințe, pregătirea puieților în pepiniere, împăduriri și îngrijirea pădurilor), pregătesc anual lucrările de exploatare a pădurilor prin punerea în valoare a masei lemnoase destinată exploatării, execută gospodărirea vînatului. Ele au în sarcină și aprovizionarea populației din mediul rural cu lemne de foc și de construcții.

Sectoarele de exploatare de pe lîngă ocoale și I.F.E.T.-uri execută exploatarea masei lemnoase destinată exploatării, transportul și livrările de lemn la beneficiari.

Cele patru I.F.E.T.-uri sînt: **I.F.E.T.-Sebeș** cu sediul în Sebeș, **I.F.E.T.-Orăștie** cu sediul în Orăștie, **I.F.E.T.-Lupeni** cu sediul în Lupeni, **I.F.E.T. Petroșani** cu sediul în Petroșani.

OCROTIREA SĂNĂTĂȚII. Asistența medicală pe teritoriul regiunii Hunedoara este asigurată prin unitățile sanitare care sînt teritorializate și îndrumate din punct de vedere tehnic de către Secțiunea regională, respectiv raionale.

Unitățile sanitare din cuprinsul regiunii sînt: 18 spitale, 16 S.M.S. (Servicii medico sanitare) de întreprindere cu peste 1.000 de paturi, 2 sanatorii T.B.C. (Geoagiu și Brad), 9 dispensare T.B.C., 2 spitale de șantier, 46 case de naștere, 8 Sanepiduri cu laboratoare, 85 de circumscripții sanitare rurale.

Unitățile sanitare sînt deservite de un număr de 596 de medici și cea 1600 de cadre medii.

Cele 18 spitale din regiune totalizează 2155 de paturi, sanatoriile 600 de paturi, casele de naștere 162 de paturi.

În afară de unitățile amintite mai sus se mai află: 12 dispensare de întreprindere, 8 dispensare de pediatrie, 7 dispensare dermato-venerice, 3 dispensare de combaterea gușei; pe lângă fiecare S.M.S. stații de salvare, 2 stații de recoltare și transfuzii de sînge, 1 casa copilului la Alba Iulia, 1 stație Aviasan (aviația sanitară), 14 creșe, 3 case de educație sanitară.

Rețeaua de farmacii cuprinde: 18 farmacii de circuit închis, 40 de circuit deschis, 200 puncte farmaceutice, 1 drogherie medicinală.

Farmacile de circuit închis deservesc spitalele și S.M.S.-urile, farmaciile de circuit deschis populația iar punctele farmaceutice populația din localitățile unde nu există farmacii publice.

14. ÎNVĂȚĂMÎNT ȘI CULTURA

Începutul învățămîntului în regiune ne conduce cu cîteva veacuri în urmă. Documentele medievale amintesc încă din secolul al XV-lea școli. Astfel, la 1483 exista un gimnaziu la Sebeș, iar în veacul al XVI-lea o școală romînească la Hațeg. În anul 1699 apare la Alba Iulia cel dintîi manual didactic „Bucovină”. Pe la anul 1725 la Hunedoara era o școală romînească susținută de negustorii și meseriașii din acest oraș. O asemenea școală se înființează și la Orăștie în anul 1731. Regimentele grănicerești au înființat școli în Cugir și Hațeg.

În perioada de ascensiune a burgheziei școlile sătești s-au înmulțit ca o necesitate a burgheziei de a crește cadre cu oarecare pregătire în producție.

Învățămîntul și educația erau bazate pe concepții mistice, teorii idealiste și metode învechite. Prin reforma învățămîntului din anul 1948 s-au pus noi baze învățămîntului prin lărgirea rețelei de școli și a numărului celor școlarizați, prin legarea învățămîntului de concepția materialistă și de activitatea practică, prin politehnizarea învățămîntului.

Astfel în urma politicii culturale a regimului democrat popular, rețeaua școlară din regiunea Hunedoara a crescut uimitor față de trecut.

În anul școlar 1956/57 existau 225 de grădinițe cu 9535 de copii, 562 de școli de 4 ani cu 34600 de elevi, 122 școli de 7 ani cu 12405 de elevi, 18 școli medii cu 2919 elevi, 10 școli și secții serale pentru tineretul muncitoresc cu 1597 elevi, 10 secții pentru învățămîntul fără frecvență (clasele V-X), cu 500 elevi.

Școli profesionale au funcționat în regiune în cursul anului școlar 1956/57 în număr de 19 cu 3310 elevi. În afară de acestea au mai funcționat **3 Școli tehnice și 4 Școli tehnice de maiștri** cu un număr total de 764 de elevi.

La Deva există o **Școală pedagogică** cu un număr de 110 elevi.

Învățământul superior este reprezentat prin **Institutul de mine** din Petroșani cu 410 studenți.

În anul școlar 1956/57 au funcționat în regiunea Hunedoara următoarele **școli ale minorităților naționale**: 27 școli de 4 ani cu 2024 elevi, 11 școli de 7 ani cu 1055 elevi și 2 școli medii de 10 ani cu 371 elevi.

Numărul **cadrelor** care au lucrat în acest an la catedră se ridică în total la 3147, dintre care 333 sînt educatoare, 1494 învățători, 1310 profesori iar 10 educatori de case de copii.

Aceste cifre sînt dovada grăitoare a avîntului pe care l-a luat învățămîntul în regiunea noastră. Școlile sînt conduse de **Secțiile de învățămînt și cultură** ale Sfaturilor populare.

Politica culturală a regimului nostru și-a îndreptat atenția spre ridicarea nivelului cultural al sateelor și orașelor prin acțiunea de alfabetizare și culturalizare a maselor muncitoare. În anii pulerii populare în orașele și satele regiunii Hunedoara au luat ființă cluburi, cinematografe, biblioteci, cămine cultu-

rale, case de cultură și colțuri roșii la Gospodăriile agricole colective.

Numai numărul **căminelor culturale** a crescut de la 26, cite erau în 1954, la 496 în prezent.

În ultimii ani s-au construit peste 30 de cămine culturale, iar 54 se află în construcție. Acestea dezvoltă o bogată activitate culturală și artistică. Numărul formațiilor artistice de amatori a atins cifra de 1113.

Aproape 400 de cămine culturale sînt dotate cu aparate de radio, iar rețeaua de **radioficare** cuprinde 27500 de difuzoare, instalate pe lîngă cele 35 de stații de radioficare.

În satele de munte care nu au avut posibilitatea să-și construiască localuri pentru cămine culturale s-au înființat **case de citit** care funcționează în 54 de sate.

Pe lîngă Gospodăriile agricole colective (G.A.C.) există 51 de colțuri roșii.

În centrele de raioane Sebeș, Alba Iulia și Orăștie funcționează 3 **Case raionale de cultură** iar în orașul Deva **Casa regională de creație**. De asemenea există 205 **cluburi și colțuri roșii** sindicale.

Rețeaua cinematografică numără 14 cinematografe pe bandă normală și 41 cinematografe satești pe bandă îngustă, apoi 4 caravane cinematografice.

Numărul **bibliotecilor publice** este de 820, din care 1 bibliotecă regională, 8 biblioteci raionale și orășenești, 17 satești, 521 aparținînd căminelor culturale și caselor de citit, 44 ale colțurilor roșii din G.A.C., 205 biblioteci sindicale și 14 ale cooperativeelor meșteșugărești.

Un rol deosebit în culturalizarea maselor îl au cele 6 muzee din regiune: Muzeul regional Hunedoara Deva, Muzeul regional Alba Iulia, muzeele raionale Sebeș și Orăștie, Muzeul „Sarmizegetusa” și Muzeul Memorial „Aurel Vlaicu”.

În anul 1945 s-a înființat teatrul dramatic din valea Jiului cu sediul în Petroșani, avînd și o secție de păpuși, iar mai tîrziu a luat ființă un teatru de păpuși la Alba Iulia.

La Petroșani funcționează și o școală de artă populară.

Echipele sindicale și cinematografele sindicale desfășoară o largă activitate culturală și artistică. Multe din formațiile artistice ale căminelor culturale și sindicale au fost premiate cu prilejul diferitelor concursuri artistice de amatori.

Activitatea culturală la orașe și sate este susținută de societăți și asociații culturale ca: A.R.L.U.S. Asociația pentru strîngerea legăturilor cu Uniunea Sovietică, S.R.S.C. Societatea pentru răspîndirea științei și culturii, A.S.I.T. Asociația științifică a inginerilor și tehnicienilor, Societatea de științe istorice și filologice, Societatea de matematică și fizică, Societatea medicilor etc.

Presă din regiunea Hunedoara contribuie la îndeplinirea sarcinilor trasate de partid și guvern, la mobilizarea maselor de muncitori și țărani muncitori pentru ridicarea nivelului de viață și cultură, pentru construirea socialismului și apărarea păcii.

În regiune apar următoarele ziare: I, „Drumul Socialismului”, organ al Comitetului regional P.M.R. și

al Sfatului popular regional. Cotidian; apare la Deva. 2, „Uzina noastră”, organ al Comitetului orașenesc P.M.R. Hunedoara și al Sfatului popular orașenesc. Ziar săptămînal; apare la Hunedoara. 3, „Steaua roșie”, organ al Comitetului raional P.M.R. și al Sfatului Popular al raionului Alba. Ziar săptămînal; apare la Alba Iulia. 4, „Steagul roșu”, organ al Comitetului raional P.M.R. Petroșani și al Sfatului popular raional. Cotidian; apare la Petroșani.

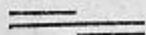
Unirea de cultură fizică și sport — U.C.F.S. — îndrumă și organizează activitatea sportivă în rîndul tineretului și al maselor largi de oameni ai muncii, în scopul creșterii unui tineret viguros, armonios dezvoltat, cu elan în muncă.

Sportul în regiunea Hunedoara a luat un mare avînt în ultimul timp. Aceasta este o dovadă că sportul a cuprins cele mai largi mase și este îmbrățișat de tineretul nostru pînă în cele mai îndepărtate cîtune.

Diferite asociații sportive ca „Energia”, „Recolta” și altele practică toate ramurile sportive, dînd formații valoroase ca Energia Minerul Petroșani, Metalul Hunedoara etc.

Intreceri sportive de fotbal, atletism, gimnastică se desfășoară pe stadioanele frumoase ca cel din Petroșani, Hunedoara, Simeria. La Deva, sub dealul cetății, este în construcție un mare stadion modern.

Un sport îndrăgit de hunedoreni este turismul și excursiile în falnicii munți ai regiunii. Sute de tineri înfruntă semeț înălțimile munților noștri, admirând minunatele creații ale naturii.

II. Deva

Capitala regiunii Hunedoara

Orașul Deva, cetatea Devei, castelul Bethlen, Muzeul regional, cartierele Devei.

Distanța de la București, 480 km; de la Cluj, 180 km; de la Arad, 150 km; de la Timișoara, via Arad, 207 km; via Lugoj, 176 m. **Altitudinea** deasupra mării, 17 m. Are aproape 17 mii de locuitori.

Gara. Se află în partea de nord a orașului. E una din stațiile principale pe linia Arad-Teiuș. Depozit de bagaje, Ghișeu pentru bilete, la dreapta intrării, Bufet în dosul gării. Distanța până în centrul orașului, 1/2 km. Transportul în oraș se poate face cu birja, taxiul sau cu cursa de autobuse.

Biroul oficial de voiaj C.F.R., piața Unirii, nr. 17; **autogara,** str. Horia, nr. 2; **Agenția TAROM** Deva, piața Unirii, nr. 11. Cursă aeriană de pasageri, Deva-Sibiu-București și retur.

Hoteluri, restaurante, cofetării. **Hotel nr. 1** (str. Karl Marx) cu încălzire centrală, apeduct, baie; **Hotel nr. 2** (str. Lenin).

Restaurantul „Mureșul” cu grădină de vară (piața Unirii), **Restaurantul „Bucegi”** cu grădină de vară (str. 23 August). **Cofetăria „Retezatul”** (piața Unirii), **Cofetăria „Carpați”** (str. Karl Marx).

Băi. **Baia sărată,** cu instalații de cadă, în marginea orașului, pe calea Horia. Transportul cu birja, taxiul sau cursa de autobuse. **Plajă** la Mureș la cca. 2 km de oraș. Transportul cu birja, taxiul sau cursă autobus.

Mijloace de transport în interiorul orașului: cursă de autobuse în interiorul orașului care deservește și localitățile învecinate: Deva-Sintuhalm-Sintandrei și Deva-Șoimuș; taxiu și birja cu un cal.

Adrese utile. Principalele instituții și întreprinderi:

Sfatul Popular Regional, str. Karl Marx nr. 2; Sfatul Popular al Orașului Deva, piața Unirii, nr. 22; Administrația și redacția ziarului „Drumul Socialismului”, str. 6 Martie, nr. 9; A.R.L.U.S., str. Karl Marx, nr. 11; Asociația vânătorilor și pescarilor, str. 23 August, nr. 1; Banca de stat R.P.R. piața Unirii, nr. 16; Biblioteca centrală regională, piața Unirii, nr. 11; Oficial P.T.T. cabina, piața Unirii, nr. 14; C.E.C., piața Unirii, nr. 17; Uniunea comitetului pentru cultură fizică și sport (U.C.F.S.), piața Unirii, nr. 11; Consiliul sindical local, str. Karl Marx, nr. 9; Direcția regională silvică, str. Avram Iancu, nr. 2; Direcția regională P.T.T.R., str. Karl Marx, nr. 12; Direcția regională a rezervelor de muncă, piața Stalin, nr. 2; Direcția regională de statistică, str. Avram Iancu, nr. 2; Întreprinderea cinematografică și cinematograful „Filimon Sirbu”, str. Karl Marx, nr. 5; Întreprinderea regională de transporturi auto, str. Cuza Vodă, nr. 17; Întreprinderea poligrafică „1 Mai”, str. Gh. Barișiu, nr. 13; Librăria Noastră, str. Karl Marx, nr. 12; Școala medie mixtă nr. 1, str. 6 Martie, nr. 2; Școala medie mixtă nr. 2, str. Karl Marx, nr. 10; Notariatul de stat, piața Stalin, nr. 2; Oficiul regional de aprovizionare și desfacere, str. Cuza Vodă, nr. 31; Procuratura regională și a orașului, piața Stalin, nr. 2; Serviciul de drumuri și a orașului, piața Stalin, nr. 7; Societatea pentru răspândirea științei și culturii (S.R.S.C.), str. Karl Marx, nr. 11; Societatea crucea roșie, str. Karl Marx, nr. 11; Spitalul unificat, str. 23 August, nr. 50; Școala pedagogică, str. Gh. Barișiu, nr. 2; Tribunalul regional și Tribunalul orășănesc, piața Stalin, nr. 2; Trustul regional de construcții locale Hunedoara (T.R.C.L.H.) calea Horia, nr. 14; Uniunea cooperativelor de consum, str. Karl Marx, nr. 21; Uniunea cooperativelor de producție, str. Avram Iancu, nr. 2; Uzina electrică, str. Uzinei, nr. 4.

Teatru și cinematograful. Teatrul și cinematograful „Filimon Sirbu”, str. Karl Marx, nr. 5; Teatrul și cinematograful de vară, str. Avram Iancu, nr. 12.

La Deva își are reședința celățenească tov. Dr. Petru Groza, Președintele Prezidiului Marii Adunări Naționale a Republicii Populare Romine.

Casa, deosebit de interesantă sub raportul arhitectonic și al aranjamentului interior, situată la intrarea în parcul orașului, posedă multe obiecte și documente evocatoare de acțiuni de luptă, prietenii și relații, adevărate valori artistice și de documentare istorică.

Orașul Deva. Deva, capitala regiunii Hunedoara, se află situată în stînga Mureșului, la înălțimea de 180 m deasupra mării, la poalele ultimelor ramificații ale munților Poiana Ruscă. Capitala regiunii Hunedoara este un oraș pitoresc, important centru administrativ, școlar și economic și cel mai animat oraș pe cursul de mijloc al Mureșului. Are cea mai temperată climă din întreg Ardealul, fiind ferit de curenți, încît, pe drept, este o stațiune climaterică, deși nedeclarată. E lăsată de apa canalului Cerna, făcut în veacurile trecute.

Unii cercetători au căutat să pună denumirea locaității — Deva — în legătură cu localitatea dacică **Decidava**, din care s-a făcut **Dava**, apoi **Deva**. Această etimologie nu poate fi însă susținută științific. Păreri foarte competente arată, prin argumente lingvistice, originea slavă a numirii localității.

Deva este cel mai important centru turistic al regiunii. Vizitatorul amator sau turistul pasionat aici va găsi găzduire și posibilități de aprovizionare. De aici i se oferă posibilități de

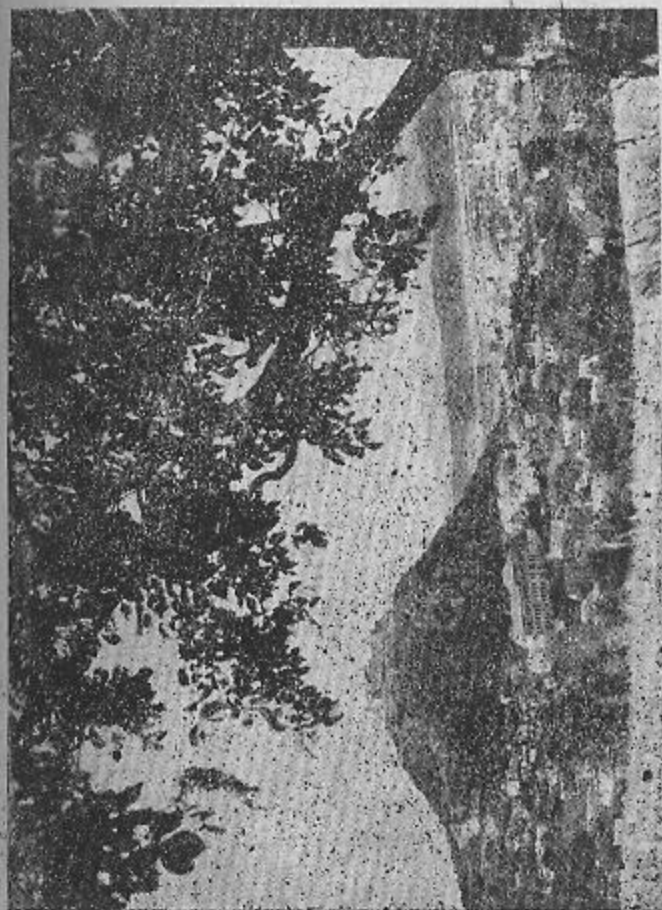
comunicație, ca : tren, curse de autobus, taxi și trăsuri, în toate direcțiile și colțurile interesantei și frumoasei regiuni hunedorene. De aici pornesc excursioniștii și turiștii pe minunata vale a Mureșului; de aici se intră, prin poarta munților Metalici de la Bejan, în „țara aurului” și a Zărandului istoric, pînă la vestitul „tîrg de fete” de la Găina; de aici se deschide valea Cernei, cu zăcămintele și uzinele de fier, spre a intra în arhaicul ținut al „pădurenilor” și tot de aici, cu cîțiva km mai la est, se intră în atrăgătoarea vale a Străului, pentru a ne găsi în legendara țară a Hațegului, la poalele falnicului masiv al Retezatului, sau spre a da în țara „diamantului negru” din bazinul Jiului, de unde se pot urca munții Paringului și ai Vlcanului.

Deva nu este o așezare industrială, un oraș de importanță economică. Ea e total depășită în această privință de marile centre miniere din valea Jiului și munții Apuseni, de cetatea furnaliștilor de la Hunedoara și Călan, ca și de alte puncte industrial-economice.

Adîncile prefaceri petrecute în întreaga regiune, avîntul oamenilor muncii de pretutindeni, au avut însă un puternic răsunset și în această localitate, centrul administrativ și cultural al regiunii Hunedoara.

Fizionomia nouă a orașului, pecetea ritmului noii de viață, este subliniat printr-o serie de întreprinderi, cooperative, așezăminte culturale și școlare.

Din sectorul economiei locale menționăm: T.R.C.L.H. „Trustul regional de construcții locale Hunedoara”-Deva, Intreprinderea de industrie locală „I Mai”, I.A.R.T. „Intreprinderea alimentară romînă transilvăneană”, „Fabrica de teracotă Deva” avînd ca obiect confecționarea și fabricarea plăcilor de te-

Deva — vedere generală

racolă, „Întreprinderea pentru extragerea și prelucrarea marmorei și pietrei și lucrări de construcții și montaj — Banpotoc Deva”, „Fabrica de brichete furajere Deva” și altele.

Dar, Deva este și centrul cultural al regiunii. Afară de școlile medii de stat, dezvoltă o apreciată activitate culturală, științifică și educativă prin diferite societăți: S.R.S.C., (Societatea pentru răspîndirea științei și culturii), A.R.L.U.S., (Asociația română pentru stringerea legăturilor cu U.R.S.S.), Societatea pentru științe istorice și filologice, Societatea de fizică și matematică, U.C.F.S. (Uniunea pentru cultură fizică și sport) etc., ca și alte așezăminte culturale, ca: Muzeul regional Hunedoara-Deva, Biblioteca regională, Casa de creație etc.

★

Deva și împrejurimile ei apar ca ținuturi locuite încă din epoca comunei primitive. Instrumente de piatră și vase din lut ars, atribuite omului acestei societăți, s-au aflat atât pe dealul cetății, în regiunea viilor din partea de nord a orașului, în cimitir, cât și în partea dinspre Mureș. S-au aflat și urme ale epocii de bronz. Pe dealul cetății, au existat așezări omenești și posturi de veghe, atât în timpul stăpînirii dacilor, cât și în cel al romanilor. Urme romane s-au constatat aproape pretutindeni în jurul actualului oraș. Amintim câteva: pe locul clădirii „Magna Curia”, al școlii tehnice, pe terenul pepinerei statului, pe drumul ce duce la Hărău, la „Pietroasa”, pe dealul Bejan etc. În timpul stăpînirii romane, s-au făcut în jurul Devei însemnate exploatarea de piatră.

Urmele carierelor romane de piatră se află, la sud de oraș, cam la o jumătate de oră, la „Pietroasa” și pe dealul Bejan. Andezitul sur de la „Pietroasa” a fost exploatat și prețuit în zilele noastre. La fel și cel de la Bejan.

Datorită așezării sale geografice privilegiate, Deva, împreună cu satele înconjurătoare, care sînt amintite din secolul al XIV-lea ca un „district militar valah”, cu drepturi și organizații speciale, ia un avînt deosebit. Prosperitatea sa ajunge la un punct cu totul ridicat în timpul stăpînirii Corvinilor, a căror grijă pentru orașul și cetatea Devei a fost nîntreruptă. Paginile triste ale istoriei Transilvaniei, însă, s-au resimțit și asupra ei. Din cauza vitregiei timpurilor, nici populația nu s-a înmulțit, așa cum ar fi reclamat-o primul avînt și importanța pe care a avut-o la început. Apunerea familiei Corvinilor a însemnat pentru cetatea și orașul Deva o stagnare, dacă nu o decădere. În timpul atacurilor turcești, cu toate că nu a fost atît de mult expusă, cum au fost multe alte localități, totuși cotropitorii au ajuns de multe ori pînă sub zidurile cetății.

Îeșit din evul mediu, orașul Deva își continuă viața ca oraș de provincie, de importanță secundară.

Intrucît istoria localității, din cele mai vechi timpuri și pînă în veacul al XIX-lea, era legată de cea a cetății, descrierea cetății, pe care o facem mai jos, aruncă lumină și asupra istoriei localității însăși.

★

Cetatea Devei. Din oricare direcție se apropie călătorul de orașul Deva, îl întîmpină de la mare depărtare cetatea Devei, podoaba orașului.

Cetatea este situată în partea de apus a oraşului, pe stînga unui deal conic, împădurit, de provenienţă vulcanică, la înălţimea de 371 metri de la nivelul mării şi 184 metri deasupra oraşului. Imprejurimile împădurite ale dealului cetăţii formează un imens parc pe ale cărui alei largi, concentrice, se poate ajunge, printre copacii seculari, la ruinele fortăreţei, aşezată, asemenea unui cuib de vultur, în vîrf de munte. Ajunşi pe culme, în faţa falnicelor ziduri ale cetăţii, mica noastră oboseală ne este răsplătită cu una din cele mai încîntătoare panorame: valea Mureşului, cu satele înşirate de o parte şi de alta a marelui rîu; jur împrejur, cercul de munţi şi dealuri, care ne înconjoară din toate părţile, ca nişte valuri uriaşe, iar jos, la picioarele înălţimii, ni se proiectează înaintea ochilor oraşul în întregime, în culori variate.

Privind spre vest, avem în faţă munţii Poiana Rusca şi cei ai Zărandului; spre nord, munţii Apuseni, spre est, dealul Uroi şi munţii Sebeşului, iar spre sud, în zilele cu cer senin, distingem, la mare depărtare, munţii Parîngului şi masivul Retezatului.

Dealul cetăţii, cu o vegetaţie foarte variată, mai bine de 1.300 de specii, dintre care unele foarte rare şi chiar unice, este un vestit şi prielnic loc pentru creşterea viperei cu corn (*Vipera Ammodytes*).

Înălţimea izolată a dealului cetăţii Deva, cu vederi la mare distanţă şi uşor de apărat, a fost locuită încă din epoca comunei primitive, pentru ca trecînd apoi prin epoca dacică şi sclavagistă romană să ajungem la cea a iobăgiei feudale şi la timpurile mai apropiate de zilele noastre.

Un număr important de obiecte interesante şi

rare — preistorice, dacice, romane, feudale etc. — provenind de pe culmea şi terasele dealului cetăţii, se află expuse în Muzeul regional Deva, situat la poalele dealului cetăţii.

Din urmele materiale multisekulare legate de trecutul dealului cetăţii Deva, azi nu au mai rămas pe teren decît falnicele ruine ale cetăţii, clădită după sistemul fortificaţiilor cavaleresti ale evului mediu.

Dar care este originea îndepărlată a acestei cetăţi, în decursul veacurilor loc de desfătare pentru unii, izvor de asuprire şi umilinţă pentru alţii?

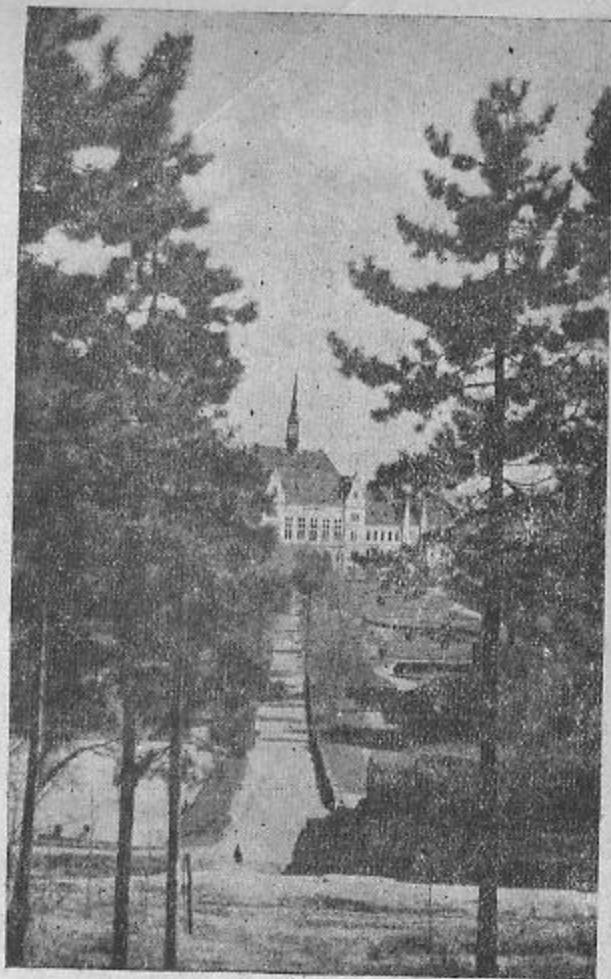
După natura izvoarelor, povestea cetăţii Deva o putem împărţi în partea legendară, produs al imaginaţiei populare, şi partea istorică, rezultat al cercetărilor ştiinţifice istorice.

★

Iată cîteva din legendele mai interesante:

— Una din legende atribuie ridicarea cetăţii Deva, a cetăţii Uroi şi a cetăţii Colţ, unor zîne, fete de uriaş, cu părul de aur.

Cetăţile acestea erau legate între ele printr-un pod de aur şi surorile zîne trăiau în cea mai bună armonie una cu alta. Dar zîna de la poalele muntelui Retezat, care îşi avea reşedinţa la cetatea Colţ, intră în duşmănie cu celelalte surori. Zîna Uroiului, mai invidioasă, voind să distrugă cetatea zînei de la Colţ, a aruncat mistria uriaşă cu care îşi clădise cetatea spre cetatea rivalei sale. Ura înverşunată a făcut-o să arunce mistria cu o putere mai mare decît era nevoie şi astfel a retezat muntele din partea opusă a cetăţii. De aici, numele muntelui „Retezat“.

Deva — parcul oraşului şi palatul administrativ

— După o altă legendă, cetatea Devei este opera unor pitici geniali şi harnici. Ei locuiau pe alte meleaguri, dar din 7 în 7 ani o cercetau să vadă dacă mai există. În lipsa lor, cetatea a fost ocupată de un balaur cu şapte capete, pe care piticii nu l-au mai putut izgoni din cetate decât cu ajutorul puternicului Iorgovan. Balaurul s-a refugiat în peşterile de la Porţile de Fier de la Dunăre, dar Iorgovan l-a urmărit şi acolo şi l-a ucis. Din singele lui veninos, pe care l-au supt muştele, s-a născut musca columbacă.

— O a treia legendă atribuie zidirea cetăţii meşterului Manole, în versiune ungurească, Kömiyes Kelemen, legendă atît de răspîdită la romîni, unguri şi popoarele balcanice în legătură cu realizările de construcţii măreţe ale trecutului.

După cum arată documentele timpului, cetatea Devei a fost construită pe la mijlocul veacului al XIII-lea, ca urmare a năvălirii tătarilor de la anul 1241 şi ca punct de sprijin şi apărare împotriva acestora.

La început, cetatea, împreună cu domeniile extinse ce îi aparţineau, se află în posesia dinastiei arpadiene; trece apoi, cu timpul, asupra mai multor proprietari, case domnitoare, boieri etc.

Pe la începutul veacului al XIV-lea ea se află în posesia lui Ladislau, voievod al Ardealului. Incepînd cu această dată, timp de trei secole, Deva figurează ca sediu al vicevoievodului din Ardeal. În forma aceasta, ajunge cetatea Devei, împreună cu 53 de sate şi minele de aur din jurul Bradului, în posesia Corvinilor, la început ca proprietate cu caracter oficial, apoi ca proprietate particulară a acestei familii.

Din anul 1504 cetatea trece din nou în mâna regiilor maghiari, apoi în posesia lui Castaldo și a Isabelei.

În secolul al XVII-lea, de domeniul cetății țineau 56 de sate, păduri, moșii întinse, vii și turnătorii de fier pe Cerna.

De la 1687 pînă la 1706, cetatea Deva împreună cu alte 11 cetăți ardelenice au fost ocupate de trupele împăraților Habsburgi de la Viena. La începutul veacului al XVIII-lea, o deosebită grijă îi poartă guvernatorul militar al Ardealului, generalul Steinwille. Pe la 1800, cetatea nu a mai avut nici o importanță militară și a fost vîndută la licitație. O întimplare o salvează însă de la desființare totală. Împăratul Francisc I, în drumul său prin Ardeal, făcut în anul 1817, a trecut și prin Deva. Rămînd impresionat de poziția cetății, dă ordin să fie reparată, prelungindu-se prin aceasta încă un timp oarecare viața acestei fortărețe. **1**

În anul 1849, cetatea Devei este părăsită definitiv. În acel an, explodînd magazia cu praf de pușcă, îi aruncă zidurile în aer, omorînd și mica garnizoană a cetății. De atunci și pînă azi, nimenea nu a mai locuit în ea, n-a mai adăugat sau schimbat ceva la această construcție, doar dintele vremii sfarmă discret, încet și sigur, în fiecare clipă ruina falnicului monument.

X O legendă, azi dispărută în popor, dă un caracter romantic distrugerii cetății. Povestea spune că, deoarece soția prea frumoasă a soldatului șef al depozitului de muniții, l-a înșelat pe acesta cu un ofițer din cetate, soțul gelos și înșelat pentru a-și pedepsi soția necredincioasă, provoacă explozia magaziei, ruina căreia prinse sub dărîmături și pe cei doi vinovați.

Inițiată în veacul al XIII-lea, ea suferă în cursul timpului mai multe transformări și reparații, unele aproape radicale. Astfel, în anul 1551, generalul Castaldo, comandantul militar al Ardealului, văzîndu-i importanța, o întărește, făcînd din ea, în vederea luptelor cu turcii, un important centru militar.

Purtarea oamenilor lui Castaldo față de populația civilă a localității și a împrejurimilor, împreună cu amenințări și jafuri necruțătoare, a iasat multă vreme amintirile cele mai triste.

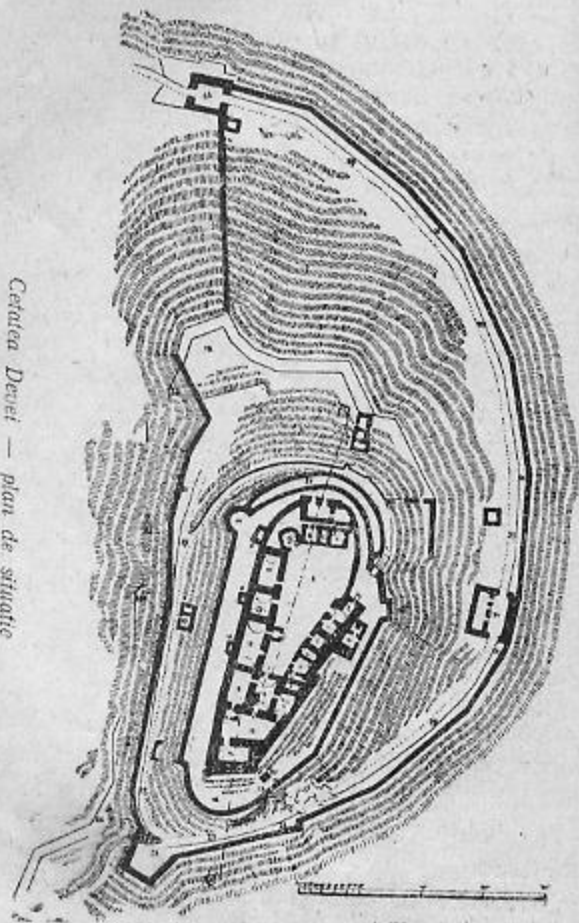
Reparații mai mari au fost făcute și în anul 1582, ca și la începutul veacului al XVIII-lea. Lucrările la această din urmă dată au avut un caracter mai larg. Ideea nouă pusă în aceste lucrări de către generalul austriac Steinwille, guvernatorul Ardealului, a fost aceea de a o face potrivită, atât pentru lupta defensivă, cit și pentru cea ofensivă. Re lângă alte amplificări, i s-au adăugat, cu acest prilej, în partea de jos, la picioarele dealului, întărituri (valuri și șanțuri) de pămînt.

La sfîrșitul aceluiași secol, i se fac noi reparații. Cu toată grija depusă, însă, pentru menținerea cetății în bună stare, începînd cu sfîrșitul veacului al XVIII-lea, ea nu mai putea corespunde, față de progresele și metodele noi de luptă, decît ca loc de adăpost al nobilimii în mișcările țărănești, așa cum s-a întîmplat, de pildă, în răscoala lui Horia.

Ultimele reparații la zidurile cetății s-au făcut în anul 1829.

În anul 1849 cetatea a fost părăsită,

Cetatea Desei — plan de situație

Topografia cetății, deși se mai poate urmări cu destulă precizie pe teren, totuși credem potrivit a o descrie după mărturia unui istoric, care o vizitase puțin timp înainte de catastrofa care îi aruncase zidurile în aer.

Kövári

„Pe vârful dealului ne conduce o cale în serpentină, pe care la anumite distanțe se aflau trei porți. Despre lungimea acestei căi ne putem face o idee, dacă avem în vedere că numai distanța între două porți, dintre poarta cea mai dinăfară și a doua, era de 865 de urme. Sosind la zidul cetății, în partea de către apus, calea trecea peste un pod, care se putea ridica cu lanțuri și era de 50 de urme de lung.

Intrind pe poartă, ne aflăm într-o curte mai mică, în extensiune de câțiva stinjeni, unde veghea garnizoana. Mai încolo, era curtea cetății, de formă pătrată și cu ziduri de jur-împrejur, iar pământul pe care călcăm e stincă curată. Lungimea curții era de 50 de urme, iar înălțimea mai mică. Construcțiile dinspre miazăzi erau renovate, precum și o parte din cele dinspre miazănoapte, iar cele din celelalte părți erau în ruină. Latura de către miazăzi, răsărit și miazănoapte a cetății era pusă sub acoperiș, iar apa de ploaie de pe ele curgea în cetate și era condusă într-o fântină. Astfel, de dinăfară nu se vedea altceva din toată cetatea, decît un zid în înălțime de 10 stinjeni. Din afară, împrejurul acestui zid, se întindea un spațiu, în lățime de 3-4 stinjeni și care pe la margine era împrejmuit cu un alt zid, mai mic, avînd o formă ovală. În afară de aceasta și calea în serpentină era apărută de un zid.

Intorcându-ne în cetate, în colțul de miazănoapte-răsărit, se vedeau odăile care au fost zidite în neregulă, toate ruinate; între ele am văzut și încăperea în care se păstrau banii publici. În partea de miazăzi, adânc în pământ, era capela, apoi închisoarea statului.

Sub raportul istoric și social, cetatea Devei, împreună cu toate amintirile locale legate de existența sa și cu întregul șir al luptelor ce s-au dat în jurul ei, formează un însemnat capitol din istoria ținutului hunedorean și o modestă pagină din trecutul Transilvaniei.

Întimplările triste ale istoriei Transilvaniei, ca urmare a exploatării moșierimii, cuibărită în castele și cetăți, a diferendelor sociale, religioase și naționale, stimulate și susținute de stăpînitorii timpurilor trecute, s-au revărsat din plin asupra populației din jurul cetății Deva.

Din cauza vitregiei timpurilor, nici populația și nici viața social-economică nu s-a dezvoltat în măsura în care era natural să se dezvolte. Mersul întregii vieți a localității, ca și a celor 56 de sate de iobagi, ce țineau de domeniul cetății, erau determinate de interesele stăpînitorilor cetății.

Se vorbește, în documentele legate de trecutul acestui monument, de obligațiile multe și grele pe care le avea țărănimea nevoiașă din jurul cetății: de a plăti dijme și a face zile de clacă, de a întreține, repara și apăra cetatea și zidurile cetății, dar nicio dată nu se vorbește în aceste documente de vreun sprijin care le-ar fi venit celor mulți și exploatați de

pe urma acestor stăpînitori, castelani latifundiați. Dimpotrivă, nedreptățile de ordin politic și administrativ, suprapuse celor de natură socială și de învrăjbită națională și religioasă, mențineau în mijlocul celor asupriți mereu trează ideea luptei surde pentru un viitor mai omenesc. De aceea, nu este întimplător faptul că cetății Deva i-a fost dat să vadă, triumfînd sau zdrobindu-se sub zidurile sale, nu numai atacurile năvălitorilor tătari sau turci, deslășurarea unor lupte pentru stăpînirea Ardealului, ci și sub zidurile ei s-a petrecut și un important episod din răscoala condusă de Horia, Cloșca și Crișan, cit și finalul revoluției de la 1848-1849.

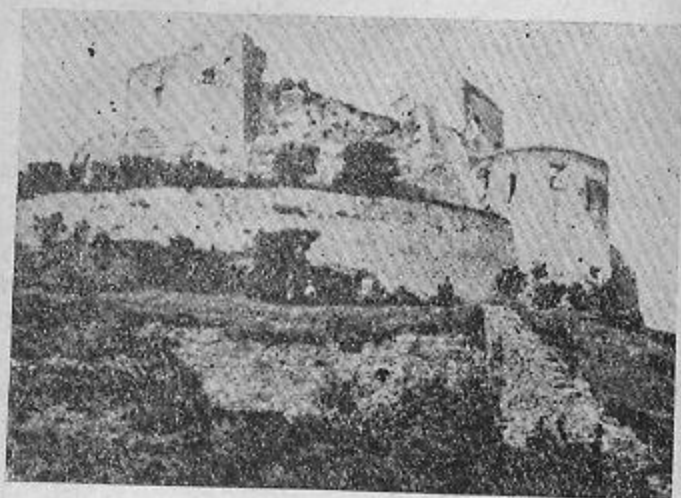
Cetatea Devei și stăpînii ei refugiați aici formau un obiectiv important în răscoalele țărănești. Astfel, atacul dat de țărani iobagi în timpul răscoalei lui Horia s-a desfășurat vijelios asupra dealului cetății, care forma un bun și sigur adăpost pentru nobilime.

Țărani, întocmind planul de cucerire a cetății, dau un ultimatum nobilimii în care cer:

„Nobilul comitat, împreună cu toți stăpînii de moșii și cu toată seminția lor să jure pe cruce; nobilii să nu mai fie, ci fiecare dacă va putea găsi vreo slujbă să trăiască din aceea. Nobilii stăpîni pe moșii să părăsească odată pentru totdeauna moșiile nemeșesti. Și ei să plătească dare ca poporul de rînd.

Dacă comitele și nobilii stăpîni de moșii se vor învoi la aceasta, țărani le săgăduiesc pace, iar în semnul păcii să ridice pe cetate, pe la marginile orașului, pe prăjini cit mai înalte, steaguri albe.

Neprimind răspuns la acest ultimatum, țărani răsculați atacă cetatea. Atacul a avut loc la 7 no-

Deva — ruinele cetății

ieembrie 1784. Țăranii, lipsiți de arme și neorganizați suficient, sînt nevoiți să se retragă și să lase în mîinile nobililor 86 de prizonieri. În luptă au căzut 72 de jobagi, între care și 11 femei. Răzbunarea nobililor a fost crudă. În ziua de 8 noiembrie, ei condamnă la moarte fără drept de apel și decapitează pe toți prizonierii. Cei uciși au fost îngropați la spatele cetății, la stînga drumului ce duce spre Arad.

Dar să ne întoarcem o clipă, pentru a nu lăsa neamînită trecerea lui Mihai Viteazul prin aceste locuri.

În toamna anului 1600, cetatea Deva avea să fie unul dintre obstacolele principale ce se opuneau în

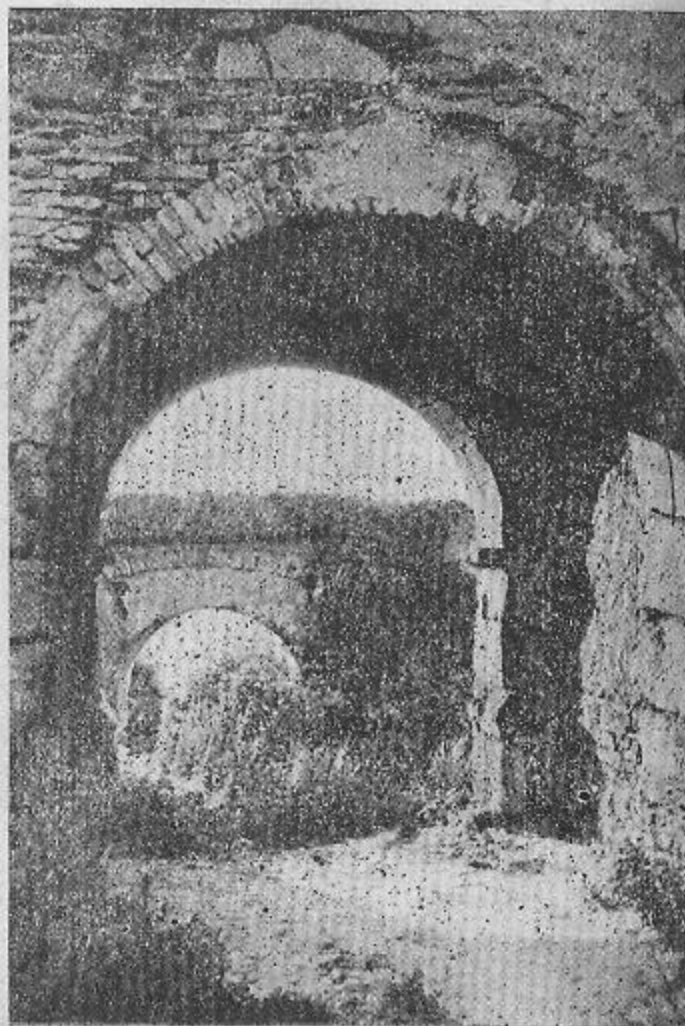
calea lui Mihai Viteazul, după pierderea Munteniei și a Moldovei, în drumul său spre curtea împăratului Rudolf, la Praga.

Drumul lui Mihai spre Praga ducea prin Ardeal, țara neîmpăcaților săi vrăjmași. Mihai Viteazul, cunoscător al împrejurărilor și al oamenilor de aici, a știut să se strecoare destul de bine, dar, după cum el însuși ne povestește, nu fără piedici și primejdii :

„În multe locuri săriră pe oamenii mei și-i uciseră fără nicio considerație. Din cetatea Devei, îndreptară tunurile asupra mea și înceară în Mureș mai mulți dintre ai mei. Și aceste nevoi le avui nu numai într-un loc, ci prin tot Ardealul. Nemulțumiți cu alții, trimiseră cărți la Baia de Cris, spre a răscula lumea asupra mea. Asemenea întăritură și pe soldații din Lipova și Ineu, care, fiind însă mai prejos cu puterea; nu cutezară a lovi pe ai mei“.

Ultimele evenimente istorice legate de cetatea Devei ne conduc la revoluția din 1848—1849. Acesta esle locul unde s-a petrecut unul din momentele finale ale revoluției din „patruzeci și opt“. Aici s-a refugiat generalul revoluționar Bem, în timpul retragerii sale, luînd, apoi, drumul peste munți și Muntenia, spre Constantinopol. Curînd, după aceea, s-a întimplat, după cum s-a arătat, explozia magaziei cu praful de pușcă, care pune capăt rolului istoric al cetății Deva.

Un însemnat rol a avut cetatea Deva și ca închisoare în care și-au ispășit pedeapsa cei care se ridicau pentru făurirea unei orînduiri mai bune și

Deva — porțile cetății

mai drepte. Tot aici a murit moarte de martir în veacul al XVI-lea și fondatorul și primul episcop al bisericii unitariene, Francisc David.

Rolul de închisoare al cetății Deva a predominat chiar, în unele epoci, față de adevărata menire a unei cetăți.

Azi ruina cetății Deva, situată în vîrf de stîncă, străjuiește ca o șantinelă bătrînă asupra orașului de la poalele ei.

Din falnică construcție de odinioară, martoră a atîtor evenimente, pentru cei mari și puternici loc de petreceri și desfătări, pentru cei asupriți loc de supliciu și ispășire, nu ne-au mai rămas decît ruinele mute și părăsite.

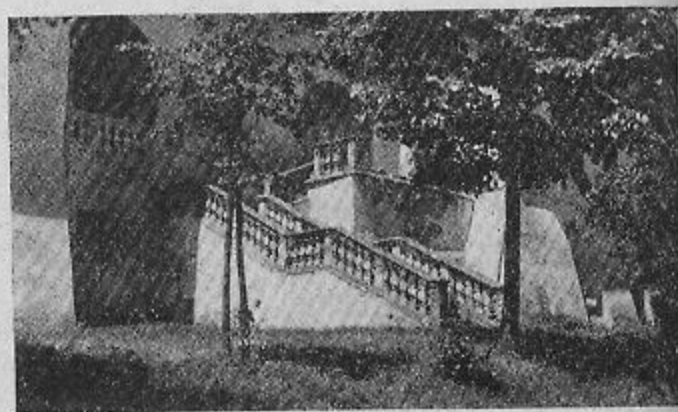
Azi totul s-a schimbat în jurul ei... În zilele frumoase de primăvară, o dată cu trezirea naturii, parcă sînt chemate la o nouă viață și ruinele de mult adormite ale cetății, la glasul zburdalnic al copiilor și la chemarea oamenilor muncii, care își caută aici odihna, după munca zilei, fericiți de lumea nouă pe care și-o făuresc.

— **Castelul Bethlen**, numit și „Magna Curia”. La poalele cetății, în partea de sud a acesteia, se află cel mai interesant și cel mai vechi monument al Devei, încă în picioare, „Magna Curia”.

Cristofor Bathory, voievodul Ardealului, a dăruit, în anul 1581, cetatea Devei guvernatorului Francisc Geszthy. Acesta a restaurat-o pe la anul 1582 și, tot atunci, a ridicat o casă pe locul unde avem azi „Magna Curia”. În aceasta, au locuit pe rînd voievozii Sigismund Bathory, Basta, Ștefan Bocskay,

Gavril Bathory, iar de la anul 1613-1621 voievodul Gavril Bethlen. Acesta a ridicat, în anul 1621, actuala clădire monument istoric, „Magna Curia”. Imobilul, cu un singur etaj, e îndreptat cu fațada spre oraș.

Clădirea „Magna Curia” — scara la etaj

Prevăzută cu elemente baroc, sub raport arhitectonic e poate cea mai importantă clădire din oraș. E de remarcat, pentru frumusețea arhitectonică, balconul ce se află deasupra intrării principale și mai ales scara, ce conduce din parcul comunal la etaj. E foarte interesant și căminul din sala mare de la etaj.

Domeniul și cetatea Devei au ajuns prin secolul XVII-lea în stăpânirea frumoasei Maria Szechy, cîntată în literatura maghiară sub numele de „muranyi Venus”. În Magna Curia și-

trăit romanțata viață această fascinantă femeie a timpului, rămasă văduvă la 23 ani, dar remăritată în curînd după un soț pe care l-a părăsit și care, înfuriat, a venit cu 300 călăreți, să-și ducă nevasta ecasă. Fermecătoarea castelană însă, respinge atacul soțului, care fu silit să plece rușinat. Mai tîrziu, Maria Szechy vinde cetatea și întreg domeniul Devei, cu 6.000 taleri, voievodului Ardealului.

Clădirea, destul de încăpătoare, adăpostește în ea Muzeul regional.

Muzeul regional Hunedoara-Deva. Piața Sta'in nr. 4. Poate fi vizitat zilnic. Intrarea liberă.

Muzeul are mai multe secții: o secție istorică, o secție pentru științele naturii, o arhivă istorică, o bibliotecă.

Toate secțiile cuprind materiale provenite de pe teritoriul regiunii Hunedoara. Nimic nu poate da o imagine mai documentată asupra specificului hunedorean decît o vizitare a expoziției muzeale, pusă la dispoziția maselor de vizitatori și a cercetătorilor.

Rezultatele cercetărilor pe teren și munca de organizare a muzeului se oglindesc atît în colecțiile muzeului, mereu în dezvoltare, cît și în activitatea științifică de cercetare și publicare a rezultatelor obținute.

Secția istorică a muzeului are menirea, ca prin colecțiile sale, să prezinte vizitatorilor dezvoltarea societății omenești pe teritoriul regiunii, din cele mai vechi timpuri și pînă în actualitate.

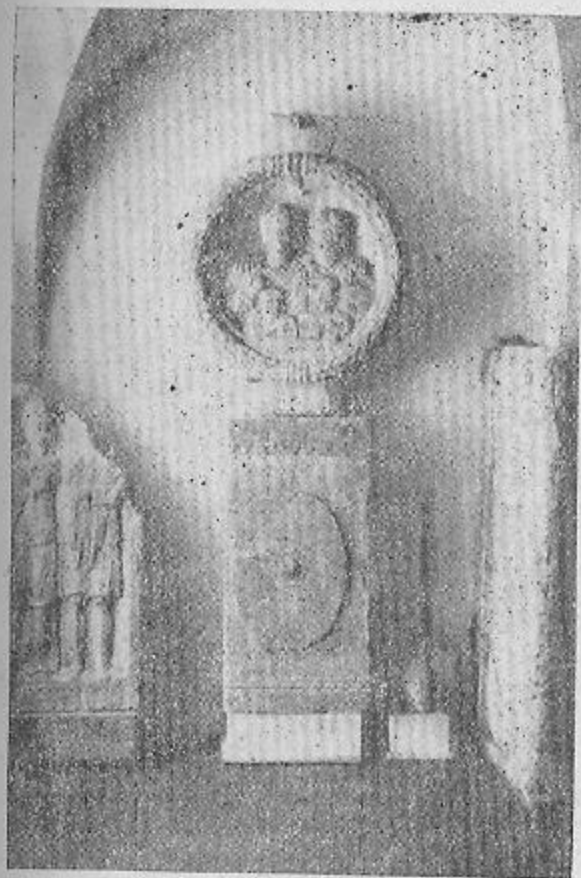
Orînduirea comunei primitive este bogat prezentată prin urmele materiale ale omului din epoca matriarhală și patriarhală. Paleoliticul din peșterile de la Cioclovina, Ohaba Ponor, Nandru, cuprinde —

alături de fosilele unor animale de climă rece și chiar fosile umane — unelte din silex ca: răzuitoare, vîrfuri de lance, unelte din os și altele.

Muzeul Deva — oas din comuna Pîntîlida

Neoliticul din așezările de la Turdaș, Valea Nandruului, Deva, Crăciunești etc., prezintă o serie de

Muzeul Deva — monumente romane

vase de lut, diferite unelte de piatră lustruită, piese folosite la războiul de țesut, idoli de lut.

Din epoca bronzului și a fierului s-au păstrat topoare, securi, ceramică, arme de luptă și obiecte de podoabă. De o deosebită importanță sînt materialele provenite din așezările dacice din munții Orăștiei. Săpăturile arheologice de la **Costești**, **Bli-daru**, **Grădiștea de Munte**, **Piatra Roșie**, pe lângă importante construcții — cetăți, turnuri de veghe, așezări civile, apeducte și altele — au dat la iveală și un foarte bogat inventar de obiecte mărunte. O parte din acestea au intrat în colecțiile muzeului din Deva.

Puternica civilizație a dacilor din secolul I î.e.n. și secolul I e.n. este bogat reprezentată în muzeu printr-o serie de obiecte care vădese pe daci ca buni **agricultori** (unelte de agricultură: seceri, coase, fier de plug, sape, cereale — grâu, mei, linte, bob), **meș-teșugari** specializați în diferite meșteșuguri ca **fie-răritul** (nicovale, baroase, clești, nituitoare, perforatoare), **dulgheritul** (securi, dălți, tesle, ferăstrău), **olăritul** (vase lucrate la mină sau la roată, chiupuri pentru cereale).

Obiectele colecționate și prezentate în expoziția muzeală arată pe daci ca mari meșteri în arta **pre-lucrării argintului**, iar monedele dovedesc existența unui schimb dezvoltat în societatea dacică în relațiile ei interne și externe.

Nu lipsesc nici armele de luptă din această epocă istorică (între care și vestita „falx dacica”) sau materiale de la construcții din piatră și chiar din lemn, cum este instalația de apeduct provenită de la Grădiștea Muncelului. În muzeu se păstrează și câteva

monumente în piatră cu urme de scriere, dovadă a cunoașterii scrisului, și alte obiecte ilustrînd starea materială și culturală a societății dacice din timpul lui Burebista-Decebal.

Orînduirea sclavagistă în regiunea Hunedoara, ca și în muzeu, este puternic reprezentată prin bogăția materialelor romane provenite din așezările de la **Sarmizegetusa**, **Micia**, **Germisara** și alte locuri. Lapidarii, foarte bogat, conține piese de importanță rară. Acestea se împart în: altare votive, monumente funerare, monumente publice sau private, statui.

Dintre monumentele în piatră sînt de remarcă cele închinatelor unor zeități orientale: medalioane funerare, monumentele funerare în formă de trunchi de piramidă, reliefurile mitriace, edicola funerară etc.

Secția romană mai cuprinde pe lângă lapidar și o colecție mare de obiecte referitoare la toate aspectele civilizației romane din Dacia: diferite unelte, materiale de construcții, ceramică, monede, obiecte de uz casnic, obiecte de cult, de podoabă și altele.

Din orînduirea feudală sînt prezentate uneltele de muncă ale iobagului, diferite meșteșuguri țărănești și breslele meșteșugărești. Urmează apoi, materiale legate de perioada descompunerii feudalismului și începuturile capitalismului: mașinile-unelte folosite în agricultură, apariția și dezvoltarea manufacturilor și atelierelor, procedeele extracției și prelucrării aurului în munții Apuseni.

O colecție prezintă vizitatorului specificul etnografic al regiunii.

Colecția numismatică a muzeului cuprinde aproape 10 mii de monede, între care câteva tezaure monetare din veacul I î.e.n.

Muzeul Deva — statuie feminină

Muzeul Deva — Mitras și Diana

2. Secția de științele naturii, deși dispune de un bogat material, din lipsă de spațiu în actuală clădire a muzeului, numai o parte din acest material este prezentat în expoziția muzeală, în special piese ornitologice.

De o deosebită valoare este colecția geologică-mineralogică precum și insectarul care numără aproape 30 de mii de piese, păstrate în depozitul științific.

Muzeul mai posedă o arhivă istorică, cuprinzând documente legate de răscoala țaranilor de la 1784-85.

O bibliotecă documentară de uz intern întregeste bogatele colecții ale muzeului.

Muzeul regional Hunedoara-Deva are sub administrarea sa și **Muzeul filial Sarmizegetusa.**

Dintre clădirile mai noi ale orașului, vrednice a fi văzute amintim:

— **Palatul administrativ** situat în fața parcului orașului, construcție foarte frumos așezată la colțura largă a piațetei din fața ei.

Palatul a fost clădit în anul 1890 în stil al renașterii germane. Este orientat cu fațada spre parcul orașului și pitorescul deal al cetății.

Interiorul clădirii palatului administrativ adăpostește diferitele secțiuni ale administrației regionale. E impunătoare sala festivă de la etajul prim al clădirii.

Mergând de la palatul administrativ prin strada Karl Marx spre centrul orașului, trecem în stînga pe lângă clădirea **Școlii medii mixte nr. 2**, construcție ridicată în secolul trecut, iar în dreapta pe lângă **Teatrul orașului**, spațios, potrivit pentru orice reprezentații. Sala de teatru servește și ca sală de cinematograf.

Piața centrală a orașului, numită **Piața Unirii**, este partea cea mai animată a localității. De formă patrulateră, închizînd în mijloc un mic parc cu un monument ridicat în cinstea conducătorilor răscoalei țărănești de la 1784-85 Horia, Cloșca și Crișan, este înconjurată de clădiri spațioase care adăpostesc diferite instituții publice și magazine.

Dintre clădirile mai importante menționăm: clădirea **Sfatului popular al orașului**, **Banca R.P.R.** și **cursala Deva**, **Biblioteca regională**. În colțul de sud-vest al pieții se află **Școala medie mixtă nr. 1**, în

ceva mai sus, în imediata vecinătate a acesteia, **Școala pedagogică**. Aceasta din urmă, împreună cu internatul ei, este una dintre cele mai mari clădiri ale orașului, oferind tot confortul necesar adăpostirii și pregătirii în bune condiții a viitoarelor cadre didactice.

Clădirea mai mică din curtea școlii pedagogice, în care se află direcțiunea școlii, numită „Parva curia” și construită în veacul al XVII-lea, ținea de domeniul cetății. E declarată monument al culturii materiale.

Dintre monumentele istorice ale localității mai amintim **mănăstirea și biserica romano-catolică**, situate în partea de nord a orașului, în strada Mănăstirii. Mănăstirea a fost înființată la începutul secolului al XVIII-lea de coloniștii bulgari.

Cartierele Deveii. Dacă centrul localității Deva a avut din punct de vedere al populației întotdeauna un caracter amestecat, nu același lucru îl putem spune despre trecutul cartierelor marginase ale orașului.

În trecut, partea din oraș în care se grupau mai ales românii formînd un cartier, zis „pe vale”, se întindea la marginea de sud-est a localității, pe locul actualei străzi Călugăreni și a străzilor învecinate, pînă sub dealurile din marginea de sud-est a Deveii.

Aici își ridică românii la anul 1645 o biserică, care arde curînd după aceea, dar e reînălțată din nou. Un turn izolat în cimitirul vechi ortodox, declarat monument istoric, rămășiță a bisericii de odinioară, se poate vedea și acum.

De la actuala calea Horia și pînă dincolo de li-

nia ferată spre Mureș, se întindea odinioară cartierul grecesc zis „în greci”. Aici a fost cîndva centru comercial al orașului și un mic port la Mureș al căror baze le-au pus negustorii bulgari și macedoneni romîni, care au întemeiat o „companie de negoț” la Deva.

Negustorii armeni au desfășurat de asemenea o vie activitate comercială aci.

Coloniștii bulgari au fost așezați în acest cartier pe la anul 1712, aduși de comandantul cetății Deva generalul Steinwille, de la Tîrgu Jiu, unde se refugiaseră de teama turcilor, iar alții au venit, ceva mai tîrziu din jurul Craiovei, împreună cu cîțiva călugări fiind cu toții de religie catolică.

Numirea „greci”, dată cartierului se explică prin ocupația coloniștilor, care fiind negustori, probabil sune exercită mai ales de greci — s-a făcut o identificare pînă într-altul între ocupație și elementul grecesc, care, de obicei, a exercitat-o, încît numirea de „grec” echivala cu aceea de negustor. Fenomenul poate fi exemplificat și în alte părți ale țării.

Cartierul grecesc a avut autonomie, menținută pînă la anul 1848-49. După așezarea lor aici, au fost dăruți cu tot felul de favoruri. Au fost înzestrați cu pămînt arabil și erau scutiți de armată. Ei își alegeau pe șefii administrativi, iar pe cei bisericesci și recrutau dintre preoții veniți cu ei. Mănăstirea catolică din acest cartier, care astăzi se află încă în picioare, este făcută de coloniștii bulgari.

Această populație, la început un fel de meseriași și comercianți ambulanti, s-a transformat într-o populație de agricultori, iar cu timpul s-au deznaționalizat unii asimilați de romîni, iar alții de unguri.

În afară de bulgari, s-a stabilit la Deva și un oarecare număr de negustori armeni, care de asemenea au desfășurat o vie activitate comercială în această localitate.

Tot sub formă de coloniști, au fost aduși de către principele Gavril Bethlen, în prima parte a veacului al XVII-lea, un mic grup de secui, care au fost așezați în cartierul actuali gării.

Cartierul ceangăilor se întinde în marginea de est a orașului, la extremitatea străzii 23 August și în străzile învecinate acesteia. Ceangăii au venit aici în veacul trecut din Bucovina, cei mai mulți din localitatea Sintandrei. Se ocupă cu agricultura și cărăușia.

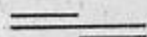
O parte din populația ceangăilor lucrează pămîntul în Gospodăria agricolă colectivă „Petofi Sandor”, în cadrul căreia se cultivă, în special, legume și zarzavaturi, cu care aprovizionează piața Devei.

Cartierul vile noi. Este un grup de case, ce se mărește pe zi ce trece, în prelungirea căii Horia, la spatele cetății Deva și sub poalele dealului Colț. E locuit de populație agricolă, în special. Deși format din case modeste oferă, prin poziția lui, un tablou pitoresc.

Din această parte a văii Mureșului s-a produs în ziua de 7 noiembrie 1784 atacul asupra cetății, dat de țărani răsculați sub conducerea lui Horia, Cloșca și Crisan.

E semnificativă denumirea veche a actualei străzi Aurel Vlaicu — Măgheruța — „magyarutca” (strada ungurească).

Existența unei populații germane cîndva în partea de vest a orașului (în jurul actualei străzi St. Iosif de la poalele cetății) o indică numirea „șvabi“, cartier care păstrează această denumire și azi, cu toate că nimic nu mai justifică fizionomia de odinioară.

III. Imprejurimile Devei

1. „După dealurile Devei“. — 2. Pe pîrăul Boholului. — 3. Valea Certejului și munții Săcărimbului. — 4. De la Deva la Chimindia și Vărmaga. — 5. Simeria și Uroi. — 6. De la Uroi spre valea Geoagiului.

I. „DUPĂ DEALURILE DEVEI“

Deva—Almașu Sec—Cîrjiți—Cherghes—Cozia. Excursie de o zi. Gara, Deva. Distanța de la Deva: Almașu Sec, 6 km; Cîrjiți, 9,50 km; Cozia, 6 km. Transportul pe jos și cu căruța, iar pe timp frumos și cu mașina. Pentru deveni sînt cele mai apropiate și ușoare locuri de excursii.

La marginea de sud a Devei, începînd chiar din oraș, se înalță ultimele ramificații din munții Poiana Rusca. Sînt formații de andezit, avînd înălțimea maximă de 697 m, plini de vegetație, cunoscuți sub denumirea de dealurile Devei, din care unul poartă numele lui Decbal. Peisajul oferit de aceste dealuri este frumos din oricare parte a orașului, cît și de la mari distanțe.

Un grup de sate, vechi așezări omenești, stau răspîndite după aceste dealuri, pe locuri ce au forma unor mari căldări, cu vederi nu lipsite de un oarecare farmec.

Spre Almașu Sec, Cîrjiți și Cherghes, duce drumul ce pornește din Deva, din cartierul Ceangăilor, spre sud. În drum spre aceste sate, la marginea Devei, se pot vizita vestitele cariere de piatră de la Pietroasa și Bejan, cunoscute și de antici.

Împrejurimile Devei — perspectivă, desen, sec. XIX

În pădurea Bejan, din hotarul Devei, pe o suprafață restrînsă, cresc laolaltă diferite specii de quercinee a căror grupare a dat naștere unui fenomen de hibridizare naturală între ele, pentru care o porțiune de 40 ha din această pădure a fost declarată **monument al naturii**.

Pădurea Bejan, unde se întâlnesc toate speciile principale ale stejarului din țara noastră, este cunoscută în întreaga lume științifică, și are o valoare deosebită pentru sistematica și selecția plantelor.

Speciile tipice ce cresc aici sînt: **cerul** (*Quercus Cerris*), **gorun** (*Quercus Dalechampii* Ten.), **gorun ardelean** (*Quercus polycarpa* Schur), **stejarul** (*Quercus Robur* L.), **gîrnița** (*Quercus Rainetto* Ten.), **stejarul pufos** (*Quercus pubescens* Wild), *Quercus virgiliana* Ten.

Dintre hibrizi cităm: *Quercus Tabajdiana* Simk., *Quercus Tufae* Simk., *Quercus dacica* Borb., *Quercus diversifrons* Borb., *Quercus Haynaldiana* Simk., *Quercus Kernerii* Simk., *Quercus budensis* Borb.

În hotarul localității Almașu Sec (325 loc.), la picioarele dealului Bejan, se află o stațiune din orînduirea comunei primitive.

Localitatea Cîrjiți (256 loc.) de asemenea e cunoscută ca stațiune din comuna primitivă, ca și pentru carierele de piatră exploatate de romani.

În hotarul satului, s-au aflat monede din Thasos (monede grecești de imitație dacică) precum și mai multe monumente romane sculpturale sau epigrafice.

Cherghes (342 loc.) e de aceeași însemnătate arheologică ca și cele precedente. S-au găsit aici și

depozite mari de scoici petrificate. Pe locul „Măgura”, este o peșteră mică, uscată, caldă și ușor de cercetat.

Din Chergheș se poate urca la Muncelu Mic (circa 8 km), situat pe drumul Vulceș—Vadu Dobrii, sau se poate coborî prin Bretelin la Filimon Sirbu (cale de 10 km). Sînt locuri frumoase pentru excursii.

La 6 km de Deva, se află satul Cozia (419 loc.) 417 m alt., unde se poate merge, fie pe drumul ce pleacă din str. Eminescu pe lângă cimitir, fie din capătul str. Aurel Vlaicu pe o potecă bună. Sînt de văzut aici, stîncă de andezit numită „Piatra Coziei” (687 m) și o carieră de piatră a Intreprinderii de industrie locală Deva, de unde se extrage piatră de construcție (andezit) și pavele pentru drumuri.

2. PE PIRAUL BOHOLTULUI

Deva—Șoimuș—Boholt—Măgura-Toplița. Excursie de o zi. Gara, Deva. Distanța de la Deva: Șoimuș, 6 km; Boholt, 10 km; Măgura-Toplița, 16 km; Transport pînă la Boholt cu mașină la Măgura-Toplița numai pe jos sau călare.

Urmînd de la Deva, spre apus, șoseaua națională Deva-Arad și trecînd apoi Mureșul pe șoseaua regională Deva—Brad, ajungem în comuna Șoimuș (912 loc.), așezată pe țărmul drept al Mureșului pe piraul Boholtului. Acest sat, în evul mediu „opădă”, adică tîngușor liber, a fost vestit pentru marile depozite de sare și pentru comerțul ce îl făcea cu acest produs atît de necesar, avînd și port salin la Mureș. Printr-un conducător al acestui depozit, a

mis Horia, la 1784, nobilimii din comitatul Hunedoara cunoscutul ultimatum.

După unele obiecte găsite, pare a fi existat aici o mică așezare romană. La Șoimuș se află și un izvor cu apă minerală carboferuginoasă, dar necaptat.

Valea Boholtului

Boholt (485 loc.). Mergînd prin centrul comunei Șoimuș, pe șoseaua care duce la Certej, apoi dînd la stînga, pe piraul Boholtului, printr-un defileu destul de sîrînt, mărginit de dealuri împădurite, ajungem la Boholt, așezat într-o vilcea în formă de troacă, la 250 m altitudine, cu un climat de cîmp și aer curat. În hotarul localității, la locul numit „Ciuta”, se află o stațiune din comuna primitivă. Boholtul este cunoscut pentru izvoarele sale de apă carbo-gazoasă. Izvorul din centrul satului dispune de o capacitate

de 10000 litri apă pe zi. Temperatura apei e de 12° C. Apa de Boholt se recomandă pentru bolnavii de nervi, anemie, rinichi, boli de femei etc. Apa se vinde în comerț în sticle.

Regiunea Boholtului, de un pronunțat pitoresc, atrage pe excursioniști la vizitarea ei.

La nord de Boholt, pe un drum comunal, urcăm la **Măgura-Toplița** (295 loc.). E un sat cu interesante locuri de excursii pe vârful Făeragu Mare (782 m) și lacul Făeragului.

3. VALEA CERTEJULUI ȘI MUNȚII SĂCĂRIMBULUI

Deva—Șoimuș—Bălata—Birsău—Certej—Hondol—Săcărumbu—Nojag. Excursie de 1-2 zile. Gara, Deva. Distanța de la Deva: Șoimuș, 6 km; Bălata, 10 km; Birsău, 13 km; Certej, 18,50 km; Hondol 21 km; Săcărumbu, 25 km; Nojag, 17 km.

Pentru acest itinerar, urmăm șoseaua Deva-Brad, iar de la Șoimuș spre est, drumul comunal care trece prin satul **Bălata** (358 loc.), pentru a ajunge la Birsău. De aici, șoseaua o ia spre nord, pe valea Certejului în sus. Sau, mai aproape, plecăm din Deva prin satul Hărău unde Mureșul se trece cu podul plutitor (brodul) și de unde, îndată, sîntem în Birsău.

Pirăul Certejului își are izvorul în vârful Cetrașului (1084 m), scormonind cu apa lui filoane de aur. Oferă excursionistului o pitorească regiune dominată de munții Săcărumbului, pe lângă care curge Certejul ce se varsă la Hărău în Mureș.

Satul Birsău (709 loc.) a devenit important prin biserica lui, mai veche de prima jumătate a sec. a

XVI-lea, restaurată la 1560 de Margareta Crepovici, a cărei fată, cu numele Elena, a fost măritată cu Petru, domnul Țării Românești (1563-1566). Ele sînt înmormîntate chiar în Birsău. Biserica astăzi e complet restaurată.

Mai la nord, lăsînd în urmă, pe un pîrău, în dreapta localitatea **Nojag** (490 loc.), urmează **Certej** (790 loc.), **Hondol** (839 loc., inclusă și populația satului Bocșa) și de aici spre est, **Săcărumbu** (528 loc.). De la Birsău la Săcărumbu putem ajunge direct și prin Nojag.

Toate aceste sate sînt stațiuni miniere cu zăcăminte aurifere și cu urme ale exploataților antice. La Hondol, la locul numit „Găunoasa“, există o peșteră tăiată artificial în stîncă. Urme ale societății comunei primitive nu se constată în această peșteră.

Biserica ortodoxă de aici datează de la anul 1774. Certeju de Sus a avut vremuri de înflorire economică. La 1770, s-a înființat aici o topitorie de aur, care a durat pînă la 1884.

De la Certej, pe pîrăul Făeragului, în sus la vreo 2 km, se află lacul Făeragului; un lac artificial, care servește drept rezervor de apă pentru șteampurile miniere. În el se pot prinde raci. Este des cercetat de excursioniști.

Șoseaua de la Hondol la Săcărumbu, urcînd de la 300 m la 800 m, deși e bună, se parcurge greu cu mașina, dar e de toată splendoarea. Perspectiva spre valea Mureșului și Retezat e de neuitat, iar munții Săcărumbului sau ai Cetrașului se desfășoară tot mai mult și mai frumos înaintea noastră.

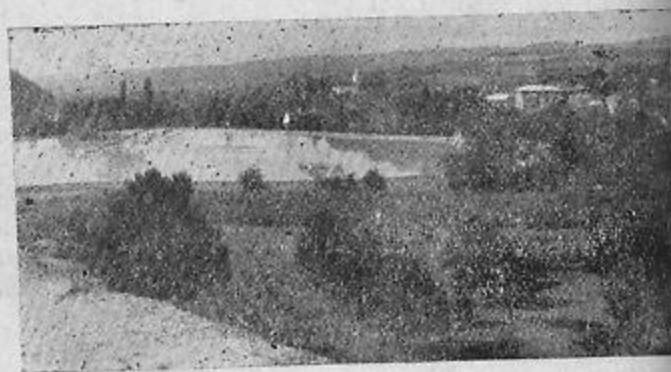
Intregul sat Săcărumbu e așezat pe locuri ridicate la 817 m altitudine, căci abia putem da, înafară de

piață, de o palmă de loc neted. E un sat de mineri, întemeiat după 1746, când țăranul Ioan Ormindean din Nojag a descoperit, în codrii seculari, zăcămintele de aur ale Săcărîmbului. Povestea spune că acest om, îndemnînd și pe alți locuitori să meargă în codrii după piatra cu aur, le-a zis: „Hai să cărăm”, de unde ar fi rămas numele aceluia loc Săcărîmbu.

Acum mai bine de un veac, coloniști, meșteri mineri, aduși din Germania formau o colonie. Aceste elemente străine s-au topit cu timpul în masa localnicilor.

Aici a funcționat timp mai bine de șaptezeci de ani o școală minieră, închisă în anul 1906.

De pe înălțimile din jurul Devei, Săcărîmbu, la 25 km nord de Deva, sus între munți, în masivul Cetrașului, în zile cu soare este văzut sub forma unor căsuțe albe și trei biserici, asemenea unui baso-

Certej — peisaj

relief pe un fond albastru, așezat într-un bazin deschis. Este o așezare de rar pitoresc. Din sat, sau de pe piscurile ce-l înconjoară, se desvăluie o splendidă panoramă: jos apele Mureșului de culoare argintie, satele din vale și orașul Deva, ale cărui lumini electrice aprinse, seara, produc efectul unor nopți de neuitat, la sud, Retezatul și Paringul apar gigantici, cu panorama văii Sireinului, iar la nord, de pe vârful Gurguiata (1058 m) se vede țara Moșilor. Pentru pictori, Săcărîmbu poate fi un punct de atracție.

De la Săcărîmbu, pe poteci, putem coborî spre Mada și Balșa (10 km) iar din Hondol spre Voia (8 km); toate sate situate în valea Geoagiului și cu minunate vederi turistice.

Din Săcărîmbu a fost iobagul Ștefan Ilie Firțală, care, amenințînd cu o nouă răscoală după cea a lui Horia, a fost condamnat la moarte în 1785.

Minele din Hondol și Certej sînt foarte vechi, antice chiar, cele din Săcărîmbu, mai recente. Întreg complexul minier a fost scoilit, în sec. XVIII-lea și XIX-lea, ca cel mai rentabil din Europa. În 128 de ani, de la 1748 pînă la 1876, au dat 40423 kg de aur. La început au format proprietatea curții împărătești de la Viena, mai tîrziu au trecut în posesia statului maghiar, iar din 1919 ele sînt proprietatea statului român, care le exploatează în prezent. Silvanita, un minereu rar, de culoare albă-argintie, este foarte prețioasă pentru extragerea anului și argintului. E o telurură de aur și argint. La fel săcărîmbitul o sulfo-telurură de plumb și aur, a fost descoperit prima dată la Săcărîmbu, de unde își ia numele.

Valea Certejului, împreună cu minele și instalațiile ce le are, este demnă a fi vizitată.

Munții Săcărîmbului, formînd un grup din masi-

vul Cetraşului, sînt frumoşi şi atrăgători. **Virful Gur-guiata** (1058 m) şi **virful Maglea** (882 m) oferă turistului privelişti deosebite. De aici se poate merge, pe poteci, spre nord-vest, peste **virful Măcrişului** (978 m) pînă la **virful Cetraşului** (1084 m), sau spre est, pînă la băile Geoagiu (3-4 ore).

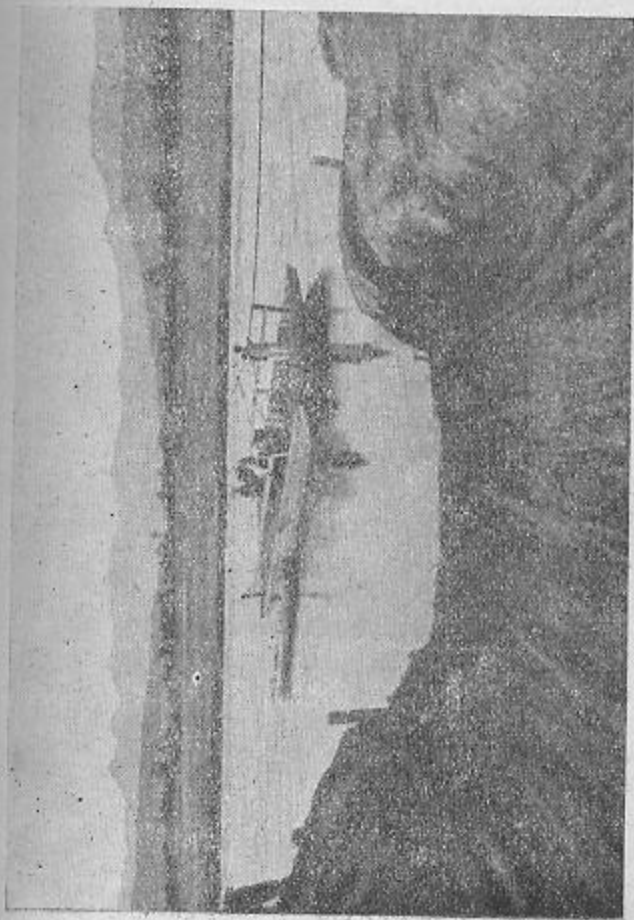
4. DE LA DEVA LA CHIMINDIA ŞI VĂRMAGA

Deva—Hărău—Chimindia—Banpotoc—Vărmaga—Cărpiniş. Excursie uşoară de o zi. Gara, pentru Hărău şi Chimindia este Deva, pentru Banpotoc, Vărmaga şi Cărpiniş, Simeria. Distanţa de la Deva: Hărău, peste Mureş, 6,50 km (prin Şoimuş, 14,50 km); Banpotoc, 20 km (de la gara Simeria, 8 km); Vărmaga, 25,50 km (de la gara Simeria, 13 km); Cărpiniş, 23 km (de la gara Simeria, 6 km).

Toate aceste sate sînt situate în dreapta Mureşului, pe cursul pîrăului Banpotoc. Trecînd de la Deva linia ferată pe lângă gară, apoi Mureşul pe un pod plutitor, vom ajunge, prin **Hărău** (358 loc.), la **Chimindia** (385 loc.), în hotarul căreia avem un izvor mineral. Apa de la Chimindia se vinde ca apă minerală. Lîngă Chimindia s-au aflat urme arheologice din comuna primitivă şi urme romane.

La Hărău este o gospodărie agricolă colectivă. Ceva mai la nord de şoseaua principală, se află, în continuare, **Banpotoc** (897 loc.), situat la picioarele dealurilor calcaroase din faţa Devei. E foarte frumoasă căderea de apă, de cca 15 m de la Banpotoc. Tăraniile exploatează şi ard aici piatră de calcar.

Se pot vedea şi mari cariere de calcar-învertin. un material de construcţie foarte căutat, atît per-

Cu „brodul” pe Mureş

tru rezistența sa cît și mai ales, pentru calitățile sale ornamentale.

Din Banpotoc trecem în continuare la **Vărmaga** (1099 loc.), situată între munți, unde putem vizita o peșteră și de unde se fac interesante excursii în cordii din munții Săcărimbului.

Pe un alt pîrau, ceva mai la est, în imediată apropiere se află satul **Cărpiniș** (inclus la Simeria), vestit din antichitate pentru carierele sale de piatră. Piatra de construcție, exploatată și acum, este de bună calitate. În hotarul localității, la „Codru”, 5 km de sat, se află o peșteră foarte mare, uscată și ușor de parcurs.

E. SIMERIA ȘI UROIU

Excursie de o jumătate de zi. Distanța de la Deva: Simeria, 11 km; Uroi, pe la Șoimuș, 23 km; pe la Simeria, 13 km. Gara, Simeria.

La Simeria, din principala linie ferată București-Arad, se desprinde spre sud linia ferată Simeria-Subcetate (de la Subcetate legătură spre Hațeg-Sarmizegetusa-Caransebeș)-Petroșani, iar spre sud-vest linia Simeria-Hunedoara.

Simeria (7705 loc. inclusă și populația localităților Cărpiniș, Simeria Veche, Săulești și Uroi), situată la est de Deva pe șoseaua națională și în apropierea Mureșului, este o așezare ciferistă, înființată la 1866. Principal nod de cale ferată, înzestrat cu ateliere C.F.R., depou de locomotive etc., a luat un avînt deosebit în zilele noastre.

Din întreprinderile mai importante ale orașului menționăm: I.C.I.L. (Întreprinderea pentru colecția

rea și industrializarea laptelui), o modernă moară sistematică, fabrică de extragerea uleiului din plante oleaginoase, întreprinderea de exploatare și prelucrarea pietrii și a marmorei etc.

Simeria a absorbit economiceste o parte din satele ce gravitau înspre Deva. Dacă Deva nu a progresat, după cum era indicată, aceasta se datorește și înființării acestui centru feroviar la Simeria și nu la Deva.

La Simeria putem vizita importanta gară, marile ateliere și depouri, dealul Uroi, parcul din Biscaria.

Inclusă la orașul Simeria este și așezarea **Săulești**, situată la est de acest oraș, în plin șes al văii Mureșului.

La nord-vest de Simeria, chiar pe malul Mureșului, se află **Biscaria** (inclusă la Simeria). La ea ne duce o șosea transformată în alee.

Parcul dendrologic Simeria (Biscaria). În partea de nord a orașului Simeria, în lunca și pe terasa râului Mureș, pe o suprafață de 67,7 ha, la 200 m altitudine, se întinde unul din cele mai frumoase, mai vechi și mai mari parcuri ale patriei noastre — Parcul dendrologic Simeria — monument al naturii.

Fiind creat în urmă cu vreo 250 de ani, prin amenajarea și introducerea succesivă de specii exotice într-o pădure de luncă cu mult ulm, plop alb și stejar, ai căror reprezentanți seculari îi mai întâlnim și azi, parcul cuprinde o colecție foarte valoroasă de arbori rari și unici, în special din flora Chinei, Japoniei și a Americii de Nord.

Stilul în care s-a realizat parcul este cel natural sau peisager. Prin străduința mai multor generații

și prin folosirea rațională a condițiilor naturale locale (adăpostul și umiditatea ridicată a aerului) s-a putut ajunge la aclimatizarea unor specii diferite și rare, în special rășinoase și la realizarea magistrală a unui ansamblu peisagistic de o valoare neobișnuită.

Flora parcului cuprinde peste 250 specii de arbori și arbuști, în majoritate exotici și se îmbogățește permanent. Dintre speciile rare, cultivate în parc enumerăm: *Abies Faxoniana*, *Abies Delawayi*, *Cunninghamia lanceolata*, *Chamaecyparis nootkatensis*, *Cryptomeria japonica*, *Picea polita*, *Thuja Standishii*, *Thujopsis dolabrata*, 9 specii de *Magnolia*, specii de *Carya*, *Phellodendron amurense*, specii de bambuși (a doua plantație de bambus din țară se află la Gurasada) etc.

Pitorescul parcului este dat de alternanța grupurilor de rășinoase, de prezența spațiilor cu apă sau de vecinătatea Mureșului, de colorul fascinant din timpul primăverii și toamnei, sau de aleele serpuite printre arbori gigantiști. Dar parcul nu este numai un loc de recreație a cărui cunoaștere îți însușește dragostea și respectul pentru farmecul nebănuț al naturii și forța creatoare a omului. El constituie un laborator viu și o colecție prețioasă pentru lucrările științifice ce se fac aici în vederea acclimatizării și multiplicării plantelor exotice valoroase, de interes forestier (unele rășinoase, bambusul, arborele de plută, *Eucornia*, eucaliptul etc), sau ornamental (specii de *Magnolia* etc.).

În parc se fac observații fenologice și meteorologice în serele și pepinierele anexe (4,5 ha), se cultivă un mare număr de arbori forestieri și arbuști

Simeria — parcul dendrologic

ornamentali pentru experimentări sau înfrumusețarea orașelor țării. Pentru valoarea și înfrumusețile sale, parcul a fost declarat monument al naturii și e vizitat de numeroase delegații de oameni de știință din țară și de peste hotare. Din 1955, lucrările de îngrijire, refacere și extindere sînt efectuate de Stațiunea I.C.E.S.-Simeria. Prin schimbul direct cu grădiniile botanice din țară și străinătate, sînt introduse în parc noi specii de plante, se fac plantații, se creează o colecție de arbori exotice, se ameliorează aspectul prin punerea în funcțiune a bazinelor, volierelor etc.

În incinta parcului funcționează începînd din 1954 „Stațiunea experimentală a Institutului de cercetări silvice”.

Stațiunea are ca principală sarcină studiul și experimentarea speciilor exotice, forestiere și ornamentale. În pădurile celor două puncte experimentale, conduse de stațiune, și situate în cuprinsul ocoalelor Simeria și Timișoara, se asigură o gospodărire model pădurilor, prin introducerea cuceririlor cercetării științifice. Stațiunea contribuie de asemenea la cunoașterea cadrului forestier natural și la rezolvarea problemelor de cercetare silvică în cuprinsul regiunilor Hunedoara și Timișoara.

Parcul poate fi vizitat: partea superioară, zilnic, între orele 16-20, iar în întregime, duminică și în zilele de sărbători, între orele 8-20. Informații suplimentare se pot obține la biroul stațiunii.

Între Simeria și Biscaria se mai văd urmele drumului roman ce ducea, pe aici, de la Ulpia Traiana spre Apulum.

La Biscaria, au fost aflate monumente și urme de construcții antice.

La est de Simeria, pe șoseaua națională lângă podul peste Strei, se află **Simeria-Veche** (inclusă la Simeria). Așezare istorică, pentru faptul că în 1849 aici s-au desfășurat crâncene lupte între armatele generalilor Bem și Puchner.

La sud de biserica romină din Simeria, este un delușor de pe care privind, avem frumoasa panoramă a văii Streiului cu munții Retezatului și ai Sebeșului, a dealurilor de andezit ale Deveii și a munților Metalici.

La Simeria Veche se află o gospodărie agricolă colectivă.

Dealul și cetatea Uroiului. În fața Simeriei, pe țărmul de nord al Mureșului, privirea noastră este atrasă de proeminenta formă caracteristică a dealului Uroiului sau „Măgura” (392 m). Lîngă el e situat satul **Uroi** (inclus la Simeria) la care ajungem pe șoseaua din spre Biscaria, trecînd Mureșul.

Istoria dealului Uroiului este veche. El apare ca un loc cunoscut și locuit încă din comuna primitivă. În timpul stăpînirii romane a figurat printre așezările importante de exploatare a materialului de construcție și de fabricarea diferitelor monumente ornamentale, epigrafice și reliefate. Augit-andezitul scos din cariera de la Uroi de meșterii romani, a fost întrebuințat la Micia ca material de construcție și mai ales la executarea diferitelor monumente.

Monumentele făcute din acest material aveau un aspect plăcut din cauza culorii roșii-brune a rocii. Lucrările de exploatare, pe o scară atât de mare, au atras fără îndoială o mulțime de locuitori. Aceasta

cu atât mai mult, cu cât lucrătorii de aici vor fi scos, de bună seamă, și rocile calcaroase de la Cămpiniș (situat la oca. 1/2 oră drum). Material provenit de la Uroiul aflăm la Sanmizegetusa și Micia. În acest din urmă loc foarte bine puteau să-l transporte și pe Mureș.

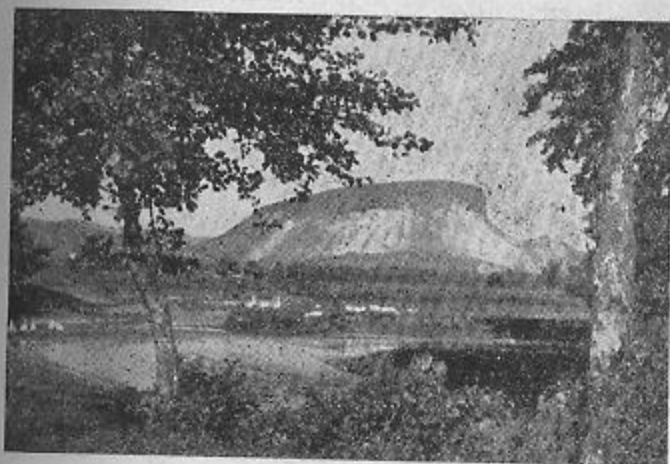
Pe locul actualei comune și în împrejurimi, au fost aflate, nu odată, urme ale existenței romane. La fel, în secțiunea Uroiul-Rapolt vestigiile romane sînt foarte frecvente.

Chiar drumul roman, ce duce spre vest, e constatat aici în valea Mureșului, și tot aici trebuia să se împreune acest drum cu cel care venea de pe valea Streiului în sus, spre Mureș.

Pe lângă așezarea civilă, se mai vorbește de existența la Uroiul a unui castru roman și a unei cetăți medievale distruse în secolul al XVII-lea, fapte neconfirmate pînă în prezent suficient pe teren.

Pe vîrfurile dealului nu se vede nici o urmă de cetate. Sub deal, se constată urmele unor ziduri de piatră. Mult material din aceste ziduri a fost folosit la construcțiile din sat. Local cetății Uroiului nu e precizat. Istoria nu ne arată nici de cine a fost făcută. Cea mai veche dată care ar pomeni despre existența ei ar fi din anul 1590. Ultimul proprietar al cetății e socotit Gh. Kapi, prefect al comitatului Hunedoara.

Originea cetății Uroiului este înflorită cu legende. Una spune că a fost făcută de o frumoasă, dar semeață fată de uriaș, că a fost cea mai strălucitoare cetate a timpului. Această fată era soră cu cele care au construit cetatea Devei și baia de la Gălen.

Simeria — dealul Uroiul

O altă legendă spune că cele trei fete ale lui Kapi, stăpînu cetății, Maria, Ana și Varvara, într-o zi se uitau din fereastră spre Mureș, de unde niște plutăși, care treceau pe apă, le făceau semn. Miluit de acest curaj al plutășilor, Kapi dădu ordin să fie prinși și îi potcovi ca pe niște cai.

Înălțimea dealului poate fi urcată fără mari greutate. Putem face acest lucru pentru panorama pe care o vom avea, căci Uroiul este neîntrecut ca poziție. De pe el putem privi în sus și în jos valea Mureșului, spre cîmpul Pîinii iar în depărtare, de-a lungul văii Streiului, privirea noastră este insistent atrasă de culmile Retezatului și vîrfurile Parîngului. Pentru Simeria, Uroiul constituie cea mai ușoară și atrăgătoare excursie,

6. DE LA UROIU SPRE VALEA GEOAGIULUI

Uroiū—Rapoltu Mare—Rapoltel—Bobilna—Boiu—Cigmău. Distanța de la Deva: Uroiū, 13 km; Rapoltu Mare, pe la Uroiū, 18 km; pe la Șoimuș, 27 km; Bobilna, pe la Uroiū, 22 km, pe la Șoimuș, 32 km; Boiu, 36 km; Cigmău, 38 km. Excursie de o zi și jumătate. Gara: pentru Uroiū, Rapoltu Mare și Rapoltel, gara Simeria; pentru Bobilna, gara Turdaș; pentru Boiu și Cigmău, gara Orăștie.

De la Uroiū pe șoseaua din dreapta Mureșului putem ajunge la o mică distanță spre est, la **Rapoltu Mare** (1027 loc.), iar la nord de acesta pe un drum vicinal, la **Rapoltel** (357 loc.), unde avem urme romane. Întregul ținut e format din rocă calcaroasă, cu mai multe peșteri și doline. În hotarul localității Rapoltu Mare avem 2 peșteri mari și una mai mică, toate uscate și ușor de umblat, iar în Rapoltel avem 2 peșteri mijlocii, uscate și ușor de umblat. La Rapoltel, chiar în sat, se află un izvor termal (16° C).

Locuitorii Rapoltului Mare s-au unit într-o gospodărie agricolă colectivă.

La est de Rapoltu Mare, pe aceeași șosea, trecând pe lângă locul unei stațiuni din comuna primitivă, intrăm în satul Bobilna, apoi în Folt, de unde putem trece Mureșul cu „brodul“ la Turdaș, sau putem continua pe lângă Boiu și Cigmău în valea Geoagiului. În toate aceste localități s-au aflat, sporadic, urme romane.

Bobilna (688 loc.) și **Folt** (282 loc.), în veacurile trecute, au constituit bogate domenii pe seama feodalilor.

Aici a fost închis pe la anul 1759 călugărul și fronțier din Cioara, cel care a condus mișcarea socială

sub formă religioasă, a rominilor ortodocși ardeleni împotriva catolicismului și absolutismului habsburgic, pînă cînd a fost eliberat de cîteva sute de țărani, care au atacat temnița. Țăranii răsculați sub Floria au atacat și ars aceste domenii de exploatare feudală.

Azi, la Bobilna sînt vii bogate, iar în partea de nord, la jumătate oră de comună, se află izvoare de ape termale cu temperatură de 17° C. Au fost chiar instalații balneare de interes local, dar nu erau prea cercetate. La Folt, există urmele unui castel medieval. Din Bobilna, pe pîrâu în sus, putem face excursii la **Măgura** (715 m).

Din Bobilna spre est, pe șoseaua din dreapta Mureșului, ajungem în dreptul comunei Boiu și Cigmău situate la cîteva km la nord de șosea. La **Cigmău** (384 loc.), avem o grovă de calcar cristalin, peșteri și doline interesante. Dealul Măgura de lângă Cigmău ne oferă o panoramă frumoasă a Mureșului, pînă către Alba Iulia, a munților Sebeșului și a văii Streului.

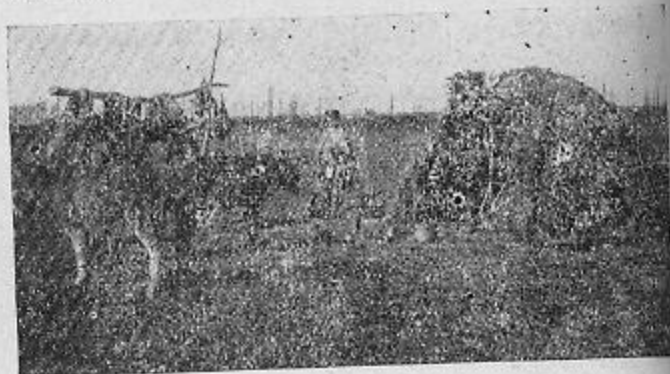
În hotarul Cigmăului și parte în cel al Geoagiului, la locul numit „Cetatea uriașilor“ și pe dealul „Pedeapsa“, se află urmele așezării romane militare și civilo-gospodărești **Germisara**.

Tot pe teritoriul așezării de la Germisara îi aparține în antichitate și stațiunea balneară Geoagiului-Băi, la circa 5 km nord de Cigmău.

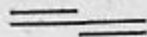
Pe locul numit „Măguri“ se cunoaște o așezare din comuna primitivă, iar în pădurea de la nord-vest de sat se poate vizita o peșteră, nu lipsită de interes.

Cigmău este locul de naștere al poetului Ioan

Budai Deleanu, autorul epopeii eroi-comice „Tiganiada” și cărturar de seamă din ultima jumătate a veacului al XVIII-lea și prima jumătate a celui al XIX-lea.

Lunca Mureșului — Ciobani în popas de toamnă

IV. Valea Mureșului de la Deva la Zam

1. Generalități. — A. Versantul stîng al văii Mureșului, de la Deva la Zam. — 2. Mintia, Filimon Sirbu, așezarea romană Micia. — 3. Pe pirăul Veșelului la Vadu Dobrii. — 4. Poarta de la Brănișca și Leșnicu. — 5. Pe riul Dobrii. — 6. Valea Lăpugiuului și granița Banatului. — B. Versantul drept al văii Mureșului, de la Zam la Deva. — 7. Zam și văile Zamului. — 8. Gurasada și peșterile de la Boiuri. — 9. Iliă și valea Sirbilor. — 10. Brănișca și împrejurimile.

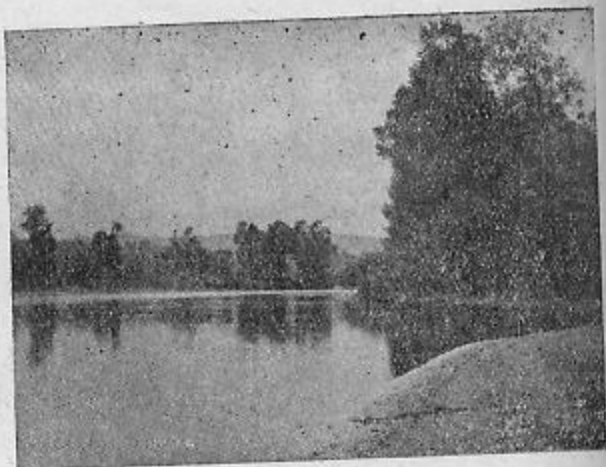
I. GENERALITĂȚI

Excursia Deva-Zam și Zam-Deva (pe celălalt țărm al Mureșului) cere un timp de cca. 2—3 zile, pentru a putea vizita punctele mai însemnate întîlnite pe acest itinerar.

Excursia din valea Mureșului se poate extinde — cu trenul sau pe șosea — și asupra localităților din apropierea acestei văi, iar cu căruța, călare sau pe jos — și pe văile laterale din nordul și sudul Mureșului.

Hrană, locuri de odihnă putem afla în restaurantele de la Dobra, Zam și Iliă.

În sectorul Deva-Zam, avem una din cele mai frumoase formații ale Mureșului. Riul ieșit din cîmpia Ardealului, apoi din „Cîmpul Pîinii” hunedorean, se strîmtează pe măsură ce se apropie de acest sector limitat la sud de prelungirile munților Poiana Rusca, care se termină aici în plaiuri bogate în vegetație, iar la nord de ultimele ramificații stîlcoase și uneori

Valea Mureșului — peisaj

cam pleșuve ale munților Metalici sau ai Zărnului.

Cîndva, apa puternică a trebuit să-și croiască drumul spre vest, despiciînd acești munți masivi.

Valea, destul de strîmtă pe unele locuri, constituie adevărate defilee. Secțiunea Deva-Zam e cea mai frumoasă parte a văii Mureșului de pe teritoriul raional.

Luată în întregime, valea Mureșului din acest sector, din punct de vedere al comunicațiilor, se prezintă astfel: la mijloc avem traseul șerpuitor al gendarului rîu, paralel cu el, în stînga, șoseaua raională, în dreapta, șoseaua națională, între acestea două, la început pe stînga, apoi pe dreapta Mu-

șului, linia ferată care deservește întreaga luncă, împreună cu localitățile de pe văile înguste ce coboară din munții din stînga și dreapta văii Mureșului.

Din șoseaua națională spre sud, iar din cea raională spre nord, pornesc mai multe drumuri comunale, care, de obicei, urmînd cursul unor piraie de munte, ne conduc pînă în creierul munților.

La Iia se desprinde, din linia ferată principală (Deva-Arad) spre sud-vest, calea ferată Iia-Lugoji-Timșoara.

Valea Mureșului a fost și este cea mai bună intrare spre vest în Ardeal, după cum tot ea oferă cea mai ușoară trecere din Ardeal înspre cîmpia Tisei și a Banatului.

A. Versantul stîng al văii Mureșului, de la Deva la Zam

2. MINTIA, FILIMON SIRBU, AȘEZAREA ROMANĂ MICIA

Deva-Mintia. Așezarea romană Micia. Excursie de 1/2 zi. Distanța de la Deva: Mintia, 8 km; așezarea romană Micia, 10 km. Gara: Mintia; pentru Micia, balta Veșel.

Plecînd din Deva prin calea Horia, pe lîngă dealul Cetății, ce rămîne în urmă în stînga, părăsim cartierul „Vile Noi” și continuăm alături cu Mureșul și calea ferată, pe șoseaua națională. Abia ieșiți din oraș, în stînga dăm de locul numit „Jepi”, unde la poalele pădurii „Finicuri”, avem izvorul captat numit „Decebal”, loc de popas pentru călătorul pedestru.

Puțin mai înainte, din șoseaua națională se desprinde în partea dreaptă, spre nord, șoseaua regională Deva-Brad-Beiuș; Brad-Abrud.

Continuînd pe șoseaua națională Deva-Arad și ur-

cînd o mică serpentină, frumoasa vale a Mureșului se deschide puțin mai largă și tot mai pitorească.

Cîteva case izolate lîngă șosea indică comuna Mintia (551 loc.).

Localitatea e situată între linia ferată și Mureș. La marginea comunei, deasupra albiei Mureșului, mijlocul unui parc cu arbori seculari, se află un castel, monument istoric, zidit în anul 1640 și renovat în 1836.

Cu toate amintirile triste ale exploatării din trecut, legată de numeroșii proprietari ai castelului, la sfîrșitul veacului al XIX-lea aici își avea reședința Geza Kuun, om de știință, în timpul căruia castelul a devenit bibliotecă lui, cu arhiva, colecțiile de antichități etc. jucat un oarecare rol cultural.

Astăzi imobilul — monument istoric — reparat și pus sub îngrijire, servește de casă de odihnă.

Pe moșiile de odinioară ale proprietarilor de aici, azi înflorește la Mintia o gospodărie agricolă anexă a Combinatului siderurgic Hunedoara.

O frumoasă priveliște ni se deschide de la Mintia peste Mureș spre localitățile Șoimuș și Bejan, cu vedere spre valea Căianului cu perspective spre inima munților. Această vale formează în raza regiunii intracarpatică cea mai bună spre munții Metalici, spre regiunea industrială a Bradului.

Mergînd înainte pe șosea, în stînga se desface drumul vicinal care conduce la comuna Filimon Sîrbu (Herepea) (994 loc. inclusă și populația satului Herepea) și Bretelin (173 loc.), apoi, în continuare la Mintia (101 loc.).

La marginea localității Herepea se află castelul

Mintia — castelul, casă de odihnă

care a trăit un timp, în copilărie, Filimon Sîrbu, erou al clasei muncitoare. Casa a fost declarată monument istoric. Pe fațadă a fost pusă o placă comemorativă arătînd însemnătatea istorică a imobilului.

De la Căoi prin Chergheș, Cîrjiți, Almașu Sec, cu un mic ocol spre sud-est, ne putem întoarce la Deva.

AȘEZAREA ROMANĂ MICIA. De la Deva excursia la așezarea romană de la Micia o putem face cu trenul (stația Mintia, sau, mai bine, halta Veșel, cu mașina sau chiar cu birja).

Așezarea romană Micia este situată pe malul stîng al Mureșului, între comunele actuale Mintia, Brănișca și Filimon Sîrbu, la nord și sud de șoseaua Deva-Arad, în dreptul pietrii kilometrice nr. 151 și a cantonului C.F.R. nr. 321.

Castrul roman de la Micia (tăiat în două de linia ferată) împreună cu aşezarea civilă este una din staţiunile principale romane de pe Mureş.

Castrul, cu dimensiunile 360×180 m, situat pe un mic platou, la graniţa de vest a provinciei, avea rostul pe de o parte să apere drumul şi graniţa provinciei spre vest, pe de altă parte să facă siguranţa văilor ce conduc spre nord în ţinuturile miniere.

Conturul castrului, cu toate că azi nu se mai vede nimic din zidurile vechi, se poate urmări cu multă uşurinţă pe întreaga întindere. El a avut două faze: una mai veche, castrul de pământ şi alta mai nouă, castrul de piatră. Acesta din urmă era făcut dintr-un zid puternic, gros de aproape 2 m, la exterior format din blocuri mari de piatră, scoasă din cariera de la Uroi. Pe dinafară, era întărit şi printr-un sistem de valuri.

Lagărul a adăpostit în cursul timpului mai multe corpuri de trupă: **Legio XIII Gemina, Legio IV Flavia Felix, Cohors I Alpinorum, Cohors II Flavia Commagenorum, Cohors I Vindellicorum, Cohors II Hispanorum**, apoi câteva trupe de călăreţi „ala” şi „numerus”. Aceste trupe au format — se înţelege — toate deodată — garnizoana castrului.

Aşezarea romană civilă de la Micia se întinde pe o rază foarte întinsă de la castru spre nord şi est până la apa Mureşului, iar la sud până la poalele pădurii actuale.

Cu ocazia săpăturilor făcute în 1929 au fost dezgropate, între castru şi Mureş, urmele aşezării civile: construcţii de piatră, localuri pentru negustori cu recipiente pentru lichide, străzi, pieţe pavate etc.

Urme de construcţii şi monumente au fost semnalate şi în partea de sud a castrului, până aproape de dealurile ce se ridică la sud de şosea. O foarte frumoasă inscripţie păstrată în muzeul din Deva ne aminteşte de existenţa unui templu oriental, ridicat, în primii ani ai secolului al III-lea e.n., de către populaţia maură de la Micia, în cinstea zeilor strămoşeşti. Clădirea acestui templu ca şi un al doilea templu tot oriental, închinat lui **Iupiter Erapolitanus**, au fost dezgropate prin săpături arheologice.

Necropola acestei aşezări sclavagiste se întinde la est de castru şi de actualul canton C.F.R., în teritoriul cuprins între şoseaua modernă şi linia ferată.

Materialul arheologic ieşit la iveală din staţiunea de la Micia este considerabil: o mulţime de altare închinat zeităţilor greco-romane sau orientale, monumente funerare de tot felul, ţigle şi cărămizi stampilate, statui, vase şi alte multe obiecte mărunte.

Obiectele rezultate din săpături se află expuse în muzeul din Deva.

Din materialul epigrafic descoperit ştim de existenţa unor băi, a unor temple, de existenţa aşezării civile şi a populaţiei care o locuia; din acest material cunoaştem apoi, numele localităţii, Micia ş.a.

Această localitate romană, pe lângă importanţa ei militară, pe lângă însemnătatea pe care a avut-o ca aşezare civilă, a fost şi un însemnat port pe apa Mureşului şi punct vamal la graniţa de vest a provinciei.

3. PE PIRAUL VEȚELULUI LA VADUL DOBRII

Flimon Sirbu—Muncelu Mic—Runcu Mic—Muncelu Mare—Merişoru de Munte—Vadu Dobrii. Excursie de 2-3 zile. Apro-

vizionare cu alimente reci. Cazare la populația locală. Distanța de la Deva: Filimon Sîrbu, 12 km; Muncelu Mic, 21 km; Runcu Mic, 23 km; Muncelu Mare, 27 km; Merișoru de Munte, 29 km; Vadu Dobrii, 60 km. Gara cea mai apropiată din valea Mureșului, halta Vețel. Se poate ajunge la unele din aceste localități și din valea Cernei pe linia Simeria-Hunedoara.

La sud-est de așezarea antică Micia se desprinde din șoseaua principală o șosea vicinală care conduce spre sud. La bifurcarea acestor șosele, la cîțiva zeci de metri de șoseaua principală asfaltată, se află satul Vețel unit aproape de învecinatul **Vulceez**, localitate veche de grăniceri din fostul regiment românesc de la Orlat.

În hotarul satului Vețel, se află izvoare de apă minerală și importante zăcăminte de cupru, exploatate se pare, în antichitate.

Între „Pădurenii”. Munții Poiana Rusca, ale căror ultime ramificații de nord se pierd în valea Mureșului,

Muncelu — pădurenii la joc

sînt foarte puțin cunoscuți din punct de vedere turistic, deși prezintă locuri interesante și vederi minunate. Urcarea lor, din valea Mureșului, se poate face de la Vulceez, Lăpușnic sau Dobra. Mai potrivit însă este pe la Vulceez.

Pe pîrăul Vulceezului în sus se deschide drumul spre țara **Pădurenilor** și munții **Poiana Rusca**. Drumul urcă pe coama dealurilor și nu poate fi parcurs decît pe jos, călare sau cu carul cu boi. Spre sud-vest, peste dealul **Dicului** și al **Bruscanului** (810 m) ajungem în satele **Muncelu Mic** (208 loc.) și **Runcu Mic** (67 loc.). Puțin încă și sîntem la **Muncelu Mare** (171 loc.), 28 de km de Deva, așezat la 843 m altitudine. De la înălțimea acestei așezări ni se oferă priveliști minunate.

La Muncelu Mic și Runcu Mic se află bogate zăcăminte de plumb și zinc.

De aici spre vest, apucînd către satele **Muncelu Mare**, **Merișoru de Munte** (98 loc.) și **Bătrina** (354 loc.), sau ținînd drumul de pînă aici, trecem prin satele **Poenița Tomii** (139 loc.), 830 m altitudine, **Feregi** (202 loc.), 847 m altitudine și **Poiana Răchițele** (314 loc.), 1005 m altitudine, spre a ajunge la **Vadu Dobrii** (228 loc.), 1050 m altitudine. Aici ne aflăm în fața virfului **Rusca** (1359 m altitudine), situat la hotarul regiunii Hunedoara cu Banatul.

Virful Rusca oferă priveliști frumoase: la nord spre munții Zărandului, la vest spre Padeșul și cîmpia bănățeană, iar la sud spre Muntele Mic și Țarcu. Din virful Rusca, se poate trece în ținutul Severinului, pentru a urca virful Padeșului (1380 m. alt.), cel mai înalt vîrf al masivului Poiana Rusca, sau spre a vedea sălbatica vale a Loznei.

Pe aceste culmi și plațiuri trăiește „Pădureni”, cea mai specifică și arhaică populație a regiunii. Ei se întind pe tot cursul Cernei și pînă aproape de Hațeg, dar cei mai izolați și mai interesați sînt cei înfiltrați pe itinerarul amintit acum. Bărbați falnici și femei frumoase, purtînd un port necunoscut în alte părți, te întîmpină pe aceste înălțimi. Aici se aude muzica cimpoiului și se văd jocurile de pădureni. Turisții sînt îndemnați să cerceteze aceste frumuseți ale naturii, iar oamenii de știință să studieze toate aspectele vieții din acest linut. (Privitor la pădureni vezi și capitolul Hunedoara).

De pe drumul Vulceș—Vadu Dobrii, putem coborî spre valea Cernei și a Mureșului. Astfel din Runcu Mic coborîm pe pîraul Peștișului (Valea Seacă, „Valea Roații”), prin comuna Josani la Peștișu Mare sau pe la sud, prin Răcăștia, la Hunedoara. La fel la Poenița Temii, prin Cerbâl, Ulm, pîraul Zlaști, sau pe șoseaua comunală Ulm, Boș, la Hunedoara.

Din Poiana Răchițe'e, se poate trece prin satele Runcu Mare, Săhodol, Lelese, Plopi, Govășdia, la Hunedoara, iar din Vadu Dobrii, prin Bunila, Poenița Voitii, Ghețar, iar la Govășdia, Hunedoara.

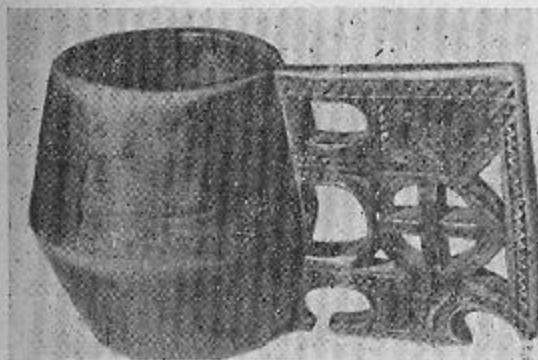
Spre nord-vest, spre valea Mureșului, putem coborî de la Muncelu Mare, prin Boia Bîrzii, Rădelești la Lăpușnic, iar prin Roșcani la Dobra.

4. POARTA DE LA BRĂNIȘCA ȘI LEȘNICU

Vulceș-Leșnic. Excursie de 1 zi. Distanța de la Deva: Vulceș 12 km; Leșnic, 17 km. Gara, Vețel.

De-abia trecuți de Filimon Sîrbu, chiar la capătul satului Vulceș (Vulceșul e inclus la Filimon Sîrbu) deodată ne apare Mureșul lingă șosea. Mureșul

strîns de dealurile care aproape se împreună, trece ca printr-o adevărată poartă, care îți oferă una din priveliștile cele mai încîntătoare. Trecerea pe aici e ca o splendidă alee. Șoseaua națională, pe o porțiune destul de lungă, e mărginită spre stînga, de dealurile împădurite ce se înalță chiar în marginea șoselei, iar în dreapta avem frumoasa apă a

Cânc lucrat de pădureni

Mureșului, cu rînduri de arini și dealurile ce se înalță ceva mai departe, în dreapta lui. Dincolo de Mureș, apare comuna Brănișca.

Leșiți din acest defileu și trecînd peste un cîmp mai larg, ajungem la **Leșnic** (565 loc.), situat la sud de șoseaua principală, vîrit, în parte, pe marginea unui pîrau, între dealuri.

Țăranii muncitori de aici s-au unit într-o gospodărie agricolă colectivă imbelșugată.

În hotarul acestei localități, în terenul arabil deasupra țărmlui Mureșului, se află o însemnată așe-

zare din orînduirea comunei primitive, din care a ieșit la suprafață un important material arheologic: ceramică, instrumente din silex, arme și altele.

Tot în hotarul acestei localități s-a descoperit un tezaur monetar compus din monede romane de argint.

Biserica veche din localitate e un monument interesant. Sub tencuiala actuală a construcției se observă urme de pictură veche.

Înainte de construirea liniei ferate, Leșnicul era o stație a vechilor „poștalionane“.

5. PE RIUL DOBRII

Dobra—Mihăești—Roșcani—Panc—Bătrina. Excursie de 2 zile. Alimente și găzduire la Dobra. Distanța de la Deva: Dobra, 33 km; Mihăești, 38 km; Roșcani, 40 km; Panc, 43 km; Bătrina, 51 km. Gara, pentru toate, Dobra.

Spre Dobra. Pînă la podul de la Brănișca, șoseaua națională și linia ferată merg aproape paralel, în partea stîngă a Mureșului. Aici linia ferată traversează Mureșul, continuîndu-se în dreapta lui, spre Zambrea. Șoseaua națională rămîne în stînga riului.

Îeșind din Leșnic, o stîncă mare face ca șoseaua să ocolească la locul numit „Piatra Breții“. Piatra din acest loc a fost exploatată ca material de construcție la șosele și alte construcții. Tresem apoi prin satele Săcămaș (334 loc.), Brîznic (514 loc.) și Lăpușnic (623 loc.).

Pentru vechimea și interesul pe care îl prezintă sub raportul artei construcției, biserica de lemn din Lăpușnic a fost declarată monument istoric.

De la Lăpușnic spre sud, pe valea Lăpușnicului

trecînd prin Făgețel (146 loc.), ajungem la Strigoanea (235 loc.) și Rădulești (278 loc.).

Din valea Mureșului, la Rădulești putem ajunge pe un drum ce se desprinde din șoseaua principală direct spre Rădulești înainte de a ajunge la Lăpușnic.

În anul 1944, a fost descoperit la sud-est de satul Rădulești, în imediata apropiere a localității, la locul numit „valea Dosului“, la dreapta pîrăului cu același nume, un tezaur de monede dacice din argint, compus din peste 300 de piese.

De la Rădulești spre est, la cîtiva km depărtare, se află localitățile Stăncești (274 loc.) și Ohaba (inclusă la Stăncești), sate de pădureni.

Din aceste localități drumetul turist poate continua itinerarul spre masivul Poiana Rusca, urcînd la Muncelul Mare și de aici, mai departe, în inima țării pădurenilor.

Dobra. Revenind în valea Mureșului și continuînd drumul spre est în curînd ajungem la localitatea Dobra, situată pe cursul rîului cu același nume, la altitudinea de 189 m, pe linia ferată Ilia-Lugoj.

Distanța de la Deva, 33 km; de la Arad, 136 km; de la Lugoj, 74 km. Are 1600 locuitori.

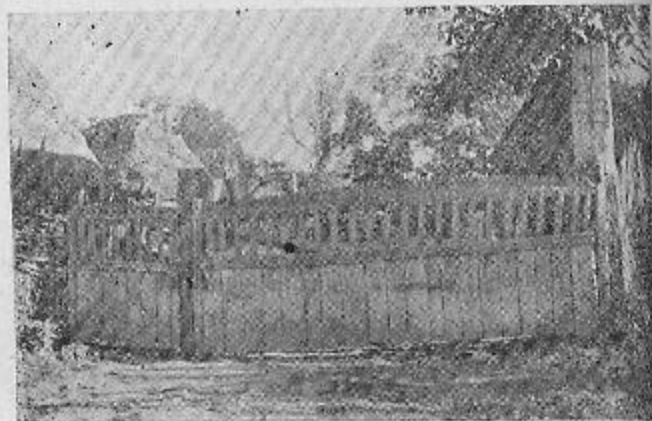
Dobra este o veche așezare cu urme străvechi, din comuna primitivă și romane, cu resturile unei cetăți medievale care a servit în timpul războaielor cu turcii pentru apărarea graniței vechiului Ardeal. În evul mediu, așezarea s-a bucurat de o importanță deosebită, avînd ea și un oarecare rost militar ca ultim firgușor, din această parte a văii Mureșului, dintre Ardeal și Banat.

Aici și-a avut sediul una din unitățile de cavalerie grănicerească ce ținea de regimentul 2 grăniceri din Săcuime.

La anul 1721 țărani din Dobra și împrejurimi se răscoală și izgonesc trupele imperiale austriace apărătoare ale intereselor nobilimii. Faptul este cunoscut în istoria luptei de emancipare a țărănimii iobage sub denumirea de „Răscoala de la Dobra“.

Azi localitatea Dobra este un însemnat târgușor, cu o suprafață economică și culturală.

E o regiune pomicolă, cunoscută pentru fabricarea țuicii, magiunului etc. Localitatea este vestită și pentru târgurile de vite. Un important număr al locuitorilor se ocupă cu meșteșugurile.

Țara pădurenilor — poartă țărănească

Piatra de calcar extrasă din carierele de la Roșcani este adusă printr-o linie ferată îngustă, la cupotul circular de la Dobra, pentru fabricarea varului.

De la Dobra la Bătrina. Din marginea comunei Dobra, zisă „In Băi“, ni se deschide o frumoasă vedere în munții Poiana Rusca. Un drum de căruțe ne duce, alături cu apa pârăului Dobrii, spre Mihăești (480 loc.), Roșcani (760 loc.), de aici spre sud la Bătrina (354 loc.), iar spre vest la Panc (328 loc.), unde la locul „Valea Mare“ avem o peșteră umplută cu apă, apoi la Panc Seliște (212 loc.).

Turistul poate continua itinerarul pînă la Vadu Dobrii, de unde izvorăște riul pe care ne-am urcat, străbătînd iarăși țara pădurenilor.

Valea parcursă e frumoasă, potrivită pentru excursii ușoare și foarte plăcute. La locul numit „La Zbeg“, unde se poate merge și cu tren industrial, se fac multe excursii de la Dobra și Ilia. Pe valea rîului, se află zăcămintele de fier și de piatră de var. Roca calcaroasă a dat naștere la peșteri. O asemenea peșteră a fost descoperită cu cîțiva ani în urmă la locul numit „Coasta firezului“, la vreo 600 m depărtare de actuala comună Roșcani, pe marginea dreaptă a rîului Dobrii și a șoselei Roșcani-Muncel. Vizitarea peșterii, cu stalagmite și stalactite, este destul de anevoioasă din cauza neregularității ei și a diferitelor coridoare, pe unele locuri foarte strîmte.

Pe rîul Dobrii, se pot pescui păstrăvi și raci. Pădurile sînt bogate în vînat

La Roșcani, înainte cu vreo 60 ani, funcționa o fabrică de hîrtie. Acum satul e vestit pentru vasele și

lingurile din lemn, precum și pentru exploatarea de lemn și var.

O linie industrială forestieră duce de la Dobra—Roșcani spre Vadu Dobrii.

La Mihăești, s-a ridicat în ultimii ani un bine utilat cămin cultural, care desfășoară o susținută activitate culturală în rîndul maselor sătești.

Biserica din Roșcani este unul dintre cele mai vechi monumente feudale din regiunea Hunedoara.

Amănuntele arhitectonice — contraforturile, ușa de intrare a bisericii și fereastra de jos de la turn în arc frînt, ca și alte elemente — arată că biserica a fost zidită în epoca gotică, veacul al XIV-lea sau începutul celui de al XV-lea.

Alte elemente, între care și o inscripție din altar cioplită în piatră, indică refacerea bisericii în anul 1766. Textul inscripției arată pe Ladislau Caba ca al doilea ctitor al bisericii. Într-o pictură murală din navă este reprezentată familia ctitorului, purtînd costume caracteristice în Ardealul secolului al XVIII-lea.

Bătrîna, situată la 800 m altitudine, înconjurată de păduri, e expresia tipică a așezării de munte. Depărtarea și lipsa unei comunicații bune în trecut, ca și alți factori au făcut ca locuitorii să-și păstreze originalitatea.

La circa 1/2 km de sat se află 3 peșteri mici.

De la Dobra spre nord, prin mica localitate Stretea (89 loc.), trecînd Mureșul cu podul plutitor, putem ajunge la Gurasada.

6. VALEA LĂPUGIULUI ȘI GRANIȚA BANATULUI

Dobra—Abucea—Grind—Lăsău—Tisa—Teiu—Lăpugiu de Jos—Lăpugiu de Sus—Ohaba—Fintoag—Cosești—Holdea. Excursie

Bătrîna — port de pădureancă

de 1 și jumătate zi. Alimente și găzduire la Dobra. Distanța de la Deva: Abucea, 37 km; Grind, 39 km; Lăsău, 41 km; Tisa, 43 km; Teiu, 42 km; Lăpugiu de Jos, 43 km; Lăpugiu de Sus, 48 km; Ohaba, 46 km; Fintoag, 48 km; Cosești, 47,50 km; Holdea, 51 km; **Gara ultimă**: pentru Abucea și Fintoag, gara Dobra; pentru Grind, Lăsău, Teiu, Lăpugiu de Jos, Lăpugiu de Sus și Ohaba, gara Lăsău; pentru Tisa, gara Burjuc; pentru Baștea, Cosești și Holdea, gara Holdea.

Ieșind din Dobra spre vest, cu trenul sau pe șosea, avem o vedere frumoasă asupra văii Mureșului și a comunelor de pe țărmul drept al râului. Ajungem la mica așezare **Abucea** (106 loc.) pentru a da după dealul „Nevoieșului” în valea Lăpugiului. Șoseaua și linia ferată de aici înainte iau tot mai mult direcția sud-vest.

Pe valea Lăpugiului și pirăul Coseștilor, prin pasul și serpentina Coșevița (320 m altitudine), trecem în Banat. La fel, cu trenul Ilia-Lugoj, prin satul și tunelul **Holdea** părăsim Ardealul. Pe această vale avem localitățile: **Grind** (108 loc.), **Lăsău** (397 loc.), **Tisa** (545 loc.), **Teiu** (432 loc.), **Lăpugiu de Jos** (311 loc.), **Lăpugiu de Sus** (773 loc.), **Ohaba** (305 loc.), **Baștea** (187 loc.), **Fintoag** (593 loc.), **Cosești** (191 loc.), **Holdea** (172 loc.).

E un ținut bogat în fructe, mai ales în prune, din care în special la Fintoag, se fabrică multă țuică.

Teiu, geograficește, este localitatea cea mai bine așezată dintre cele amintite.

Importanța economică a acestui sat, cîndva înfloritoare, a scăzut mult sub orînduirile trecute. Vorba curentă în sat „Teiu a fost de veste și a rămas de po-

veste” indică această tristă realitate din trecutul așezării.

În hotarul satului la locul numit „Coasta Bisericii”, se constată urmele unor întărituri străvechi de pămînt. Tot în această localitate se mai află urmele unui castel medieval.

Aici, la locul numit „Birtul Lăsăului”, a fost pe vremuri un mare han și stație de poștalioane.

La Holdea, au fost constatate zăcăminte de cărbune.

Venind de la Dobra spre vest, înainte de a ajunge la Grind, șoseaua se bifurcă; o ramură duce spre Lugoj iar alta, urmînd valea Mureșului, prin comuna Tisa — ultima așezare a regiunii în stînga văii Mureșului — conduce spre Lipova-Arad.

Tradiția populară, necontrolată istoricește, arată că lîngă această bifurcare de șosele, pe locul numit „Sădișor”, a existat cîndva, un sat cu acest nume, al cărui locuitori, se spune că, se ocupau cu „pirateria” pe Mureș. Ca pedeapsă pentru faptele lor, satul a fost ars și desființat.

La **Lăpugiu de Jos**, s-au aflat opt bare antice de aur. Comuna păstrează una din cele mai vechi biserici de lemn din regiune, construită din birne groase, acoperită cu șindrilă, cu o turlă zveltă și foarte estetică, ce se termină printr-un vîrf conic mult prelungit. Interiorul e pictat. Biserica este unul dintre monumentele noastre din lemn de rară valoare.

Lăpugiu de Sus, localitate mare de veritabili pădureni, cu grai arhaic, este important și ca punct fosilifer ocrotit de lege, iar la locul numit „Coasta peșterii” e o peșteră lungă de cca 30 m.

Lăpugiu de Jos — biserică de lemn

În hotarul satului Tisa, se păstrează urme ale existenței omului din comuna primitivă și cea sclavagistă. S-au aflat, între altele, mai multe tezaure de monede romane și preromane. Astfel: 50 tetradrahme din Thasos, 19 drahme din Apollonia, 37 drahme din Dyrhachium, 837 denari republicani romani și 11 imperiali.

Locuitorii satelor Teiu, Lăsău și, în special, cei din Tisa, au fost în trecut vestiți plutași pe Mureș,

ajungînd cu plutele de brad, pe Tisa și Dunăre, pînă la Belgrad.

Pînă în ziua de azi, locuitorii din satul Tisa au rămas mari meșteri în construirea plutelelor, bărcilor și podurilor plutitoare. Aici, pe Mureș, mai putem vedea încă interesante mori plutitoare.

La Tisa și Zam se închide mult valea Mureșului, lărgită după strîmtoarea de la Brănișca. Munții Metalici și cei ai Poanei Rusca se apropie mult, formînd un defileu frumos la marginea de vest a regiunii.

Ținutul întreg era extrem de păduros și pe vremuri. A fost un colț al vestiților haiduci din veacurile trecute, căci trecătorile de la granița Banatului și a Ungariei și transporturile pe Mureș, ofereau pradă bogată, celor care îngroziți de iobăgie, luau calea codrului spre haiducie. Faima lor se păstrează încă în legendele locale.

B. Versantul drept al văii Mureșului, de la Zam la Deva

7. ZAM ȘI VAILE ZAMULUI

Excursia din stînga Mureșului, Deva—Dobra—Zam, poate fi completată, la întoarcere, cu una tot atît de interesantă de la Zam spre Deva pe cealaltă parte a Mureșului.

Zam (valea Almașului) — Cerbia — Pogănești — Almășel Micănești — Almaș Seliște — Brășeu (valea Tămășeștilor) — Tămășești — (valea Brădățelului) — Brădățel — Glodghi-lești — Petrești — Godinești.

Excursie de 2 zile. Alimentație și hotel la Zam. Distanța de la Deva: Zam, 48 km; Cerbia, 52 km; Pogănești, 55 km; Almășel, 62 km; Micănești, 57 km; Almaș-Seliște, 60 km; Brășeu, 56

km; Tămășești, 51 km; Brădățel, 56 km; Glodghilești, 51 km; Petrești, 58 km; Godinești, 56 km. **Gara:** pentru toate, gara Zam.

Zam (900 loc.). Loc de odihnă și restaurant modest în comună. Altitudinea, 165 m.

La intrare în satul Tisa, trecînd Mureșul pe un pod plutitor la Burjuc, sau mai bine mergînd de la Tisa la Sălciva, unde trecem Mureșul la fel pe un pod plutitor, la nord, dincolo de linia ferată, se află micul, dar vechiul tîrgușor Zam, așezat în valea Tămășești. Avea mare importanță în timpul principatului Ardealului, căci pe aici trecea granița dintre Ungaria și Ardeal. În trecut, a fost cel mai mare centru de navigație cu plutele pe Mureș.

Aici se afla una din reședințele baronilor Nopcea, din familia cărora făcea parte vestitul „Față Neagră” (Nopcea Laszlo), baronul cu calitate de blă — ziua prefect al comitatului Hunedoara, iar noap-

Pescuit în apa Mureșului

tea bandit de drumul mare — individ care a servit de subiect unui strălucit roman al lui Jokai Moor.

În timpul revoluției de la 1848, castelul Nopcea a fost atacat de către revoluționarii lui Kossuth și întreaga gospodărie distrusă, fiindcă un membru al acestei familii era partizan al contra-revoluției.

Castelul din Zam, situat în mijlocul unui frumos parc, servește azi ca sediul unui spital, pentru populația din jur.

Din părțile Zamului a fost și țărănul Ioan Lucaci, intitulat al doilea Horia, care pornește la anul 1784 cu o ceată de țărani răsculați și aprind conacele pe Mureș pînă la Săvirșin.

Ocupația de predilecție a locuitorilor din ținutul Zam este agricultura, tăierea și lucrarea lemnului și cultivarea pomilor.

La Zam, a funcționat cîndva o topitorie de cupru. Azi se află aici o carieră de piatră (bazalt) cu stație de concasare și ciuruire, prin care se extrage piatră concasată de construcții-drumuri și criblură pentru asfalturi.

Hotarul Zamului este cunoscut de naturaliști ca unul dintre locurile cele mai joase din regiunea Hunedoara unde crește floarea de colț numită și simi-ric sau albumeală (*Leontopodium alpinum*).

Văile din nordul Zamului. De la Zam spre nord, turistul va putea străbate munți ce nu trec de 600—800 m, alături de trei vilcele, pe drumuri comunale destul de grele.

Prima e valea Almașului pe care găsim localitățile **Cerbia** (235 loc.), **Pogănești** (185 loc.), (ceva mai la stînga rămîne **Almășel**), apoi **Micănești** (274

loc.), **Almaș Seliște** (424 loc.), cu o biserică interesantă din lemn și **Brășeu** (105 loc.). În dealurile de aici sînt zăcăminte de cupru. Se află în acest ținut și pirită, telururi și fier. De la Micănești și Brășeu, drumuri naturale și poteci duc, peste virful Păroasei (755 m), care formează cumpăna apelor între Mureș și Criș, la Căzănești și băile Vața, de unde avem șosea și cale ferată spre Brad și Arad.

Valea Almașului este foarte atrăgătoare pentru excursioniști și merită a fi cercetată. Distanța Zam-Vața de Jos se face în 10 ore pe jos. Geologii asemenea pot face excursii interesante în această regiune.

A doua e valea Tămășeștilor, foarte mică, prin care un drum slab ne duce în localitatea **Tămășești** (206 loc.), odinioară cu mine de aramă; apoi, peste un mic deal, în **Godinești** (484 loc.), unde avem zăcăminte de mangan.

A treia e valea Brădățelului, cu orientare est-vest prin care, pe un drum vicinal, ajungem în satele **Brădățel** (341 loc.), **Glodghilești** (535 loc.), **Petrestii** (154 loc.) și **Godinești**.

Întreaga regiune a acestor văi este plăcută excursioniștilor. Altfel satele au fost nevoiașe din cauza ținutului sărac și a nepăsării autorităților din trecut.

Peșterile de la Godinești. Dealurile ce se înalță în dreapta Mureșului spre vest și nord de Zam sînt alcătuite din calcar. În ele se află mai multe peșteri și stînci pitorești, cum sînt de obicei în dealurile calcaroase. În partea stîngă a pirăului ce curge în direcția N-S, la marginea de sud a satului Godinești, avem două peșteri. În „Peștera de jos”, cu

cădere de apă și cu stalagmite, nu s-au aflat urme ale omului locuitor al peșterilor. Probabil că aceasta, în trecut, a fost plină cu apă.

Ceva mai sus avem peștera a doua, „Peștera de sus”. Are două intrări, din una din ele iese, cu mare putere, un pîrâu, zgomotul căruia îl auzim de la mare distanță.

În peștera aceasta, s-au aflat urme sigure (instrumente din piatră, fragmente de vase etc.) că a fost locuită de om.

Din Zam, pe lîngă Mureș în sus, trecem pe șoseaua raională prin **Burjuc** (273 loc.), **Tărtărăști** (467 loc.), **Cîmpuri Surduc** (505 loc.) pentru a ne opri la **Gurasada** și pentru a apuca pe valea cu același nume. Pe aceeași șosea, pînă la Ilia, mai întîlnim localitatea **Gothatea** (427 loc.).

În hotarul localității **Burjuc**, pe dealul „Cetățeaua”, se află o așezare străveche. S-a aflat aici material ceramic și monede, drahme din *Dyrrhachium*.

8. GURASADA ȘI PEȘTERILE DE LA BOIU

Gurasada — Cărmăzănești — Dănulești — Vica — Boiu de Jos — Boiu de Sus. Excursie de o zi. Distanța de la Deva: Gurasada, 33,50 km; Cărmăzănești, 40,50 km; Dănulești, 45 km; Vica, 37 km; Boiu de Jos, 38 km; Boiu de Sus, 49 km. Gara: pentru toate, Gurasada.

Gurasada (621 loc.). Distanța de la Deva, 33,50 km. Gara în loc. Comuna este amintită prima dată, în documente, în anul 1292 sub numele „Zad”.

Biserica din Gurasada, important monument istoric, se află la marginea comunei. E clădită din piatră și e mai veche de prima jumătate a secolului al XIV-lea.

Gurasada — biserica monument-istoric

Ea a fost transformată, în cursul timpului, de mai multe ori. În starea ei actuală, deosebim trei perioade de construcție: a) partea centrală (nava și absida), b) tinda, clopotnița și încăperea de sud, c) adăosul de clădire de la latura de nord. Clopotnița, cu zidul mai groasă, așezată spre nord, se termină în partea superioară, ca și turla de la mijloc, cu câte un vîrf juguat.

Nava și absida sînt alcătuite din încăperi rectan-

gulare, la capete cu câte o absidă. Interiorul e boltit cu o boltă berceau și semicupole.

Nava e despărțită de altar printr-un zid cu trei uși, cu arcuri semicercuale.

Interiorul e pictat de sus și pînă jos.

La Gurasada se găsește o plantație de bambuși. Aceasta și cea de la Simeria-Biscaria sînt singurele din țară.

Fentonita scoasă din cariera de la Gurasada este utilizată la fabricarea de tras-geluri, folosite la forările petrolifere.

Peșterile de la Boiuri. De la Gurasada spre nord, se deschide valea Gurasadei, prin satele Cărmăzănești (398 loc.), Dănulești (237 loc.) iar o altă vale, ce dă în prima, ne duce la Vica (151 loc.), Boiu de Jos (139 loc.) și Boiu de Sus (329 loc.). Farmecul peisajelor, importanța geologică și arheologică a acestor văi cu dealurile înconjurătoare, le fac deosebit de interesante atît pentru turiști cît și pentru istorici și geologi.

La Boiu de Sus, la locul „Dobrila”, s-au aflat materiale caracteristice orînduirii comunei primitive.

Dincolo de Boiu de Sus, acolo unde pîraul iese de sub pămînt, avem o mică peșteră. De aici spre nord în depresiunea dintre dealurile calcaroase Galbina și virful Lucia, aflăm mai multe gropi în formă de pîlnii uriașe. În una din ele dispăre în pămînt un pîrau.

La sud de primul loc de dispariție a pîraului amintit avem o uriașă peșteră, lungă de 100 metri. Indată după intrare ea se desface în două, pentru a se împreuna apoi din nou.

9. ILIA ȘI VALEA SIRBILOR

Ilia — Sirbi — Valea Lungă — Vorța — Visca. Excursie de 1/2 zi. Distanța de la Deva: Ilia, 25,50 km; Sirbi, 30,50 km. Valea Lungă, 33 km; Vorța, 37 km; Visca, 43 km. Gara: Ilia pentru toate.

Ilia (1464 loc.). Altitudinea 135 m. Distanța de la Deva, 25,50 km; de la Arad, 83 km. Stație pe linia Teiuș-Arad și pe linia Ilia — Lugoj — Timișoara.

Ilia e un târgușor mic, sediu de raion.

Ilia a fost un vechi castru militar medieval, al cărui rost era ca, împreună cu cel de la Dobra, să apere valea Mureșului împotriva turcilor. În secolul al XVII-lea, s-au dat dispoziții ca să fie întărit împotriva turcilor. Cu toate că această fortificație era mică, a făcut servicii însemnate în cursul timpului. Azi e complet ruinată.

În castelul medieval de la Ilia, zidit de Ștefan Bathori, ajuns rege al Poloniei, s-a născut la 1580 principele Ardealului Gavril Bethlen.

La podul de la Ilia, pe țărmul drept al meandre formată de Mureș, sint rezerve importante de balast care se exploatează în stil mare și se utilizează la betoane și betoane armate.

Azi există la Ilia o înfloritoare gospodărie agricolă colectivă.

Valea Sirbilor. La ieșirea din Ilia, spre nord, la stînga, se deschide valea Sirbilor, sau a Vorții, alături de care un drum comunal duce, prin Sirbi (796 loc.), Valea Lungă (300 loc.), Vorța (422 loc) la Visca (828 loc.).

De aici, pe lângă vîrfurile Cărpinișului (710 m) coborîm la

Excursie pe Mureș

Brad, iar peste vîrfurile Căraciu (799 m) la Tebea sau Baia de Crăș. De la Ilia la Visca, o linie ferată industrială ușurează vizitarea regiunii.

Ceva mai înainte, prin Sirbi, tot spre nord, duce o altă șosea prin Dumești, Bărăști, la Luncoșoara, pentru a coborî, spre est, la Luncoiu de Jos, în șoseaua Deva-Brad.

10. BRĂNIȘCA ȘI IMPREJURIMILE

Ilia — Bretea Mureșană — Boz — Căbești — Furçoara — Bărăști — Tîrnăvița — Tirnava — Brănișca. Excursie de o zi. Distanța de la Deva: Bretea Mureșană, 24,50 km; Boz, 22,50 km; Căbești, 29 km; Furçoara, 30 km; Bărăști, 32 km; Tîrnăvița, 21,50 km; Tirnava, 24,50 km; Brănișca, 15,50 km. Gara pentru Bretea, gara Bretea; pentru celelalte, Brănișca.

Valea Bozului și a Tîrnăviței. Din Ilia pe șoseaua din dreapta Mureșului, spre est, trecem prin Bretea Mureșană (823 loc).

În hotarul localității Bretea, pe „Măgura“, înălțime cu vederi la mare depărtare pe valea Mureșului în sus și în jos, se află importante urme ale societății comunei primitive caracteristice epocii bronzului și vîrstei a doua a fierului (Latên-ului dacic).

Cariera de piatră de andezit care a funcționat aici, diminuînd mereu dealul Măgurii, a adus după sine distrugerea în parte a acestui important punct arheologic.

Gospodăria agricolă colectivă din această localitate este în plin progres.

De aici cu ceva mai înainte de a ajunge la Brănișca se deschide la nord valea Bozului, cu satele **Boz** (659 loc.), **Căbești** (196 loc.), **Furçoara** (392 loc.), **Bărăști** (324 loc.), precum și valea Tîrnăviței, cu satele **Tîrnăvița** (457 loc. inclusă și populația satului Bejan-Tîrnăvița) și **Tirnava** (478 loc.).

Comuna Boz e vestită pentru carierele de marmoră de pe dealul Cornetu. Carieră de piatră se află și la Bărăști.

În hotarul satului Tîrnăvița s-au aflat uneltele apar-

ținătoare societății primitive. Biserica veche de lemn, construită în veacul al XVII-lea, este declarată monument al culturii materiale.

Urme ale societății comunei primitive s-au descoperit întimplător și în hotarul localităților Căbești, Furçoara și Bărăști.

În hotarul Căbeștilor, pe dealul „Coasta Varului“, la „Apa rece“, pe un mic platou ușor înclinat, a fost dezgropat un apeduct roman, format din țevi de lut ars, avînd o lungime de aproape o sută de metri. Această instalație conducea apa de la un izvor la o carieră de piatră de calcar. A fost făcută, deci, cu scopul să deservească necesitățile pietrarilor de la carieră. Deasupra acestui platou, în coasta dealului calcaros, se află o mică peșteră.

Nu departe de Căbești, în hotarul satului Bărăști, pe dealul Cornetu, la viriul „Țucla“ se află urmele evidente ale unei stațiuni din orînduirea comunei primitive. Dealul Cornetu, cu o poziție centrală între satele Căbești, Furçoara și Bărăști, este un punct bun de observație la mari distanțe.

BRĂNIȘCA (883 loc. inclusă și populația Bicăului). Altitudinea, 183 m. Distanța de la Deva, 17,50 km. Gara în loc.

Fortăreața medievală de la Brănișca construită, probabil, în veacul al XIV-lea a fost transformată mai târziu în castel pentru locuit. Se mai pot vedea unele urme ale fortăreței anterioare castelului.

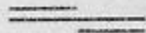
Din trecutul acestui castel cunoaștem că la anul 1550 era în proprietatea lui Martinuzzi. În acest timp, cu prilejul luptelor pentru stăpînirea Ardealului, dintre Ferdinand și Isabela, castelul este dărîmat de către partizanii acesteia din urmă, prin comandantul Petrovici. A fost din nou reclădit.

La sfârșitul sec. al XVI-lea castelul de la Brănișca, cu domeniile ce-i aparțineau, intră în posesia familiei Iozsika, care îl stăpânește pînă aproape de zilele noastre. În timpul răscoalei lui Horia la 1784, castelul, fiind sediul unor mari proprietari de pămînt — familia Iozsika — cu un mare număr de sate de iobagi, a fost atacat și distrus în parte de către țărani răsculați.

În frumosul parc al castelului, ce se întinde de-a lungul apei Mureșului, se află cîteva monumente epigrafice și sculpturale romane aduse aici de la Sarmizegetusa și învecinata Micia.

Intrat în proprietatea statului, castelul și parcul din jurul lui este folosit ca loc de odihnă, pentru oamenii muncii.

De la Brănișca șoseaua din dreapta Mureșului duce spre est, mereu paralel cu Mureșul, pînă la micul sat Bejan (435 loc.), de unde se deschide șoseaua Deva-Brad.

V. Zărandul sau „țara moșilor crișeni“

1. Generalități. — 2. Văile Căinelului sau poarta munților Metalici. — 3. Cheile și peșterile de la Crăciunești. — 4. Băița. — 5. Pe valea Luncoiului. — 6. Brad. — 7. Pe Criș în sus: Gurabarza și Crișior. — 8. Curechiu și Mihăileni. — 9. Prin Blăjeni spre izvoarele Crișului. — 10. Pe valea Stăniței și a „După pietrii“. — 11. Defileul Buceșului și muntele Vulcan. — 12. Locuri istorice: Mesteacăn, Tebea, Crișan. — 13. Prin valea Bulzeștilor. — 14. Baia de Criș și Valea Rîșculiței. — 15. Băile Vața de Jos și împrejurimile. — 16. Valea Obîrșiei și Tîrnava de Criș. — 17. — Muntele Găina și „țirgul de fete“.

I. GENERALITAȚI

Zărandul sau „țara moșilor crișeni“, cum se mai numește, cuprinde o parte a munților Apuseni, acei munți falnici și bogați, care apar în mijlocul naturii ca o cetate izolată a cărei margine apuseană este tăiată de văile sublime ale Crișurilor, iar cea răsăriteană apare ca o regiune aspră, stîlcoasă, cu văi înguste, prăpăstioase și cu povîrnișuri împădurite.

Zărandul, situat în colțul sud-vestic al acestor munți, cuprinde în mijloc depresiunea formată de valea superioară a Crișului Alb, limitată spre nord-vest de munții Codrului, spre nord-est de masivul Bihariei cu înălțimea Găina, spre est de culmile Vulcanului iar spre sud și sud-vest de lanțul munților Zărandului, ce coboară spre valea Mureșului.

Fete cu tutnice

În bazinul Crișului Alb aflăm o deasă populație concentrată în câteva așezări miniere: **Brad, Gura-barza, Baia de Criș, Tebea**, apoi, pe versantul dinspre valea Mureșului al munților Zărandului, **Băița, Cer-tej, Săcărimbu**.

Sesurile reduse, ca și coastele mai domoale ale dealurilor, sînt cultivate de „moșii” așezați în satele răsfirate pe înălțimi pînă la 1.300 m. Ocupația lor de întotdeauna a fost agricultura și creșterea vitelor, lucrul la pădure și practicarea unor meșteșuguri țărănești, exploatarea primitivă a aurului din nisipul apelor, sau cu ajutorul șteampului rudimentar țărănesc; muncă grea, puțin rentabilă pentru procurarea unui minimum de existență.

Astfel, locuitorii acestor munți, călți în linsuri

și asprime, au acumulat, în cursul trecutelor veacuri de vitregie și exploatare nemiloasă, potențial de energie manifestată nu odată cu hotărîre, și pînă la capăt, împotriva impilatorilor. Zărandul, întreaga țară a moșilor, a fost cuibul celor mai de seamă răscoale și revoluții ale țaranilor ardeleni înfrățiți în suferință și luptă cu celelalte popoare conlocuitoare.

Aici stau mărturie vie atitea locuri istorice: **Tebea**, cu falnicul gorun al lui Horia și mormîntul lui Avram Iancu; **Mesteacăn**, cu pămîntul pe care Crișan cu ai săi au jurat să lupte pînă la capăt; **Baia de Criș**, fosta capitală a Zărandului; **Curechi**, locul de unde a pornit răscoala țaranilor de la 1784-85, de sub conducerea lui Horia etc.

Munții Apuseni sînt „țara aurului”, căci nici unde bogăția de aur a țării — dar și sărăcia — nu a fost mai mare ca în acești munți. Cu încetul, pe măsura creșterii exploatărilor prin capitaliștii nesățioși, „moșul” primește o nouă fizionomie: aceea de țaran și muncitor minier. Dar nici această nouă haină nu-i aduce o ușurare în existența sa.

Tragedia vremurilor trecute, ironia orînduirilor exploatării feudale, apoi capitaliste, a silit pe fiii acestor munți ai aurului să-și cînte necazul și sărăcia în cunoscuta doină: „Munții noștri aur poartă, noi cerșim din poartă-n poartă, plini cu cercuri și rășină, în țară după făină”.

„Două lucruri sînt prețioase în Munții Apuseni — spune scriitorul Geo Bogza — și le-au făcut faima: oamenii și aurul. Sînt în țara noastră munți înalți și de o vestită frumusețe, dar în adîncul lor nu se găsesc filoane de aur, și nici pe culmi așezări perma-

mente de oameni, sub toate consecințele stîncii și ale anotimpurilor vrăjmașe. Numai în Munții Apuseni oamenii sînt legați pe viață și pe moarte de țaria stîncii; sate crescute pe un granit căptușit cu aur.

Aur și oameni. Prezența lor a făcut ca munți mici, mai puțin falnici sau prăpăstioși, să întrecă în glorie și în dezlănțuirii de evenimente toate celelalte masive din lanțul impunător al Carpaților.

Odinioară, a existat în munții Apuseni un „comitat” numit al Zărandului, care a aparținut, cînd Ungariei, cînd Ardealului.

Cele mai vechi documente scrise despre organizarea administrativă a Zărandului, care au rămas asupra noastră, sînt din veacul al XII-lea. În secolul XIV -XV comitatul Zărandului avea o întindere foarte mare: cuprindea 435 de sate și 7 cetăți feudale, cîteva centre miniere și țîrguri ca Baia de Criș, Tebea, Băița.

La anul 1786 comitatul Zărandului este desființat, o parte din el alipindu-se la comitatul Hunedoara, alta la Arad.

Comitatul Zărandului s-a numit de către romini și comitatul Crișului, după riul principal care îl străbătea de-a lungul, riul Crișul Alb.

2. VĂILE CĂINELULUI SAU POARTA MUNȚILOR METALICI

Deva — Bejan — Căinelu de Jos — Fornădia — Săliștioara — Vălișoara — Buruene — Chișcădaga — Nevoeș — Fizeș — Crăciunești — Stoeneasa — Peștera — Barbura — Căinelu de Sus — Ormindea. Excursie de 1-2 zile. Distanța de la Deva: Bejan, 10 km; Căinelu de Jos, 11,50 km; Fornădia, 13,50 km; Săliștioara, 19 km; Vălișoara, 23 km; Buruene, 9,50 km; Chișcădaga, 12 km; Nevoeș, 14 km; Fizeș, 16,50 km, Crăciunești, 19,50 km; Stoeneasa, 18 km; Peștera, 24 km; Barbura,

19 km; Căinelu de Sus, 25,50 km; Ormindea, 27 km. Gara: pentru toate Deva.

De la Deva drumul către Zărand sau țara moșilor crișeni conduce spre nord. Din calea Horia, trecînd pe la Jepi și izvorul Decebal în șoseaua națională care traversează calea ferată și Mureșul, pe podul de fier zis „al Șoimușului” și străbătînd această comună, ne găsim în față cu dealul măgura Șoimușului (416 m), de pe care avem o frumoasă privire spre Deva și valea Mureșului. Ocolînd acest deal, ni se deschide în față o frumoasă priveliște spre munții Metalici și ai Zărandului. Sînt cele două văi ale Căinelului (numite și ale Căianului), ce despart acești munți în două creste principale, la răsărit a Cetrașului, iar la apus a Drocei.

Regiunea Cetrașului e o revărsare mare de bazalturi, străpunse de roci mai noi, dacite, cu însemnate bogății metalice și exploatari aurifere. Văile Căinelului, formează, din valea de mijloc a Mureșului, singura intrare mare în acești munți, încît pe drept îi spune poarta munților Metalici.

Prima localitate întîlnită este Bejan (435 loc.), important nod de drumuri. Șoseaua dinspre nord duce pe valea Căinelului de Jos direct la Brad, cea dinspre nord-est la Băița, iar cea dinspre vest apucă pe Mureș în jos, spre Ilia-Zam-Arad. Continuînd spre nord, pe șoseaua ce duce pe valea Căinelului de Jos și prin satele Căinelu de Jos (258 loc.), Fornădia (484 loc.), cu o carieră de piatră, Săliștioara (340 loc.), ajungem în comuna Vălișoara (1053 loc.), Dealu Mare (316 loc.), unde înălțimea cu acelaș

nume formează cumpăna apelor între Mureș și Crișul Alb. Aici, a fost odinioară granița și vama principatului Ardealului cu Zărandul anexat Ungariei.

La Vălișoara avem cariere de piatră de construcție. Ea este vestită și pentru livezile cu pruni. Localitatea fiind cam la jumătatea drumului Deva-Brad, aici își aveau popasul principal căraușii, în care scop hanuri, azi părăsite datorită automobilismului, stăteau la dispoziția călătorilor.

Spre culmea dealurilor ce ating aproape 500 metri, duce o frumoasă serpentină care, trecând prin strimtoarea de la Dealu Mare (Hăgău), ne îndreaptă spre Brad.

Valea Căinelului de Sus, mai largă la sud și tot mai strimțată de la Fizeș în sus, foarte pitorească, este drumul cel mai agreabil și mai interesant, deși cu ceva mai lung și mai cu pante decât cel direct, spre Brad.

Din comuna Bejan, dacă urcăm șoseaua rațională spre nord-est, pe valea Căinelului de Sus, prin comunele **Buruene** (372 loc.), **Chișcădaga** (456 loc.), ajungem la Băița.

În hotarul satului Nevoeș există indicii geologice care semnalează pe valea Blojeștilor prezența unor zăcăminte de cupru, încă necercetate suficient. Tot în hotarul acestei localități s-au descoperit diferite obiecte arheologice.

La apus de Fizeș și Crăciunești, în apropiere, sînt localitățile **Stoeneasa** (220 loc.) și **Peștera** (281 loc.), iar spre răsărit **Barbura** (263 loc.).

Subsolul în acest ținut avînd zăcăminte aurifere, populația s-a îndeletnicit în vremurile trecute și cu

extragerea primitivă a minereului cu ajutorul șteampurilor de lemn.

De la Băița, prin Căinelu de Sus, Ormindea, ajungem la Vălișoara, unde cele două drumuri se împreună, ducându-ne la Brad.

3. CHEILE ȘI PEȘTERILE DE LA CRĂCIUNEȘTI

Excursie de o zi. Punct de plecare Deva. Peșterile sînt destul de greu de vizitat.

La Crăciunești și în jurul Băiței, dealurile au forme de conuri calcaroase, care te răpesc prin frumusețea lor, ca și valea strimțată, bogată în peșteri.

Manții Apuseni — casă din bătrîni

Virful Măgura Crăciuneștilor (429 m) are frumoase doline prezentînd numeroase fenomene curstice, virtuope, peșteri etc. **Dosul Virfului**, cu o platformă mare, oferă o vedere deschisă către valea Mureșului și a Crișului. Aici se află peștera **Groapa Lupului**, de 20 m lungime și a **Balogului** de 81 m lungime și 21 m lățime la intrare, cu stalagmite, și stalactite și urme ale omului primitiv.

Peștera **Zidul cel de sus** (sau cel mare) de 76 m lungime, are intrarea zidită. Accesul este foarte anevoios. Peștera e plină de lilieci, ce au lăsat un strat gros de gunoi, care prin fosilizare se transformă în guano, un foarte căutat îngrășămint chimic pentru soluri. Peștera **Zidul cel de jos** (sau cel mic), de 20 de m lungime, a fost la fel zidită.

În peșterile de la Crăciunești: **Balogul**, **Groapa Lupului** și **Zidul cel de sus** s-a constatat în urma cercetărilor întreprinse acolo, că au fost locuite de omul din epoca comunei primitive. Din aceste peșteri provine materialul ceramic, instrumente din piatră sau din os, cît și fosile ale animalelor din acea vreme. Cercetări arheologice încă nu s-au făcut în aceste peșteri. După cele aflate, însă, e neîndoios faptul că săpăturile întreprinse aici vor duce la rezultate însemnate.

Pe **dealul Măgura Băiței** (666 m) de asemenea se află cîteva peșteri săpate în roca calcaroasă. Accesul la cele trei peșteri numite **Șura** se face cu oarecare greutate. Sînt destul de mari. **Șura mare de jos** e lată de 12 m, înaltă de 9 m și lungă de 37 m. O gaură străbate dealul, prin bolta peșterii pînă la suprafață; prin ea primește și o parte din lumină.

Peștera **Șura de mijloc** are coridorul principal de 23 m lungime. E bine luminată.

A treia, zisă **Șura de sus**, are o lungime de 63 m cu un coridor, care pe unele locuri se strîmtează extrem de mult. Are stalagmite și stalactite, cu o înfățișare încîntătoare, cu cascade de apă uneori. În formele curioase din interiorul peșterii, poporul vede niște altare, sub care zac mari comori.

La **Băița**, sub stîncile **Cornet**, asemenea se află o peșteră mică, numită **peștera Lotrului**.

Vizitarea acestor locuri și în special a **Măgurei de la Băița** de pe ale cărei înălțimi avem panorame frumoase spre cetatea **Devei**, **Retezat** și **Paring**, se recomandă.

Între cele două **Măguri**, amintite, se află **cheia Crăciuneștilor** de 3 km lungime, frumoasă și sălbatică. Se numește și **Între pietri**. Prin ea trecem parcurgînd șoseaua ce duce către **Băița**.

La capătul de sus al comunei **Crăciunești**, se înbină valea **Ormindei** cu valea **Căinelului**. De aici, pe o potecă, călare sau cu carul, trecem prin strîmtoarea **Cheia peșterii** spre satele **Peștera** și **Ormindea**. Aceste două chei formează singurele intrări în **Zărand**, prin creasta munților **Cetrașului** și de aceea se numesc **porțile Zărandului**. Excursiile prin frumoasele chei sînt plăcute și interesante. Din **Deva** atari excursii se pot face într-o singură zi. Alimente și găzduire la **Băița**.

4. BĂIȚA

Distanța de la **Deva**, 23 km (611 loc.). Gara: **Deva**. Centru însemnat pentru excursii și turism.

Este un vechi tirgușor de munte și un însemnat

centru minier. În dealurile din jur se exploatează aur, argint și minereuri complexe (plumb, zinc și pirită).

Minereurile complexe se prelucrează în instalația de flotație din Crăciunești, nou construită de Trusțul minier din Brad. În dealurile din jur se exploatează aur și argint. Minele din jurul Băiței sînt cunoscute din timpul romanilor și prea probabil că și de daci.

Locul așezării romane era la sud de actuala comună Băița, la împreunarea dealurilor Cornet și Sfredel, în care loc, pe lângă urmele de construcții, s-au aflat și o mulțime de obiecte de ale minerilor romani, sau de altă natură. Material ceramic caracteristic orînduirii comunei primitive se păstrează în muzeul din Deva. Un vas mare preroman de culoare roșie ornamentat cu linii paralele incizate etc., provin tot de aici. Se cunosc și urme de spălătorii antice de aur.

În terenul cuprins între așezarea romană și comuna actuală, se afla centrul de activitate minieră al romanilor din acest ținut.

Din Băița șoseaua apucă spre apus și trece prin Cănelu de Sus (644 loc.), Ormindea (998 loc.), sate de mineri, pentru a da în dreptul comunei Vălișoara în șoseaua Deva-Brad.

La Ormindea, 4 km de Băița, în apropiere de biserică ortodoxă găsim **peștera din Găunoasa Ormindel**, cu două deschizături. Un pîrău dispăre la intrarea peșterii, pentru ca înăuntru să curgă pe o mică distanță și apoi să dispară din nou, pînă în valea Bobil. Peștera e greu de străbătut pentru cei neinițiați.

Copii din munții Apuseni

La sud de Ormindea, în Măgura Băiței, din drum, se vede **peștera Dracului**, care însă nu se recomandă spre vizitare decât turiștilor isteți și înecați.

Localitatea Căinelu de Sus, amintită deja, are zăcăminte de aur.

În Căinelu de Sus ca și în Ormindea, la nord de șosea, sînt amplasate două galerii principale, care conduc pînă în centrul importantelor zăcăminte aurifere de la Barza. Aceste galerii servesc pentru transportul minerilor din aceste localități, spre froturile de lucru.

De la Băița, pe un drum vicinal, se ajunge la Seliște și Trestia, vechi centre de exploatare minieră, iar spre nord prin Hărtăgani, Șesuri, București-Crișcior la Brad.

Vîrfurile cel mai înalt al ținutului, cu o frumoasă priveliște la mari depărtări, este **Cetrașul** (1.084 m). Se află la est de Băița și Seliște.

De la Hărtăgani, un drum de care duce pe lîngă vîrfurile Dubei, la Porcurea și Voia, unde dă în drumul Geoagiu—Zlatna. Toate acestea sînt frumoase locuri de excursii.

Spre nord-vest de Hărtăgani, o galerie principală, servind pentru transportul minerilor din această localitate, pătrunde pînă în centrul zăcămintelor aurifere din Barza—Valea-Morii.

Băița și jurul Băiței sînt locuite aproape numai de mineri, care, deși păstrează viața de agricultor, totuși trăiesc mai cu seamă din minerit. Sînt oameni vrednici și iubitori de veselie.

5. PE VALEA LUNCOIULUI

Deva — Podele — Luncoiu de Sus — Luncoiu de Jos. Excursie de o zi. Distanța de la Deva: Podele, 31 km; Luncoiu de Sus, 29,50 km; Luncoiu de Jos, 32,50 km. **Gara:** în valea Mureșului, Deva; pe Criș, gara Brad.

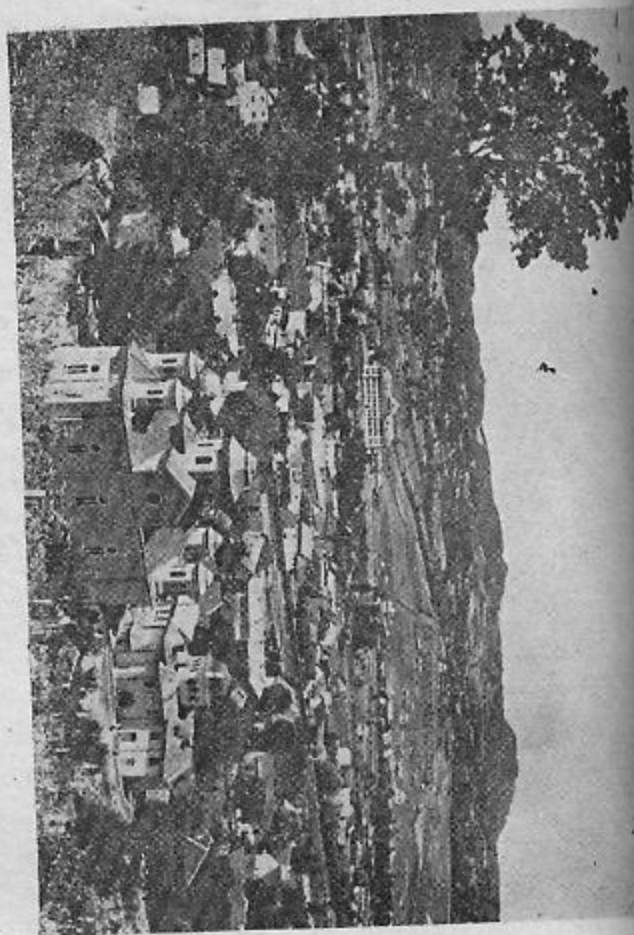
Ajunși în vîrfurile serpentinei, la Vălișoara, orizontul se deschide luminos în fața noastră. Rotindu-ne privirea împrejur, avem vederi foarte frumoase. Înainte, se deschide, pe pîrăul Luncoiului, drumul către Brad și valea Crișului, iar ceva mai departe apar ramificațiile munților Bihorului. Înapoi, de pe culmile dealurilor, privirea cuprinde totul pînă în valea Mureșului, iar spre sud-est se văd dealurile de formație vulcanică, foarte interesante, ale Băiței.

Șoseaua, tot în serpentină, coboară pe valea amintită pe o coastă lunecoasă, luînd direcția vest pînă la pîrăul și localitatea **Podele** (435 loc.), de unde apoi se îndreaptă spre nord.

Prin **Luncoiu de Sus** (726 loc.), **Luncoiu de Jos** (788 loc. inclusiv populația satului Valea Lungă), lăsînd în dreapta **Ruda-Brad**, ajungem la Brad.

La vest de Luncoiu de Jos, pe un pîrăiaș din satul Scroafa, mai recent numit Stejărel, putem trece în valea Mureșului la Ilia, fie peste localitatea Luncoșoara, fie pe la Visca. Această trecătoare nu poate fi străbătută în parte decât pe jos, călare sau în căruță. Pe aici, distanța Brad—Ilia se face pe jos într-o zi și se recomandă turiștilor, căci oferă vederi interesante.

Valea Luncoiului, cu zăcăminte de aur, este locuită de țărani și mineri, pe care îi întâlnești, în zorii zilei sau în amurgul serii, cu lămpile de mineri în mînă, mergînd sau venînd de la „lucru din baie“.

Brad — vedere generală

Valea Luncoiului e mai bogată în vegetație și pitoresc, decît valea Căinelului de Jos.

În hotarul localității Luncoiu de Jos, se află **parcul de vînătoare** împrejmuit, numit **Valea Lungă**, în suprafață de 1.000 de ha, unde se face cultura cerbului carpatin, a cerbului lopătar, a căpriorilor, iar, în ultimul timp, parcul a fost înzestrat cu specia muflon, adus din Republica Cehoslovacă.

6. BRAD

Distanța: de la Deva, 37 km; de la Arad, 168 km. Altitudinea, 278 m (9.964 loc.).

Gara: În partea de nord-vest a orașului. E stație terminus pe linia Arad-Brad, servind ca stație și pentru linia industrială Brad-Gurabarza. Bufet. Distanța pînă în centrul orașului, cca. 1 km.

Legătură cu Deva se face cu cursa de autobuse. Curse regulate de autobuse leagă Bradul și de Baia de Criș (la Baia de Criș putem ajunge și cu trenul pe linia Brad-Arad) ca și de Abrud.

Hoteluri, restaurante, cofetării: Hotel și restaurant „Crișul Alb” în strada I. V. Stalin, cofetărie în strada I. V. Stalin.

Adrese utile: Statul popular rațional în piața 1 Mai, Statul popular oraș, în strada I. V. Stalin, Banca R.P.R. în strada Avram Iancu, Tribunalul raional în strada I. V. Stalin, Poșta și telefoane în strada Moșilor, Trustul aurului la Gurabarza, Trustul minier în strada Moșilor, Spitalul de stat în strada Malinovski, Sanatoriul T.B.C. la Tărățel, Biblioteca raională în piața 1 Mai, Școala de măștri minerii și Școala medie mică în strada Lenin.

Cinematografe: Cinematograful „7 Noiembrie”, în strada Moșilor; Cinematograful „Steaua roșie”, în piața Republicii.

Bradul, cel mai animat centru economic și cultural din Zărand și de pe valea Crișului Alb, este așezat tocmai acolo unde Luncoiul se varsă în Criș. Ca toate că e situat într-o depresiune, fiind expus multor inundații, de care e apărat prin puternice diguri, are un pitoresc deosebit datorită dealurilor cel înconjoară.

Orașul, atât de favorizat de natură, cu munți bogăți în aur, dacă nu a luat un avânt prea mare și nu a fost sistematizat suficient, aceasta se datorește tratamentului vitreg la care a fost supus de către orînduirile exploatare din trecut, cit și lipsei unei legături, de cale ferată cu Deva, cu valea Mureșului.

Aspectul general al orașului, cu casele înconjurate de grădini cu arbori, și cu străzi strînte are un farmec particular. Prin realizările și construcțiile efectuate în acest centru muncitoresc sub regimul de democrație populară, orașul se dezvoltă în ritm viu.

Din punct de vedere administrativ, în trecut, Bradul a fost cînd comună urbană, cînd comună rurală după capriciile electorilor locali. Cu toate acestea Bradul este un centru economic, căci aici vin cerealele dinspre șes și tot aici coboară moșii din Zărand și dinspre Abrud cu vițe, fructe și produsele lemnelui. Toate aceste tranzacții au făcut vestite târgurile de vite, de fructe și lemne de la Brad. Importanța economică i-o dă însă faptul că este centrul exploatarea aurifere din regiunea Hunedoara.

Ca centru al celei mai vestite regiuni aurifere care a atras popoarele în aceste locuri încă din antichitate și ca punctul cel mai de seamă al regiunii luate în calcul de „moși” și al tuturor mișcărilor politice și

sociale ale acestora, Bradul are și un pronunțat caracter istoric. La un tîrg la Brad, s-a pus la cale de fruntașii țaranilor zărandeni, în frunte cu Crișan, convocarea istoricei adunări din Mesteacăn în anul 1784 și tot la Brad s-a răzbunat crud iobăgimea răsculată asupra nobilimii aflate aici.

Trustul minier Brad coordonează minele metalifere de minereuri complexe ale exploatarea: Rușchița, Baia de Arieș, Săcărîmb, Băița-Crăciunești, Bucium, Tebea (cărbune) etc.

După instaurarea regimului actual, munca în mine s-a ușurat mult prin introducerea unei mecanizări avansate, a metodelor noi de muncă și prin măsuri de protecție a muncii.

În prezent, în minele metalifere se lucrează peste tot cu perforatoare mecanice instalate pe coloane pneumatice, minerului revenindu-i sarcina de a dirija perforatorul, spre deosebire de trecut cînd această operație era executată cu burghii manuale, fie cu perforatoare ținute pe umărul minerului.

Perforajul în mine se face aproape în întregime la umed, înlăturîndu-se astfel acțiunea prafului de silicie, ce provoacă îmbolnăvirea minerilor de cunoscuta boală a silicozei.

Astăzi minerii sînt echipați cu cel mai modern echipament de protecție ca: cizme de cauciuc, haine impermeabile, căști tip miner, bocanci de mineri etc., echipament ce-i protejează contra accidentelor și a bolilor profesionale.

La Brad există și un extrem de interesant, sub raport științific, și foarte valoros muzeu geologic și

mineralogic al Trustului aurului. Se află în strada Moșilor. Deschis zilnic. Intrarea liberă.

Muzeul conține, în primul loc, aur provenit din minele de la noi din țară, apoi din alte țări.

Din minele noastre se află aici aur de la exploatarea: Ruda-Barza, Stănița, Almașu Mare, Roșia Montană, Breaza, Baia Mare etc. Din minele străine se află aur din America, Africa, Jugoslavia etc.

Vizitând acest muzeu, ne putem face o idee clară despre toate felurile de apariții ale celui mai nobil dintre metale. El apare în formă nativă (vizibilă), în foițe, fire, plăci, în formă de mușchi, apoi impregnat în cuarț, calcită, în calcedonie, aur asociat cu sulfuri metalice, în pepite foarte frumoase, aur cristalizat etc.

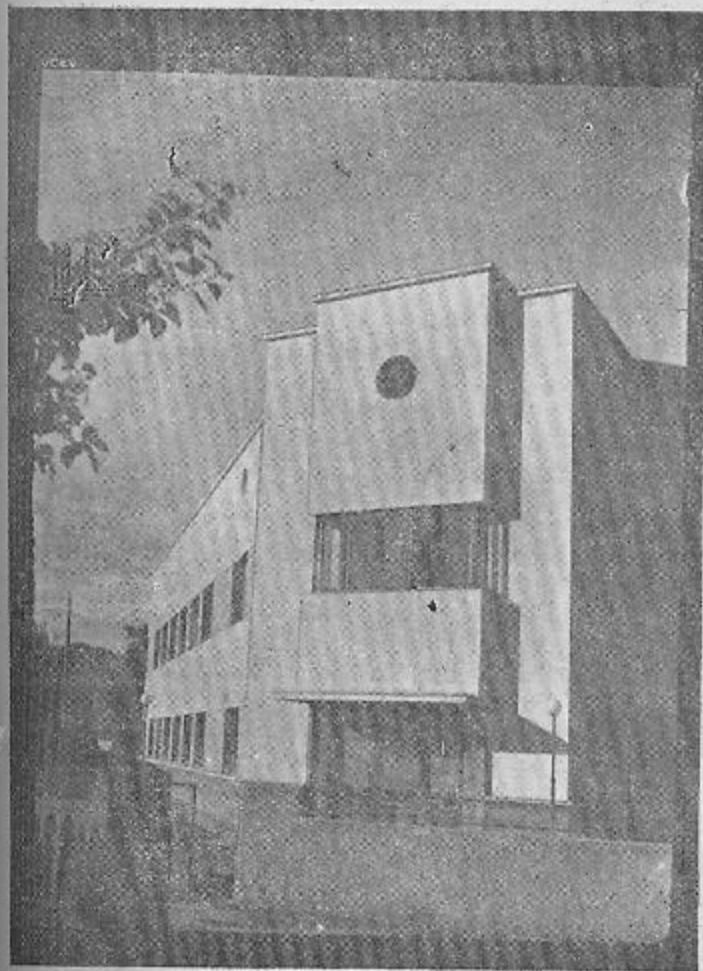
De la Stănița se află în muzeu **altait**, o telurură de plumb. Filonul Vilonela — Mina Popa — din Stănița este singurul loc din Europa unde s-a aflat altait.

La Cănelu de Sus, se află, pe lângă aur, și argint nativ necunoscut la noi în țară în altă parte.

La Săcărimbu se află **silvanit**, o telurură de aur și argint nativ și **săcărimbit** o sulfo-telurură de plumb și aur.

Pe lângă metalul nobil, muzeul mai cuprinde o frumoasă colecție de minerale (sulfuri, sulfo-arseniuri, oxizi, agate, carbonați, sulfati, silicați, telururi etc.), precum și câteva **piese arheologice romane** legate de exploatarea antică a aurului.

Dar Bradul este și un vechi centru cultural al moșilor crișeni. Intre așezămintele culturale din localitate, o activitate doesebită are Clubul minier. Din

Brad — direcția Trustului minier

clădirilor mai însemnate, sînt vrednice a fi menționate: clădirea administrativă, a Trustului minier, a Școlii tehnice de maiștri mineri, biserica cu picturi executate de Bășcu și Mihăiescu.

7. PE CRIȘ IN SUS, GURABARZA ȘI CRIȘCIOR

Brad — Țărățel — Gurabarza — Crișcior. Excursie de 1/2 zi. Distanța de la Deva: Țărățel, 39 km; Gurabarza, 42 km; Crișcior, 43 km. Gara: în valea Mureșului, gara Deva; pe valea Crișului, gara Brad.

Gurabarza. De la Brad, luînd direcția nord-est, putem străbate inima munților, pe șoseaua ce duce la Abrud, alături cu apa Crișului Alb și pîraul Buceșului. Această parte a Crișului are un aspect foarte pitoresc și un caracter istoric. Partea de sud e bogată în exploatarea de aur, iar partea de nord în păduri de brad și stejar.

Primul sat ce întîlnim este Țărățel (inclus la Brad) cu un important sanatoriu T.B.C., apoi colonia Gurabarza. Amîndouă sînt locuite de mineri sau de lucrători din uzinele minelor de aur. Un tren industrial al Trustului aurului parcurge distanța de la Brad la Gurabarza, făcînd și transport de persoane (și e în curs de prelungire către Zdrăpți și către Băcureșci). Cel care vrea să vadă adevăratele exploatarea ale aurului va trebui neapărat să se ducă să viziteze minele și uzinele de preparare a minereurilor de la Gurabarza.

Minele de aur și Trustul aurului Gurabarza

Zărandul este cel mai bogat ținut în aur din munții Apuseni și chiar din toată țara. Strălucitorul me-

tal a fost căutat aici încă din antichitate, de daci, ca și de romani. De atunci și pînă în zilele noastre neîn-cetat s-au scormonit acești munți de către diferiți stăpîni ai ținutului, administrații de stat, societăți de exploatare indigene sau străine. „Moțul crișan“ și-a căutat și el ieșirea din mizeria de veacuri, în măruntăile pămîntului sau în nisipul apelor, culterînd „cu hurca“ albia piraicelor sau sfărîmînd, în șteam-puri de lemn mîinate de brațele-i istovite, piața nu rare ori cu un conținut înșelător față de așteptările sale.

Nici un alt metal nu a exercitat în trecut atîta miraj asupra oamenilor ca aurul, consacrat încă din antichitate ca cel mai potrivit element de schimb și socotit ca cel mai de preț bun material.

Aurul are greutatea specifică de 19,32, greutatea atomică de 197,2, se topește la 1.063 grade căldură și nu alterează nici prin aer, nici prin apă, nici prin foc. Este de 19 $\frac{1}{4}$ ori mai greu decît același volum de apă. Aurul se găsește de obicei în formă nativă (vizibilă), în filoane sau vine aurifere și volburi în asociație cu cuarțul, calcita și sulfurile metalice, sub formă de fire subțiri, foițe, plăci sau mai rar ca aur cristalizat. Foarte rar apare în formă de bulgări sau pepite. În mine Ruda-Musariu s-a găsit un bulgăr de aur de 67 kg.

Nisipul unor ape conține și el aur, dar mai puțin. Mureșul, Crișul și aproape toate rîurile din Zărand duc cu nisipul lor aur.

Extragerea aurului se face în diferite moduri, după felul său de prezentare în minereurile respective, fie ca aur liber vizibil (aur nativ) sau atît de fin diseminat în roca-gangă încît nu poate fi văzut cu ochiul liber, fie în conerescențe intime cu sulfurile metalice, fie în combinații chimice: telururi.

În primul caz minereul suferă o măcinare suficientă în

șleampuri sau mori, în care are loc și amalgamarea, prinzându-se metalul nobil cu mercur, din care apoi prin distilări, topiri și rafinări se ajunge în ultima analiză la metalul nobil cu finețe de 1.000%.

Prin **amalgamare** se înțelege prinderea aurului cu ajutorul mercurului, prin simplul contact al acestor două metale, dând ceea ce se numește amalgam.

În cazul combinațiilor chimice ale metalului nobil (telururi) sau în caz de concreșcențe intime cu sulfurile, materialul suferă de asemenea o zdrobire, căutându-se apoi a se colecta sulfurile, respective telururile, într-un concentrat, separându-se deci partea sterilă „ganga”, făcându-se uz de procesul nou al tehnicii de flotație.

Flotația este procedeul de concentrare — ce caută a produce cu ajutorul unor reactivi — uleiuri, compuși chimici — o spumă la suprafața unui amestec de materii minerale fin măcinate (sub 0,5 mm pentru minereuri și sub 1-2 mm pentru cărbuni) cu 3-5 părți apă, care amestec e ținut în agitare fie mecanic fie pneumatic. Tot cu ajutorul reactivilor particulele minerale — care ne interesează — de regulă cele metalifere, și cu ajutorul unui curent de aer, sînt readuse cu toată greutatea lor mare la suprafața lichidului, dînd posibilitatea de a-l separa de materialul steril ce cade la fund în masa amestecului, fiind evacuat.

Concentratele astfel obținute sînt supuse apoi unui proces metalurgic „topire plumbescă”, căutându-se a se colecta metalul nobil într-o masă de plumb din care apoi aurul se obține, prin operații de cupelare, dizolvări și rafinări.

Un alt procedeul folosit în industria auriferă în vederea obținerii metalului nobil este cianurarea, trecindu-se metalul nobil sub formă de cianură din care apoi se precipită cu aju-

torul zincului, obținându-se un mil aurifer ce suferă ulterior tratamente metalurgice spre a avea, în faza finală, aur curat.

Cianurarea e un procedeu chimic ce constă în trecerea metalului nobil sub formă de cianură dublă într-o soluție de cianură, precipitându-se apoi aurul din soluție, de regulă cu ajutorul zincului.

Trustul aurului Gurabarza. Coordonează minele de aur ale întreprinderilor: minieră Barza, minieră „Gh. Doja”-Zlatna, minieră Roșia Montană, atelierele centrale Gurabarza. Extrag aur nativ din minereuri bogate și aur din minereuri comune.

Aurul nativ se prelucrează separat în instalația existentă cu mori de amalgamare (tamburi).

Minereul cu conținut de aur fin diseminat în masa sa se prelucrează în instalația de șleampuri, flotație și mese de concentrare.

În instalațiile Trustului se obțin lingouri de aur brut, care sînt trimise la Baia Mare la instalația de afinare, obținându-se astfel aur fin.

Se mai obțin concentrate aurifere (pirite aurifere) care sînt trimise spre prelucrare uzinelor metalurgice, unde se obține pe lîngă alte produse și aur fin.

Întreprinderea minieră Barza, Gurabarza - Crișcior.

Se află situată la vreo 5 km est de Brad, pe malul drept al Crișului Alb, la confluența acestuia cu pîrâul Barza.

Întreprinderea are ca obiect exploatarea minereurilor auro-argintifere și prepararea lor.

Aici se aduce pentru prelucrare cu ajutorul funcularului minereul scos din minele **Musariu, Valea**

Morii, Barza și Brădișor. Accesul comun în cele trei mine se face prin galeria „I Mai” de la Barza. Mina Musariu mai are două galerii de mină în colonia Musariu I și dealul Feții. Mina Valea Morii are de asemenea guri de mină la Valea Arsului, Căinel, Ormindea, Hărțăgani și colonia Valea Morii. Mina Brădișor are guri de mină în colonia Ruda, în prezent neaccesibilă.

Lungimea galeriilor principale e de 10.000 metri.

Uzina de prepararea minereurilor aurifere de la Gurabarza-Crișcior e cea mai mare uzină de felul acesta din țară și considerată printre primele din Europa.

Uzina are următoarele secții de prelucrare:

1. **Secția preiucrării minereului bogat**, constind din 12 tamburi cilindrici în care are loc sfărâmarea și amalgamarea minereului, cu un conținut de 3.000 g/to.

2. **Secția prelucrării minereurilor prin stampare**, constind din numeroase baterii de stampare, de câte 10 săgeți a 360 kg, urmate de mese de cupru pentru amalgamare, starmă la umed minereul comun și amalgamează aurul liber cu ajutorul mercurului. În continuare, aurul fin concresecut cu piritele, ce scapi procesului de amalgamare, trece prin mesele oscilante, unde se produc concentrate aurifere, care sînt supuse în cele din urmă cianurării, într-o secție aparte.

3. **Secția prelucrării minereurilor fin concresecut** (aurul se găsește diseminat în masa sulfurilor), care tratează prin flotație minereu cu un conținut până la 10 gr Au/to și se trimite la topirea de la Zlatina sau Firiza.

4. Uzina mai posedă o **instalație de limpezire** a tulburării ce părăsește uzina împreună cu materialul steril rămas.

În prezent se pune în funcție un bazin de decantare, unde se depun rămășițele de la flotație și șteampuri, iar apa limpede se revarsă în Criș. În forma aceasta nu se va distruge vegetația pe șesul Crișului.

Energia necesară acestor instalații moderne e furnizată de o centrală termo-electrică, alimentată cu cărbuni din mina de cărbuni a Trustului minier Brad a cărei rețea este legată în sistemul energetic al Ardealului.

Clădirile mai importante din colonia Gurabarza, concepute într-un frumos stil arhitectonic, sînt: **Ate-neul „Gh. Gheorghiu-Dej”**, **Căminul „Gh. Apostol”**, **Școala profesională și Școala de 7 ani**.

Colonia Gurabarza e legată de Brad cu o linie industrială, care transportă și persoane contra cost.

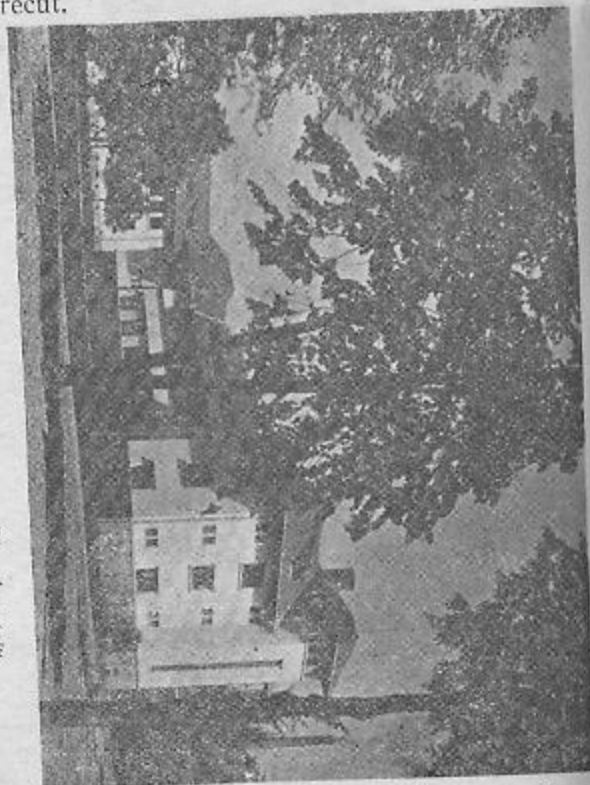
Crișcior. Trecuți de colonia Gurabarza, intrăm îndată în comuna **Crișcior** (3.128 loc., inclusiv populația satului Valea Arsului). **Distanța**: de la Deva, 43 km; de la Brad, 6,50 km. Este o comună frun-tașă, centru al muncitorilor mineri.

Comuna este o așezare veche; se crede că a fost chiar reședința unui cneaz român. Primul sat atacat, la 1784, în răscoala lui Horia, de iobagii răscuțați, a fost Crișciorul, cînd au ars și însîngerat curțile nemeșesti.

O troiță de piatră s-a ridicat aici în amintirea faptelor istorice.

Biserica din Crișcior. Biserica veche rominească din Zărând, este „mănăstirea” din Crișcior, ridicată, în secolul al XVI-lea, cu banii voievodului Bălea;

Atît biserica de la Ribîța cît și cea de la Crișcior, au avut un rol însemnat, în luptele romînilor din trecut.

Gurebaza — câminul mureșorese „Sf. Apostol”

Biserica de la Crișcior, așezată pe un loc mai ridicat, a suferit în cursul timpului mai multe reparații și refaceri. Mai importantă de cît arhite-

tura bisericii, care în urma restaurărilor repetate a fost complet transformată, este pictura veche a acestui monument istoric.

Picturile arată o puternică influență orientală. Pe lângă scenele biblice, de o mare importanță sînt picturile, de la dreapta intrării, care reprezintă pe ctitorii bisericii: Bălea cu soția sa Vișa. La aceste picturi sînt interesante mai ales costumele persoanelor votive. Femeia apare cu o broboadă albă pe cap, iar Bălea cu fiul și cei doi nepoți ai săi în costume de cavaleri și cu părul lung.

Cu toate că pisania acestei biserici nu ni s-a păstrat, totuși data zidirii și a zugrăvirii bisericii trebuie fixată între anii 1375-1395.

La Crișcior funcționează o carieră de andezit ușor de fasonat care se utilizează la obținerea pavanelor, calupurilor și bordurilor pentru pavarea șoselelor.

8. CURECHIU ȘI MIHĂILENI

Brad — Curechiu — Mihăileni. Excursie de o zi. Distanța de la Deva: Curechiu, 54 km; Mihăileni, 52 km; de la Brad: Curechiu 17 km; Mihăileni, 15 km. Gara: în valea Mureșului, gara Deva; pe Criș, gara Brad.

De la Crișcior se desface un drum vicinal spre dreapta, spre localitățile București și Șesuri, sate cu mine de aur, de unde apoi drumul bifurcat conduce: ramura dreaptă spre Hărlăgani și Băița, iar cealaltă prin Curechiu, Porcurea și Almașu Mic, unde dă în șoseaua Geoagiu-Deva sau Zlatna-Alba Iulia. Distanța Crișcior-Almașu Mic e de 25 km, iar pînă la Geoagiu e de 47 km. Distanța Brad-Geoagiu, peste Crișcior-Curechiu e de 54 km. Sînt frumoase locuri de excursii, dar nu pot fi străbătute decît pe jos sau călare.

Curechiu (709 loc.). Această localitate mică a devenit istorică. Aici s-a produs atacul mișelesc al nobilimii asupra lui Crișan și a oamenilor lui, care de la adunarea ținută la Mesteacăn plecară spre Alba Iulia, pentru a se înscrie grăniceri în oaste. În noaptea de 1 spre 2 noiembrie 1784, trimișii nobililor, căutând să-l prindă pe Crișan, băteau lumea cu fierul fierbinte. Toate acestea înfuriară întru altă mulțimea, încât omorâră pe trimișii nobililor. În ziua următoare, Crișan adună lumea și porniră ca prin răscoală să stirpească nobilimea și să șteargă iobăgia.

Aici s-a aprins, așadar adevăratul foc al răscoalei. Crișciorul, Bradul și Ribița, locuite de nobilime, au fost primele sate atacate, prefăcându-le în scrum și cenușă.

Comuna are o biserică veche de lemn.

În acest ținut, se produc multe și foarte bune cereșe. În hotarul localității Curechiu, se găsesc numeroase mine aurifere, neexploatate în prezent.

Mihăileni. Continuând din Crișcior pe șoseaua ce merge alături de Crișul Alb, amîndouă — șoseaua cît și apa Crișului, colind aici spre nord, ajungem în localitățile **Zdrapți** (1.053 loc. inclusiv populația Gura Putinilor) și **Mihăileni** (559 loc.), sate sărăcioase de munte, cu o populație a cărei ocupație principală e lemnăritul și mineritul.

În răscoala țaranilor de la 1784-85 o teribilă luptă s-a dat la Mihăileni între țărani și oastea colonelului Kray, în care au căzut mulți din țărani răsculați pentru un trai mai bun,

În 1848, aici și-a avut Avram Iancu la un moment dat cartierul, unde căpeteniile revoluției își făceau planurile de luptă. La acest cartier, a avut loc la 25 aprilie 1849 prima întîlnire a lui Iancu și a prefecților lui cu deputatul Drăgoș, trimis pentru împăcare de către Kossuth.

9. PRIN BLĂJENI SPRE IZVOARELE CRIȘULUI

Brad — Blăjeni. Excursie de o zi. Distanța: de la Deva, Blăjeni 59 km; de la Brad, 22 km. Gara: în valea Mureșului, gara Deva; pe Criș, gara Brad.

Nu departe de Mihăileni, din șoseaua națională, care aici părăsește Crișul și trece pe valea Stănjei și a Buceșului, se desface, spre nord, un drum comunal care ne duce pe apa Crișului în sus la Blăjeni.

Blăjeni (797 loc.) este o comună de munte foarte mare, compusă din mai multe cătune sau crînguri. Raza ei de întindere este extrem de mare. Din marginea șoselei, pînă aproape sub poalele vîrfurilor „Găina” și „La tîrg”, se întind crîngurile mari, cu casele împrăștiate prin văi și pe dealuri. Moșii din Blăjeni trăiesc din arderea cărbunelui de lemn ca și din cultivarea fructelor de calitate bună ce se produc. Se află și zăcăminte de cupru aici.

În hotarul localității Blăjeni, pe dealul Păltinilor, a fost întîlnirea între Horia, Cloșca și Crișan, legîndu-se „frați de cruce” pentru a se lupta și a scăpa de asuprirea boierească.

De la Blăjeni putem urca la izvoarele Crișului Alb, dincolo de cătunul **Străutu de Sus**, pe vîrfurile Știubefului (1330 m), de unde ni se deschid vederi spre Arieș. Zărim Vidra, satul

lui Iancu și Albac, satul lui Horia, precum și târgul Cimpeniilor. Tot pe la aceste izvoare putem urca pe dealul Paroșița (1.115 m), de unde coborim în cătunul Ruseștii Bulzeștilor. În această regiune se află locuri minunate pentru turism, dar nu se pot străbate decât pe jos sau călare. Locuri de odihnă se află la stine, sau în colibe. Excursionistul va da aici de curioase doline, splendide căderi de apă și peșteri interesante.

10. PE VALEA STĂNIJEI ȘI A „DUPĂ PIETRII“

Brad — Stănița. — După Piatră. Excursie de o zi. Distanța de la Deva: Stănița, 61 km; După Piatră, 62 km; de la Brad: Stănița, 24 km; După Piatră, 25 km. Gara: în valea Mureșului, gara Deva; pe Criș, gara Brad.

Din șoseaua principală se desface, în dreptul comunei Buceș, o vale spre sud-est, care la o mică distanță se ramifică în două văile. Câte un drum comunal, de-a lungul acestora, ne duce în localitățile Stănița și După Piatră.

Stănița (820 loc.) este un sat de munte cu exploatare aurifere, răsfirat pînă sub vârful Fericeii (1.172 m).

După Piatră (1.499 loc., inclusiv populația satului Tarnița) este la fel un sat mare de munte format din mai multe cătune sau crînguri, împrăștiat pînă sub vârful Babii (1.106 m), care împreună cu vârful Dosu (1.042 m) și dealul Breteanului (1.067 m), delimitau vechiul județ al Hunedoarei spre Alba. Țăranii din această localitate execută foarte bune pietre de moară.

Amîndouă aceste văi și vîrfurile de munți ce le înconjoară, sînt regiuni pitorești; pentru turiști locuri cu vederi minunate.

Din vârful Fericeii și vârful Babii se poate coborî, spre sud, în valea Geoagiului, unde dăm în șoseaua Geoagiu-Zlatna.

11. DEFILEUL BUCEȘULUI ȘI MUNTELE VULCAN

Brad — Buceș. Excursie de o zi. Distanța de la Deva: Buceș, 56 km; de la Brad, 19 km. Gara: în valea Mureșului, gara Deva; pe Criș, gara Brad.

După Mihăileni, continuînd pe șoseaua națională, intrăm în Buceș (422 loc.), un sat de munte așezat lângă strămoșii cu același nume, la poalele frumoșului munte Vulcan. Șoseaua formează aici, în coborîrea ei către Abrud, o puternică serpentină.

Buceșul a fost loc de serioase lupte în răscoala

Muntele Vulcan

condusă de Horia, ca și în revoluția condusă de Avram Iancu, pentru apărarea defileului.

Aici, a avut loc a doua întâlnire a lui Iancu cu Dragoș, trimisul lui Kossuth și aici s-a încheiat cunoscutul armistițiu, nerespectat însă, care a dus la omorirea deputatului Dragoș.

Stîncile abrupte și pleșuve ale **muntelui Vulcan** (1.266 m) — o puternică clipă calcaroasă, situată la cumpăna apelor dintre Abrud și Brad — apar minunate. Turistul, urcînd acest vîrf, va fi răsplătit cu una din cele mai rare panorame, căci, pe zare curată, ochiul desprinde bine de aici, spre nord, Muntele Mare din masivul Bihorului, spre nord-est, Detunata, Abrudul și Cîmpenii, spre est, vîrfurile Vulcoi-Corabia (1.315 m), cu valea Ampoiului, iar spre sud, peste vîrfurile vulcanice ale Cetrașului, apar munții înzăpeziți ai Retezatului. Mai splendidă vedere nici că se poate închipui.

Din Buceș prin cătunul Vulcan, părăsim Zărandul spre a ajunge, pe aceeași șosea, în orașul Abrud, care este foarte aproape de aici.

12. LOCURI ISTORICE: MESTEACĂN, TEBEA ȘI CRIȘAN

Brad — Mesteacă — Tebea — Crișan. Excursie de o zi și jumătate. Distanța de la Deva: Mesteacă, 41,50 km; de la Brad, 4 km; Tebea, de la Deva, 45 km; de la Brad, 5 km; Crișan, de la Deva, 44 km; de la Brad, 6 km. **Gara:** în valea Mureșului, gara Deva; pe Criș, gara Brad.

Mesteacă. Pornind din Brad spre vest, pe șoseaua națională, ce urmează în stînga cursul Crișului la un moment dat se desface un pîrau în stînga. Pe drumul acestui pîrau se află **Mesteacă** (inclus

la Brad). În vechea biserică de aici s-a ținut prima adunare a țaranilor răsculați la 1784. În duminica de 31 octombrie 1784, Gheorghe Crișan aici a luat jurămîntul țaranilor că vor intra ca grăniceri în oastea împărătească, spre a scăpa de iobăgie. De aici porniră apoi, pentru ca oprindu-se la Curechiu, să se întîmple vărsarea de sînge, ce aprinsese răscoala.

Mesteacănuț a fost locul unde a început răscoala condusă de Horia.

Tebea. Continuînd încă puțin pe șosea, intrăm în comuna **Tebea** (1.472 loc.).

Altitudinea 262 m. Veche așezare minoră și însemnat loc istoric.

Aici pune istoria colonizarea dalmațienilor, aduși de romani ca mineri pricepuți. Tebea este locul unde vorbea Horia în nopțile de vară moșilor poposiți la umbra secularului gorun despre dreptatea iobagilor.

În cîmîtirul vechi din Tebea, sub gorunul lui Horia, este înmormîntat Avram Iancu.

Tebea este una din comunele fruntașe ale Zărandului.

O bogăție a subsolului este cărbunele brun care se exploatează în mina Tebea și Lunca la cca. 1 km nord-vest de șosea.

Cam la jumătatea șoselei Brad-Baia de Criș un drum spre nord duce către Ribița, din care la dreapta, un alt drum comunal conduce la **Crișan** (674 loc.), (odinioară localitatea se numea Vaca).

Acesta e satul unde s-a născut Gheorghe Crișan, unul din conducătorii răscoalei de la 1784-85. Fi-

Tebea — gorunul lui Iloria

gură eroului este immortalizată printr-un bust ridicat de consătenii săi, urmași ai luptătorului neînfricat.

La nord de această localitate, se află **Juncu de Jos și Juncu de Sus** (968 loc.) și **Potingani** (inclusiv la Brad).

Juncu este un sat de fluierași, în sensul că locuitorii acestei așezări, aflându-se într-un mediu puțin productiv din punct de vedere agricol, au fost obligați să-și caute existența printr-un meșteșug, cel al confecționării de fluiere, instrumente pe care le vînd în cele mai îndepărtate colțuri ale țării.

13. PRIN VALEA BULZEȘTILOR

Brad — Ribița — Bulzești — Ribicioara — Grohot — Tomnatec. Excursie de o zi și jumătate. Distanța de la Deva: Ribița, 44 km; Bulzești, 59 km; Ribicioara, 49 km; Grohot, 60,50 km; Tomnatec, 62 km. **Gara**: în valea Mureșului, gara Deva; pe Criș, Baia de Criș.

Cam din același loc de unde din șoseaua Brad-Baia de Criș pleacă drumul la Mesteacăn, pe partea dreaptă, se desface un drum ce trece Crișul pe un pod metalic la comuna Ribița. Aici, ultimele ramificații ale munților Bihorului sînt sparte de apele adunate de valea Bulzeștilor, ce izvrăște chiar de sub poalele muntelui Găina. E cea mai pitorească și lungă ruptură în acești munți. Din păcate, însă, pe ea nu conduce decît parțial o șosea. Turistul, însă, mergînd pe jos sau călare, va întîlni peșteri interesante, chei fermecătoare și doline neobișnuite în altă parte. Distanța pe cursul văii pînă la Bulzești este de vreo 18 km. Pe această vale se află comunele **Ribița, Uibărești și Bulzești**,

Ribița (822 loc.). Așezată pe șoseaua destul de bună, a fost un sat de mineri, stăpinit odinioară de nobilimea feudală, și un loc de aspră război a țărănilor răsculați la 1784 împotriva nobililor exploatare.

Biserica monument istoric din Ribița. Este situată la marginea satului pe o mică ridicătură. Zidurile bisericii și bolțile sînt din piatră brută; cărămida a fost întrebuințată la arcuri; șarpanta e din lemn iar învelitoarea, de dată mai recentă, din țiglă. Biserica se compune din: pronaos (recent), clopotniță, navă și absidă.

Cu prilejul zugrăvirii mai noi a bisericii, s-a dat, sub tencuiala din naos peste picturile vechi, în stil bizantin. Se cunoaște tabloul votiv cu ctitorii Vladislav și Miclăuș ca și pisană.

Sînt interesante costumele ctitorilor cu părul mare, în costume lungi tradiționale.

Pisană a putut fi citită numai fragmentar. Din ea știm că biserica din Ribița a fost zugrăvită la 15 iulie 1417.

Ultima așezare pe această vale e **Bulzeștii de Sus** (165 loc.) și **Bulzeștii de Jos** (212 loc.), comună mare de munte, foarte răsfirată, compusă din mai multe crînguri, care se întind pînă sub poalele muntelui Găina. Localitatea s-a făcut cunoscută mai ales prin „merele de Bulzești”, ca și prin cireșele și alunele „de Bulzești”. Locuitorii duc în coșuri pe spinarea cailor de munte aceste fructe, specialitate locală, pentru a le plasa la șes.

Căminul cultural din Bulzeștii de Sus, ridicat în ultimii ani, are o rodnică activitate de masă.

Cheile și peșterile Bulzeștilor sînt adevărate atracții ale turiștilor ca și ale oamenilor de știință, căci aici găsim poate una din cele mai interesante regiuni de peșteri ca **peștera Buldiului**, de formă rectangulară cu două deschizături, avînd o lungime de 90 m, **peștera Poeșii de sub dealul Pietrii** etc.

La Bulzești, la confluența pîrăului Ribarului cu pîrăul Găina se află **păstrăvăria Bulzești**, înființată în vederea producerii de puiți de păstrav indigen, pentru repopularea apelor de munte din bazinul văii Crișului Alb.

La Bulzești se poate ajunge pe o șosea bună ce pleacă din Baia de Criș trecînd prin Rîșculița.

Cheia și peșterile Grohotului. Ceva mai la nord de Ribița, se desface din valea Bulzeștilor un pîrău alături de care drumuri vicinale ne duc pînă în satele **Ribicioara de Sus și de Jos** (383 loc.), **Grohot** (185 loc.), **Tomnatecu de Jos** (244 loc.) și **Tomnatecu de Sus** (321 loc.).

În dreptul localității Grohot, apa Bulzeștilor și-a tăiat un drum strîmt în stîncile calcaroase, formînd o cheie lungă de peste 4 km, în pereții căreia sînt mai multe peșteri. Amintim: **peștera Curții Podieșului** (26 m), fără scurgere de apă, **Virtejul Crișului** cu multe doline, **peștera Țicală**, pe partea dreaptă a strîmtorii, iar pe partea stîngă, la sud de „Sub calea Dealului”, **peștera Cocoșilor**. În această localitate crește în stare spontană liliacul (*Liranga vulgaris*).

14. BAIJA DE CRIȘ ȘI VALEA RIȘCULIȚEI

Baia de Criș — Căraci — (valea Rîșculiței) — Rîșca — Baldovin — Rîșculița. Excursie de o zi. Distanța de la Deva: Baia de Criș, 46 km; Căraci, 48,50 km; Rîșca, 48 km; Baldo-

vin, 50,50 km; Rîșculița, 53 km. **Gara:** în valea Mureșului, gara Deva; pe Criș, gara Baia de Criș.

Baia de Criș. De la Tebea, continuind pe șosea încă 2 km, ajungem la **Baia de Criș** (1.059 loc. inclusiv populația satului Petroasa), fosta capitală a vechiului comitat al Zărandului. Altitudinea deasupra mării 257 m.

E un loc istoric; mic târgușor în valea Crișului Alb, alături de linia ferată Brad-Arad.

Aici a fost găsit mort Avram Iancu, pe prispă casei covrigarului Ion Stupină, în dimineața zilei de 10 septembrie 1872. În amintirea faptului, s-a ridicat un bust într-o mică grădină din localitate.

În revoluția de la 1848, s-au dat mari lupte în împrejurimi.

Baia de Criș a fost încă din timpurile străvechi (daci și romani) un centru de exploatare a aurului. Se cunosc urme de spălătorii antice. De aici provin și trei statui străvechi, extrem de interesante, păstrate în muzeul din Deva.

În veacul al XV-lea, la Baia de Criș funcționa o monetărie.

O activitate rodnică desfășoară la Baia de Criș căminul cultural din localitate.

La sud de Baia de Criș, în localitatea Căraci (260 loc.), au fost identificate urme din comuna primitivă, iar lângă **virful Căraciului** (799 m) se întâlnesc locuri potrivite pentru excursii. Se pot vedea și urme ale exploatărilor vechi aurifere.

Pe valea Rîșculiței. Din Baia de Criș spre nord, o șosea ne duce pe valea Rîșculiței, numită și a Dîrăniei, ce-și adună apele de pe **virfurile Secăturii** și

ale **Prislopului**; trecem, apoi, prin satele **Rîșca** (424 loc.), **Baldovin** (205 loc.), — în stînga rămîne **Valea Mare de Criș** (72 loc.) — și **Rîșculița** (981 loc.), pe un drum strîmt, săpat în rocă tare.

Ocupația locuitorilor din aceste sate este agricultura, creșterea vitelor și pomăritul. Insuficiența suprafeței terenurilor arabile și abundența, în schimb, a pădurilor a făcut ca sătenii să se orienteze spre valorificarea resurselor forestiere, spre îmbrățișarea unor meșteșuguri țărănești cum este **confecționarea spetelor** pentru războiul de țesut țărănesc. În Zărand se fac spete la **Baldovin, Dobroț, Leauț, Valea Mare de Criș** și mai ales la **Rîșculița**, localitate specializată cu veacuri în urmă în a face spete. Ocupația e îmbrățișată de aproape toți locuitorii satului, bărbați și femei, bătrîni și tineri, dar mai ales de femei.

Vinzarea spetelor se face pe o arie teritorială foarte întinsă. Încă de la începutul secolului, și poate și mai de mult, spătarii rîșculițeni au străbătut de la un capăt la altul nu numai actualul teritoriu al țării noastre, ci au ajuns pînă pe teritoriul sîrbesc și cel al Bulgariei. De obicei, schimbul se face în natură (troc).

În prezent, distribuirea spetelor se face mai ales prin cooperativa „Spătarul“, care își are sediul chiar în Rîșculița.

De la Rîșculița șoseaua trece cam în dreptul Grohotului, peste dosul Chicerei, în valea Bulzeștilor, spre **Bulzești** și **Tomnatec**. Atît de aici, cît și din Bulzești, cîteva poteci duc turistul peste virfuri ce întrec 1.000 m la comuna Vidra în valea Arieșului, regiunea Cluj. Din Vidra, pe o șosea bună, putem continua drumul prin Cîmpeni-Abrud pentru a ne întoarce în regiune prin defileul Buceșului.

15. BAILE VAȚA DE JOS ȘI IMPREJURIMILE

Băla de Criș — Cărăstău — Birtin — Tătăraștii de Criș — Prihodiște — Vața de Jos — Vața de Sus — Căzănești — Basarabasa — Prăvăleni — Ciungani. Excursiile de una și jumătate zi. Distanța de la Deva: Cărăstău, 51 km; Birtin, 52 km; Tătăraștii de Criș, 54,50 km; Prihodiște, 56 km; Vața de Jos, 58 km; Vața de Sus, 61,50 km; Căzănești, 66 km; Basarabasa, 57 km; Prăvăleni, 59,50 km; Ciungani, 65 km. Gara: în valea Mureșului, gara Deva; pe Criș, pentru Cărăstău, gara Baia de Criș; pentru Birtin și Căzănești, gara Birtin; pentru Tătăraștii de Criș, Vața de Jos, Vața de Sus, Prăvăleni, Basarabasa, Ciungani, gara Vața de Jos; pentru Oci și Ocișor, haltă proprie.

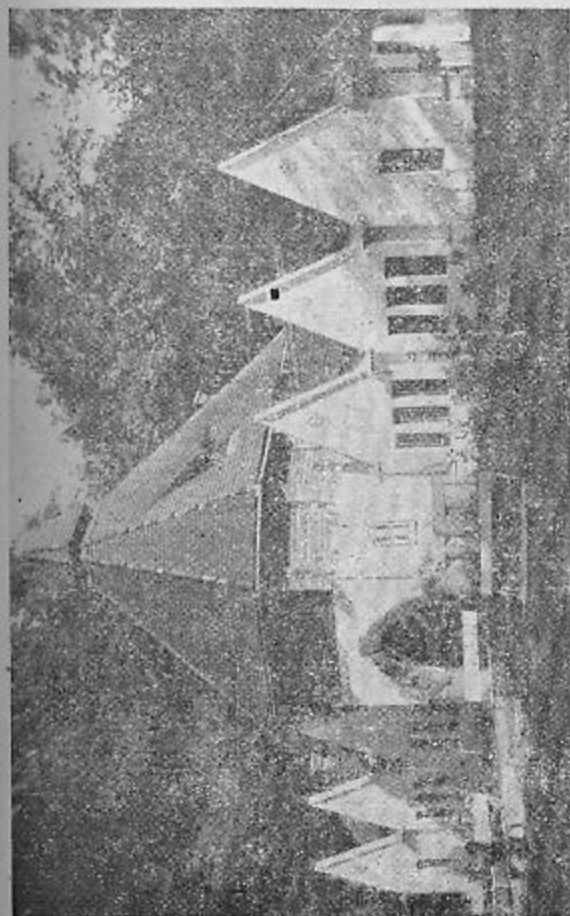
De la **Cărăstău**, o șosea comunală ne duce spre sud-vest, prin localitățile **Birtin** (478 loc.), **Tătăraștii de Criș** (253 loc.), **Prihodiște** (427 loc.), la **Vața de Jos** (529 loc.), apoi spre sud, pe valea Căzăneștilor, la **Vața de Sus** (642 loc.) și **Căzănești** (626 loc.).

De la Vața de Jos, ceva mai spre vest, putem trece în pirăul Ciunganilor pentru a ajunge, prin **Basarabasa** (398 loc.), la **Prăvăleni** (857 loc.) și **Ciungani** (836 loc.).

La limita regiunii, alături de șoseaua și linia ferată Brad-Arad, se află localitățile **Oci** (439 loc.) și **Ocișor** (335 loc.).

Ocupația de predilecție a locuitorilor acestor sate este creșterea vitelor și lucrul la pădure. Subsolul este bogat. La Căzănești, Vața de Jos, Ciungani și Prihodiște se află zăcăminte de pirită; la Birtin cupru, iar la Vața de Sus se exploatează piatra de calcar.

La Bistra, localitate situată pe malul stîng al

Vața de Jos — clădirea băilor

Crișului Alb, învecinată cu Tebea, se află o biserică de lemn, construită în anul 1692 și zugrăvită în 1829.

În hotarul satelor Basarabasa, Brotuna și Oci, pe terasele Crișului Alb, la locul numit „coasta Cremeni”, au fost constatate urmele omului paleolitic. La fel, la Prăvăleni.

În regiunea Basarabasa, Brotuna, Prăvăleni și Valea-Brad, au fost în activitate, ca fenomene post-vulcanice, izvoare calde din care s-a depus, în mai multe puncte, opalul, întrebuințat de omul epocii paleolitice în lipsă de silex.

La Vața de Jos, funcționează cuptoare pentru prepararea varului. Piatra de calcar se aduce din carierele de la Vața de Sus. Transportul de la cariera la cuptor se face cu trenul industrial.

Turistul găsește aspecte multumitoare în defileele păduroase și culmile înalte ce despart valea Crișului de cea a Mureșului, putînd cerceta și câteva peșteri frumoase. Pe poțeci de munte, va putea trece în comuna Brașeu, pentru a coborî prin Valea Almașului la localitatea Zam, situată pe malul Mureșului. Pe viriul Măguroaia (904 m), turistul va întîlni un mic lac de munte.

Vața de Jos. Dintre toate aceste localități, o atenție specială merită Vața de Jos, 12 km depărtare de Baia de Criș și 21 km de Brad și 58 km de Deva.

Vața de Jos e un mic centru economic, cu tirguri mari, cu exploatare forestiere, cu instalații de preparare a varului, și localitate balneară, cu ape minerale sulfuroase, care dau bune rezultate terapeutice.

Stațiunea este cercetată datorită așezării ei pitorești în valea Crișului Alb. Altitudinea 233 m. Sezon de băi iunie-septembrie. Gară pe linia Arad-

Brad. Cazarea la hotel, vile și case țărănești. Instalații de băi reci și calde, bazin de înot. Cură de reumatism, boli de femei, afecțiuni cronice, paralizii, neurastenii etc. Izvoarele minerale se află la capătul de sud-est al localității. Temperatura apei este de 36°. Climat temperat, cu aer curat, lipsit de urenți, regiune salubră.

16. VALEA OBÎRȘIEI ȘI TIRNAVA DE CRIȘ

Baia de Criș — Șteia — Tomești — Tiulești — Leauț — Dobroț — Obîrșia — Cărăstău — Tirnava de Criș — Brotuna. Excursie de una și jumătate zi. Distanța de la Deva: Șteia, 56 km; Tomești, 56,50 km; Tiulești, 58 km; Leauț, 56,50 km; Dobroț, 56 km; Obîrșia, 58 km; Cărăstău, 51 km; Tirnava de Criș, 54,50 km; Brotuna, 56 km. **Gara:** pe valea Mureșului, gara Deva; pe Criș pentru Șteia, Tomești, Tiulești, Tirnava de Criș și Brotuna, gara Vața de Jos; pentru celelalte, gara Baia de Criș.

Pe valea Obîrșiei, în dreptul comunei Tirnava de Criș, se varsă în Criș, curgînd dinspre nord, pîraul Obîrșiei, ce-și adună apele din dealul Peștii de sub muntele Găina. Pe această mică vale, sînt așezate satele: **Șteia** (411 loc.), **Tomești** (358 loc.), **Tiulești** (239 loc.), **Leauț** (181 loc.), **Dobroț** (301 loc.) și **Obîrșia** (393 loc.), de unde, călare sau pe jos, putem urca pe muntele Găina.

Așezările de mai sus sînt sate de țărani meseriași. Orientarea populației din aceste sate spre meșteșuguri este determinată de condițiile materiale ale acestor așezări omenești: suprafața redusă a terenurilor arabile și a fînațelor; o mare parte a teritoriului revenind pădurilor, iar alta fiind cu totul neproductivă.

Leauș — rotar lucrând
obezi și spițe

Dobroș — „butari” lucrând
vase din lemn

De veacuri leaușenii sînt specializați în rotărit. În timpul neocupat de muncile agricole, ei lucrează obezi, spițe și butuci de roți. Roțile sînt de mai multe feluri, confecționate după cerințele locuitorilor din locurile de desfacere: valea Mureșului, cîmpia Aradului, țara Hațegului sau unele ținuturi muntoase. Schimbul se face de regulă în natură, pe cereale.

Obîrșia — ulcioar

Locuitorii satului **Dobroș** sînt specializați, în ce privește meșteșugurile țărănești, în dogărit. Ei confecționează diferite vase mai mari sau mici din lemn de stejar sau de brad, berbințe pentru brînză, buți pentru varză, butoaie pentru vin și rachiu, gheoabe pentru unt etc.

Lemnul necesar acestui meșteșug, stejarul, se află din belșug în împrejurimi, ca și bradul.

Produsele se vînd la tirguri, sau cutreerînd satele, pe bani sau pe bucate.

Pe o scară mai mică, această indeletnicire este practică și de locuitorii satelor **Prihodiște** și **Birtin**.

Dintre satele din Zărand specializate în olărit primul loc îl ocupă **Obîrșia**.

Hotarul satului, sărac sub raportul agricol, oferă, în schimb, lut de calitate bună pentru fabricarea ceramică. Obîrșia și învecinata **Tirnăvița** au produs cunoscuta ceramică zărăndeană, împodobită cu motive și atractive — produse de autentică artă populară.

Olăritul aici e o indeletnicire a bărbaților ca și a femeilor deopotrivă.

Desfacerea mărfii se face pe bază de schimb, primind, de obicei, cereale pe măsura capacității vasului.

Tirnavă de Criș și limita regiunii Hunedoara. Tînd de la Baia de Criș spre vest șoseaua, străbatem satul **Cărăstău** (436 loc.), unde se trece pe dreapta Crișului, pentru a scurta curba ce o face aici râul spre sud, ca să ajungem la localitatea **Tirnavă de Criș** (656 loc.).

Puțin înainte, pe șosea, și sîntem la satul **Brotuna** (301 loc.), la 56 km de Deva, ultima localitate pe valea Crișului în regiune, căci de aici se trece în înălțimea Hălmăgiului.

17. MUNTELE GAINA ȘI „TIRGUL DE FETE”

Excursie de 1-2 zile. Se recomandă să se facă cu ocazia „Tîrgului de fete”. Case de adăpost nu sînt.

Muntele Găina, care face parte din munții Bihorului, e un platou înalt de 1486 m, cuprins din toate părțile de valurile munților înconjurători, sterpi sau împăduriți cu stejar, fag sau molid, formați din plătră de calcar, diorit, micașișturi, gresie, bazalt și deosebit de bogăți în minereuri.

Vederea de pe acest munte asupra împrejurimilor este de neuitat, iar farmecul și pitorescul vieții locuitorilor de la poalele lui e mai impresionant decât oriunde.

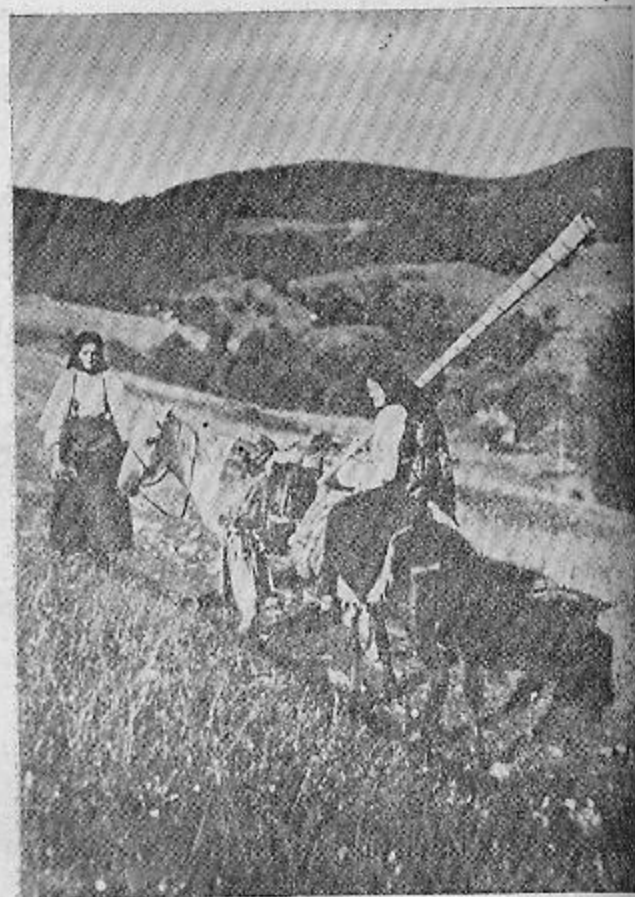
De pe platoul muntelui Găina, se zăresc în depărtare șesurile Aradului, începuturile munților Apuseni, pădurile de molid și brad de la Dragu, culmea Bihorului învecinat, valea fermecătoare a Crișului Alb cu satele ei, forma piramidală a Măgurei, Strimba, masivul pleșuv al Vulcanului... și în depărtare de tot Detunata.

Dar ceea ce face faima acestui munte este unicul eveniment de acest fel ce se mai obișnuiește încă în regiune, renumitul „Tîrg de fete”, ce are loc aici în fiecare an, într-o duminică de la mijlocul lunii iulie.

Tradiționala sărbătoare rustică — „Tîrg de fete” — produsul unui concurs de factori sociali și geografici, nu are sensul înțelesului propriu al acestei denumiri, că aici s-ar fi negustorît vreodată fete... E o zi de întîlnire a moșilor crișeni și arieșeni, o serbare regională a veseliei, transformată cu timpul în tîrg anual și unde, nu rareori, se încheagă legături între fetele și flăcăii satelor din jur, care duc la căsătorie.

Pe lângă localnici, tîrgul este vizitat în fiecare an de numeroși excursioniști plecați de la Deva, Alba Iulia, Cluj, Arad, Oradea etc.

Excursionistul plecat din Deva va merge cu autobuzul sau cu taximetrul pînă la Baia de Criș. Cu acest prilej se pot vizita întreprinderile de prelucrare minereului aurifer de la Gurabarza — Crișcior, Tebea, cu gorunul lui Horia, și alte locuri interesante,

Cu tulnicul spre „Găina“

ca de la Baia de Criș să ia drumul, pedestru sau călare, pentru a urca vârful muntelui.

De obicei, lumea merge în așa fel ca noaptea să poposească la poalele muntelui sau în apropierea platoului de pe culme, urmînd, ca în zorii zilei, să urce pe culme odată cu pîlcurile localnicilor crișeni, îmbrăcați în straie de sărbătoare, cu lăutari în frunte și în sunetul de chemare al fetelor ce suflă în tulnice.

În noaptea premergătoare tîrgului nimenea nu doarme, viața în jurul focurilor aprinse, peste tot, oferă priveliștea unei nopți unice.

În ajun de tîrg, ca și în ziua tîrgului, muntele freamătă de sunetele tulnicelor, de jocul moșilor, al buceșenilor și bulzeștenilor, al celor de la Cîmpeni, Vidra și Abrud.

La tîrgul de pe Găina se petrece mult. Tulnicele, minunea tîrgului, sînt neobosite, ceterașii cîntă într-una iar aglomerația la joc e tot mai mare. Infrățirea populației, sosită din toate părțile munților, se naște de la sine; de la început moșul crișan este alături de cel arieșan, iar moșul arieșan de cel crișan. E adevărat că jocul le diferă. Specific pentru crișeni e jocul pe loc, pentru moșul de pe Arieș, „șarina“.

Strigătele de joc cuprind adevărate podoabe folcloristice :

„Ține moș de hastă straiță
Să mă hiț cu hastă moață.
Pînă mă hițai cu moața
Se duse moșu cu straița“.

„Pe sub poala Găinii,
 Şade mindra cu boii,
 Pe sub poala muntelui,
 Cîntă puilul cucului.
 Şi așa cîntă de frumos,
 De pică îrunza pe jos,
 Şi așa cîntă de cu jale,
 De stă şi mindra'n cale“.

Pe lângă manifestările spirituale, se desfăşoară la tirgul de pe muntele Găina şi o anumită activitate economică de schimb. În ziua serbării un mic tirg se înfiripă pe înălţimea platoului.

Între categoriile de vânzători, primul loc îl ocupă vânzătorii de obiecte de lemn, greble, furci, cozi de coase, doniţe, tulnice etc., urmare a lemnăritului, ocupaţie mult răspîndită între participanţii la tirg.

În unele sate din împrejurimile înălţimii Găina, pe Crişul Alb mai ales, ca Obîrşia, Selişte, Tîrnăviţa şi altele, locuitorii îşi asigură traiul din confecţionarea şi vânzarea oalelor, pe care le vînd şi cu acest prilej.

De pe valea Arieşului vin cojocari, care vînd cojocă şi pungi pentru bani.

Se mai află în tirgul de pe Găina articole de bazar, mărunţişuri şi diferite stămburi, apoi fructe şi spirtoase.

O rămăşiţă a tirgurilor de acum cîteva veacuri este schimbul în natură ce se mai practică. Caşul adus pe spinarea cailor în desagi este dat în schimbul vaselor de lut, iar cojocăle lucrăte cu măestrîe de cojocării abrudeni sînt schimbate pe piei de miel.

Muntele Găina — „tirgul de jete“

Nu se putea ca imaginaţia populară să nu îmbrace muntele Găina, tirgul de aici, ca şi bogăţia în aur a regiunii, cu minunate legende. Iată ce spune una dintre acestea :

O zîna bogată şi frumoasă trăia pe virful muntelui Găina, într-un palat strălucitor ce se vedea de la mare depărtare.

Feti frumoşi din ţări îndepărtate veneau să o ceară în căsătorie, dar ea nu voia să renunţe la traiul ei de pe muntele Găina pentru nici unul din ei, căci preţuia mai mult fecioria decît dragostea. Nimic nu-i era mai plăcut acestei zîne decît să înzestreze bogat fetele sărace din împrejurimi, cînd acestea se măritau. De aceea fiecărei fete care se căsătorea îi dăruia, dacă mergea la palatul ei, un ou de aur, căci zîna avea o găină cu pene de aur, care în fiecare zi făcea trei ouă de

aur. Vestea acestei găini a mers departe. Trei flăcăi din munți se hotărâsc să o răpească cu orice preț. Pentru a putea pătrunde în palatul zinei, ei s-au îmbrăcat în straie de fată și astfel bătrînul portar al palatului, cu un singur ochi, i-a lăsat să intre. Aflînd de sosirea lor, zina, socotîndu-i fete sărace, poruncește să i se dea fiecareia ca zestre cîte un ou de aur.

Bătrîna care avea în pază găina cu penele de aur, nesocotînd porunca ce avea, a arătat celor trei „fete” și găina închisă într-un coteț de aur. Dar curînd a trebuit să se cîiască amarnic de neghiobia ei, căci doi flăcăi o legară, în timp ce al treilea a răpît din coteț găina și odată cu ea și un coș plin cu ouă de aur.

După ce bătrîna a fost închisă în coteț, feciorii au luat-o la fugă. Găina de sub brațul răpitorului, cîrînd puternic, a dat de veste păzitorilor răpirea ei. Paznicii, suflînd din tulnic, au adunat o trupă de călăreți, care au pornit în urmărirea fugarilor. Dar coborînd noaptea, răpitorii nu au putut fi prinși. Unul din ei a scăpat în fugă din mină coșul cu ouă de aur pe malul Arieșului. Ouăle sparte au fost luate de valurile râului. Găina a fost închisă într-o peșteră, de unde mult timp i s-a auzit cotcodăcitul.

După această întimplare, frumoasa zînă a căzut într-o mare tristețe și nu peste mult timp a părăsit pentru totdeauna palatul de pe culmea muntelui Găina, pe care la dărîmat pînă la temelii...

De atunci Arieșul poartă în albia lui nisipul bogat în aur, iar din munții acestui ținut se scoate aur.

Se spune că și pe culmea muntelui Găina s-au aflat printre stînci, pe vremuri, ouă de aur și, după cum se crede, tot din acele timpuri se urcă pe vârful acestui munte, an de azi moșii, flăcăi și fete, la „îrgul” de pe muntele Găina.

VI. Valea Cernei și ținutul „pădurenilor”

1. Valea Cernei. — 2. Pe pîrăul Peștișului. — 3. Hunedoara. — 4. Valea Zlaștilor. — 5. Valea Runcului. — 6. Valea de sus a Cernei, „pădureni”.

1. VALEA CERNEI

Deva — Sintandrei — Bircea Mare — Bircea Mică — Cristur — Peștișu Mare. Excursie de o zi. Distanța de la Deva: Sintandrei, 7,50 km; Bircea Mare, 16 km; Bircea Mică, 10,50 km; Cristur, 9 km; Peștișu Mare, 12 km. Transportul se poate face pe șosea, cu trenul pe linia Simaria-Hunedoara sau cu autobusul Deva-Hunedoara.

Valea Cernei cuprinde bazinul râului Cerna cu afluenții săi. Micul rîu al Cernei, care se varsă, nu departe de Deva, în Mureș, formează o frumoasă și fertilă vale, mai largă spre valea Mureșului și tot mai strîmtă cu cît înaintăm spre sud, spre cursul ei de mijloc și de sus, din cauza munților ce se apropie din ce în ce mai mult de albia râului.

Apele de munte, în drumul lor spre șes, au tăiat vînt adinci în lunca cărora omul și-a înjghebat așezări trainice, avînd posibilitatea să facă și agricultură. În poienile munților pasc turme de vite și de oi; perdeaua de păduri de fag a munților oferă o imensă bogăție lemnoasă, iar bogăția subsolului face din acest ținut un important centru de exploatarea și prelucrarea fierului. Zăcămintele cele mai bogate în fier sînt cuprinse pe o mare suprafață: Teliuc, Plosca,

Ghelar, Ruda, Alun, Sohodol, Lunca Cernii, Dealul Gruniului, Vadu Dobrii.

Ținutul dintre Deva și Hunedoara — vechiul ținut al cnejilor și al Corvinilor, care se reduce în linii mari la valea Cernei, se transformă sub ochii noștri, din ce în ce mai mult, dintr-o regiune agricolă într-un mare șantier industrial.

Ieșind din Deva, prin partea de est a orașului, prin cartierul ceangăilor, apoi prin satul Sîntuhalm, la marginea de est a acestuia, se desface șoseaua Deva-Hunedoara, care duce pe valea Cernei și de unde se vede frumoasa localitate **Sintandrei** (853 loc.), cu o înfloritoare gospodărie agricolă colectivă.

De la Sintandrei, urmînd pe partea dreaptă a râului (cursul direct spre sud), ajungem la **Bircea Mare** (328 loc.) și **Bircea Mică** (312 loc.), localități străvechi, amintite încă din secolul al XIII-lea. Au avut mare importanță în trecut. Aici se țineau, într-un timp, chiar adunările județene. În secolul al XIV-lea, Bircea e amintită și sub denumirea de **Byrch** sau **Barcha**.

Pe latura de vest a dealului **Cărpiniș** (426 m), în șanțurile adînci, tăiate de apă, aflăm foarte multe urme terțiare, în special scoici (**Cberithium** și **Echinus**). Ajunge să răscolim puțin țărîna cu sapa ca să dăm îndată de ele. În timpuri ploioase, nici nu mai e nevoie să săpăm, ele ies la iveală pe coase chiar de apă. Pe dealul Cărpiniș putem urca ușor de la Peștișul Mare.

La Bircea Mică, care are și o stațiune din comuna primitivă, există o biserică din timpul de tranziție, azi restaurată.

Fie că din Bircea trecem pe partea dreaptă a Cernei, fie că din Deva-Sîntuhalm continuăm pe șosea spre sud, ajungem la **Cristur** (1443 loc.) și **Peștișu Mare** (1221 loc.), ambele situate pe țărmul stîng al râului.

Cristurul este un sat format din ceangăi colonizați, în secolul trecut, din ținuturile Bucovinei.

La Peștișu Mare, la est de riu, aflăm cioburi de vase de lut ars, iar lîngă șosea, spre Hunedoara, resturi de ziduri antice.

De la Cristur spre vest, un drum comunal ne duce la satele **Almașu Mic** (186 loc.) și **Popești** (304 loc.). Din Popești drumul continuă spre Cîrjiți și Chergheș.

La Almașu Mic, în hotarul „Sub Coasta Buciumului”, pe locul zis „Rîpa”, se cunosc urme romane, iar dincolo de pîrau, urme din orînduirea comunei primitive.

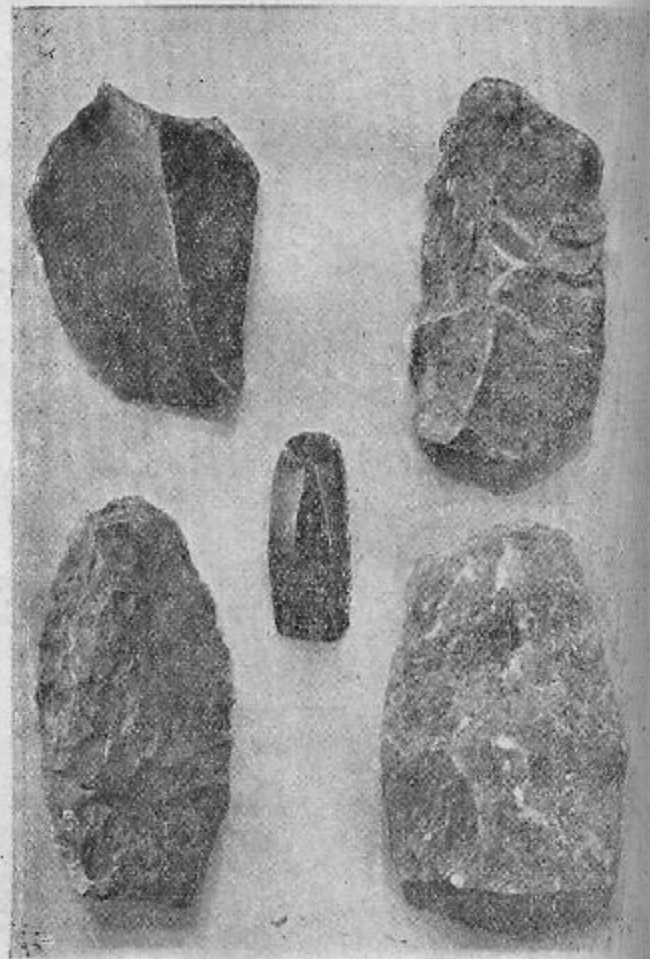
2. PE PIRAUL PEȘTIȘULUI

Peștișu Mare — Peștișu Mic — Josani — Valea Nandruului — Nandru. — **Distanța** de la Deva: Peștișu Mic, 15,50 km; Josani, 18,50 km; Valea Nandruului, 26,50 km; Nandru, 28 km. **Gara**: pentru toate, Peștișu Mare.

La vest de Peștișu Mare, se desface din Cerna un mic pîrau numit Petac, alături de care, pe un drum comunal, ajungem la aceste sate.

De la **Peștișu Mic** (239 loc.) provine o frumoasă decorație neolitică, precum și cîteva inscripții romane.

În hotarul satului **Josani** (290 loc.), e cunoscută o stațiune din comuna primitivă. La fel, **Nandru** (232

Nandru — unelte ale omului paleolitic

loc.), e vestit pentru urmele aflate în așezarea de aici. În pământurile arabile din dreapta râului, putem observa fragmente de vase din lut ars și așchii de cremene. Au fost aflate, între altele, răzuitoare neolitice, vase ornamentate, fragment de brățară etc. În pereții strîmtorii „Valea Roatei“ de la Nandru, putem vedea mai multe peșteri. Acestea, ca și cea numită „Huda Zmeului“, sînt deosebit de interesante pentru urmele lăsate de omul epocii comunei primitive, cît și pentru resturile de schelete de animale din acel timp, ca de **Ursus**, **Cervus**, **Megaceros** etc.

Între Josani și Nandru, pe latura dreaptă a pîrăului, „La cărămizi“, s-au descoperit urme romane, chiar și inscripții.

Și la **Nandru-Vale** (249 loc.) se află o stațiune din comuna primitivă, la est, în dreptul văii, pe înălțimea „Dosu“. Aici se deosebesc două straturi culturale distincte. Se cunosc și urme romane, inscripții etc.

De la Nandru prin Răcăștia, putem coborî la Hunedoara, iar spre nord putem urca la Chergheș, Popești, Cîrjiți, Almașu Sec, Deva.

Mai sus de Nandru, la dealul Fețelor, pîrăul Nandruului se desface în două: unul duce, prin frumoase chei cu peșteri, la dealul Dicului și satul Muncelu Mic, în drumul Filimon Sirbu-Vadu Dobrii, iar celălalt, printre vîrfurile Pleșului și dealul Ursului, pe poteci, pînă în satul Runcu Mic. Pădurenii foloseau aceste poteci și drumuri grele, pentru transportul cărbunelui de lemn.

Aceste pîraie oferă frumoase locuri de excursii. Case de adăpost și alimente nu se pot găsi decît la țărani.

3. HUNEDOARA

Orașul Hunedoara. Castelul Corvinilor. Combinatul siderurgic.

Distanța de la Deva, pe șosea, 18 km; de la Simeria, 15 km. Are 36.498 locuitori.

Gara. Se află la 1, 1/2 km de centrul orașului. Este gară terminus pe linia Simeria-Hunedoara. Birou de voiaj c.f.r. în strada Stalin.

Hoteluri, restaurante, cofetării: Restaurant „Metălu” în strada Lenin, Restaurant „Ciuperca” în orașul nou muncitoresc.

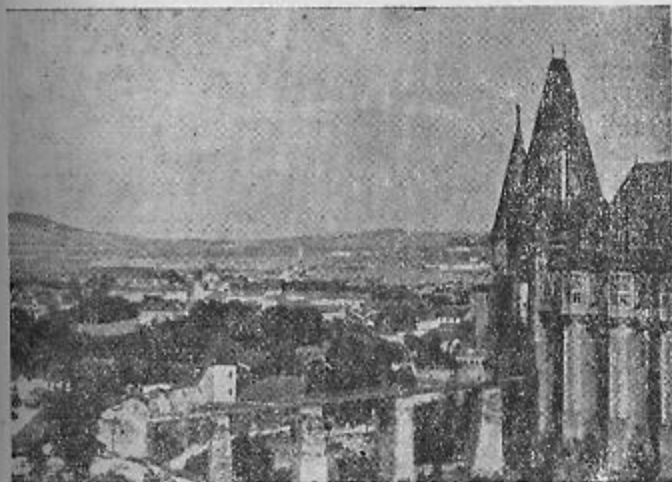
Adrese utile: Sfatul Popular Raional în piața Libertății, Sfatul Popular Oraș în strada Lenin, Banca R.P.R. în piața Libertății, Tribunalul Raional în strada K. Marx, Poșta și Telefoane în piața Libertății, C.S.H. Combinatul Siderurgic în strada Molotov, Spitalul unificat în strada K. Marx, Biblioteca raională în strada Lenin, Clubul „A. Sahia” în strada Molotov, Clubul O.T. (orașul tineretului), Școala medie mixtă în orașul nou muncitoresc.

Cinematografe: cinematograful „Maxim Gorki”, strada Molotov, cinematograful „I. C. Frimu”, piața Libertății, cinematograful „30 Decembrie”, cabanele „Gheorghe Apostol”, cinematograful „Comunal”, strada Filimon Sirbu (în Orașul tineretului), cinematograful „Stadion” în Orașul muncitoresc „Club Cinema”, în construcție (în Orașul tineretului).

Autobuse: cursa Hunedoara-Deva.

Tren industrial: de la Hunedoara la Ghelar, pe o distanță de 18 km. Transportă și persoane.

Orașul Hunedoara. Hunedoara, care a i se mai zice și Inidoara, sediul raionului cu același nume, este situată la vărsarea apei Zlaștilor în Cerna, la

Hunedoara — vedere asupra orașului

poalele estice ale munților Poiana Rusca. E legată de valea Mureșului, și deci de linia principală de comunicație București-Arad, prin linia ferată Hunedoara-Simeria, cât și printr-o foarte bună șosea Deva-Hunedoara. Localitatea e tăiată de râul Cerna. Este un vechiu centru de meser'ăși și un oraș al industriei siderurgice.

Hunedoara este și un centru turistic, datorită Combinatului siderurgic, a monumentelor sale cât și pentru că este un punct de plecare în ținutul pădușilor, în munții Poiana Rusca.

De-a lungul căilor de acces dinspre valea Mure-

şului, Hunedoara îşi anunţă şi-şi dezvăluie, prin uriaşele depozite de materiale de construcţie, grămezi de fierărie, cu forme şi destinaţii variate, cu câţiva kilometri înainte de a-i zării în depărtare silueta, pulsul de mărire şi de grandoare a viitorului.

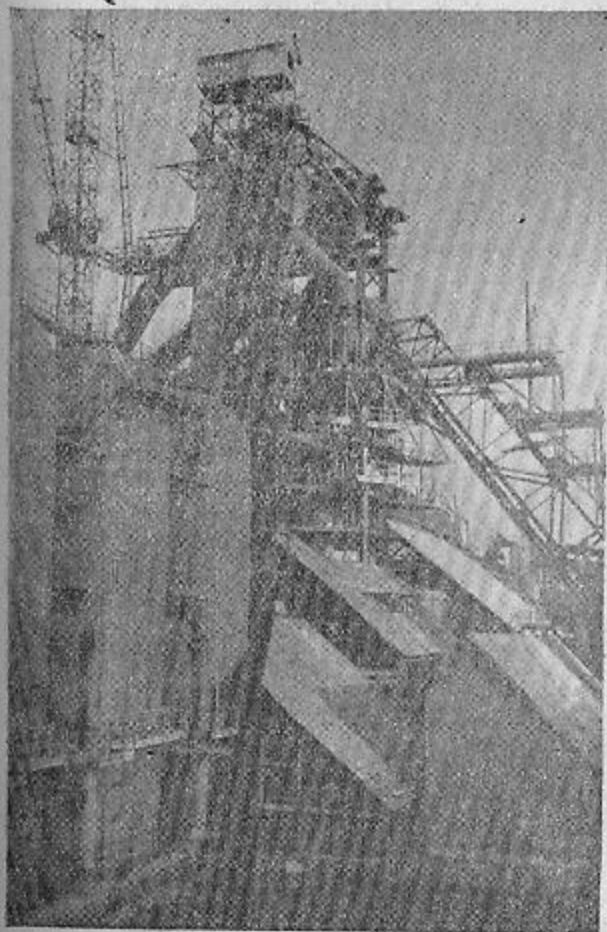
Înainte de a ajunge, pe valea Cernei, la Hunedoara, de pe dealul Buitur şi al Chizidului, ca şi de pe dealul Cărpiniş, avem cele mai frumoase vederi asupra oraşului.

Pitorescul oraşului şi al regiunii înconjurătoare, îl simţim cu o deosebită intensitate, mai ales de pe dealul Chizid şi Buitur, aşezat cam la 2 km nord de oraş, în stînga Cernei. De aici avem o privire de ansamblu asupra întregului oraş şi a împrejurimilor.

La fel, de pe înălţimea dealului Cărpiniş, situat ceva mai la nord de primul, nu ştii încotro să-ţi întorci privirea. Panorama largă a peisajului te farmecă. Spre nord, priveşti în urmă asupra văii Mureşului, a îndepărtatei cetăţi a Deveii şi a dealului Uroiş, iar valea Cernei îţi se profilează ca pe hartă, cu toate satele prin care se strecoară râul, ca un fir lung şi neîntrerupt. În depărtare, lămur eşti bine muntele Retezat, iar la picioare, mai aproape de noi, din mozaicul variat al construcţiilor oraşului se desprinde silueta vechiului castel feudal şi a măreţelor furnale.

Hunedoara cetatea oţelului

Hunedoara zilelor noastre apare sub forma peisagistică a unui uriaş şantier. Oriunde îţi arunci privirea, în orice direcţie te mişti, în zi sau în noapte, totul freamătă de ritmul unei activităţi însufleţite şi neîntrerupte.

Combinatul siderurgic Hunedoara — furnal

De la periferia oraşului, care mişună ca un furnicar, pînă în inima cetăţii oţelului, străbaţi cu greu printre coloane nesfîrşite de maşini. Zgomotul acestora îmbinat cu peisajul industrial, îţi oferă imaginea unei simfonii a muncii şi a unei frumuseţi industriale. Furnalele mereu active, fumegînde, se înalţă în văzduh. Gonesc trenuri, urcă şi coboară ascensoare şi macarale, iar în înălţimi, pe funiculare, aleargă una după alta „coşărcei” încărcate cu minereu de la Te-liuc, pentru a potoli foamea nesăţioaselor furnale.

Sarjele de fontă şi de oţel ţişnesc din cuptoare înfierbîntate ca nişte jerbe luminoase. Blocuri masive, lingouri, se prefac în bare într-o clipită sub presiunea valurilor. La cocserie, cărbunele aprîns năvăleşte prin zeci de guri şi se încarcă în vagoane.

În plină zi şi în miez de noapte, neconţinută activitate. Noaptea, cînd toate aceste guri de foc se deschid, cerul se luminează împrejur şi îţi pare că e un răsărit de soare. Oraşul adormit străluceşte de văpaia cuptoarelor în plină acţiune.

Combinatul siderurgic Hunedoara

Combinatul siderurgic Hunedoara este o întreprindere ce s-a dezvoltat într-un ritm impresionant după anul 1948, pe scheletul „Uzinelor de fier ale Statului”.

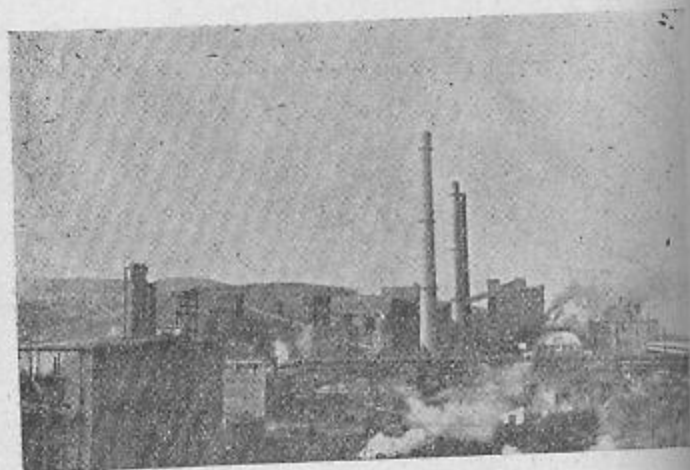
În regiunea Hunedoara este cea mai veche exploatare a fierului din ţară, bazată pe minereurile de la Ghelar, pe pădurile întinse care ofereau materia primă necesară fabricării mangalului şi pe cantită-

tile de apă ce le putea pune la dispoziţie Cerna, împreună cu afluenţii ei.

Extragerea minereurilor de fier se practica pe timpul dacilor şi s-a dezvoltat în timpul romanilor. Practica extragerii fierului în această regiune a parcurs evoluţia industriei siderurgice mondiale. Se pot nota câteva momente importante în această evoluţie: în anul 1750, s-a construit la Topliţa primul furnal înalt cu o capacitate de 1.200 tone fontă pe an, renunţîndu-se la cuptoarele mici utilizate pînă atunci. În anul 1806, se pune în funcţiune la Govăşdia un furnal înalt cu o capacitate anuală de 8000 tone, care a funcţionat pînă în anul 1918. La sfîrşitul secolului trecut, activitatea industrială se mută şi mai jos, construindu-se între 1882-1884 trei furnale înalte la Hunedoara. În anul 1895 se construieşte al patrulea furnal, iar în 1903 al cincilea — ambele pentru funcţionare cu cocs. Între 1890-1900 se construieşte linia ferată îngustă Hunedoara-Ghelar, pe care se transportă şi azi, întreaga cantitate de minereuri de la minele Ghelar. Ca anexe ale furnalelor înalte, pentru întreţinere, funcţionau: o turnătorie, un atelier mecanic şi o forjă. Energia electrică era asigurată de uzinele Căţanaş şi Govăşdia, iar în anul 1914 s-a construit centrala din Hunedoara.

În anul 1919 Uzinele de fier din Hunedoara au fost preluate de statul român. După această dată, uzinele au trecut prin trei forme de administraţie:

1. Administraţie în regie directă de stat (1919-1931).

Hunedoara — uzina cocso-chimică

2. Administrație comercială sub formă de regie publică (RIMMA), (1931-1940).

3. Administrație comercială sub formă de societate pe acțiuni, din 1940 pînă la naționalizarea întreprinderilor din 1948.

În prima perioadă, uzinele au avut o activitate extrem de redusă, din cauza sistemului de administrație defectuos.

În această perioadă se poate nota numai punerea în funcție în anul 1927 a unei instalații de turnat tuburi. A doua perioadă aduce câteva construcții importante: o turnătorie de tuburi și piese de fontă în 1933; un cuptor electric de 1 tonă; atelierul mecanic în 1936 și o hală de construcții metalice în 1937.

În perioada a treia, se fac investiții mai mari, prin construirea oțelăriei Siemens-Martin, a laminorului, a cuptorului electric de 5 tone și echiparea centralei termoelectrice cu două grupuri generatoare de 7500 kw fiecare. În timpul războiului al doilea mondial activitatea uzinelor de fier din Hunedoara crește, din cauza necesităților militare. După război producția acestor uzine cunoaște din nou o depresiune. În urma actului naționalizării principalelor întreprinderi industriale, Hunedoara este aleasă ca principal centru siderurgic al țării. În anii care au urmat, uzinele din Hunedoara cresc de la an la an, mărindu-și producția, alit prin utilizarea din ce în ce mai intensă a agregatelor existente, cit și prin punerea în funcție de unități noi. Ritmul de dezvoltare a uzinelor, care începînd din 1950 se transformă în Comb'nat siderurgic, a fost posibil numai prin importanța ce a acordat-o guvernul R.P.R. întăririi continue a industriei grele.

Combinatul siderurgic Hunedoara produce: cocs metalurgic, aglomerat feros, fontă cenușie (pentru turnătorii), fontă albă (pentru oțelărie), zgură granulată (pentru fabricarea cimentului), tuburi de fontă, laminate din oțel carbon și din oțeluri aliate.

O parte din cocsul metalurgic, necesar furnalelor înalte, se fabrică în Uzina cocso-chimică, care lucrează cu trei baterii de cocsificare. Uzina cocso-chimică este aprovizionată cu cărbuni din valea Jiului. Mineralele necesare furnalelor sînt aprovizionate de la minele Ghelar și minele Teliuc, iar restul pînă la necesar, se aprovizionează din U.R.S.S. (Krivoi-Rog). Mineralele de la Krivoi-Rog, înainte de a fi întrebun-

țat la furnale se supune unei operații de aglomerare. Aglomerarea se face cu ajutorul a două benzi de aglomerare, de productivitate ridicată. O parte din minereurile de fier de la Ghelar și Teliuc, carbo-nații de fier, se prăjesc în cuptoarele bateriei de prăjitoare cu ajutorul gazului de furnal.

În Combinatul siderurgic Hunedoara, sînt 6 furnale înalte dintre care 4 mecanizate și două automatizate. Cele două furnale complet automatizate, construite după ultimele progrese tehnice de construcție a furnalelor, sînt și de cea mai mare capacitate. O parte din fonta produsă de furnale se consumă la turnătoria sau oțelăria proprie, iar restul se livrează altor întreprinderi. Combinatul alimentează în întregime cu fontă toate oțelăriile din țară și parțial oțelăria din Reșița. O parte din zgura de furnal, se granulază și în această stare se întrebuințează la fabricarea cimentului.

Combustibilul întrebuințat la oțelăria din Hunedoara este păcura, turnarea se face pe vagoneti, trenurile de turnare fiind pregătite într-o hală special destinată.

Combinatul are un laminor reversibil și poate lamina oțel rotund, oțel pătrat și platină. Lingourile se încălzesc atît în cuptoare adinci, cît și într-un cuptor cu propulsie.

Oțelurile speciale se produc la cuptorul electric de 5 tone.

În anul 1955 s-a pus în funcție a doua centrală termocentrală cu 3 cazane, de o capacitate de 70 t/oră.

Hunedoara — vedere asupra Orașului muncitoresc

În anii care urmează, capacitatea de producție a combinatului se va mări prin intrarea în funcție a unei oțelării Siemens Martin și a unui laminor bluming. În 1957 a fost pusă în funcție o oțelărie electrică cu 2 cuptoare de 20 t.

Configurația orașului Hunedoara vădește diferențe simțitoare: **Combinatul siderurgic**, suma tuturor uzinelor și a agregatelor, **Orașul vechi**, **Orașul tinerețului**, **Orașul muncitoresc**.

Orașul vechi al Hunedoarei situat în jurul uzinelor, tăiat de riul Cerna, și care adăpostește încă instituțiile administrative, sediile organizațiilor de partid și de masă, unități comerciale etc., își păstrează, în general, sub raportul edilitar, fizionomia de acum câteva decenii.

În partea de nord a orașului, în spatele garii C.F.R., de-a lungul șoselei Hunedoara-Deva, s-a ridicat acum cîțiva ani, în mod provizoriu, **Orașul ti-**

meretului, în vorbirea locală „Ote“, cu locuințe scunde, cenușii, pentru a servi ca adăpost muncitorilor de la șantierele de construcții.

Alături de uzine și de orașul vechi al Hunedoarei, se ridică pe dealul Chizidului, dominând împrejurimile, la margine de codru, **Orașul nou**. El poartă denumirea semnificativă **Orașul muncitoresc**, „Ome“ în vorbirea locală.

De-a lungul unor străzi și piețe asfaltate, se înșiră blocuri mari pentru locuit, clădiri mai mici, adevărate vile moderne, confortabile — peste 2.000 de apartamente în care locuiesc aproape 12.000 de oameni — așezăminte de asistență socială, școli, teatru, cinematograful, cluburi muncitorești, stadion, restaurante și magazine cu mărfuri de tot felul.

Trei edificii ridicate în Orașul muncitoresc, care vor fi terminate complet în anul 1957, merită o mențiune specială: **Clubul-cinematograf**, o clădire, la intrare cu coloane și portic, inspirată după proiectul clubului „Grivița roșie“, și cu ornamente deosebit de estetice, **Spitalul de contagioși**, frumoasă realizare arhitectonică, clădire de un alb imaculat, cu două etaje și o terasă aparentă de jur împrejur, e socotit ca unul dintre cele mai moderne din țară. **Restaurantul**, sau complexul restaurant-berărie-cofetărie, de un aspect fastuos, cu terase spațioase, cu scări largi și galerii, pardosit cu marmoră și mozaic, cu tavane vopsite în ulei sau din calcio vecchio.

De pe dealul Chizidului, ziua sau noaptea, peisajul întregii Hunedoare este de neuitat... „Dacă urci seara pe dealul Chizidului, în fața ta se arată Hu-

Hunedoara — Casa tehnicianului

nedoara într-o ipostază surprinzătoare... O galaxie de lumini plâpânde, tremurătoare, joacă în aer, clipește pline de vrajă în valea concavă, ca un cer răsturnat. Și în mijlocul acestui ocean de stele, se așterne umbra masivă a Combinatului de fier, încununată de flăcări și străluciri fugare, galbene, roșii, violete, care răzbesc din cuptoare, din șarje, din aparate de sudură, și par aici, la distanță, vilvătăile neliniștite ale unor constelații în formare...

Două realizări îl copleșesc pe om prin însăși existența lor, și-l fac mic și caraghios de îndată ce încearcă să le desconsidere: universul nemărginit în timp și spațiu și revoluția ca lege implacabilă a istoriei... Ceva din sublimul acestui univers și al acestei revoluții se reflectă în acea tainică și neostoită roire de lumini...

Elogiul Hunedoarei este elogiul revoluției socialiste".

Și în condițiile noii vieți a Hunedoarei, cetatea oțelului, în iureșul muncii din uzine și al eforturilor înmănușiate, pe șantierele orașului nou, în parcuri, pe străzi, peste tot, te întâmpină siderurgistul cu sufletul voios, cu țelul său întipărit în minte și în voința-i dirză: „patriei mai mult oțel“.

Cetatea sau castelul de la Hunedoara. - Vizitarea castelului se poate face zilnic. Intrarea liberă. Vizitarea numai sub conducerea ingrijitorului sau a îndrumătorului.

→ Călătorul, care se apropie de valea Mureșului, pe râul Cerna în sus, spre orașul muncitoresc al Hunedoarei, este întâmpinat, din depărtare, de o construcție măreață, cu acoperișuri înalte, strălucitoare, cu

turnuri și turnulețe, ferestre și foișoare împodobite cu variate c'oplituri în piatră și lemn. E minunatul castel al Hunedoarei, ce se înalță deodată, ca și crescut din stîncă puternică a botului de deal, care răsară abrupt din valurile micului riuțel al Zlaștilor — acolo unde acesta se varsă în Cerna.

Castelul Corvinilor, numit și cetatea Hunedoara, se află la marginea de sud-est a localității, iar dealul, care poartă de veacuri pe culmea sa monumentul, face parte din ultimele ramificații ale munților Poiana Rusca.

Prima cetate de la Hunedoara, situată pe locul actualului castel, își are originile în veacul XIII-XIV. Cetatea a fost ridicată, se pare, pe locul unei întărituri mai vechi, romane.

În substrucțiile castelului de mai târziu, făcîndu-se cercelări, s-au aflat urmele primei cetăți feudale de la Hunedoara, cetate de formă elptică, cu o curte mare în care se putea retrage, în caz de pericol, populația orașului.

Un document din anul 1399 amintește un castelan al Hunedoarei, cetate regală, care stătea aici în numele regelui.

Inițiată în veacul XIII-XIV, cetatea de la Hunedoara a avut în decursul timpului numeroși proprietari și a suferit însemnate transformări. Trecutul și viața acestui monument sînt legate însă, în primul rînd, de familia Corvinilor, care are în proprietate timp îndelungat cetatea, împreună cu întinse domenii și numeroase sate de țărani.

Pentru prima dată avem amintită această familie la anul

1409, într-un document prin care Sigismund, rege al Ungariei, donează lui Voicu (pentru serviciile făcute de el regelui) cetatea Hunedoarei. Voicu era fiul lui Șerb. Cetatea e dată lui Voicu, fraților săi Radu și Mogoș, unchiului său Radu și fiului său Ioan (Ioan de Hunedoara).

Voicu a luat de soție pe Elisabeta Mărgineanu, o fată de neam român.

Soția lui Ioan de Hunedoara a fost Elisabeta Szilaghi.

Conform legendei, Ioan de Hunedoara ar fi fiul din flori al regelui Sigismund cu Elisabeta Mărgineanu, legendă pe care o avem reprezentată, după cum vom vedea, și într-o frescă în interiorul castelului. ✕

Prin donația din anul 1409, datorită căreia cetatea ajunge proprietatea unei singure familii, intervine o profundă schimbare în rosturile ei. De aici înainte, ea nu mai e menită să servească de refugiu populației din împrejurimi, ci devine reședința unei familii nobile.

Intrând în posesia Corvinilor, Ioan de Hunedoara, apoi văduva acestuia Elisabeta Szilaghi, aduc mari modificări cetății. O amenajează pentru locuit și, în același timp, pentru scopuri militare. Cu timpul, cetatea este transformată într-un castel, potrivit pentru locuit, pentru recepții și festivități. Elisabeta Szilaghi, după moartea lui Ioan de Hunedoara, pe lângă transformări mari aduse castelului, îl și zugrăvește, după cum se constată în mai multe părți ale monumentului.

După moartea Elisabetei, imobilul intră în proprietatea fiului acesteia, regele Matei Corvin, și a urmașilor lui, apoi în stăpânirea altor familii, fiecare

Castelul Hunedoara

aducându-i anumite transformări, după gustul și trebuințele proprii.

În 1618, ajungând stăpîn al castelului principele Ardealului Gavril Bethlen, încep o serie de noi amenajări și modificări, dictate de nevoi practice și interese mărunte gospodărești, ceea ce aduce însemnate stricăciuni construcțiilor anterioare. De la el, proprietatea asupra castelului trece în mîna mai multor particulari, pînă în veacul al XVIII-lea, cînd intră în stăpînirea statului, fiind declarat apoi monument istoric.

În cursul veacurilor, castelul a suferit cinci incendii mari, ultimul la 1854.

Lucrări de restaurare au avut loc la castel la sfîrșitul veacului al XIX-lea ca și în anii 1907-1917. Rezultatul restaurărilor nu a fost întotdeauna mulțumitor. Noi lucrări de restaurare au început în anul 1956, în care scop au fost alocate importante sume de bani, dovadă a grijii regimului democrat-popular din țara noastră pentru buna păstrare și valorificare a monumentelor culturii materiale.

Lucrările de restaurare, care au în vedere întregul complex al imobilului, se fac după criteriile științifice și vor dura cîtiva ani.

După restaurarea completă, monumentul va fi folosit în scopuri culturale, urmînd a fi organizată și o vastă expoziție muzeală.

Așadar, castelul de la Hunedoara nu a luat ființă deodată, din care motiv el nu prezintă sub raportul arhitectonic o unitate. Distingem trei epoci principale de edificare: a. edificările din veacul al XIII-lea

(eventual al XIV-lea), b. edificările din timpul lui Ioan de Hunedoara și Elisabeta Szilaghi, c. edificările din timpul lui G. Bethlen. Unele edificări neînsemnate aparțin veacului al XVIII-lea (vezi planșa I).

Cea mai mare parte a acestui important monument istoric aparține stilului gotic; constatăm însă și elemente caracteristice renașterii sau stilului baroc.

Privit de la exterior, castelul de la Hunedoara oferă vizitatorului priveliști mărețe, iar o vizită în interiorul lui este deosebit de instructivă din punct de vedere arhitectural și plină de evocări ale unor timpuri și orînduiri sociale de mult apuse.

Viața și zidirea acestui monument este împletită în imaginația populară cu legende și povești. Una din aceste legende atribuie ridicarea cetății Hunedoara unor zîne cu părul de aur. O altă legendă arată eforturile și munca grea pusă pentru săparea în stîncă din curtea castelului a unei fîntîni, adînci de 30 de metri, prin niște prizonieri turci cărora li s-a promis libertatea, dacă, săpînd mereu în stîncă, vor da de apă. După multă trudă, s-a dat de apă, dar libertatea promisă nu le-a fost acordată. O inscripție pe zid, cu litere turcești, adresată stăpînitorilor haini ai castelului, atribuită de legendă prizonierilor înșelați — „apă aveți dar suflet nu” — se vede și azi.

Dar, să ne oprim un moment asupra părților mai caracteristice, pe care le oferă vizitatorului acest monument unic al țării noastre.

Intrarea în castel se face azi prin poarta situată sub turnul de pe latura de apus (pl. I, 7), după ce am trecut podul construit peste prăpastia, în adîncimea căreia curge pîrăul Zlaști.

În curtea castelului, la dreapta, e **sala cavalerilor** (pl. I, 9), sală de recepție construită în stil gotic, în timpul lui Ioan de Hunedoara, împărțită prin coloane octogonale în două nave. Pe cea de a doua coloană de la intrare, se găsește o inscripție cu litere gotice și anul 1452, data terminării lucrărilor. Această sală a fost renovată în anul 1907-1914.

Deasupra sălii cavalerilor, la etaj, se află **sala dietei**, la care conduce din curte o scară în spirală, zidită într-un turn (pl. I, 8). Poarta de acces la scară are pe timpană blazonul lui Ioan de Hunedoara.

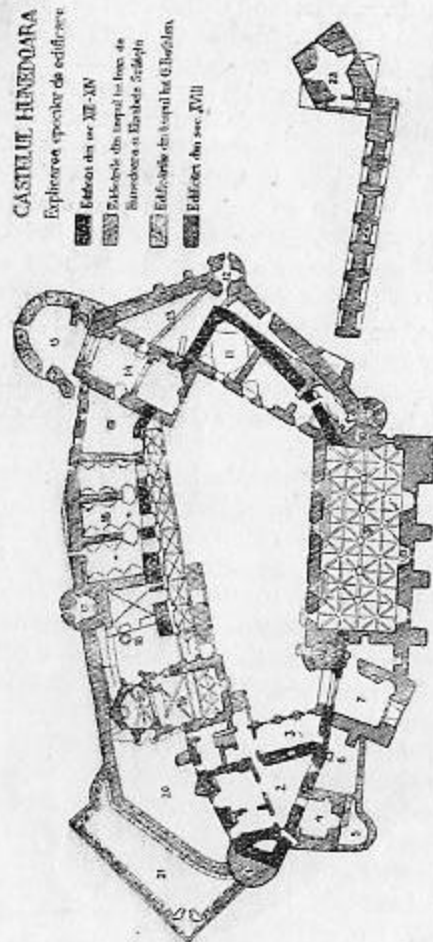
Sala dietei, construită tot de Ioan de Hunedoara, era identică cu cea de jos, dar G. Bethlen desființează această sală monumentală și o împarte în trei încăperi mai mici, gospodărești. Medalioanele pictate de pe pereți sînt din timpul lui Bethlen. Se află aici și figuri din istoria Principatelor Romine: Matei Basarab, Vasile Lupu (Mihai Viteazul (?)).

Spre sud-vest, în continuare de la „sala dietei”, e **turnul Capistrano** (pl. I, 10), numit după celebrul călugăr franciscan Ioan Capistrano.

Urmează apoi aripa de miazăzi, numită, după un proprietar de mai târziu al castelului **aripa Zolyom** (pl. I, 11-14). Aici își construiește Ioan de Hunedoara o locuință, cu care prilej desființează vechea poartă a castelului (pl. I, 14).

G. Bethlen construiește peste aripa Zolyom încă două etaje.

Bastionul alb (pl. I, 15), de formă semicirculară, în fața vechiului turn de intrare, a fost ridicat tot de Bethlen ca depozit pentru bucate.

Revenind în curte, în stînga porții pe care am intrat, se află: aripa Matia și Loggia din fața ei (pl. I, 2, 3), în stil al renașterii. Scenele din picturile de la etajul de sus al loggiei reprezintă legenda despre originea lui Ioan de Hunedoara.

Avem reprezentate următoarele: o femeie cu mărul regalității în mină, în fața ei un bărbat; apoi un bărbat care întinde femeii din fața lui un inel. Avem apoi o altă femeie cu pîntecele mare, cu broboadă pe cap și cu un inel în mină pe care îl întinde bărbatului din fața ei. Pe un stîlp alăturat, se mai vede un copil (Ioan de Hunedoara), iar pe altul, corbul. Aceste picturi, împreună cu altele mai puțin clare, trebuie puse în legătură cu originea legendară a Corvinilor. Picturile au fost executate, poate, chiar la ordinul Elisabetei Szi-laghi, ca să justifice pretențiile lui Matei, fiul ei, la tronul Ungariei.

• În vecinătatea aripei Matia, spre nord-vest, amintim turnul de veghe numit **turnul buzduganelor** (pl. I, 1), **sala de tezaur** (pl. I, 4), apoi două bastioane ale incintei (pl. I, 4, 5), cum e înzestrată incinta și în alte locuri (pl. I, 12, 15, 17, 21).

Spre nord-est de aripa Matia menționăm **șanțul urșilor**, unde ar fi fost ținute, după tradiție, diferite animale sălbatice și **bastionul muniției**, avînd partea de sus în formă de terasă.

Drept în fața porții pe care am intrat în castel, e **capela** (pl. I, 19), zidită în anul 1446 de Ioan de Hunedoara în stil gotic. Sub raportul arhitectural, e, poate, azi partea cea mai interesantă a monumentului. În dreapta capelei a fost săpată în stîncă, în epoca lui Ioan de Hunedoara, o fîntină adîncă de 30 de metri.

Aripa răsăriteană e numită aripa Bethlen (pl. I, 16, 15), după numele aceluia care adăugă încă un etaj părții mai vechi a clădirii.

Ioan de Hunedoara a înglobat în sistemul de apărare al cetății vechi și dealul de la sud numit **dealul Sfîntul Petru**. Din acest sistem de întărituri s-a păstrat turnul „**nje boisa**“ (nu te teme) și un coridor ce leagă turnul de cetatea propriu-zisă (pl. I, 22, 23).

Sub raportul istoric-social, castelul din Hunedoara a adăpostit o întreagă pleiadă de latifundiați cu moșii întinse și numeroase sate de țărani pe care îi stăpîneau. Acest castel e un important și caracteristic monument civil al orînduirii feudale pe teritoriul regiunii Hunedoara.

În veacul al XV-lea, de domeniul cetății Hunedoara, aparțineau 32 de mii de jugăre de moșii și 43 de sate de țărani cu obligații multe și grele față de stăpînii castelului.

Între numeroșii săi proprietari, se desprinde ca o figură măreață Ioan de Hunedoara, cel care a condus cu atîta măiestrie la biruințe strălucite, oștile sale de țărani împotriva turcilor. Victoriile repurtate asupra turcilor la Sîntimbru (Alba) 1442, **Porțile de Fier ale Transilvaniei** (Hateg) 1442, **Belgrad** 1456 și altele, fac din Ioan de Hunedoara — organizatorul și conducătorul popoarelor din sud-estul Europei la aceste biruințe — „**cel mai mare viteaz și cel mai mare soldat al vremii sale**“, cum spune istoricul Corvinilor, Bonfinius.

Amintirea lui a dăinuit în tradiția popoarelor din acest colț al Europei pînă în zilele noastre.

Astăzi, bătrînul castei al Corvinilor pare stingher, anacronic, în mijlocul iureşului de viaţă din Hunedoara nouă, cetatea fierului.

Un alt monument istoric al localităţii este vechea biserică românească — monument istoric, aşezată la marginea de est a oraşului vechi, deasupra marelui răsăritean al Cernei, faţă în faţă cu castelul Corvinilor.

Epoca zidirii bisericii e discutabilă. Unii dau ca dată a ridicării ei anii 1634-1654, alţii o atribuie unor vremuri mai îndepărtate, secolul XIV-XV.

Zidurile, în cruce greacă, sînt din piatră, iar hotele de cărămidă. Lungimea totală a bisericii e de 28 m şi se compune din clopotniţă, tindă, navă şi absidă.

Are trei perioade de construcţie. Faptul se poate constata din înfăţişarea şi construcţia navei, absidei şi a clopotniţei. Tinda e un adaus ulterior al navei, iar turnul, cu două etaje, datează abia de la anul 1827.

Deasupra uşii navei, se află o inscripţie care pomeneşte zidirea şi zugrăvirea bisericii în cursul anilor 1634-1654, zugrăvită fiind de „Eu Caian Constantin şi Stan, zugravii“.

Pictura este destul de slab conservată din cauza depunerii fumului, totuşi cele mai multe reprezentări au putut fi determinate şi interpretate.

În arhiva bisericii, se află şi cîteva documente interesante: unul e de la anul 1364 prin care Maria, fiica lui Ladovic cel Mare, întărea calitatea de nobili cîtorva romîni de-a du-le proprietăţi.

Un alt document, cam de aceeaşi natură, datează de la anul 1450.

4. VALEA ZLAŞTILOR

Deva — Hunedoara — Zlaşti — Groşi — Găunoasa — Ulm — Arănieş — Cerbăl — Socet — Poiana Răchiţelii. Distanţa de la Deva: Zlaşti, 21 km; Boş, 22,50 km; Groşi, 24 km; Găunoasa, 26 km; Ulm, 32,50 km; Arănieş, 38 km; Cerbăl, 35 km; Socet, 40 km; Poiana Răchiţelii, 57,50 km. Gara: Hunedoara. Case de adăpost nu sînt. Transport pe jos, cu căruţa, iar pe timp foarte frumos, în parte, cu maşina. Excursie de 1-2 zile.

Mica apă a Zlaştilor, ce curge pe sub zidul castelului Corvinilor, unde se varsă în Cerna, trece printr-o romantică regiune, demnă de a fi cercetată de oricine. Apucînd pe cursul ei în sus, pe un drum comunal necarosabil, ne înfundăm tot mai adînc într-un ţinut păduros, dar foarte atrăgător pentru excursionişti. Vom întîlni pe această vale localităţile: Zlaşti, Boş, (incluse la Hunedoara), Ulm (79 loc.), Arănieş (100 loc.), iar sus pe platouri dăm de localităţile Cerbăl (399 loc.) şi Socet (166 loc.). Lingă Cerbăl şi Socet se ridică vîrfurile Pîrvanului (912 m) şi dealul Pleşului (896 m), cu frumoase vederi. De aici, peste Poeniţa Tomii şi Poiana Răchiţelii, drumuri de munte ne duc pînă în Vadu Dobrii şi vîrfurile Rusca (1359 m).

La Zlaşti, îşi are sediul **Intreprinderea minieră de talc Lelese-Cerîşor-Hunedoara**, care are ca obiect extracţia şi măcinarea talcului.

Exploatarea au inceput in 1920 prin particulari. Intreprinderea trece in 1948, prin actul nationalizarii, in proprietatea statului.

In procesul de productie, se foloseste materia prima indigena de talc brut si steatit brut realizat la Lelese si Cerisor.

In cadrul intreprinderii exista urmatoarele sectoare de activitate: sectorul minier Lelese, sectorul minier Cerisor-Govasdia, sectorul preparare Zlasti, sectorul preparare Hunedoara, ateliere de intretinere si reparatii Zlasti.

Produsele principale fabricate: talc macinat si steatit macinat folosit in fabricile de sapun, de medicamente, centrifarmuri etc.

5. VALEA RUNCULUI

Deva — Hunedoara — Teliucu Inferior si Superior — Govasdia — Ghelar — Ruda — Poenița Voinii — Bunila — Vadu Dobrii.

Distanța de la Deva: Teliucu Inferior, 23 km; Teliucu Superior, 25 km; Govasdia, 35 km; Ghelar, 40 km; Ruda, 41 km; Poenița Voinii, 47 km; Bunila, 49 km; Vadu Dobrii, 61 km. Gara: Hunedoara. Case de adăpost nu sînt. Transportul pe jos și cu căruța, cu mașina numai în parte. Excursie de 1-2 zile.

Ceva mai la sud de Hunedoara, pe Cerna în sus, se desface către vest pîraul Runcului, care își aduna izvoarele din vîrfurile situate la est de Vadu Dobrii. E o vale sălbatică și plină de chei romantice. Pe marginile ei nu găsim decît puține sate. Pădurenii s-așezat în deosebi pe fețele plaiurilor și în poeni, încă

Ghelar — mineri la locul de muncă

drumul, ce străbate aceste locuri, nu însoțește decît puțin apa Runcului, căci urmează culmile munților.

Porniți de la Hunedoara pe șosea, ajungem la Teliucu Superior, unde această șosea părăsește cursul Cernei urmînd pe cel al Runcului. Trecem prin mari serpentine spre a ajunge în comuna Govasdia (471 loc.), 17 km de la Hunedoara. Cu multe decenii în urmă, au funcționat aici mari topitorii de fier mînate de apa Runcului.

Pînă la primul război mondial, aici a funcționat un furnal, ale cărui ruine se văd și azi.

Govasdia are o regiune foarte pitorească și merită a fi cercetată de vizitatori. Ca loc de excursii, e

cel mai apropiat și agreeat pentru cei din orașul Hunedoara.

Revenind la punctul de afluență al pirăului Runcului în Cerna, imediat după trecerea podului, se desprinde un drum de 12 km, construit în anii puterii populare, care ne duce la Ghelar (2852 loc.), 20 km de la Hunedoara, un important centru minier.

Ghelarul este una din localitățile cele mai vechi cu exploatare de fier. Zăcămintele de fier de la Ghelar au fost cunoscute încă din antichitate. În feudalism, ele au aparținut mai multor familii nobile până în 1870 când au trecut, prin cumpărare, în patrimoniul statului. Exploatarea în această perioadă era făcută prin camere mari cu pilieri de siguranță în zonele superioare oxidate ale zăcămintului.

Exploatarea sistematică în subteran a început după anul 1901, când a fost deschisă partea inferioară a zăcămintului, constituită din siderită. Tot în acest timp, a fost construită și calea ferată Ghelar-Hunedoara, pentru asigurarea unui transport de capacitate suficientă pentru alimentarea furnalelor de la Hunedoara.

În perioada anilor 1900-1944, munca minieră s-a desfășurat în majoritatea cazurilor manual, întreprinderea fiind slab dotată cu mijloace mecanizate.

După 1944, întreprinderea a luat un nou avânt prin mărirea forțelor de muncă și a numărului de utilaje paralel cu aceasta creindu-se noi condiții de cazare, aprovizionare și culturale. Munca minerului s-a mecanizat în faza tehnologică a tăierii și parțial încălcarea, iar în unele sectoare s-au introdus metode de

exploatare cu surpare, realizându-se astfel o productivitate sporită.

Pe tărîm social-cultural, au fost construite locuințe muncitorești pe o suprafață de 3500 mp. Azi există la Ghelar o școală de 7 ani și o școală profesională pentru fiii oamenilor muncii din Ghelar și satele învecinate. Statul întreține cămine, cantine și ateliere, asigurînd tineretului condiții cît mai bune pentru însușirea cunoștințelor teoretice și a deprinderilor practice, pentru a deveni muncitori cu o înaltă calificare profesională.

Au fost renovate instalațiile de alimentare cu apă, s-au sistematizat rețelele electrice industriale și de iluminat.

Pentru descoperirea de noi rezerve de minereu au fost întreprinse o serie de cercetări și deschideri care au dus la mărirea considerabilă a acestor rezerve.

Întreprinderea — deservită de funicularul Vadu Dobrii — Ghelar — Govășdie și de o cale ferată industrială Ghelar-Hunedoara — constă din trei grupe de mine, distincte între ele: mina centrală de vest și mina Vadu Dobrii.

Mina Vadu Dobrii e situată la o depărtare de 22 km spre vest de Ghelar. Lungimea galeriilor principale e de peste 14 mii de metri.

La Govășdia și Ghelar, putem ajunge și cu trenul industrial al uzinelor, care urcă mult, oferindu-ne priveliști minunate.

Ghelarul și Govășdia au avut mare importanță, pe vremea Corvinilor, pentru fabricarea de săbii și lănci.

De la Ghelar spre vest, continuă, pe culmi, un drum comunal ce ne duce în localitățile Ruda, Poeștița Voinii, Bunila și Vadu Dobrii. Spre nord de acest drum, aproape de valea Runcului, găsim împrăștiate satele Cerișor, Plop, Lelese, Alun, Sohodol și Run Mare.

6. VALEA DE SUS A CERNEI, „PADURENII“

Deva — Hunedoara — Teliucu Inferior — Teliucu Superior — Cinciș — Cerna — Păroasa — Toplița — Goleș — Dobica — Hășdău — Cernișoara Floreasa — Meria — Lunca Cernii de Jos — Lunca Cernii de Sus. Excursie de 2 zile. Distanța de la Deva: Teliucu Inferior, 23 km; Teliucu Superior, 25 km; Cinciș, 26,50 km; Cerna, 28 km; Păroasa, 28 km; Toplița, 35,50 km; Goleș, 39 km; Dobica, 40,50 km; Hășdău, 43 km; Cernișoara Floreasa, 50 km; Meria, 80,50 km; Lunca Cernii de Jos, 79,50 km; Lunca Cernii de Sus, 77 km. Gara pentru Teliuc, Cinciș, Cerna, Păroasa, Toplița, Goleș, Hășdău, gara Hunedoara; pentru Dobica, Cernișoara Floreasa, gara Ghelar; pentru Meria, gara Peștița; pentru Lunca Cernii, gara Hăteș. Transportul, pe jos sau cu căruța.

De la Hunedoara spre sud, paralel cu Cerna, pe partea stângă a acesteia, ajungem pe un drum stîncos — un adevărat defileu — la **Teliucu Inferior** (1478 loc.). Înainte de a intra în sat traversăm linia ferată a Uzinei Călan.

În hotarul Teliucului, unde s-au aflat și obiecte din comuna primitivă, se cunosc urmele exploatareilor minelor de fier din timpul romanilor. Pe teritoriul minier, s-au găsit temeliiile unor construcții vechi, monede și inscripții romane din secolul al II-lea și al

III-lea. După urmele romane aflate, se vede că, sub stăpînirea acestora, a existat aici o puternică colonie de exploatare. Terenurile miniere se află în stînga Cernei.

Zăcămintul de minereu de la Teliuc e alcătuit din cinci straturi paralele, cu o grosime medie de opt metri și o lungime de cel puțin cinci kilometri. Minerul este mai mult limonită cu 40% fier și siderită cu 32% fier.

E.M.F.T. Exploatarea minelor de fier — Teliuc are ca obiect extracția minerului de fier (siderită, limonită, hematită, ancherită, magnetită).

De această întreprindere ține: mina centrală Teliuc, mina Pădurea orașului, mina Boutari, stația de sortare, funicularele, cariera de dolomită Hunedoara-Teliuc, cariera de nisip Sarmizegetusa.

Minele de la Teliuc sînt legate de uzinele de la Călan, cu o linie ferată lungă de 23 km, care duce spre Călan printre dealurile Hășdatului și Nădăștiei.

De la **Teliucu Superior** (197 loc.), care urmează îndată după Teliucu Inferior, la o mică distanță spre sud, se află comuna **Cinciș** (427 loc.).

Legenda spune că a fost întemeiat de 5 strămoși ai lui Ioan de Hunedoara, de unde își trage numirea „cinci inși“.

La locul numit „Popeasca“, la cca. 800 m de comună spre sud, se constată urmele unei așezări romane (cioburile, fragmentele de țigle și cărămidă sînt răspindite pe mare distanță). Între altele au fost aflate mai multe piese reliefate, trei statui, un cap de bărbat etc. Ele se află în colecția școlii locale.

Cincișul are și o biserică veche, cu urme de pictură. Biserica, clădită din piatră, avînd un acoperiș din șindriță, e de dată mai recentă. Ea poate fi împărțită în clopotniță, tindă, naos și absidă. Tinda și turnul, probabil, sînt de dată mai recentă. Tinda simplă are un tavan drept. Intrarea în naos se face printr-o ușă așezată la mijlocul zidului.

Pe bolta naosului avem urme de pictură. La fel, în absidă.

De la Cinciș, drumul continuă pe apa Cernei, prin adevărate chei și defileuri, pentru a întîlni localitățile: Cerna (232 loc.), Păroasa (204 loc.), Toplița (395 loc.), Dobîca (401 loc.), Hășdău (522 loc.) și Lunca Cernii. La Hășdău, Cerna se împarte în două pîraie, primul (de la nord) curge pe lîngă Vadu Dobrii, iar celălalt (mai de la sud) curge prin Lunca Cernii, adunînd multele izvoare de sub poalele vîrfului Rusca și Măgura Albă.

La nord de acest drum găsim satele: Goleș (145 loc.), Cernișoara Floreasa (308 loc.) cu o gospodărie agricolă colectivă și Meria (1123 loc.). La sud, vîrfurile Văratecului (1033 m) și vîrfurile Sorilor (1186 m) închid valea Cernei și cu ea ținutul pădurenilor, în spre versantul țării Hațegului.

Lunca Cernii de Jos (803 loc.) și Lunca Cernii de Sus (1150 loc.) sînt două sate mari de munte, înșirate pe 10 km, de-a lungul rîului Cerna, pe coastele și pe pîraiele din jur, locuite de țărani ce se ocupă cu creșterea vitelor și lemnăritul. Prin codrii seculari, pe culmi de munte și pe pîraie șerpuitoare,

Lunca Cernii — gospodărie la munte

excursionistul va găsi priveliști nebănuite. Trebuie însă să ne aprovizionăm cu de toate, căci case de adăpost sau locuri de alimentare nu se află pe aici.

Din Lunca Cernii, două poteci ne duc la Rusca Montană.

Meria e situată pe o coamă de munte la peste 1000 m altitudine, despărțită de alte sate prin vîrfuri înalte de munți, văi adînci și codri deși, încît e foarte greu de a te apropia de ea. E o așezare unică în felul ei. Sătenii, cu obiceiuri și grai specifici, sînt oiieri și crescători de vite. Se ocupau și cu arderea cărbunelui de lemn. Se spune că în vechime Meria era un sat de haiduci și fugari.

„Pădurenii“. Ținutul pitoresc al pădurenilor cuprinde ramificațiile de est ale munților Poiana Rusea, ce ne apar ca un întins platou, mărginit la nord de valea Mureșului, la sud de țara Hațegului, iar spre est oprindu-se abrupt în valea Cernii, pe linia Nădru, Hunedoara, Teliuc.

Intrarea în acest ținut izolat al regiunii Hunedoara se poate face din șesul Mureșului, din valea Cernii sau din țara Hațegului, urcând la început pe drumurile cu pante repezi ale unor văi înguste, abrupte și inundabile, pentru ca sus, pe platou, să se deschidă drumuri și poteci de culme, cu largi vederi, ce leagă între ele, trecând adesea peste povârșuri abrupte, satele adunate pe culme, înconjurate de culturi făcute în terase, sau sate de tipul complexelor de cătune. În această regiune așezările de-a lungul drumurilor care duc pe văile piraiei sunt puține.

Mediul geografic și izolarea acestui ținut a determinat ocupația locuitorilor, în primul rând creșterea oilor și a vitelor cornute, agricultura pe terase și în văile piraiei, lemnăritul și lucrul la pădure. Aceste ocupații, practicate acolo în munți, nu pot satisface însă puținele pretenții pe care le au pădurenii și, mai ales, cele necesare traiului. Procurarea pînii de toate z lele este, ca și la „moșii“ din partea de nord a Mureșului, una dintre grijile cele mai de seamă ale pădurenilor. Astfel, pornesc la drum spre șes — drum greu de munte, pe care datorită vigoarei lor îl parcurg pe jos încărecați uneori cu mari greutăți — per-

Portul pădurenilor

tru aprovizionare sau pentru căutare de lucru în centrele industriale de la șes.

În satele de pădureni mai apropiate de marile centre industriale din valea Cernei ca și în cele de pe drumul exploatărilor miniere Ghelar—Poenița Voinei — Vadu Dobrii, se simte tot mai mult influența factorului economic, aducând schimbări însemnate în viața acestor așezări.

Comunicațiile anevoiase, izolarea ținutului de contactul mai strâns cu orașul, au făcut însă, în general, ca populația din ținutul pădurenilor să rămână în forma ei arhaică în toate manifestările vieții: casa, portul, obiceiurile, limba etc.

În special ca îmbrăcăminte ei ne apar interesanți și pitorești.

Femeia poartă pe cap o broboadă din giulgi, brodată, ce atârână pe spate aproape pînă jos. La git are salbe, bani sau mărgelile. Înainte și în spate poartă două fote, de obicei negre. Cămașa e o adevărată operă artistică, pe umeri și pînă la marginea minecii, ca și pe piept e țesută cu desene. Peste mijloc au un brîu țesut frumos, împodobit cu mărgelile, bani și inele. Peste brîu au încins un lanț. Pe piept poartă pieptare, iarăși cu cusături. Peste acestea își aruncă pe umăr, șuba scurtă, albă, din lînă și gluga. Încălțămîntea favorită e opinca.

Îmbrăcămîntea bărbatului este mai puțin complicată: o cămașă de pînză nu prea lungă, cu mineci largi, legată peste mijloc cu un șerpar. Pantaloni „cioarecii” sînt din lînă albă. Un pieptar peste care

pun „recălul”. Pe cap poartă o pălărie cu marginele strînte și răsfrînte. În picioare opinci, iar pe umăr șubă.

Portul „pădurenilor”, original ca toată viața lor de altfel, de o bogăție rară, este o comoară care a menținut de-a lungul veacurilor elemente prețioase de artă populară.

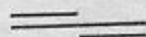
O excursie în mijlocul „pădurenilor” noștri, populație de munte originală prin toate manifestările ei, este dintre cele mai potrivite. Nici o altă regiune din țară, nu ne poate da ceva mai interesant și mai caracteristic sub aspectul etnografic ca regiunea locuică de acești fii ai munților și ai codrilor. În zile mari de țîrg îi putem vedea coborînd spre vale la Hunedoara, Hațeg, Deva și Dobra, pentru a se aproviziona cu cele necesare traiului.

Aproape întreg masivul Poiana Rusca este bogat în zăcăminte de limonită și siderită, cu un procent mediu de fier la limonită de 40% iar la siderită de 32%. Cele mai însemnate zăcăminte se găsesc la Ghelar, Teliuc, Vadu Dobrii.

De îndată ce intri în acest ținut cu văi strînte și păduri seculare, dai de o specială conformație a solului și de un deosebit aspect al vieții. După cum aurul dă un specific aparte Zărandului, sau cărbunele de piatră văii Jiului, așa fierul dă un specific deosebit pădurenilor din Poiana Rusca.

Excursionistul, îndrăgostit de varietatea naturii, sau vizitatorul, curios de bogățiile țării, nu va putea trece fără să vadă exploataările de minereu de fier, acest element indispensabil progresului omenirii, în toate formele lui de apariție.

7

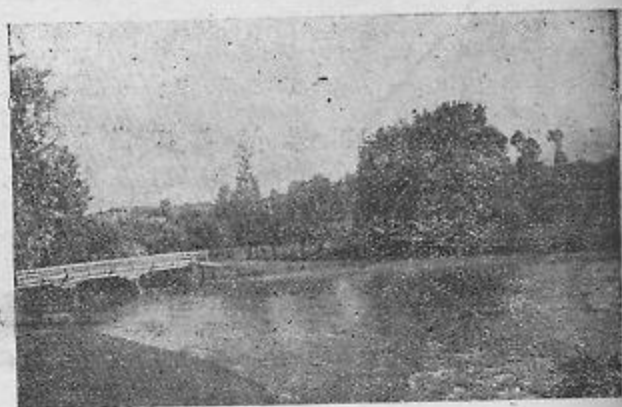
VII. Valea Streiului

1. Generalități. — A. Valea de jos a Streiului. — 2. De la Simeria la Călan. — 3. Călan — 4. Pe valea Singeorgiului. — 5. Pe valea Luncanilor. — 6. De la Călan la Hațeg. — 7. Defileul Streiului la Subcetate. — B. Valea de sus a Streiului. — 8. De la Subcetate la Ohaba de sub Piatră. — 9. Pârăul Sălașului și al Mățeștilor. — 10. De la Băești pe Riul Alb. — 11. Pui și valea Riului Bărbat. — 12. De la Livadia la Ohaba Ponor și Cioclovina. — 13. De la Bar spre izvoarele Streiului. — 14. Pârăul Crivădiei și al Merișorului.

I. GENERALITĂȚI

În dreptul localității Simeria, în fața Uroiului, riul Strei (poate anticul Sargetia), tăind transversal valea Mureșului, își varsă apele în partea stângă a marelui riu. Valea Streiului, începînd de la vărsarea lui în Mureș și pînă departe spre izvoare, este una dintre cele mai interesante și mai populate părți ale regiunii Hunedoara. Cursul Streiului l-am putea împărți în două secțiuni mari: prima, de la vărsarea lui în Mureș pînă la Subcetate, unde primește și apele aduse de Riul Mare, iar a doua, cu direcția mai mult spre sud-est de la Subcetate pînă spre izvoare.

Prima parte are caracterul unei văi, largi, bogate în vegetație și bine populată. La dreapta este limitată de ramificații ale munților Sebeș, iar la stînga este despărțită de valea Cernei printr-un șir de coline din formația Poiana Rusca. Străbătînd

Valea Streului — priveliște

această vale, o priveliște minunată ne întâmpină din primul moment, cu perspectiva grandioasă a Retezatului, apoi a Șurianului și a vârfului lui Petru.

Prima secțiune și o parte din a doua, foarte bogată, cu sate dese și înfloritoare, cu o populație harnică și bine situată, e socotită printre ținuturile frumuse ale regiunii. Această parte a văii Streului aparține la una din regiunile cele mai bogate din punct de vedere economic și cele mai însemnate sub raportul istoric. În șesul din dreapta râului sînt situate o serie de sate vechi. Pe versantul stîng al Streului, mai deluros decît celălalt, de asemenea întîlnim sate bine aranjate sub raportul gospodăresc.

Aproape nu există comună în această vale, în hotarul căreia să nu se afle urme arheologice, în special romane.

Trecerea din valea Mureșului, pe valea Streului în sus, o putem face cu trenul, pe linia Simeria-Subcetate-Petroșani, sau pe șoseaua regională — din care se desprind mai multe drumuri laterale și care urmează cu fidelitate (în stînga) cursul Streului. Direcția generală, atît a liniei ferate, cît și a șoselei, este nord-sud. Pentru parcurgerea acestui itinerar, ne putem servi foarte bine și de curse de autobuse.

A. Valea de jos a Streului

2. DE LA SIMERIA LA CĂLAN

Deva — Timpa — Băcia — Totia — Batiz — Petreni — Sîntămăria de Piatră. Excursie de 1/2—1 zi. Distanța de la Deva: Timpa, 14 km; Băcia, 16 km; Totia, 16,50 km; Batiz, 19 km; Petreni, 19,50 km; Sîntămăria de Piatră, 22,50 km. Gara: pentru Timpa și Totia, gara Simeria Triaj; pentru Băcia, Batiz și Petreni, gara Băcia și halta Batiz; pentru Sîntămăria de Piatră, gara Călan.

Pornind din valea Mureșului de la Deva peste Simeria, primele localități pe care le întîlnim în valea Streului sînt **Timpa** (607 loc.) și **Băcia** (753 loc.). Ambele sînt situate în stînga Streului, lingă „Canalul Streului“, și sînt locuite în majoritate de cerești.

Între stațiunile istorice, de pe valea Streului, o mențiune merită și cea de la Băcia. La ieșirea de sud a satului, la locul numit „Pălătiște“, acolo unde șoseaua națională trece peste calea ferată, se află urme de clădiri romane.

Atît la Timpa, cît și la Băcia, au fost ridicate cămine culturale confortabile și bine utilizate, care dez-

Timpa — căminul cultural „Dr. Petru Groza”

voltă, prin echipele voluntare de tineret sătesc, o rodnică activitate culturală de masă.

Urmează pe șosea **Batiz** (740 loc.), localitate ordonată, cu locuitori harnici. Este o veche așezare amintită prin sec. al XIV-lea, colonizată mai târziu cu șvabi, aduși din Alsacia. La 1837, un francez emigrat a întemeiat aici o fabrică de porțelan, care a încetat însă după câteva decenii de a mai lucra. La hotarul de apus al comunei, într-un șanț adânc, se află mari cantități de scoici, fosile foarte variate.

Un drum vicinal ne duce din Batiz, peste mici delușoare direct la Hunedoara.

Dincolo de apa Streiului, deci pe dreapta acestuia, stau înșirate satele **Simeria-Vechi**, **Totia** (224 loc.) și **Petreni** (453 loc.), apoi **Sintămăria de Piatră** (322 loc.). La Petreni se exploatează piatră pentru c'oplit (pietre de moară, tocile, pilaștri etc). Localitatea are o veche biserică din piatră.

La **Sintămăria de Piatră**, cunoaștem câteva urme preistorice și o așezare romană. Are o biserică veche de lemn. În veacul al XVI-lea, un pescar român a găsit aici pe țărnul Streiului, sub rădăcina unui arbore răsturnat, o comoară de galbeni, despre care s-a crezut că ar fi rămășițe din comorile lui Decebal. La „Măgura”, e cunoscută o importantă stațiune preistorică, ca și cariera cu piatră de construcție (calcar conchilic), de unde au scos dacii materialul pentru cetățile lor din munții Orăștiei.

3. CALAN

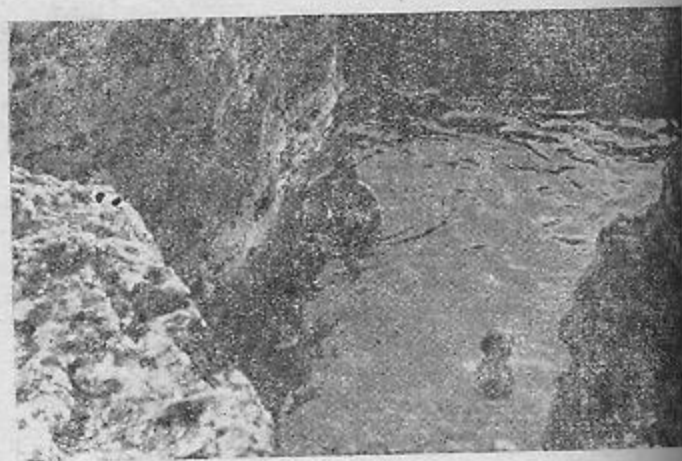
CALAN (3753 loc.). Distanța de la Deva, 21 km. Gara: Călan. Excursie de 1/2 zi.

Călan apare ca una din cele mai vechi localități ale țării. Așezarea a fost cunoscută de romani. Pe locul actualelor băi, se pot observa urmele vechilor băi romane. La apus de băi, pe terasa ocupată de localitatea actuală Călan, se întindea așezarea romană (Aquae). De aici au ieșit la suprafață multe monumente romane, unele cu inscripții. Un frumos altar închinat „Genio Pagi Aquensis” se află în altarul bisericii d.n Călan. Toate ne amintesc importanța așezării, încă din timpuri străvechi.

BAILE CALAN. Distanța de la Deva, 18 km. Gara, Călan Băi. Sezon mai-septembrie. Restaurant. Băile sînt la 1 km de satul Călanu Mic (219 loc.).

Ca poziție geografică, băile Călan se află pe țărnul stîng al Streiului, îndată lângă șosea și linia ferată. Altitudinea 230 m. Are un climat moderat și

constant. Temperatura apei 27-29° C. Instalațiile balneare se află într-un mic parc cu arini. Baia este alimentată prin trei izvoare, care țîșnesc din fundul unui bazin săpat în piatră, folosit încă din antichitate, de romani. Bazinul, în formă de lingură, are un peri-

Băile Călan — bazin scobit în piatră

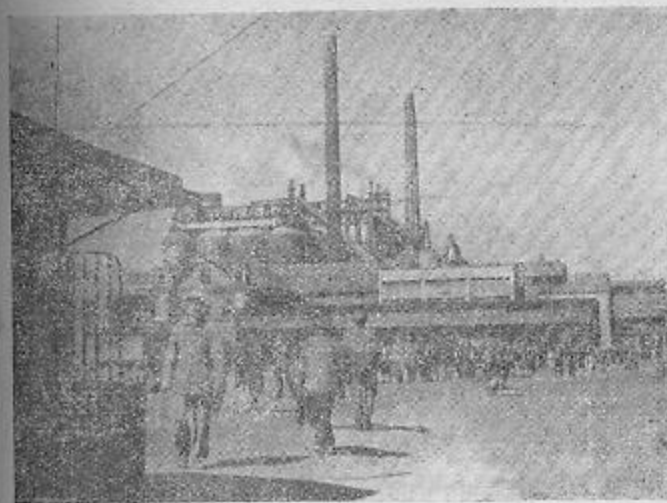
metru de aproximativ 94 de metri, lungime de 14 m, lățime de 7 m și adâncime de aproape 4 m.

Mai sînt și alte izvoare, captate într-un al doilea bazin. Băile Călan au ape termale oligometalice, conținînd carbonați de sodiu, calciu, magneziu, sulfat de sodiu și clorură de sodiu. Ajută mult la tratamentul reumatismului, boli de femei, gută, anemie și anele afecțiuni ale pielii.

După legendă, baia de la Călan, săpată în piatră, a fost făcută de o zîină, odată cu cetatea Devei și cetatea Uroiului, la fel zidite de zîine. Legenda am arătat-o la capitolul despre Deva.

Uzinele Călan. Ceva mai la sud se află uzinele metalurgice „Victoria” Călan. Au fost înființate în anul 1853. Obiectul uzinei: producția de fontă cenușie, semicoacs și zgură granulată; produse turnate în fontă: vase, cazane, sobe, tuburi, mașini de gătit etc. Are și o secție de emailaj pentru articole sanitare, mai ales.

În 1948, întreprinderea a fost luată de la foștii

Călan — Uzinele metalurgice „Victoria”

patroni capitaliști, prin actul de naționalizare, și trecută în posesia statului.

Călan — turnător de la uzinele „Victoria”

Materia primă, minereul de fier, este adusă cu ajutorul unei linii ferate înguste, de la minele Te-

liuc, de la Ocna de Fier (Banat), cu linia normală, și din străinătate.

Uzina a funcționat cu un singur furnal. În anul 1952 a fost pus în funcțiune încă un furnal complet mecanizat. La fel, au luat ființă depozite mecanizate de fontă și de minereu, o instalație de granulara zgurei, o uzină semi-cocs, ceea ce a determinat creșterea capacității de producție.

Uzina are: secția furnale, secția turnătorie, secția semicocs, secția montaj, secția emailaj și câteva secții auxiliare gospodărești.

Uzina Călan alimentează toate turnătoriile din țară cu fonta pentru turnătorie.

Numeroasele blocuri și apartamente muncitorești, așezăminte de asistență socială și culturale, construite în ultimii ani, arată grija permanentă a regimului, pentru bunăstarea materială și culturală a oamenilor muncii.

De la Călan spre vest, în apropiere, se află satul Sincrai (384 loc.), iar ceva mai la sud, pe o altă șosea ce trece peste deal, putem ajunge prin Hășdat (611 loc.), la Hunedoara.

Cam la jumătatea drumului Hășdat-Călan, se desprinde spre sud-vest un drum, lung de 5 km, care, trecând prin localitățile Nădăștia de Jos și de Sus, face legătura cu drumul Hunedoara-Silvaș-Hațeg.

4. PE VALEA SINGEORGIULUI

Streisingeorgiu — Strei Săcel — Valea Singeorgiului — Măgura — Grid. Excursie de o zi. Distanța de la Deva: Streisingeorgiu, 26,50 km; Strei Săcel, 25,50 km; Valea

Sîngeorgiului, 31 km; Măgura, 34,50 km; Grid, 50,50 km.
Gara: pentru toate, gara Călan.

Trecuți de uzinele Călan, la cca. 1 km, se desface din șoseaua principală, spre est, un drum comunal ce trece Streiul pe un pod mare de lemn, pentru a ne conduce în localitatea Streisîngeorgiu. Localitatea este un nod de drumuri pentru ținutul de la est de Strei, de aici se desprinde valea Sîngeorgiului și a Boșorodului. Prin valea Sîngeorgiului, pe un drum comunal, carosabil, ce iese la Turdaș în șoseaua națională Deva-Orăștie, se face legătură cu ținutul Orăștiei. Din această șosea, pe drumuri comunale, putem trece prin satul Dîncu în valea Beriului, la Orăștioara de Jos sau de Sus.

Streisîngeorgiu (736 loc.). În hotarul acestuia, a fost descoperită o stațiune preistorică precum și urme de ziduri antice. Din documente, localitatea e cunoscută de la anul 1377.

Biserica din Streisîngeorgiu. Este cea mai veche ctitorie, cunoscută, de nemeșii români din Ardeal. Biserica, așezată pe o colină în partea răsăriteană a satului, a fost clădită de Cîndea Lațcu cu Jupînița Nistora și doi fii ai lor, la începutul secolului al XV-lea. Acest Lațcu era un om cu trecere la curtea lui Sigismund, rege al Ungariei, care îl trimite în scuterie la domnia Moldovei, Ilie și Ștefan (secolul XV).

Cu acest prilej Cîndea, Pircălab de Hațeg, plătește căpitanului Gavril să scrie evanghelia de la Neamțu.

Biserica se compune din tindă, navă și altar. Este clădită din piatră și cărămidă.

În navă și altar, avem urme din pictura de odinioară. Pe perețele răsăritean al clopotniței avem pictură votivă, un bărbat și o femeie. Femeia e în costum românesc. E interesant că biserica votivă nu e la fel cu cea zidită. Clopotnița de la biserica votivă nu e deasupra navei, cum este de fapt la biserica actuală.

Pictura bisericii slab păstrată, de la anul 1409, trebuie să fie considerată ca originală, căci nu există nici o urmă de pictură anterioară. Cea de la altar este de dată mai recentă.

Imediat la nord de Streisîngeorgiu, se află **Strei-Săcel** (286 loc.), unde au fost aflate mai multe urme din comuna primitivă.

De la Streisîngeorgiu, pe drumul comunal spre nord-est, ajungem în **Valea Sîngeorgiului** (467 loc.). Străvechea așezare, prin secolul al XV-lea, a fost reședința unui cneaz român.

În împrejurimile satului Valea Sîngeorgiului, s-au descoperit urme romane, între care și o piatră funerară a unui miner. S-a găsit aici, la 1867, și un schelet de mamut. La nord de sat se află „Dumbrava” și „Măgura”, locuri de exploatare a pietrii calcaroase (calcar conchilic) încă din timpul dacilor și al romanilor. Se mai află aici multe scoici fosile „cerithium”.

La nord de Valea Sîngeorgiului se află **Măgura** (231 loc.), iar la sud-este **Grid** (464 loc.), sate mici de deal.

5. PE VALEA LUNCANILOR

Călan — Ohaba Streiului — Chitid — Ocolişu Mic — Boşorod. Excursie de 1/2-1 zi. Distanţa de la Deva: Ohaba Streiului, pe la Hunedoara, 32 km; pe la Batiz, 28 km; Boşorod, 34,50 km. Gara: pentru Ohaba Streiului, Chitid şi Boşorod, gara Călan; pentru Ocolişu Mic, gara Călan şi Orăştie.

De la Streisîngeorgiu spre sud-est, pe drumul comunal, înaintăm alături de apa numită valea Luncanilor.

Prima localitate întâlnită este **Ohaba Streiului** (168 loc.), din care (spre nord-est) se desface un drum ce duce alături cu pîrăul Gridului pînă la satul Grid.

Continuînd pe drumul comunal, ajungem la **Chitid** (775 loc.), în hotarul căruia, pe locul „Pleşă”, un punct dominant locuit în antichitate, s-a aflat o bară de aur şi monede antice greceşti.

Puţin după Chitid se desface (spre est) drumul anevoios ce duce pe pîrăul Ocolişului la **Ocolişu Mic** (609 loc.) şi continuă pînă la Ludeşti, în valea Beriului. Pe aici ducea drumul antic roman, care făcea legătură între Sarmizegetusa şi valea Mureşului (Cimpul Pîinii), cit şi cu cetăţile dacice din munţii Sebeşului şi cu castrele romane din aceşti munţi.

Ținînd însă drumul de la Chitid spre sud, pe valea Luncanilor, ajungem în comuna **Boşorod** (975 loc.), comună mare de munte.

Boşorodul poate fi un punct de plecare pentru excursii în munţii Sebeşului. Plecînd pe pîrăul Luncanilor, apoi peste comunele Luncani şi Grădiştea de Munte, urcăm virfurile Gudeanu, Şurian, virful lui Petru etc. Sau pe acelaşi pîrău al

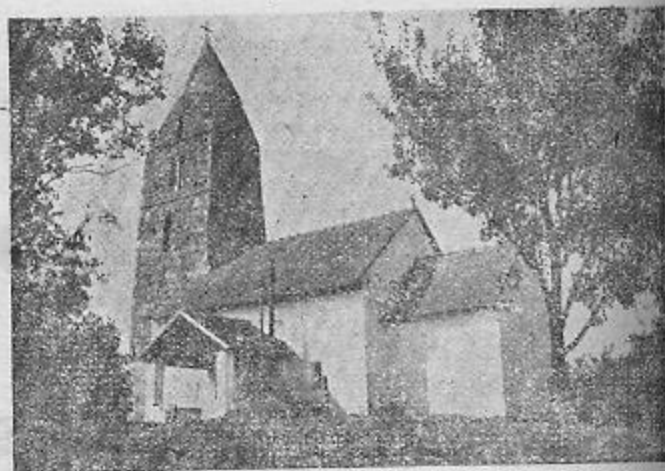
Luncanilor, ţinînd spre sud, ajungem la cetatea dacică de pe înălţimea Piatra Roşie, apoi, spre sud-vest, în regiunea carstică Ohaba Ponor, cu numeroase peşteri, pentru a coborî, la Pui, în valea Streiului. Se va urma ruta Boşorod-valea Luncanilor-Cioclovina-Ponorici-Ohaba Ponor-Ponor-Pui.

6. DE LA CĂLAN LA HAŢEG

Călan — Strei — Ruşi — Ocolişu Mare — Bretea Streiului — Bretea Romină — Măceu — Strei Plopi — Vălcelele Bune — Vălcelele Rele. Excursie de o zi. Distanţa de la Deva: Strei, 26 km; Ruşi, 28 km; Ocolişu Mare, 34 km; Bretea Streiului, 34 km; Bretea Romină, 35,50 km; Măceu, 32,50 km; Strei Plopi, 36 km; Vălcelele Bune, 27,50 km; Vălcelele Rele, 40,50 km. Gara: pentru Strei, gara Călan, pentru toate celelalte, gara Bretea Streiului.

În comuna **Strei** (395 loc.) se ajunge fie din gara Călan, la cîteva sute de metri de gară, fie pe şosea, care trece chiar prin comună.

Biserica din Strei. De la mare distanţă ne întîmpină, nu departe de linia ferată, între aceasta şi şosea, pe marginea răsăriteană a platoului care coboară spre Strei, vechea biserică ortodoxă a satului. Aceasta, împreună cu cea de la Densus sînt cele mai vechi biserici româneşti din regiune. Biserica e construită din piatră brută. Acoperişul e din lemn. Pavimentul e făcut din cărămidă romană. Biserica, ca plan, se împarte în turn, navă şi absidă. Intrarea în biserică se făcea odinioară prin clopotniţă. Acum se face prin latura de sud a navei.

Strei — biserică monument istoric

Turnul e împărțit în trei etaje. Intrarea se face prin partea de vest, printr-o ușă încoronată cu un arc frânt. Timpana, de deasupra portalului, e pictată. La etajul de sus al turnului există un chenar din cărămidă, în zig-zag. Parterul turnului are o boltă semicilindrică. Acoperișul se termină în interior printr-o cupolă, iar la exterior printr-o piramidă construită din piatră.

Nava, acoperită de o boltă longitudinală, are trei ferestre, pe latura de sud. Din navă trecerea în absidă, acoperită cu boltă cu ogive, cu o singură ferestră spre răsărit, se face prin trei uși.

Biserica de la Strei a fost pictată în interior cu

picturi foarte interesante. Nu putem ști dacă a fost pictată și la exterior, cum se obișnuia în anumite cazuri.

Data precisă a zidirii bisericii nu o cunoaștem. Probabil că datează din secolul al XIV-lea.

Părțile cele mai vechi ale bisericii sînt clopotnița, nava și absida. De dată mai recentă sînt bolta din lemn, acoperișurile și pridvorul din fața intrării

După comuna Strei, pe șosea, urmează **Ruși** (328, loc.), cu urme de ziduri antice. La vest de Ruși se află **Ocolișu Mare** (504 loc.), apoi pe șosea **Breteia Streiului** (235 loc.), iar în fața acesteia **Breteia Română** (358 loc.). Prima, în stînga Streiului, a doua în dreapta lui. În vecinătatea satului Breteia Streiului, se află **Măceu** (663 loc.), cunoscut pentru cultivarea viței de vie, ca și Ocolișu Mare, cu un vin de un gust plăcut.

Căminul cultural de la Măceu desfășoară o rodnică activitate culturală, prin echipele sale de tineret sătesc. Buna desfășurare a activității este asigurată de căminul cultural, ridicat în ultimii ani, care oferă condiții bune de dezvoltare activității culturale de masă.

De la Breteia spre vest putem trece, pe un drum comunal, la Silvaș și la mănăstirea de la Prislop.

Spre sud, de la Breteia Streiului, șoseaua regională, ce trece pe lângă **Strei-Plopi** (343 loc.), care rămîne la stînga între linia ferată și Strei, duce la Hațeg, urcînd în serpentină prin pădurea „Hațegului”.

De la Breteia Streiului, linia ferată duce direct spre sud, spre Subcetate.

În partea dreaptă a râului Strei (de la Bretea Română), drumul comunal duce spre est la **Vilcelele Bune** (631 loc.) și **Vilcelele Rele** (488 loc., inclusă și Vilceluța). În hotarul acestora, s-au aflat mai multe monede de imitație grecească. Spre sud, prin satele **Gințaga** și **Covragi**, trecînd Streiul, ajungem la Subcetate.

În hotarul localității Gințaga, au fost date la iveală urme ale societății dacice.

7. DEFILEUL STREIULUI LA SUBCETATE

Subcetate — Orlea — Balomir. Distanța de la Deva 47-48 km. Gara: Subcetate. Excursie de 1/2 zi.

Strînsă între vîrfurile Balomirului, ce sînt ultimele ramificații din munții Sebeșului în partea aceasta, și între dealul Orlea și vîrfurile Petrișului, ramificații ale munților Poiana Rusca, apa Streiului e prinsă aici într-un defileu, prin care e construită și calea ferată. Drumul antic roman, care venea de la Sarmizegetusa, trecea de asemenea prin acest defileu.

În această strîmtoare se găsesc satele **Subcetate** (549 loc.), **Orlea** și **Balomir** (401 loc.).

Subcetate. E o așezare mică, nod de cale ferată. De aici pornește linia ferată Subcetate-Caransebeș. Numele satului derivă de la cetatea, mai bine zis de la turnul de veghe, de pe dealul Orlea, pe stîncile căruiu este așezat.

În dosul stației, deasupra satului, la confluența Streiului cu Rîul Mare, pe culmea dealului „Orlea”, abrupt și stîncos, se află un turn de pază, de origine medievală, care pare a fi fost înconjurat cu șanțuri.

Subcetate — ruine de fortificație

Turnul de pe acest deal, numit „Turnul lui Vece”, cu circumferința de 50 m, e construit din piatră și cărămidă romană. Interiorul a fost probabil octogonal. Azi nu a mai rămas din el decât o slabă ruină.

Rostul acestei fortificații a fost acela de a apăra și a face siguranța drumului, care trecea prin valea Streiului pe la picioarele dealului „Orlea”.

De pe acest deal, pe care îl putem urca destul de ușor, pe o cărare care conduce pînă sus, avem priveliști foarte frumoase; ochiul poate cuprinde întreaga țară a Hațegului, munții Retezatul și partea sudică a munților Poiana Rusca.

La vest de înălțimea Orlea, care poartă pe culmea sa ruina fortificației feudale, pe dealul Petriș, au fost constatate, prin săpături arheologice, urmele unei așezări hallstattiene, întărită cu valuri.

B. Valea de sus a Streiului

8. DE LA SUBCETATE LA OHABA DE SUB PIATRĂ

Subcetate — Ciopea — Ohaba de sub Piatră. Excursie de o zi. Distanța de la Deva: Ciopea, 48 km; Ohaba de sub Piatră, 50 km. Gara: Băești.

Valea Streiului, prinsă în strîmtoarea de la Subcetate, o putem străbate pe aici cu trenul, care ne duce către Pui și Petroșani. Hațegul rămîne în urmă, spre vest, căci șoseaua regională, ocolind strîmtoarea de la Subcetate, urcă în serpentină dealul Hațegului și ia direcția vestică pentru a trece prin acest oraș. Din Hațeg șoseaua continuă prin Sîntămăria Orlea și abia la Ciopea se apropie iar de cursul

Streiului, ducînd spre sud, paralel cu acest rîu și cu linia ferată, pînă la Baru Mare, unde se termină valea Streiului.

După unirea Rîului Mare cu Streiul, în dreapta comunei Sîntămăria Orlea, cîmpia Hațegului, cu o înfățișare minunată, rămîne spre vest. De aici putem arunca o ultimă privire asupra satelor de la picioarele versantului vestic al Retezatului. La începutul drumului, vederea spre Retezat e liberă, dar ea dispare din ce în ce, acoperită de munții de la Rîu Bărbat.

Ciopea (370 loc.) este locul unde șoseaua atinge din nou apa Streiului și calea ferată. Toate sînt foarte apropiate una de alta, căci ramificațiile stîncoase și abrupte din munții Sebeșului au făcut țărmlul drept al Streiului aproape inexistent. În hotarul satului se cunosc urne de ziduri romane.

Ținînd înainte șoseaua, intrăm în Ohaba de sub Piatră (383 loc.).

9. PIRAUL SĂLAȘULUI ȘI AL MĂTEȘTILOR

Hațeg — Ohaba de sub Piatră — Sălașu Inferior — Sălașu Superior — Mălăești — Nucșoara. Hațeg — Ohaba de sub Piatră — Mătești — Paroș — Peștera. Gara: pentru toate, gara Băești. Distanța de la Deva: Ohaba de sub Piatră, 50,50 km; Sălașu Inferior, 52,50 km; Sălașu Superior, 55 km; Mălăești, 77 km; Nucșoara, 60 km; Mătești, 54,50 km; Paroș și Peștera, 50 km. Excursie de o zi.

La Ohaba de sub Piatră, pîraul Sălașului și cel al Măteștilor, care izvorăsc din munții Retezatului, se unesc cu Streiul.

În valea primului pîrâu, sînt situate localitățile **Sălașu de Jos** (433 loc.), **Sălașu de Sus** (989 loc.), **Mălăești** (259 loc.) și **Nucșoara** (639 loc.), toate legate printr-un drum comunal.

La Sălașu de Sus, în marginea de nord a comunei, avem o ruină feudală, cu patru bastioane, cu pod suspendat și cu urmele unei biserici care se mai văd și azi. Construcția a fost făcută, probabil în veacurile XIII-XIV. Istoria nu ne arată importanța ei, dar aceasta se vede din ruinele rămase.

Pe lângă anumite urme romane, s-au aflat în această localitate și două tezaure monetare dacice.

Mălăești — Ruine medievale

Unul chiar în comună, conținînd monede dacice, de imitație grecească, altul, în partea de hotar numită „Șasa”, format din monede republicane romane, folosite de daci în relațiile lor comerciale.

La Mălăești, se află ruinele unei fortificații.

Mălăești și Nucșoara sînt puncte de plecare pentru excursii în munții Retezatului.

Tot la Ohaba de sub Piatră se varsă în Strei un alt pîrâu, numit al Mățeștilor, ce curge dinspre sud, cu un curs foarte repede și cu o albie adîncă, tăiată în terenul calcaros. Pe acest pîrâu, se află satele **Mățești** (200 loc.), **Paroș** (492 loc.) și **Peștera** (104 loc.). La Peștera se află o peșteră cu ziduri. Se poate umbla prin ea.

Toate aceste sate sînt străvechi așezări ale creștatelor românești, amintite în documente prin secolul al XIV-lea și al XV-lea.

Sălașu de Sus, Mățești, Paroș și Peștera sînt sate ce au făcut parte din regimentul de grăniceri romîni de la Orlat.

10. DE LA BĂEȘTI PE RIUL ALB

Hajeg — Băești — Rîu Alb — Vaideii de Munte — Coroești — Gara: pentru toate, gara Băești. Distanța de la Deva: Băești, 53 km; Rîu Alb, 55 km; Vaideii de Munte, 58 km; Coroești, 59,50 km.

La sud de Ohaba de sub Piatră pe șoseaua regională, urmează **Băești** (519 loc.). Aici se varsă Rîul Alb, izvorit din masivul Retezatul, la Virfu Mare, în Strei. Acest riu important, la Coroești scapă din munții cu cristale de ardezie, trecînd pe la Vaideii de Munte

într-un curs repede, cu albia foarte adâncă și strimă, săpată în straturile diluviale, spre Strei.

La Băești, s-au aflat mai multe monede antice. Are o frumoasă biserică în stil romanic. Intreg acest ținut e vestit pentru trecutul său, cu cneji de origine românească.

Piatra de marmoră de la Băești, exploatată, ar putea fi de mare preț.

Un frumos cămin cultural se află la Băești, care desfășoară prin echipele sale, formate din tineret sătesc, o vie activitate culturală.

La **Vaideii de Munte** (256 loc.), avem cariere de piatră. Ultimul sat pe acest riu este **Coroești** (363 loc.). De aici drumurile de munte ne duc până la **Vîrful Mare**.

În această regiune, pe țărmul drept al Streiului, terenurile din fața Băeștilor și a Ohabei sînt mînunate pentru cultivarea viței de vie.

De la Băești spre sud se află **Rîu Alb** (330 loc.), sat amintit prin secolul al XIII-lea ca vechi cnezat român.

Localitățile Băești, Rîu Alb și Coroești, sînt săz grănicerești ce au aparținut regimentului de la Orlat.

II. PUI ȘI VALEA RIULUI BĂRBAT

Deva — Hațeg — Rușor — Șerel — Galați — Fizești — Pui — Rîu Bărbat — Hobița — Uric. **Gara:** pentru toate gara Pui. **Distanța** de la Deva: Rușor, 54,50 km; Șerel, 60,30 km; Galați, 57,50 km; Fizești, 61,50 km; Pui, 62 km; Rîu Bărbat, 64,50 km; Hobița, 67 km; Uric, 67 km. Drumuri carosabile. Excursie de 1 zi.

Spre Pui. Urmînd de la Băești pe șoseaua regio-

nală ce ține direcția sud-est, ajungem în satul **Rușor** (434 loc.). De aici spre sud, către munți, pe un mic pîrâu, se află **Șerel** (794 loc.). Pe șosea după puțin timp, urmează **Galați** (668 loc.), sat de vechi grăniceri. În fața acestei localități, pe partea cealaltă a Streiului, la poalele munților, e situată localitatea **Fizești** (745 loc.). Din Fizești, pe poteci, urcăm în munții Sebeșului, trecînd prin cătunele **La Balușoni**, **La Costene** și **Cioclovina**, cetatea dacică de la **Piatra Roșie**, pentru a ajunge la izvoarele pîrăului Luncanilor, pe care coborîm; prin **Boșorod**, la **Călan**, sau urcăm spre **Vîrful Șurianu** (2061 m.).

După Galați, pe șoseaua națională, urmează comuna Pui.

Pui (951 loc.) este un mic târgușor, însemnat centru pe cursul de sus al Streiului.

Pe țărmul drept al Streiului se cunosc resturi de ziduri antice. Pe celălalt țărm, pe „Măgura”, aflăm fosile din cretaceu (*Acteonella*).

Pui este un centru al tuturor turiștilor care vor să cerceteze versantul sud-vestic al munților Sebeș, cît și partea estică din munții Hațegului sau munții Retezat, pe valea Rîu Bărbat în sus. Prin Galați-Fizești, peste Strei, sînt poteci ce ne duc la cătunele Ponorici și Cioclovina, de unde putem coborî spre nord, în pîrăul Luncanilor, prin Boșorod la Călan, sau, pe sub dealul Izvoarelor, la Grădiștea de Munte. Alte poteci ne conduc pe muntele Bărbina, dealul Mlăcile, Șurianul și vîrful lui Petru.

Valea Riului Bărbat. La Pui se varsă în Strei apa numită Rîu Bărbat, cel mai lung rîu în această

parte. Izvorăște aproape de vârful Peleaga.

Pe această vale duce un drum ce trece prin satele **Rîu Bărbat** (255 loc.), **Hobița** (249 loc.) și **Uric** (356 loc.). Toate sînt străvechi așezări cneziale, amintite în documentele timpului.

Rîu Bărbat, localitate cu o înfloritoare gospodărie agricolă colectivă, este așezată la picioarele munților, pe marginea pîrăului Rîu Bărbat. Localitatea este legată printr-un drum comunal, care duce spre est cu Valea Lupului și Baru Mic. Încă din cele mai vechi timpuri, Rîu Bărbat a fost o așezare puternică din ținutul cnejilor și al voievozilor. Cunoaștem un document de la anul 1412 în care ni se vorbește de un proces de proprietate dintre protopopul român Dobrota și cneazul Leel și fiul său Barb. Probabil că de la acest Barb și-a primit Rîu Bărbat numele. Pe vârful dealului împădurit, deasupra satului, au fost constatate urme romane.

Pe aici urcă turiștii pe muntele Baleia, unde avem o frumoasă casă de adăpost.

Primul punct, și cel mai obișnuit de urcat spre Retezatul, este Hațegul (pe la Rîu de Mori și Gara Zlatii). Al doilea centru de plecare este Pui, mai bine zis Rîu Bărbat, pe cursul rîului (numit la fel), în sus, ale cărui izvoare sînt de căutat în munții Retezatului, aproape de Rîu Alb, la est de vârful Peleaga, într-un ochi de mare de la poalele vârfului Peleaga. Acest rîu, după Rîu Mare, este cel mai mare și cel mai lung rîu al Retezatului, care conduce pînă adînc în creierul acestor munți. Între izvoarele Rîului Bărbat și ale Rîului Alb, se află **Virful Mare** (245

m), ce face parte din lanțul de munți cu același nume, ținînd de grupa culmea Galeșu. Popas de noapte, în prima zi, putem face la **Stîna din Rîu**. A doua zi, putem urca la vârful **Păpușa** (2502 m), sau la sud de Păpușa la vârful **Custura** (2463 m). De la Păpușa, putem trece la **Peleaga** (2511 m), la **Bucura** și eventual la cel mai frumos iezir din Retezat, la lacul **Bucura** (2040 m alt.). Întoarcerea, dacă dorim, o putem face pe apa Sibișelului în Jos, pe la Nucșoara. Dar nu e nevoie, pentru cine nu rezistă la o excursie mai mare în munți, să facă acest drum întreg. Chiar numai o porțiune din drumul de la Hobița peste Uric (drum de cîteva ore) ne poate mulțumi prin farmecul pe care îl prezintă.

12. DE LA LIVADIA LA OHABA PONOR ȘI CIOCLOVINA

Deva — Pui — Livadia de Cîmp — Livadia de Coastă — Ponor — Ohaba-Ponor — Federi. **Gara:** pentru toate, gara Livadia de Cîmp. **Distanța** de la Deva: Livadia de Cîmp, 63,50 km; Livadia de Coastă, 64 km; Ponor, 65 km; Ohaba Ponor, 66,50 km; Federi, 67 km. **Drumuri** carosabile. **Excursie** de 1/2—1 zi.

De la Pui, continuînd pe șoseaua națională, ajungem la **Livadia de Cîmp** (701 loc.) și **Livadia de Coastă** (391 loc.), prima pe malul stîng, a doua pe malul drept al Streiului.

Amîndouă sînt sate de grăniceri romîni, ce țineau de regimentul de la Orlat. La Livadia, la locul numit „Livăzea“, se cunosc urmele unei așezări romane.

Aici se varsă în Strei, curgînd dinspre nord, micul pîrău al Ponorului. Dacă părăsim șoseaua regională și trecem peste lin'a ferată și peste apa Streiului, dăm în drumul care ne duce în satele **Ponor** (509 loc.), **Ohaba Ponor** (431 loc.) și **Federi** (505 loc.). De la Federi, nu departe, se află cătunul și peștera Cioclovina.

Numele Ponor e semnificativ. În slavonește înseamnă peșteră. De fapt, în această regiune, aflăm numeroase peșteri și doline. Insuși pîrăul Ponorului iese dintr-o peșteră. La Ponor, la locul „Grădiște”, avem urme de ziduri antice, probabil ruinele unui „castellum”. La nord de Ohaba-Ponor, se află Feder, cu stînci calcaroase, de natură carstică și cu multe doline. De la dealul **Padeș** (1028 m), cu vederi minunate, ajungem la cătunul **Ponorici**, unde avem două peșteri și pîrăul Ponoriciului, care după ce dispare sub pămînt, apare din nou cu numele de pîrăul Luncanilor. De aici, spre nord-vest, coborînd pe virful **Felii** (spre Luncani), putem să continuăm drumul pe pîrăul Luncani și să trecem pe lângă Cioclovina, care rămîne în urmă la dreapta, ca să coborîm la Luncani.

Stațiunea din comuna primitivă de la Ohaba-Ponor. La sud-est de comună, pe dealul **Bordu Mare**, stîncos, format din piatră de calcar, se află, în partea de sud, o peșteră cu urmele omului paleolitic. Drumul pînă la peșteră duce (de la Ohaba Ponor) pe o vale strîmtă, o adevărată cheie cu margini abrupte, o veritabilă trecere carstică, cu cascade. Se află și o a doua peșteră la Ohaba Ponor. E mai mică

decît prima. Din ea curge un pîrău, care la gura peșterii prezintă o frumoasă cascadă. Urmele rămase din epoca comunei primitive formează mai multe straturi, cu o grosime de 0,50-1 m. S-au aflat urme ale omului paleolitic, constătătoare din instrumente de tăiat, cuțite, răzuitoare (unele lucrate numai în parte), din cremene, cuarț sau din os. Dintre animalele fosile amintim: **Ursus spelaeus**, **Equus Caballus**, **Canis lupus**, **Rhinocerus tichorhinus** etc.

Stațiunea de la Ohaba-Ponor, prin obiectele pe care le-a dat la iveală, a constituit, pentru arheologi, un prilej de cercetări asupra existenței omului primitiv în aceste locuri.

Stațiunea din comuna primitivă de la Federi. Ceva mai sus de Ohaba-Ponor, se află localitatea **Federi**. În dealul calcaros de la „Coasta Vacii”, avem cîteva peșteri foarte importante. Urmele omului paleolitic, de aici, ne conduc în epoca monsterială. Pe lângă instrumentele caracteristice acestei epoci, a fost aflat, într-un strat roșu de lut, mult cărbune. Poate că a existat chiar un atelier de fabricat instrumente. În dealul „Piatra Muntenilor”, din fața stațiunii de mai înainte, la locul numit „Gaura Cicoșului”, se află o altă peșteră, locuită de omul paleolitic. Pe lângă instrumente din cuarț și calcar cristalin, s-au aflat și oase de **Ursus spelaeus**.

Stațiunea din comuna primitivă de la Cioclovina. O altă stațiune, cea mai importantă în această regiune, e cea de la Cioclovina. La această peșteră putem ajunge fie de la Pui-Federi-Ponorici-Cioclo-

vina, fie de la Călan (prin Boșorod) pe valea Luncanilor în sus.

Peștera se află la sud de satul cu același nume și la nord de cătunul Ponorici. În acești munți, putem menționa de altfel trei peșteri importante: peștera de la Cioclovina, de la Luncani și cea de la Ponorici.

Peștera de la Cioclovina a fost locuită de omul

Cioclovina — intrarea în peșteră

diluvial. Urmele acestuia au fost constatate prin instrumentele și urmele de foc descoperite.

Lungimea peșterii e de 430 m. Ea e importantă și pentru cantitatea mare de fosfați pe care o conține.

Topografia acestei peșteri e destul de complicată, având multe coridoare și încăperi. Vizitând-o, foarte adesea sîntem siliți să umblăm aplecați.

În peșteră avem de a face cu patru straturi culturale. Urmele omului sînt reprezentate prin instrumente de cremene, opal și os. Dintre instrumente, unele sînt prelucrate, altele nu, însă toate utilizate de om. Urme de foc și cărbune s-au aflat peste tot. Desigur că nu lipsesc nici fosilele animalelor diluviale.

O adevărată senzație a fost descoperirea, în peștera de la Cioclovina, a unui depozit de obiecte de podoaă din bronz și chihlimbar, aparținătoare sfîrșitului epocii bronzului și începutului celei a fierului (Hallstatt), avînd o vechime de aproximativ 2.500 de ani.

Diferite societăți au scos din această peșteră, cu stalagmite și stalactite, de un pitoresc deosebit, mari cantități de guano, foarte bogat în fosfor, compus din excremente putrefiate ale lilieciilor. Grosimea gunoiului e foarte mare. Întrebuințarea lui ca îngrășămint artificial a dat rezultate bune.

Dacă din drumul nostru, Ohaba-Ponor—Federi, trecem la Luncani (sau de la Cioclovina la Luncani) și nu dorim să ne mai întoarcem la Pui, ne putem continua drumul spre Boșorod-Chitid-Strei-Călan, de unde, cu ușurință, ajungem în valea Mureșului. Acest itinerar se poate face în două-trei zile. Loc de odihnă,

peste noapte, aflăm la casele de la Ponorici sau de la Luncani. De la Luncani putem trece, pe valea Apa Oraşului, spre Orăştie, sau de la Ponorici spre nord pe la Piatra Roşie, peste dealul Alunului, la Grădiştea de Munte.

8. DE LA BAR SPRE IZVOARELE STREIULUI

Pui — Baru Mare — Baru Mic — Petros. Excursie de o zi
Distanţa de la Deva: Baru Mare, 67 km; Baru Mic, 68 km; Petros, 69 km. Gara: pentru Bar, gara Crivadia; pentru Petros, gara Livadia.

În continuare, pe şosea sau cu trenul, urmează localităţile **Baru Mare** (686 loc.), **Baru Mic** (450 loc.) şi **Petros** (1052 loc.), toate aşezate foarte aproape una de alta.

Aici se varsă în Strei pârăul Petrosului, venind dinspre sud, şi al Merişorului, ce curge, de la est, alături de şosea.

Baru Mare, comună de grăniceri, e amintită printr-un veacul al XV-lea. După tradiţia locală ar fi fost o colonie de greci şi sârbi, care au avut şi o biserică pe locul numit pînă azi „Sirboveni”. Baru Mic, despărţit de un mic pârăiş de Baru Mare, este numit de popor şi Bărişor.

Petros, sat întins pe cîţiva km de-a lungul unor pârăie, este situat la picioarele înălţimilor Măgura, Pleaşa, Băloiu şi Muncelu. Numele, se crede, că l-a luat de la stîncile de calcar din împrejurimi. Este sat vechi, amintit în secolul al XIV-lea. Din el au plecat, spune tradiţia, cei care au întemeiat Petroşanii

pe Jiu. Pe valea Petrosului se poate merge, pe poteci, pînă la muntele **Oboroca** (1547 m), putîndu-se coborî pe Jiu la Bărbătenii de Sus.

De la Baru Mic, din dreptul carierei de piatră, de la „Pietrosu”, cursul Streiului continuă spre nord-est, spre muntele Bătrîna. Pe această vale există şi o linie ferată industrială, care începe la Baru Mare. Pe cursul superior al riului nu se poate merge decît pe drumuri foarte înguste. Cursul lui este flancat de stînci înalte, cu peşteri şi cu căderi de apă, cum e cea de la „şipote”. Drumul duce, cînd pe o parte, cînd pe alta a riului, după cum permit stîncile de pe margini. Această vale, cu stînci calcaroase, e vrednică de văzut. O călăuză care să ne conducă e aproape indispensabilă, mai ales la peştera „Petrosului”, la care ajungem şi mai uşor de la Ponor. Îndată după intrare, peştera nu face prea mare impresie. Cu atît mai frumos este interiorul, peştera propriu zisă, la care ajungem trecînd, cu ajutorul unei scări, peste o groapă sau printr-o deschizătură laterală. Se află multe oase de **Ursus spelaeus**.

Excursia se mai poate continua, drumul însă devine din ce în ce mai dificil. Pe un pârăiş putem ajunge la dealul **Ruzii** (1299 m) şi de acolo spre Bătrîna şi **Godeanu**, sau de la Strei, spre est, la **Şurianu** şi virful lui **Petru**.

Peştera „**Tecuri**”. Se află situată în calcarele litonice de la NE de Pui, pe versantul stîng al văii Petrosului, la 2½ h. depărtare de satul Petrosu, comuna Baru Mare. Distanţa de la Baru Mare, aproximativ 10 km.

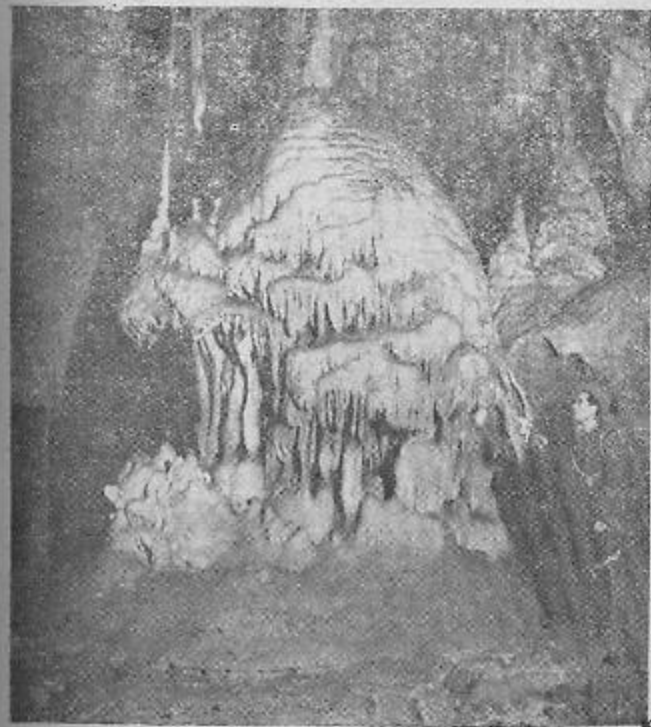
La peșteră — descoperită în ultimii ani — se poate ajunge, pornind din Baru Mare, fie cu trenul forestier, pe Strei în sus, pînă la km 9, iar de acolo urcînd anevoios pe un abrupt, pînă la stația de funicular, unde se află peștera, fie pe pîrăul ce duce de la est la Baru Mare și Petros, paralel cu Streiul, spre aceeași peșteră. Intrarea peșterii nu e vizibilă din depărtare.

De la intrare — o deschizătură de 3-4 mp — coborîm pe o scară de lemn, cu ajutorul unei frînghii, pînă la adîncimea de cca 10 m, de unde se intră în peștera propriu zisă, printr-o poartă de fier mică (treacătorul fiind obligat a se apleca pînă aproape de orizontală), unde ni se deschid o serie de galerii pe o suprafață mare.

Cercetată de către colectivul speologic al Comitetului geologic din București, peștera de la Tecuci a fost declarată, în anul 1954, **monument al naturii**.

Ea păstrează încă în interior intacte o serie de formațiuni concreționare de o deosebită frumusețe — stalagmite, perdele și scurgeri, stalactite etc. — în general de culoare roșiatică, și prezintă o reală importanță științifică, datorită unor formații concreționare rare în peșterile țării noastre și, în general, în peșterile din restul Europei, (mase tabulare, stalactite excentrice, pseudostatuetele etc.).

Peștera fiind închisă, vizitarea se poate face numai cu aprobarea Comisiei monumentelor naturii, Comisia regională pentru ocrotirea naturii Deva, însoțită de custozii Comisiei monumentelor naturii Hațeg.

Peștera de la Tecuci — interior

14. PIRĂUL CRIVADIEI ȘI AL MERIȘORULUI

Pai — Crivadia — Merișor. Excursie de o zi. Gară are fiecare. Distanța de la Deva: Crivadia, 71,50 km; Merișor, 74 km.

Părăsind valea Streiului la Baru Mare, șoselei și liniei ferate li se atașează micul pirău al Crivădiei și al Merișorului, pentru a străbate anevoios munții Rețezatului și ai Sebeșului, care, pe aici, parcă se împreună. Urcușul e mare, linia ferată trece, formînd multe serpentine, prin tunele și viaducte.

Crivădia (260 loc.) și Merișor (484 loc.) sînt ultimele sate pe versantul dinspre Strei, căci dincolo, începînd cu Bănița, începe versantul Jiului.

De la gara Crivădia, spre nord, pe vale, la stînga „Cornetu”, sîntem întîmpinați de o neșteră, care impresionează mult prin mărime. Distanța de la gară: drum de o oră.

Abia ieșim din Crivădia și îndată sîntem în fața unor stînci, care ne silesc să trecem prin mai multe defileuri, iar trenul prin tuneluri.

Turnul de pază de la Crivădia. De la stația Crivădia, la cca. 1,50 km, se află un turn, despre trecutul căruia nu se știe prea mult. E situat chiar pe marginea stîncii. De formă rotundă, el este zidit din piatră scoasă chiar din stînga pe care se află. Dealul pe care se găsește nu e prea dominant; abia cînd ne aflăm pe el, ne putem da seama de rostul și rațiunea pentru care a fost pus acest turn chiar aici. Din acest loc central, se află spre nord pirăul Merișorului, cu albia dreaptă și adîncă, la est o ripă macinată de apele de neînvins, iar la apus și miazăzi avem prelungiri de dealuri domoale.

Exteriorul zidului, tencuit cîndva, e simplu, drept, numai sus are un fel de coronament. În interiorul

turnului nu putem pătrunde decît prin partea de sud, printr-un crenel, pe care oamenii, în cursul timpului, l-au transformat în intrare. În partea de nord și de sud, șapte creneluri apără terenul liber spre turn. Spre interior, aceste mici ferestruici sînt mai largi.

Intrarea originală se află la o anumită înălțime și nu se putea ajunge la ea decît cu ajutorul unei scări. Terenul în interior nu este nivelat. De altfel, turnul nici n-a fost acoperit. Nu a servit pentru locuit, ci exclusiv pentru apărare și observare.

În interior, sus la coronament, se află un fel de „coridor”, lat de 1 m, cu un parapet de 0,80 m, pentru a adăposti și a permite trecerea apărătorilor din interior.

Unii au socotit acest turn de origine dacică sau romană, originea lui însă e medievală.

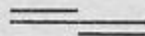
Urmează Merișor. Atît aici, cît și la Crivădia, se află cariere de piatră, care au atras pe vremuri mai multe familii de pietrari italieni.

Merișorul este un sat de munte, împrăștiat prin văi și pe dealuri, locuit de ciobani. E o veche așezare, despre care avem o amintire interesantă. Un document din anul 1514 vorbește că trimișii lui „Janăș Craiul Ardealului” și ai lui „Basarab Voevodu și Domnu a tot pămîntul Ungrovlahiei”, s-au strîns în cîmpul Jiului, la Merișor și „sfat făcînd, cu credință și mare blăstăm s-au legat și s-au așezat cum mai mult de acum înainte acestea două pămînturi gilceovi și răzmirițe și hoții sau prăzi și jașuri să nu se mai facă, ci să fie cu mare pace și frăție”.

Merișorul este interesant loc pentru turiști, găsim aici o frumoasă cascadă la stîncă Comărniceleu, apoi peșterile „Gaura Ioanii” și „Peștera din Părete”.

Drumul, cu stînci pitorești, trece apoi spre Bănița.

Drumul de la Crivadia la Bănița, cu multe serpentine, trece prin defileul Merișor. Punctul culminant al acestuia e Bănița, de unde începem să coborîm spre bazinul Jiului.

VIII. Valea Jiului.

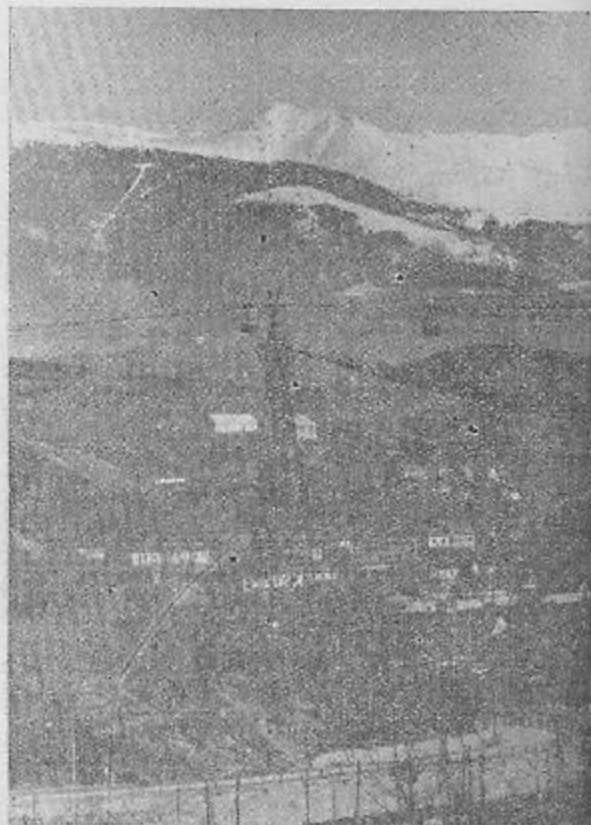
1. Generalități. — 2. Pasul Bănița și dealul Babii.
- 3. Petroșani. — 4. Minele de cărbuni. — 5. Pe Jiul de Est. — 6. Pe Jiul de Vest. — 7. Munții Paring. — 8. Munții Vilcan. — 9. Defileul Jiului.

1. GENERALITĂȚI

Bazinul carbonifer valea Jiului — cea mai importantă bază carboniferă din Republica Populară Română — este situat în cursul superior al celor două Jiuri, de unde îi vine și numele de bazinul carbonifer „Valea Jiului”. Este străjuit la nord de munții Retezat și Șurian, la sud de munții Vilcan și Paring.

Rîul principal din bazin este Jiul, ale cărui ape au săpat în mijlocul unor munți, din cei mai puternici, o vale fără asemănare. Pe teritoriul hunedorean Jiul are două brațe: Jiul de Est (sau Jiul Transilvan), care izvorăște din munții Paringului, și Jiul de Vest (sau Romînesc), care izvorăște din munții Vilcanului. Jiul de Vest curge de la sud-vest spre nord-est, iar cel de Est, de la nord-est spre sud-vest, apoi spre sud, împreunîndu-se la Bărbătenii de Jos, de unde cele două râuri, unite sub denumirea de Jiu, se îndreaptă spre sud, trecînd prin stîncile falnice ale pasului Surduc, prin Oltenia spre Dunăre.

Bazinul Jiului, cu munții ce-l înconjoară, formează o adevărată cetate. Intrarea, în această cetate a naturii, nu se poate face decît, pe la nord, din artera de comunicație a Mureșului, pe valea îngustă a Streiu-

Vedere din bazinul carbonifer

Jui, pe o mare întindere gîtuită de munții Retezatului și cei ai Sebeșului, continuînd pe pîraul Merișoru-

lui în sus, apoi pe cel al Băniței în jos, prin strîmtoarea Bănița — sau pe la sud prin pasul Surduc.

Jiul, cu malurile sale prăpăstioase, înalte și împădurite, secondat de o șosea și de o cale ferată, tăiată în stîncă puternică a munților, cu numeroase cotituri și viaducte — construită în anii puterii populare — este artera principală și calea cea mai scurtă care face legătura spre sud, spre Tirgu-Jiu.

Drumurile vechi coborau în bazinul superior al Jiului, peste culmile Vilcanului, Parîng sau Șurian. Erau drumuri de culme, iar depresiunea Petroșanilor putea fi un loc de popas în aceste drumuri de munte și de culmi.

Bazinul superior al Jiului ne apare ca o regiune relativ nu de mult timp locuită, mai intens. Așezările permanente se ivesc destul de tîrziu, prin veacul al XVIII și al XIX-lea, în special după descoperirea cărbunelui și deschiderea de mine.

Totuși sînt amintite în documente unele așezări și anterior acestor date, cum este Cîmpu lui Neag sau Petrila, care se cunosc de prin secolul al XV-lea.

Cele mai multe așezări din valea Jiului — Rîu Bărbat, Paroș, Uric, Petros, Hobița etc. — au luat naștere în urma unor imigrări ale țăranilor de pe valea Streiului și din țara Hațegului.

Sub raportul frumuseților naturale, bazinul Jiului cu munții săi, ai Sebeșului, ai Vilcanului și ai Retezatului, cu apele și defileele sale, este o regiune de mare încîntare și mult cercetată, atît de vizitatorii din valea Mureșului, a Hațegului și a Streiului, cît și de cei de pe celălalt versant al munților Carpați.

mai ales de la Tirgu Jiu, cel mai important centru turistic și punct de plecare de la sud.

Ceea ce constituie însă caracterul deosebit al văii Jiului, este fără îndoială cărbunele de piatră. Pămîntul

Miner din valea Jiului

al acestei văi conține zăcăminte uriașe din această bogăție.

Acest prețios element al progresului este adevăratul stăpîn al văii Jiului.

Un pachet de straturi bogate de cărbune se întinde de la izvoarele Jiului de Est și pînă în regiunea Cîmpu lui Neag, în lungime de vreo 50 km, cu o lățime aproximativ de 20 km și o grosime respectabilă.

În regiunea Petrila, Uricani, Cîmpu lui Neag etc, existența cărbunelui poate fi constatată chiar la suprafață, căci el apare uneori deasupra solului.

Bogăția minieră a populat puternic ținutul. S-au construit instalații de exploatare, s-au ridicat orașe, sate puternice, colonii muncitorești, instalații electrice, funiculare, căi ferate, șosele etc., în mijlocul sălbatcilor munți.

În acest cadru de viață nouă nu dispar nici formele vechi de trai. Un însemnat număr, în special populația băstinașă, se ocupă cu agricultura și creșterea vitelor. Prima, agricultura, este socotită ca o bogăție și ocupație secundară, din cauza ținutului muntos.

Pășunile și fînatele, însă, fiind foarte bogate, au asigurat creșterea pe o scară întinsă a animalelor, în primul rînd a oilor.

Caii și vitele cornute ale țăranilor din valea Jiului sînt soiuri de munte, tari și răbdurii. Țăranii umblă mult călare pe caii lor de munte, iar femeile călăresc ca și bărbații. În privința aceasta se aseamănă cu femeile din munții Orăștiei sau cu cele din țara Moșilor.

Dintre pomii roditori, primul loc îl ocupă prunii, cireșii, perii și merii. Se fierbe multă țuică.

Țărană pe drum de munte

Exploatarea cărbunelui în valea Jiului începe prin secolul al XIX-lea, pe la anul 1867.

Puternica industrie carboniferă, cu mii de lucrători, mineri, ingineri și funcționari, cu mulți meseriași și comercianți, veniți din toate colțurile țării, a creat un specific deosebit vieții de aici; specificul centrelor mari de industrie minieră.

Intensificarea exploatării cărbunelui, în trecut, mergea paralel cu aceea a acelor ce trudeau să-l aducă la suprafață. „Diamantul negru” pe care țărânul văii Jiului, transformat în miner, îl scotea din adâncuri printr-o muncă anevoioasă și primejdioasă, aducea după sine nu bunăstarea și fericirea celor ce trudeau să-l aducă la suprafață, ci sărăcia: pecetea unei vieți triste și grele.

Indelungată a fost lupta minerilor din valea Jiului pentru un trai mai bun. Numeroși fii ai clasei muncitoare au suferit și singerat de-a lungul anilor, în greve înăbușite de către orînduirea nedreaptă. Fiecare din acțiunile greviste, ale anilor 1875, 1906, 1920, constituie o pagină scrisă cu sînge în istoria luptelor muncitorești. Inșă cea mai grandioasă, dar și cea mai oprimată, este aceea a anului 1929, cînd în greva de la Lupeni au fost uciși cei mai buni fii ai clasei muncitoare.

Aici, în valea Jiului, au luat ființă primele organizații muncitorești hunedorene: sindicate, celule de partid, organizații ale tineretului comunist; au funcționat case de adunare și tipografii clandestine.

Așa a fost cîndva... dar vremurile au trecut, iar oamenii de pe aceste locuri, stăpîni pe soarta lor, au pus temelii noi de viață. În prezent nimic nu mai poartă amprenta vremurilor nu de mult apuse. Anii puterii populare, metodele înaintate folosite cu pricepere în procesul muncii au imprimat un nou ritm producției; o nouă viață străbate bazinul văii Jiului.

Munca a devenit mai ușoară, avîntul din ce în ce mai mare, viața mai îmbelșugată. Grijă organelor de stat și de partid față de oamenii muncii e o preocupare permanentă. Munca omului, atît de grea altădată, a fost ușurată: mașini și unelte noi au fost puse la îndemînă; locuințe, instituții de asigurări sociale, cartiere și orașe noi au luat ființă; noi exploatări miniere au fost deschise pe întinsul șantier al văii Jiului.

Bazinul Jiului freamătă de cîntul nou al muncii și de bucuria vieții noi. Brigăzi fruntașe de mineri se întrec între ele, luînd timpului înainte. Școlile tehnice din centrele miniere, ca și studenții Institutului de mine, se străduiesc să-și însușească cele mai noi procedee de extracția și valorificarea cărbunelui. Teatrul de Stat din valea Jiului este cercetat seară de seară; fiii minerilor învață la conservatorul popular; cluburi, cinematografe, biblioteci te întîmpină peste tot.

Zeci de mii de muncitori, tehnicieni, ingineri și funcționari, de toate naționalitățile, înfrățiți prin muncă și concepții de viață, au creat un specific vieții de aici: specificul de luptă, de muncă, de construirea și apărarea noii vieți a poporului nostru pe drumul construirii socialismului.

2. PASUL BĂNIȚA ȘI DEALUL BABII

Deva — Pui — Bănița. Excursie de o zi. Distanța de la Deva: Bănița, 79,50 km. Transport, tren și mașină. Gara, în loc.

Pasul Bănița. Pentru a merge din valea Mureșului în bazinul văii Jiului, nu avem altă posibilitate de comunicație decît linia ferată Simeria-Petroșani, sau șoseaua Deva-Simeria-Petroșani.

În valea Streiului, prin care trec aceste căi, trebuie să străbătem o mică curmătură, formată tocmai pe locul unde se împreună munții Retezatului cu munții Sebeșului. Trecerea nu ar fi ușoară, nici cu trenul, nici cu mașina, căci ureușul este mare și lung, dacă calea ferată și șoseaua n-ar fi solid construite și bine întreținute.

Această curmătură, care duce pe pîraul Merișorului în sus, apoi pe cel al Băniței în jos, formează intrarea principală în valea Jiului, numită pasul Bănița. El face cumpăna apelor între Strei și bazinul Jiului.

Călătoria prin pasul Bănița este încîntătoare.

Trenul face pe aici vreo 66 cotituri, trece prin 8 tunele (avînd în ordine lungimea de 98 m, 45,9 m, 23,7 m, 78,5 m, 137,4 m, 143,2 m și 740,2 m etc) și cîteva viaducte frumoase.

Comuna **Bănița** (966 loc.), situată la 772 m alt., este importantă sub raportul turistic din cauza peșterilor și indeosebi prin turnul de pază feudal și peștera Bolii. Dealurile din hotarul comunei, purtînd numele de „Piatra Tătarilor“ și „dealul Curușilor“, ne amintesc timpuri de vechi frămîntări.

Valoarea minieră a subsolului din regiunea Bănița a dat naștere unor întreprinderi pentru exploatarea calcarului metalurgic.

Fabrica de var de la Bănița are o capacitate productivă de 15 t pe zi.

Turnul de pază, numit și cetatea Bolii, era situat pe dealul Bolii. Probabil că e medieval. Pe la 1872, a fost stricat, folosindu-se piatra din el la construcția tunelului și a podului căii ferate. Vederile de pe acest deal sînt foarte frumoase.

Peștera Bolii, numită și cetatea Bolii, situată între Bănița și Petroșani, este una dintre cele mai mari și mai cunoscute peșteri din Ardeal. Numirea se crede că a luat-o de la turnul de veghe, ce a existat pe dealul deasupra peșterii. Gura peșterii, orientată spre

Intrarea în peștera Boliu

sud-est, e de 46 m înaltă. Prin ea curge pârâul Galbana, care la gura peșterii se împreună cu pârâiașul Balta Băniții. În interior peștera se strîmtează de la un timp, urcîndu-ne însă pe o scară ajungem într-un compartiment superior, în care se poate intra prin-o deschizătură pînă în adîncul peșterii.

Pasul dealul Babii. De la Merișor spre sud se deschide, pe un pârâiaș, drumul de căruțe, care, trecînd prin dealu Babii (944 m alt.), coboară pe pârâul Crivărul în localitatea Vulcan. Cîndva, acesta a fost singurul drum spre valea Jiului. Pînă pe la 1867, pînă la construirea căii ferate și a șoselei peste Bănița, pe aici ducea drumul de poștașioane de la Hațeg la Vulcan și către pasul Vilcan, singurul pe atunci pentru trecerea în Oltenia.

3. PETROȘANI

Distanța: de la Deva, 90,50 km. Altitudinea, 610 m. Are 33.045 locuitori. Gara: se află în interiorul orașului.

Hoteleuri, restaurante, cofetării: restaurant „Minerul”, restaurant „Paringu”, restaurant „Carpăți”, hotel și cofetării, toate în strada Gh. Gheorghiu-Dej.

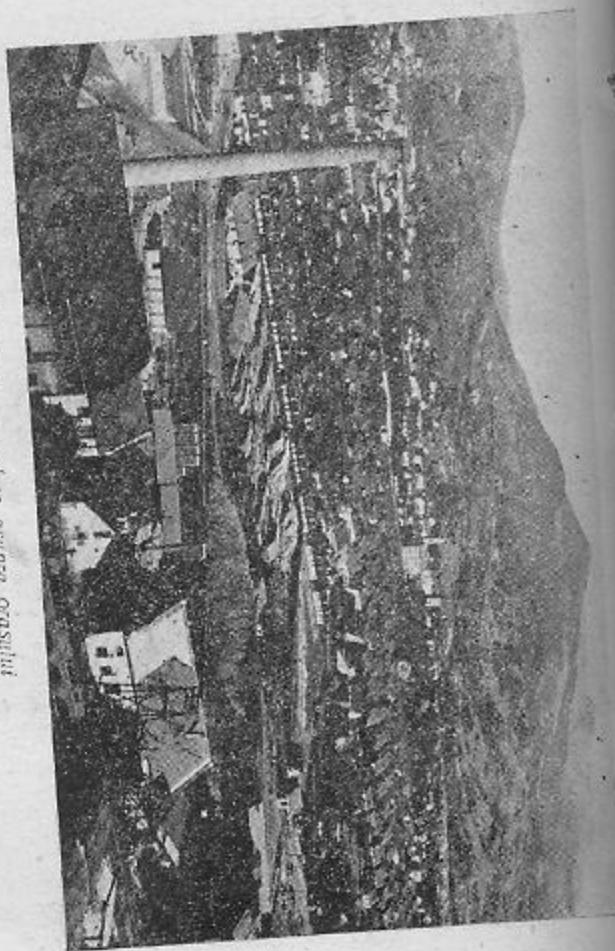
Adrese utile: Sfatul popular raional, Sfatul popular al orașului, Banca R.P.R. și Tribunalul raional în strada Gheorghe Gheorghiu-Dej, Direcția combinatului carbonifer în strada 23 August, Poștă și Telefoane în strada Gh. Gheorghiu-Dej, Institutul de mine în strada Institutului, Teatrul de stat în strada 23 August, Școala medie nr. 1 și Școala medie nr. 2 în str. Gh. Gheorghiu-Dej, Școala de artă populară în str. V. Conta, Biblioteca raională în str. Gh. Gheorghiu-Dej, Spitalul de stat în str. Parhon.

Arēna sportivă: se află în partea de vest a orașului.

Orașul Petroșani este situat pe cursul rîului Jiul de Est sau Transilvan, acolo unde acesta primește apa pârâielor Bănița, Maleia și Dîlja. Inchis jur-împrejur de munți înalți, apare asemenea unei cetăți puternice. Nici una dintre localitățile mai de seamă ale regiunii Hunedoara nu are o poziție atît de plăcută, sub raportul frumuseților și al pitorescului împrejurimilor, ca orașul Petroșani. Munți înalți, păduri seculare, pîraie de munte, instituții care îți amintesc bogăția regiunii, iată cadrul în care apare în fața noastră localitatea.

Orașul este străbătut, de la un capăt la altul, de o stradă principală lungă și largă — șoseaua națională — pe care cad perpendicular o serie de alte străzi, din care unele leagă centrul orașului de grupările de colonii muncitorești.

Petroșani — vedere asupra orașului

Petroșani e localitate de dată mai recentă. A luat ființă în secolul al XVIII-lea. Deși de dată relativ recentă, Petroșanii apare azi, înaintea noastră, ca o așezare în plin progres. Dezvoltarea se datorește importanței economice, determinată de exploatarea zăcămintelor de cărbune din valea Jiului.

Orașul, cu casele mari și frumoase, cu străzi pavate și bine întreținute, foarte animat și mult cercetat, de la prima vedere îți dă impresia unui viu centru economic și muncitoresc. Importanța economică a orașului, ca și a întregii văi a Jiului, e legată în primul rând de exploatarea miniere, de industria carboniferă.

De lângă întreprinderile și instituțiile administrative, legate de exploatarea și prelucrarea cărbunelui, se mai află aici o serie de întreprinderi de industrie locală și altele.

Întreprinderea „8 August Petroșani”, care valorifică resursele locale, are următoarele ramuri industriale: a. extractivă, b. lemn, c. exploatarea forestieră, d. material de construcții, e. ateliere metalurgice, f. industrie alimentară, g. diverse ramuri.

Fabrica de cărămizi presate și nepresate de la Petroșani, înființată în anul 1952, folosește ca materie primă argilă locală.

Ocolul silvic Petroșani execută gospodărirea pădurilor din bazinul Jiului de Est (Transilvan).

I.F.E.T. Petroșani. Îi aparțin exploatarea din bazinul geografic al Jiului de Est; Polatiștea, Roșia Jieț, Aușel, Cimpa, Voievodul, precum și cele din izvoarele Streiului (amonte de Bara Mare).

Produce lemn rotund și semifabricate din lemn.

Petroșani este și un cunoscut centru turistic și punct de plecare în munții Parîngului și cei ai Vilcanului.

Orașul Petroșani este sediu de raion, centrul administrativ al exploatărilor carbonifere; are un tr-

Studentii de la Institutul de mine în laborator

Împrejurările controlului minier Petroșani și Petrița

bunul raional și numeroase școli teoretice și profesionale etc.

Dintre clădirile mai importante amintim: clădirea Combinatul carbonifer „Valea Jiului“, Institutul de mine, Trustul de construcții etc.

Viața culturală a orașului este susținută de cîteva societăți:

A.R.L.U.S. Asociația română pentru stringerea legăturilor cu U.R.S.S., S.R.S.C. Societatea pentru răspindirea științei și culturii, Teatrul de stat „Valea Jiului“, Școala de artă populară, Biblioteca raională, diferite Cluburi muncitorești și altele

Pe pîraul Dilja, se află cătunele Dilja Mare și Dilja Mică, locuite de muncitori țăani mai ales.

Cartierele muncitorești ale Petroșanilor sînt în reconstrucție. În ultimii ani au fost ridicate peste 200 de apartamente în blocuri.

*4. MINELE DE CARBUNI

Bazinul carbonifer valea Jiului, situat în cursul superior al celor două Jiuri, Jiul de Est și Jiul de Vest, și avînd ca cel mai însemnat centru administrativ orașul Petroșani, este cea mai importantă bază carboniferă a țării noastre.

Primele lucrări de exploatare sistematică a cărbunelui se fac prin anii 1850-1870. Primele lucrări de exploatare au fost cu totul rudimentare, dar creșterea interesului capitaliștilor pentru aceste bogății aduce după sine mijloace de producție din ce în ce mai evoluate și, o dată cu aceasta, extinderea exploatarilor.

Primele deschideri de mine au avut loc în localitățile **Vulcan și Petroșani**, apoi în partea de est a bazinului la **Petrila și Lonea**. Exploatarea cărbunelui în depresiunea de vest începe la minele grupului **Aninoasa**, în anul 1890, iar la **Lupeni** la 1892.

Bazele grupului minier **Uricani** se pun în anul 1947.

Primul proprietar al minelor din valea Jiului, care începe și primele exploatare, a fost pînă la anul 1870 „Societatea Brașoveană pentru mine și cuptoare“. De la 1870, ele trec asupra Societății „Salgo Tarjan“ cea mai puternică societate minieră din Ungaria.

În urma actului unirii din 1919, minele din valea Jiului au trecut din proprietatea statului maghiar în aceea a statului român. „Petroșani S.A.R.“, societate formată din capitaliști și moșieri români, maghiari și străini, exploatează sălbatic minele și muncitorimea din valea Jiului pînă la actul naționalizării din 1948, cînd trec în stăpînire a poporului muncitor. De la această dată, datorită modului de organizare socialistă a muncii, a reorganizării unităților pentru extragere și a îmbunătățirii condițiilor materiale și culturale ale muncitorilor minieri, producția de cărbune din valea Jiului este în continuă creștere.

Utilajele miniere, folosite în procesul muncii — perforatoare, ciocane de abataj, haveze, compresoare, pompe, mașini de extracție, mașini de încărcat, scocuri oscilante, benzi de transport, locomotive de mină etc., — sînt dintre cele mai moderne.

Metodele vechi neproductive, folosite în exploatarea zăcămintelor, au fost părăsite și înlocuite cu me-

tode noi, cum este, de pildă, metoda abatajelor frontale, metoda Rindin prin care se înlătură galeria intermediară de pregătire, armarea în abataj cu cadre metalice și așa mai departe.

Depilarea din straturi și extracția la suprafață a cărbunelui se face cu mijloace cu totul moderne. Astfel, pentru exploatarea cărbunelui există în centrele de extracție puțuri moderne de beton, de 3-400 m adâncime, prin care extracția se face cu mașini electrice, acestea servind alături la introducerea personalului și a materialului necesar exploatării cât și la scoaterea producției.

De la puțuri pînă în zăcăminte (groase de la 1-100 m) conduc galerii betonate, înzestrate cu linii ferate, vagonete și locomotive electrice. Prin ele se scurge, spre puțuri, cărbunele, acest prețios animator al vieții economice.

Depilarea cărbunelui se face cu perforatoare și ciocane de abataj pneumatice, haveuze electrice, benzi metalice, benzi de cauciuc, care toate se combină într-un sistem modern de exploatare și transport.

Progrese considerabile s-au făcut și din punct de vedere al salubrității minelor (aerajul, evacuarea apei, consolidarea galeriilor miniere).

Marele inconvenient al trecutului, incendiile subterane care consumau considerabile sume, sănătatea și vieții omenești, sînt pe cale de lichidare.

Aceste ameliorări subterane sînt întregite cu diferite construcții de la suprafață, servind toate același scop, bunăstarea trupească și sufletească a muncitorilor. Băi moderne, săli de lectură, săli de spectacole, arene

Valea Jiului — interior de mină

sportive, locuințe igienice pentru muncitori, spitale, dispensare etc., au fost înfăptuite în anii puterii populare.

Producția brută este supusă la diferite operații de innobilare în uzine, de prepararea mecanică, una la Petrița și alta la Lupeni. Ambele spălătorii sînt construite după principiul „Rheo” și altele, și, alături ca debit,

cît și ca înzestrare mecanică, sînt la un nivel tehnic înaintat.

Scopul spălătorilor este acela de a emancipa atît produsul, cît și pe producători, de inconvenientele sistemului rudimentar de curățire, ce se aplica în valea Jiului în trecut.

Produsul spălat este un produs standard, care satisface cu desăvîrșire cerințele stipulate de cumpărători.

Stațiunea de carbonizare din Petrila are două cup-toare sistem „Abderhalden“. Cărbunile, supus în aceste cup-toare la temperatură de 450-500 gr. C., pierde o cantitate dorită din conținutul de volatile, transformîndu-se în așa zis **semicocs**, care este un combustibil valoros, atît în uz industrial, cît și în cel, casnic.

Pentru a da acestui semicocs o formă comercială, el este supus producerii de aglomerare, obținîndu-se **brichete**, de formă ovoidă, cubică sau prismatică, după cerință.

În stațiunea de aglomerare se produc și brichete de cărbuni cruzi, spălați, tot în formele de mai sus.

Anexată instalației de carbonizare, funcționează **instalația de recuperare**, în care se prelucrează gudronele rezultate din carbonizare.

Produsele instalației de recuperare sînt „esențe, uleiuri medii și smoală“; uleiurile medii pot fi utilizate la impregnarea lemnului, la fabricarea explozivelor, în spălătorii etc. Smoala servește în stare topită ca liant (material de legătură), în instalația de aglomerare.

Inzestrarea minelor cu mecanisme moderne — repararea acestora (pompe, ventilatoare, benzi de trans-

port, vagonete, concasoare, compresoare, mașini de extracție etc.), se face în bună parte la „Uzina de reparație a utilajului minier“ din Petroșani (U.R.U.M.P.). Aici găsim instalate cele mai moderne mașini unelte, strunguri-revolvere, mașini de rabotat etc., precum și cubilouri și cup-toare electrice, pentru producerea diferitelor materiale (alamă, fontă de fier, oțel), instalație de galvanizare, prese hidraulice, mașini de sudat electric, atelier electric (înzestrat cu mașini de bobinare) etc. Totul este așezat în săli spațioase și luminoase.

Curentul electric, necesar exploatării minelor și iluminatului public, e produs în Uzina electrică din Vulcan, Petroșani și Lupeni și, în ultimul timp, la Paroșeni.

5. PE JIUL DE EST

Deva — Petroșani — Petrila — Cîmpa. Excursie de o zi. Distanța de la Deva: Petroșani, 90,50 km; Petrila, 95 km; Cîmpa, 96,50 km. Gara: Petroșani.

Șosea carosabilă pînă dincolo de Cîmpa, pînă la cota 821, în pîrăul Voievodului.

Din partea de NE a orașului Petroșani, urmînd Jiul de Est, șoseaua națională ne conduce pînă la Petrila. O cale ferată îngustă, de asemenea, urmează această rută.

Orașul Petrila (19.956 loc.), mare centru de exploatare carboniferă, este situat la 675 m alt. pe locul unde apa Jiului și pîrăul Taia se varsă în Jiul de Est. Orașul Petrila, așezat în o mică luncă a Jiului de Est, este ultima localitate pe acest rîu.

Valea Jiului — construcții noi muncitorești

Viriță între munți, are un pitoresc deosebit. Așezarea e mai veche decât exploatarea cărbunelui. Orașul Petrila statistic-administrativ e format din mai multe așezări miniere, ca : Lonea, Cîmpa, Jieșu, Dobrești și câteva cătune.

O viață nouă, înfloritoare, a creat regimul nostru de democrație și acestui colț important al bazinului

carbonifer. La Petrila, oraș nou al văii Jiului, s-au construit în ultimii ani, 400 de apartamente, iar la Lonea, din 1952 și pînă în prezent, au fost ridicate peste 500 de apartamente în blocuri, care oferă tot confortul locatarilor-muncitori.

Exploatarea carboniferă Petrila exploatează zăcămintul carbonifer de la est de Petroșani și sud de Jiul de Est. Această întreprindere are un puț pentru activitatea de producție și patru puțuri auxiliare de transport și aeraj, în lungime totală de peste 20 de kilometri.

Întreprinderea pentru prepararea cărbunelui Petrila, înființată și pusă în exploatare în anul 1931, are ca obiect prepararea (scoaterea, spălarea, liotarea, uscarea) cărbunilor bruți, precum și brichetarea și semicarbonizarea cărbunelui.

Activitatea de bază a întreprinderii se împarte în două sectoare : sectorul de preparare și sectorul de prelucrare.

Cărbunele este adus de la Petrila, Lonea și Aninoasa.

Cheile și peștera de la Piatra Roșie. Înainte de a ajunge la Petrila, la nord de Petroșani, putem urca, pe poteci, alături cu pirăul Roșiei, pentru a străbate sălbatica cheie aflată la poalele vârfului Piatra Roșie (1196 m), format din stînci de culoare roșie.

În acest munte se află și o peșteră. Ascensiunea numai pentru turiștii antrenați.

În apropiere se află **Piatra Leșului** (1289 m), de pe care avem vederi minunate.

Itinerar turistic: Petroșani — Piatra Roșie (1196) m — dealul Eoului (1286 m) — Poiana Dăteci (1462 m) — dealul Dobrei (1847 m) — Șurian (2061 m).

Valea Taia și a Aușelului. De la Petrila (spre nord), se desface, din ultimile ramificații ale munților Sebeșului, o mică vilcea numită Taia, care formează Cheia Taia, cu pereți din slinci calcaroase de forme bizare. Alături cu această vilcea conduce o potecă spre munții Sebeșului.

Itinerar turistic: Petrila — pârăul Tău — Taia — valea Aușelului — dealul Bradului — Șurianu (2061 m).

Petrila — Răscoala — Platul Frunților — Clobucet (1907 m) — vârful Aușelului (2013 m) — vârful lui Petru (2133 m).

Petrila — Cîmpa — Cîrc — dealul Voievodului (1360 m).

Salanele (1733 m) — Smida Mare (1775 m) — vârful lui Petru.

Prin valea Taia și a Aușelului, putem trece munții, pentru a coborî în valea Sebeșului (Sebeș-Alba), sau în a Cibinului (Sibiu).

Masivul Paringul poate fi cercetat și din Petrila pe Jieț în sus.

Șoseaua duce pe Jiul de Est pînă la cota 821, de aici în continuare, peste dealul Voievodului (1360 m), spre vârful Tărlărau, unde face legătură cu splendidul drum alpin dintre Novaci (Gorj) și Sebeș-Alba.

Drumul, numit de localnici „Drumul regelui”, străbate în curmeziș un masiv întins. Are 120 km lungime, calculat de la primele sate de pe un versant pînă în cele de pe celălalt versant (de la Novaci la Șugag). El atinge înălțimea de 2123 m pe

Paringu — drumul de munte Novaci-Șugag

coasta Păpușii din Paring, ceea ce cu greu întîlnim în altă parte.

În valea Jiului de Est a fost înființată, la confluența Jiului cu pârăul Lolaia, o păstrăvărie, în vederea populării apelor de munte din bazinul văii Jiului.

6. PE JIUL DE VEST

Petroșani — Livezeni — Bărbăteni-Iscroni — Jiu Coroești — Vulcan — Jiu Paroșeni — Lupeni — Bărbătenii de Sus — Uricani — Cîmpu lui Neag. Excursie de 1-2 zile.

Distanța de la Deva: Livezeni, 95 km; Bărbăteni-Iscroni, 99 km; Jiu Coroești, 101,50 km; Vulcan, 104 km; Jiu Paroșeni, 107 km; Lupeni, 109 km; Bărbătenii de Sus, 110 km; Uricani,

128,50 km; Cîmpu lui Neag, 138 km. **Gară**, pentru toate în loç; afară de Uricani, Bărbătenii de Sus și Cîmpu lui Neag, care au gară la Lupeni.

Acest itinerar îl putem face pînă la Lupeni pe șosea sau c. trenul. De la Lupeni, în continuare, numai pe șosea.

Pornind din Petroșani, spre sud, trecem prin comuna **Livezeni** (1218 loc., inclusiv populația satului Surduc). Altitudinea 563 m. Are mari întreprinderi forestiere. **Aninoasa** (4924 loc.) a ținut de această comună.

Exploatarea carboniferă de la Aninoasa și-a început activitatea în 1880, fiind amplificată apoi mereu. Exploatează zăcămintele de cărbuni, care se prelucresc la Petrița.

Sursa de aprovizionare cu energie electrică: Uzina electrică Vulcan.

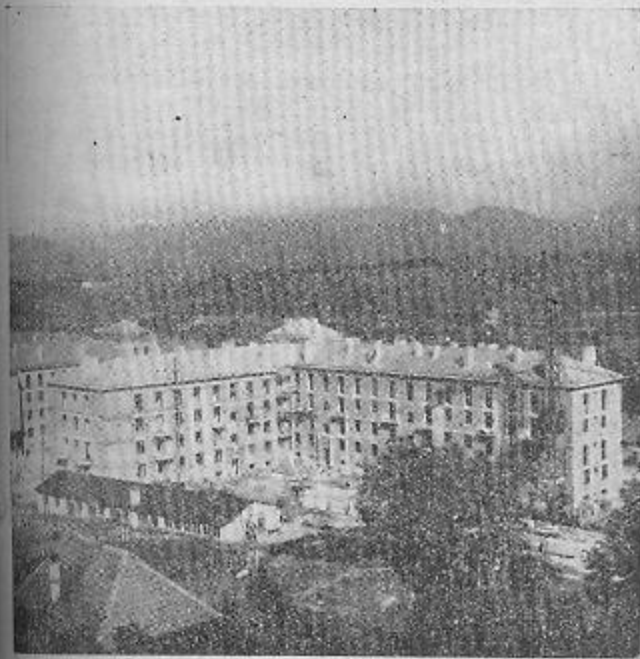
De la Aninoasa se deschide spre apus valea Jiului de Vest, alături de apa căruia conduce o șosea și calea ferată. Jiul de Vest, cu apă mai abundentă decât Jiul de Est, formează o vale lungă, bogată și plină de vegetație. Dovada acestei bogății sînt așezările omenești foarte dese. Valea se întinde între munții Retezatului și ai Vilcanului, pe care îi desparte aproape în lungul lor.

Prima localitate pe Jiul de Vest este **Bărbătenii de Jos** (1906 loc.), veche așezare formată, se zice, din coloniști plecați din Rîu Bărbat.

Urmează apoi **Jiu Coroești** (populația inclusă în Vulcan), întemeiat de oamenii plecați din Coroești Hațegului.

Orașul Vulcan (14.859 loc.) este un important centru carbonifer. Vechea așezare s-a format din două

cătune mici de munte, Crivadia și Văidei, prin ciobari veniți aici probabil din satele cu același nume de peste Retezat. Lîngă aceste cătune s-a format o mică colonie de muncitori și funcționari (necesari pazii și controlului pasului Vilcan, care era pe atunci și singura vamă spre Oltenia), numită Vulcan. Pînă la construirea căii ferate Simeria-Petroșani, centrul administrativ și economic al văii Jiului era Vulcan.

Valea Jiului — realizată nou

„Mina de la Vulcan, părăsită și inundată altădată de capitaliști și care astăzi dă tot mai mult cărbune, trezește la o viață nouă așezarea muncitorească cu același nume..... Cele 11 blocuri înalte, moderne, cuprinzând 400 apartamente, vorbesc despre realizările care s-au obținut aici în domeniul construcțiilor. Ulița îngustă, care era altădată strada principală a Vilcanului, a fost înlocuită de o arteră largă, străjuită de clădiri înalte și frumoase..... Locuințele vor fi formate în cea mai mare parte din apartamente cuprinse în blocuri cu subsol, parter și trei etaje, având un caracter tipic orașenesc, corespunzător unui nivel de viață ridicat. În ceea ce privește instalațiile industriale, acestora li s-a stabilit amplasamente în zone speciale, care sînt izolate și înconjurate de mari spații verzi de protecție sanitară. Clădirile de interes public formează centrul de compoziție al noului oraș, spre care converg străzile principale...”

„Uzina electrică Vulcan”, înființată în anul 1909, a fost mult amplificată în ultimul timp. Beneficiarii principali ai acestei uzine sînt cele mai multe întreprinderi carbonifere din valea Jiului.

Din Vulcan spre sud, duce vechiul drum prin trecătoarea Vilcan, care coboară prin cătunul Buliga și Vama Veche, la Tîrgu Jiu.

Multe amintiri istorice se leagă de pasul Vilcan. Căleat de tătari și turci, s-au dat multe lupte aici. Mihai Viteazul prin acest pas a trecut cu oștile sale, în amintirea cărui fapt s-a ridicat un monument.

Lupeni — lecție de istorie asupra trecutului de luptă a minierilor din valea Jiului

Urmează apoi comuna Jiu-Paroșeni, întemeiată de cei veniți din Paroș și Mățești, de unde a rămas și numirea celor două cătune Paroșeni și Mățeșteni (inclusiv la Vulcan).

Termocentrala de la Paroșeni, grandioasă realizare a regimului nostru democrat-popular, transformă cărbunele scos din adîncuri în energie și lumină.

Specificul uzinei de la Paroșeni: valorifică pe loc mixtele, sortul inferior al preparației Lupeni.

Termocentrala de la Paroșeni este cea mai mare din țară. Are o capacitate de 150.000 kw.

Lupeni (21.184 loc. inclusiv Bărbătenii de Sus). Este un important oraș minier, vechi centru de luptă al muncitorimii din valea Jiului împotriva exploataării

capitaliste, luptă care a culminat cu acțiunile din august 1929.

Sub regimul democraț-popular, orașul Lupeni, ca toate celelalte centre carbonifere din valea Jiului, înaintează cu pași repezi spre o viață nouă și reînnoire. Numai în ultimii ani s-au ridicat la Lupeni peste 400 de apartamente muncitorești în blocuri, care oferă locatarilor condiții de trai, cum nu au avut nicicând muncitorii din țara noastră.

Straturile de cărbuni de la exploatarea Lupeni, de calitate bună, conțin mult gaz metan.

„Exploatarea carboniferă Lupeni” are ca obiect extragerea cărbunelui cocsificabil. Primele lucrări miniere au început în anul 1881.

„Întreprinderea pentru prepararea cărbunelui-Lupeni” are ca obiect prepararea (sortarea, spălarea, fiolarea și uscarea) cărbunelui brun brut. Unitatea se împarte în mai multe sectoare: sectorul de prelucrare, de transport și sectorul de întreținere.

Materia primă folosită: cărbuni bruți, primiți de la minele Lupeni și Uricani și o parte a producției minei Vulcan.

Ocolul silvic Lupeni execută gospodărirea pădurilor din bazinul Jiului.

Întreprinderea forestieră de exploatare și transport, I.F.E.T., care a luat ființă în 1950, execută recoltarea masei lemnoase, scoaterea din parchet, transporturile din depozitele C.F.R. și livrarea lemnului la beneficiari. Guri de exploatare la Straja, Tusu, valea Miileasa, Arcanu, Arsa, Rostoveanu, Buta și Bilugu.

Lupeni — club muncitoresc

Întreprinderea are trei sectoare de producție: sectorul Uricani-Straja, sectorul Arcanu și sectorul Cîmpu lui Neag.

Interesant de vizitat: funicularul de scos bușteni de la Rostoveanu și cel de mangal de la Arcanu și centrul de mangalizare Buta.

Întreprinderea „Filatura Lupeni” produce fibre de celofibră; aduce materia primă de la Zărnești. E cea mai mare fabrică de celofibră din țară. Aprovizionează cu produsele ei aproape o sută de întreprinderi din țară.

La Lupeni avem o mare moară sistematică și una dintre cele mai moderne fabrici de pâine din țară.

În hotarul Lupenilor, s-au aflat urme romane, iar în peștera din dealul Straja, ceramică din orînduirea comunei primitive.

Uricani (4588 loc.). Pe Jiul de Vest, la poalele munților Retezat, într-un cadru cu totul pitoresc, se află situată localitatea Uricani, important centru eco-

Uricani — oraș nou al minerilor

nomie și însemnat punct de plecare spre Retezatul. S-a format, odinioară, prin colonizarea locuitorilor din localitatea Hobița.

La Uricani se înalță azi, cu pași repezi, un viitor înfloritor oraș al bazinului Jiului. În perioada primului plan cincinal s-au construit la Uricani 688 de

apartamente muncitorești confortabile, în care își găsesc odihna și liniștea mij de familie. Un alt număr important al muncitorilor locuiesc în căminele pentru nefamiliști.

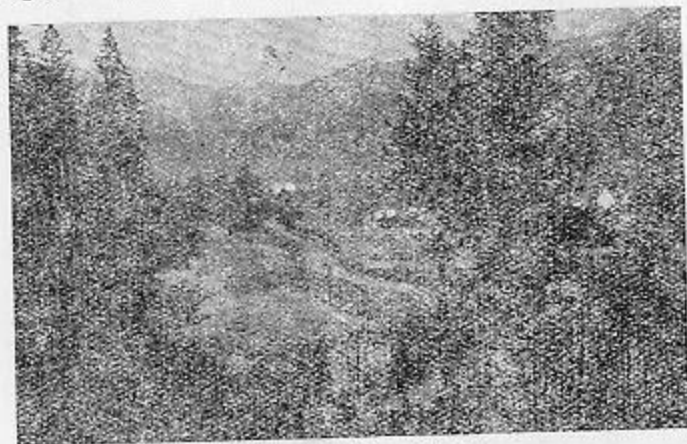
„Exploatarea carboniferă Uricani“, înființată și pusă în funcțiune în anii puterii populare, are ca obiect exploatarea cărbunelui cocsificabil.

În anul 1947, s-a construit linia ferată Lupeni-Uricani și au început lucrările de exploatarea zăcămintelor. Începînd din anul 1948, au început lucrările de deschiderea zăcămintului, sub administrația minei Lupeni, ca un sector al acesteia. În anul 1951, unitatea a devenit întreprindere independentă. Azi face parte din „Combinatul cărbunelui“.

Uricani — țărani la joc

Cîmpu lui Neag (763 loc.) a fost înființat în secolul al XV-lea prin emigranții din Țara Românească, fugiți din cauza turcilor.

Cîmpu lui Neag — vedere

În apropierea localității se găsesc exploatarea forestiere de la Bilug, Arsa, Arcănu, Rostoveanu, Buta, ale I.F.E.T.-ului Lupeni.

7. MUNȚII PARÎNG

Excursie de 2-3 zile. Aprovizionare, haine de munte, călăuză.

Pentru excursia în munții Parîngu ne putem folosi și de linia industrială forestieră care duce de la Petroșani, pe cursul râului Jiul de Est, pînă aproape de originea văii Voievodului.

Casa de adăpost. Casa de adăpost „Parîngu”, situată sub vîrfurile Parîngu la altitudinea de 1680 m. Se pleacă din Pe-

troșani. Puncte de interes turistic: vîrfurile Parîng, Cîrja și Mîndra.

Casa de adăpost Voievodu, situată în munții Parîngului la cota 950 m. Adăpostește cca 100 de persoane. Se pleacă din Petroșani. Puncte de interes turistic: vîrfurile lui Petru, vîrfurile Smida, vîrfurile Salanelor, lacul Cilcescu.

Casa forestieră la cotul Jiețului, situată pe cursul superior al Jiețului. Adăpostește 15 persoane. Puncte de interes turistic: lacul Cilcescu, coasta lui Rusu, Mîndra, lacul Roșia.

Itinerarii principale în munții Parîng: vîrfurile Parîngu (2075 m), Cîrja (2406 m), vîrfurile Mîndra (2529), coasta lui Rusu (2306 m), vîrfurile Capra (1929 m), Gropul (1475 m) etc.

— Petroșani — Slătînioara — Chicioara — casa de adăpost de la Parîng — vîrfurile Parîngu (cca 5 ore).

— Petroșani — dealul Măleii — Movilișu — Slîma — Parîng.

— Petroșani — dealul Măleii — Movilișu — valea Jiețului — valea Mijeii — Parîng.

— Cabana Parîngu — Cîrja — vîrfurile Mîndrei (cca 5 ore).

— Petroșani — dealul Măleii — Movilișu — valea Jiețului — Bărăieii — Cîrja — vîrfurile Mîndrei.

— Bărăcii — Ciobanu — coasta lui Rusu.

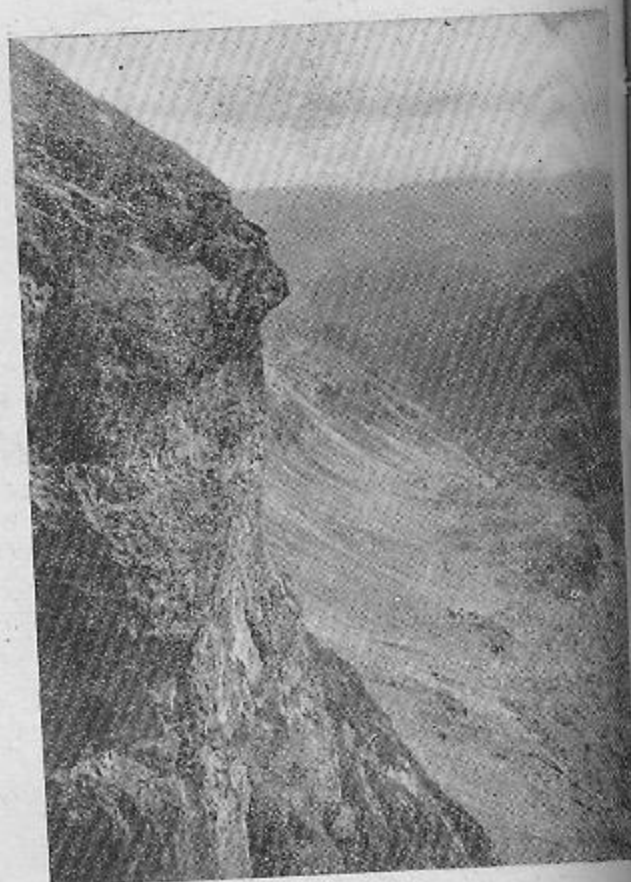
— Petroșani — dealul Măleii — Capra.

— Petroșani — Sălătruc — Măgura — vîrfurile Izvorul — pîrăul Polatiste — Gropul.

— Petroșani — Livezeni — pasul Surduc — Petriceaia — Gropul; de la Gropul se poate continua la vîrfurile Mîndrei prin Prisloapele.

Teren de schi: Petroșani — Livezeni — la cabana Parîngu — Cîrja — Mîndra. Întoarcerea și peste dealul Gemănării la Livezeni.

După masivul Retezațului, cei mai importanți

Parîngu — căldarea Mindra

munți ai regiunii, sub raportul frumuseților naturale, și cei mai cercetați, sînt cei ai **Parîngului**, situați între Jiu și Lotru.

În regiunea Hunedoara se află partea cea mai interesantă din Parîng — creasta **Parîng** (2.075 m), — **Cirja** (2.406 m), — **Mindra** (2.529 m), al cărui abrupt spre nord-est, **Zănoaga Slăveului** (2.375 m), cu circurile amfiteatrale, căldările de ghețari și hormurile amenințătoare, oferă puncte de vedere care sînt neîntrecute în Carpați.

Masivul Parîng prezintă minunate priveliști asupra văilor înalte, cu fundul neted și circuri glaciare tipice, apoi asupra morenelor și lacurilor alpine. Unele din lacurile alpine ale masivului se află la înălțimi ce depășesc 2.000 m: **Iezeru**, **Cilcescu**, **Iezerul Pietros** și **Jețul** la 2.002 metri altitudine, care își oglindește apele în fundul unui circ imens, cu diametrul de aproape 3 km, sub uriași pereți stîlcoși adînc crestați.

O parte din masivul Parîngului — **lacul Cilcescu și împrejurimile lui** — a fost pus sub scutul legii ocrotirii naturii, pentru păstrarea florii rare și a mărarilor glaciare.

În apropierea înălțimii vârfului lui **Petru** (2.133 m), se află **lacul Șurian** (1.700 m), socotit ca făcînd parte din Parîng (deși el ține mai mult de munții Sebeșului, despărțiți de Parîng prin valea Jiului de Est).

Vegetația muntelui constă din fag pînă la 1.500 m, de acolo în sus brad, pînă la cea. 1.700 m, apoi brad pitic. În regiunea alpină caracteristica locului o formează **Silene Lerchenfeldiana Baumg** (milițea).

Bogatele păduri ale Parîngului adăpostesc multe

specii faunistice, între care și ursul, regele munților noștri; iar poienile dintre păduri și pășunile alpine sînt populate vara de numeroase turme de oi.

În partea nord-estică a masivului, găsim Muntele Cimpii (1556 m), vîrfurile Capra (1929 m), Poiana Muierii (1.757 m), locul vestitelor „nedei”, unde odărnice pe vară ciobanii și băcițele se adună la joc și petrecere.

De la Mîndra spre nord-est se află vîrfurile Grădinarului (2.360 m), Coasta lui Rusu (2.306 m) și altele.

Puncte de plecare în munții Parîngului sînt Petroșani și Petrila. O șosea duce din Petroșani—Maleia, pe Jiel, prin sub poalele Parîngului.

Itinerariul din Petroșani:

La vîrfurile Parîngului: 1. Petroșani — Slătînioara — Ciocîrca — casa de adăpost a Parîngului (1.680 m), în 1½ ore; de aici la vîrfurile Parîngu 1—1½ ore; 2. Petroșani — dealul Măleii — Movilișu — Slîma — Parîngu; 3. Petroșani — Maleia — Movilișu — valea Jietului — valea Mîjei — Parîngu.

La vîrfurile Mîndrei: 1. Cabana Parîngu — Cîrja — vîrfurile Mîndrei 5 ore; 2. Petroșani — dealul Maleia — Movilișu — valea Jietului — Bărăci (1278 m) — Mîndra. De la punctul Bărăci se poate urca peste Ciobanu la coasta lui Rusu.

8. MUNȚII VILCAN

Excursie de 1-2 zile. Excursii ușoare și frumoase.

Case de adăpost: 1. Casa Vulean situată la pasul Vilcan la 1.419 m altitudine. Se pleacă din Vulcan. Puncte de interes turistic: pasul Vilcan, vîrfurile Cîndetu, Straja etc.

Valea Jiului — pasul Sarduș

2. Casa Minerul (Straja) — Lupeni, situată în munții Vilcan la cota 1440 m. Se pleacă din Lupeni. Puncte de interes turistic: Zănoaga, virfurile Straja, Mutu, Cioaca etc.

Punctele de plecare pentru excursii în munții Vilcanului: Lupeni, Hobița, Bărbătenii de Jos, Vulcan.

Itinerarii: Lupeni — vârful Straja (1870 m) — pasul Vilcan (1621 m).

— Hobița — Uricani — vârful Șiglău Mare (1684 m).

— Bărbătenii de Jos — Cîndelu — Murgile — vârful Drăgoiaș — pasul Vilcan — vârful Straja.

Terenuri de schi bune pe înălțimi: Cîndelu (1550 m), Drăgoiaș (1692 m), Straja (1870), Cornu Zănoaga (1794 m).

Din pasul Lainici, spre vest, se întind munții Vilcanului pînă la izvoarele Jiului de Vest, pe unde se împreună cu masivul Retezatului și cu munții Cernel. Culmile Vilcanului străjuiesc hotarul regiunii înspre Gorj. Deși nu ating înălțimile din Retezat sau Păring, totuși sînt atrăgători pentru excursii.

Virfurile mai însemnate sînt: **Cîndelu** (1550 m), **virful Pasul Vilcan** (1621 m), **Straja** (1870 m), **virful Negrului** (1725 m) și **Cornu Zănoaga** (1794 m).

9. DEFILEUL JIULUI

E una din excursiile cele mai minunate ce le putem face. Excursie de scurtă durată.

Ambele Jiuri se unesc la Bărbăteni-Iscroni formînd un rîu puternic, ce se rostogolește cu furie printre stîncile grozave. Căderea Jiului este destul de mare, căci la unirea Jiurilor altitudinea este de 500 m, iar la hotarul regiunii (podul pirăului Polaiștean) este de 513 m alt.

Drumul croit de apă prin acești munți formează defileul Jiului, cunoscut sub numele de pasul Surduc. Destul de lung și strîmt, cum mai mult nu se poate, acesta este cel mai frumos și impunător defileu în Carpați. Farmecul lui nu-l poate înțelege decît cei care l-au văzut.

Șoseaua națională și linia ferată străbate acest defileu, făcînd legătura între Petroșani și Tirgu Jiu.

M-tii Vilcan (Mutu) — peisaj de iarnă

IX. Țara Hațegului -

1. Generalități. — 2. Hațeg. — 3. Silvaș și mănăstirea Prislop. — 4. Pe valea Fărcădinului. — 5. Valea Hațegului spre Sarmizegetusa. — 6. Sarmizegetusa. — 7. Porțile de Fier ale Transilvaniei. — 8. Pe valea Rîului Mare.

I. GENERALITAȚI

Ținutul „Țării Hațegului” este un mare bazin terestru de o admirabilă unitate geografică, situat în partea de sud a Transilvaniei și în colțul de sud-vest al regiunii Hunedoara, înconjurat de jur-impresur de brîul unor înalți munți împăduriți. La sud, de la Strei și pînă la Porțile de Fier ale Transilvaniei, se întind, ca un paravan uriaș, munții Retezatului, la apus și nord, munții Poiana Rusca, iar spre răsărit munții Sebeșului.

Această puternică incintă naturală închide o întinsă suprafață de teren roditor, cu lanuri de grîu și secară, cu terenuri cultivate cu porumb, cu livezi de pomi fructiferi și cu o serie de vechi sate românești.

Intrarea în țara Hațegului se poate face din trei părți: din valea Mureșului și a Streiului inferior, prin promontoriul nordic de la Subcetate; din valea Jiului, prin pasul sud-estic al Merișorului, sau, de la sud, din Banat, pe valea Bistrei, prin Porțile de Fier ale Transilvaniei.

Cimpia Hațegului e brăzdată de mai multe riuri și pîraie: Rîul Mare, pîraul Fărcădinului, o parte a

cursului Streiului, care la Orlea adună apele tuturor celorlalte râuri mai mici, ducându-le, spre nord, în Mureș.

Încă din cele mai vechi timpuri, condițiile geologice favorabile au determinat o intensă și permanentă așezare a oamenilor pe aceste meleaguri.

Satele țării Hațegului sînt așezate, cele mai multe, la poalele munților, de-a lungul Rîului Mare și a șoselei **Simeria-Hațeg-Caransebeș**, care trece prin mijlocul acestei regiuni. Locuitorii se ocupă cu economia cîmpului, cu agricultura; la poalele munților, cu creșterea vitelor, cu leninăritul și lucrul la pădure. Pomicultura este dezvoltată peste tot. Hațegul, situat în mijlocul văii, a fost întotdeauna un important centru de meseriași și de bresle meșteșugărești.

Țara Hațegului se prezintă ca un ținut important sub raportul prosperității economice și deosebit de interesant în ce privește frumusețile sale naturale. Dar, parcă toate acestea nu pot fi amintite fără a lua în seamă însemnătatea sa istorică și a monumentelor culturii materiale, ce ne întîmpină la tot pasul.

Ca loc de desfășurare a luptelor de cucerire a Daciei de către romani și ca centrul stăpînirii acestora, pămîntul țării Hațegului a păstrat, în adîncurile sale, vestigiile bogate ale acestor vremuri îndepărtate. La marginea de sud, dinspre Banat, a țării Hațegului, la Porțile de Fier ale Transilvaniei, situează în vătașii istoricului **Tapae**, loc de dirză împotrivire a dăcilor în fața oștilor cuceritoare romane, iar, la numai cîteva kilometri mai spre nord, se află **Ulpia Traiana**

Sarmizegetusa, capitala Daciei romane. Tot aici, la Zăicani Porților de Fier, zdrobește la anul 1442 armata de 15 mii de oameni, condusă de eroul hunedorean Ioan de Hunedoara, armata de 80 de mii de turci năvălitori, condusă de beglerbegul Seadedin.

Țara Hațegului, „Terra Harsoc“, e amintită, încă din veacul al XIII-lea, ca loc al cneșilor și voievozilor, rămînînd mult timp ca un ținut cu o situație politică administrativă și judecătorească aparte.

În evul mediu, legătura văii Hațegului cu principatele romine a fost vie și neîntreruptă. Așa se explică cum s-a putut înființa, prin darul lui Mircea cel Bătrîn, de călugărul Nicodim, mănăstirea Prislopului, unde își doarme somnul de veci Zamfira, fiica lui Moise Vodă al Țării Romînești. Tot acestei împrejurări se datorește ridicarea și înzestrarea de către voievozi romini, cu toate cele necesare, a atîtor biserici și mănăstiri, dintre care unele, ca cea de la Strei și Densus, sînt cele mai vechi din regiune și chiar din Ardeal. Ba ce e mai mult, e foarte probabil ca reședința voievozilor Litovoi și Bărbaț, a Basarabilor întemeietori ai Țării Romînești, să fi fost aici la Hațeg, căci ei stăpîneau atît ținutul de dincolo cit și pe cel de dincoace de Carpați.

Deosebit de caracteristic este acest colț de țară și sub raportul etnografic, folcloristic și, în general, al tuturor manifestărilor populare.

În ce privește portul țaranilor din valea Hațegului e variat și pitoresc. Aproape nu este localitate al cărei port, analizat mai în amănunte, să nu prezinte

unele diferențe de detaliu față de cel al localităților vecine.

✕ Ion Pop Rețeganu, în lucrarea sa **Din țara Hațegului**, are următoarele cuvinte despre acest ținut: „...In desele mele călătorii întreprinse în lungul și latul scumpului nostru Ardeal, am căutat în cîteva rînduri și acea parte a lui, care se numește țara Hațegului. Frumos e Ardealul fără măsură, dar în el mai frumos este tocmai acest colț, care din vechi și pînă astăzi se cheamă așa: țara Hațegului... că, deși e mică țara Hațegului, ea întrunește în sine tot ce Ardealul are mai bun și mai frumos: țara Hațegului se poate numi cu drept cuvînt un Ardeal în miniatură. Și de ar fi să am putere, bucuros ași mai călca o dată acest adevărat rai pămîntesc, care zace la colțul Ardealului de apus și de miazăzi”.

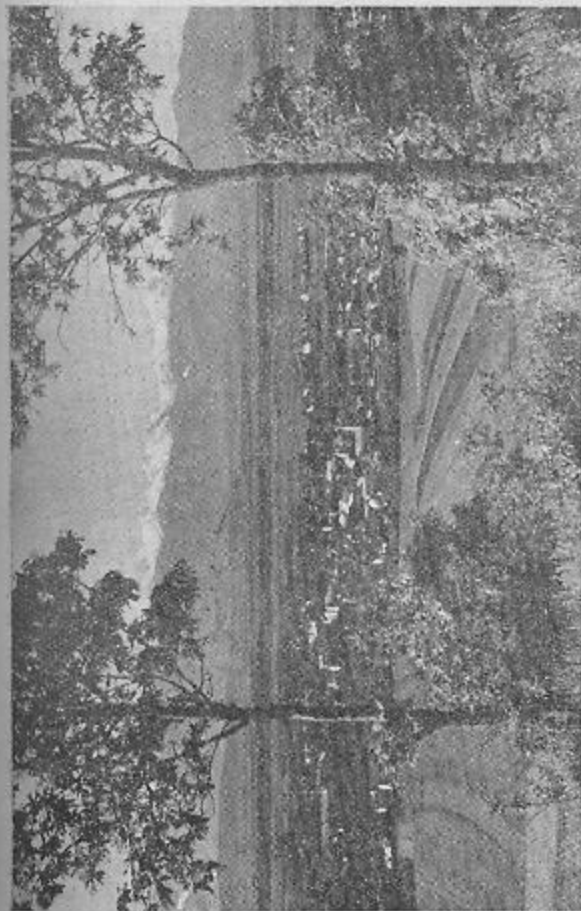
✕ 2. HAȚEG

În colțul de nord-est al ținutului se află orașul Hațeg. Distanța de la Deva: 42,50 km; de la Simeria, 34 km; de la Caransebeș, 73 km. Altitudinea 350 m. Are 3855 loc. inclusiv populația localității Valea Ungurului.

Gara. Gară pe linia Simeria-Subcetate-Caransebeș. Se află la marginea de est a orașului.

Hoteluri, restaurante, cofetării: Hotel în piața Stalin. Restaurant în piața Eroilor. Cofetărie în piața Stalin.

Adrese utile: Sfatul popular al raionului Hațeg în piața Stalin. Sfatul popular oraș, în strada Ilie Pintilie. Banca de Stat R.P.R. în strada 8 Mai, Tribunalul raional în piața Stalin, Poșta și Telefoane în strada Ilie Pintilie, Fabrica de marmeladă în strada Filimon Sirbu, Spitalul unificat în strada Tudor Vladimirescu, Școala medie mixtă în strada M

Hațeg — în fund masivul Retezat

Vinatori, Biblioteca raională în strada Ilie Pintilie, Cămin cultural orășănesc în piața Eroilor.

Cinematografe: Cinematograf „Popular” în piața Stalin.

Trecutul orășelului, care pînă în secolul al XIV-lea, a fost legat de Țara Românească, poate fi urmărit pînă în secolul al XII-lea. După apunerea Ulpiei Traiana desigur că acesta a fost punctul principal al ținutului, care, așezat în centrul țării Hațegului, a menținut legătura și cu sudul.

Numele localității se pierde cu multe secole în urmă. În cele mai vechi documente, ce ne-au rămas, e numit Hacsag, Hocsok, iar la 1404 apare sub numirea de astăzi, Hațeg, de unde a luat, apoi, întregul ținut numele de „Țara Hațegului”. Localitatea, capitală a districtului și castru, a fost organizată pe baza unui sistem militar. Districtul era împărțit în mai multe cnezate cu câte un cneaz, care avea calitatea dublă de administrator și șef militar.

În Hațeg își avea sediul castelanul, șeful suprem, care ajutat de 12 jurați ai provinciei, cu cnejii și nobilii, constituiau instanța de judecată (cu puteri asupra întregului district), pentru rezolvarea litigiilor dintre nobili și restul populației.

La 1669 Hațegul este investit cu magistratură autonomă, supusă numai guvernului, cu dreptul de a trimite doi deputați în dietă.

În timpul incursiunilor turcești, fiind așezat la poarta drumului din Banat spre nord, a suferit mult. Cea mai groaznică năvălire a fost cea de la anul 1648, cînd întregul ținut a fost distrus.

La 1764, prin înființarea unei companii de grăni-

ceri, Hațegul devine un oraș militar. Compania de aici, a II-a, ținea de regimentul românesc care își avea sediul la Orlat. Creșterea acestor centre grănicerești românești a avut o mare importanță pentru localitățile în care au fost create.

Hațegul e un important centru economic pentru întreaga vale a Hațegului; pentru satele din jur, loc de plasare a produselor agricole, cu țîrguri vestite și centru de aprovizionare a sătenilor cu unelte, mărfuri de manufactură și altele.

Caracterul pomicol al ținutului a determinat înființarea unei mari fabrici de marmeladă.

În pădurea Slivuț, situată în imediata apropiere a localității Hațeg, a luat ființă în ultimii ani **Parcul de vinătoare** pentru colonizarea cerbului lopătar.

Hațegul este un însemnat centru de excursii spre Retezatul sau spre monumentele romane de la Sarmizegetusa etc.

În ce privește regiunea înconjurătoare, Hațegul se află într-un loc foarte pitoresc. De pe dealul Orlea, la 2½ km nord, avem o vedere generală asupra orașului, ca și asupra regiunii înconjurătoare.

De la Hațeg spre sud-vest, 3 km distanță, pe o șosea vicinală, ce duce cu linia ferată și cu șoseaua națională Hațeg-Caransebeș, se află **Nalațivad** (347 loc.). La marginea satului se află un mic castel, în parcul căruia pot fi văzute mai multe monumente romane, provenite de la Sarmizegetusa. Castelul din Nalați e folosit ca preventoriu pentru copii.

3. SILVAȘ ȘI MANASTIREA PRISLOP

Hațeg — Silvașu de Jos — Silvașu de Sus — mănăstirea Prislop — Curpenii Silvașului. Excursie de o zi. Gara: pen-

tru toate, gara Hațeg. Distanța de la Deva: Silvașu de Jos, 48,50 km; Silvașu de Sus, 49 km; mănăstirea Prislop, 54 km; Curpenii Silvașului, 34 km. Transportul pînă la mănăstirea Prislop cu mașina.

De la Hațeg spre nord-vest, o șosea raională, ce leagă Hațegul direct cu Hunedoara, urcă dealurile Silvașului, pentru a ne conduce în mica vale a Silvașului. Locurile sînt atrăgătoare și interesante. Dacă pornim din Hunedoara, drumul e cu ceva mai lung, dar fiindcă duce, în bună parte, pe culmea dealurilor, ne lasă aproape tot timpul orizontul larg deschis. Pe o zi de vară mulțumirea noastră pe acest drum este completă.

Plecați din Hațeg, în această direcție, prima localitate ce o întîlnim este **Silvașu de Jos** (744 loc.), comună înstărită. De aici spre vest, pe un drum comunal ajungem la **Silvașu de Sus** (543 loc.).

Biserica și mănăstirea Prislop. Distanța de la Hațeg, 13 km; de la Hunedoara, 16 km.

Mai sus de satul Silvașu de Sus, în mijlocul codrilor și al dealurilor, alături de un mic pîraiaș de munte, se află vechea mănăstire a Prislopului, înființată în jurul anului 1400 de către călugărul Nicodim, cu ajutorul primit de la Mircea cel Bătrîn, domnul Țării Românești. Ca al doilea ctitor al vestitei mănăstiri e socotită **Zamfira**, fiica lui Moise Vodă. Zamfira, care a și fost înmormîntată aici (la anul 1580), a purtat o deosebită grijă acestei mănăstiri.

În dezvoltarea culturii bisericesti a rominilor din Ardeal, mănăstirea, cercetată desigur foarte des de călugării din Muntenia, a avut o mare însemnătate.

Poate că la Prislop a stat un timp oarecare și călugărul Nicodim, de origine grec, care a venit de la Athos în Țara Românească, unde a înființat mănăstirea Vodița și Tismana. În evanghelia sa se spune: „Această sfințită evangheliie a scris-o popa Nicodim în Țara Ungurească în 6913 (1404-5)“.

În secolul al XVI-lea, a fost reședința episcopului „Silvașului“. Incepînd cu veacul al XVIII-lea, mănăstirea se află, cînd în mina ortodocșilor, cînd în cea a uniților. Din cauza deselor schimbări și certuri, mănăstirea a suferit mult.

Din mănăstirea veche nu a mai rămas nimic, iar biserica mănăstirii a fost refăcută de mai multe ori.

Cu toate restaurările, planul bisericii, zidită în piatră, a rămas cel vechi, ornamentația însă a fost mult schimbată.

Biserica se compune din tindă, navă și altar. Intrarea e tăiată în peretele de vest al tindei. Deasupra ușii, urme de pictură. La dreapta intrării, se poate vedea o piatră cu stema Țării Românești și o inscripție cu text latin și alta slavonă. Aceasta este piatra de mormînt a Zamferei, îngropată la Prislop în anul 1580. Într-o frescă a bisericii s-a păstrat, pînă prin secolul al XIX-lea, și chipul Domniței.

Textul inscripției e următorul:

Saphira Moisini ducis inclita filia tandem.
Hac posuit moriens flebile corpus humo
Keserio inprimis uxor dulcissima clausit
Lumin(a) fit consors deinde Nisowski tua
Sic genus excutias nichil hac mag(n)e nobil(e)
Sub Transalpino terra valacha polo videt

Prislop piatra funerară
a domnișei Zamfira

Huic avis et Genitor princeps si ca(e)
tera spe(ctes)

Huis maestae virum Dacia utrumque gemit
Tu quicum(que) vides Saphira hec monumenta
Saphira dic Saphir nomine digna fuit,

Pe marginile pietrii stă scris: „Saphira filia Moisi
Principis Transalpinorum relicta Magci Stanislai
Nisowsky moritur anno 1580 die mensis Marty anno
aetatis suae XLIV”.

Textul inscripției slavone este: „10 Moi..... (și
anul) 1580, luna (Mște) martie.

ven(uste)

Deasupra intrării (spre navă), se află o altă in-
scripție în legătură cu întemeierea a II-a a bisericii
din anul 1564. Inscripția datează de la anul 1579.

De la Silvașu de Sus, spre nord-vest, se află sa-
tul **Lingina** (406 loc.), iar spre vest, ceva mai departe,
este situat satul **Curpenii Silvașului** (203 loc.).

4. PE VALEA FĂRCĂDINULUI

Hațeg — Crăguș — Berthelot — Fărcădin — Găuricea —
Tuștea — Ciula Mare — Boița — Vălioara — Ciula Mică —
Răchitova — Densuș — Steiu — Lunca Cernii. Excursie de
1-2 zile. **Gara:** pentru Densuș și Steiu, gara Pcliaș; iar
pentru toate celelalte, gara Hațeg. **Distanța** de la Deva: Cră-
guș, 37 km; Berthelot, 47 km; Fărcădin, 48 km; Găuricea,
48,50 km; Tuștea, 51 km; Ciula Mare, 53 km; Boița, 54,50 km;
Vălioara, 56 km; Ciula Mică, 56 km; Răchitova, 60 km;
Densuș, 55 km; Steiu, 60 km, Lunca Cernii, 78 km. Case de
adăpost nu sînt. Transport pînă la Răchitova și Steiu cu ma-
șina, mai departe cu căruța și pe jos.

De la Hațeg spre vest, pe valea Fărcădinului, primele sate pe care le întâlnim sînt **Berthelot** (459 loc.) și **Fărcădin** (153 loc.).

Fărcădin — culesul fructelor

portanță pomicolă prin cantitatea și calitatea fructelor produse.

Amîndouă localitățile Berthelot și Fărcădin au făcut parte din regimentul de graniță de la Orlat.

Satul **Găuricea** (200 loc.), de la nord-vest de Fărcădin, era vestit pe vremuri pentru spălătorile de aur, iar **Boița** zilelor noastre are o deosebită valoare economică prin exploatarea bogățiilor metalice,

în castelul din Berthelot, cîndva proprietatea unor moșieri, între care se numără familia **Nopcea**, din care făcea parte vestitul „Față Neagră”, prefect al comitatului Hunedoara și aventurier-bandit, viața căruia a format subiect de literatură, se află azi sediul unei gospodării agricole de stat.

Întreaga vale a Fărcădinului, de la Berthelot și pînă la Densuș, este plină de livezi cu pomi roditori, mai ales pruni și meri, avînd o deosebită im-

portanță pomicolă. În imediata apropiere a Fărcădinului se află **Tuștea** (489 loc.).

La Tuștea se găsesc urmele unei așezări romane, de unde provin și cîteva inscripții.

La ieșirea din Tuștea, drumul principal duce spre Densuș, iar unul secundar la **Ciula Mare** (309 loc.), **Ciula Mică** (304 loc.) și **Răchitova** (908 loc.).

La Răchitova se află ruina unui turn de pază medieval înconjurat cu șanț.

Ținuturile comunei Ciula Mică și cele de la nord-vest de aceasta, Vălioara și Mesteacăn, sînt renumite pentru cantitățile mari de oase de **Dinosaurus**. Un zăcămint important e cel de la Ciula Mică, din secțiunea finală a pîrăului Vîntoșilor. Oasele au fost aflate într-un strat de lut calcaros de culoare roșie. Ca urmare și oasele, foarte bine conservate, sînt roșii. La Vălioara, în pîrăul Neagului, se află cîteva puncte foarte însemnate unde în lutul albastru-suriu, mai bine zis în margă, se află în mare cantitate oasele de culoare neagră, împreună cu resturi de plante. La fel, se află mari cantități în pîrăul Ogradilor și în pîrăul Buduron, ceva mai jos de comună.

Satul **Ciula Mare** se află în văile care coboară din dealurile Poienei Rusca spre miazăzi. Puțin afară din sat, pe un deal, se înalță biserica clădită la anul 1680, azi declarată monument istoric.

Biserica e din piatră brută amestecată cu cărămizi și teneuită în întregime. Se compune din clopotniță, navă și absidă. Clopotnița are un singur etaj cu un acoperiș piramidal de șindrili. El are patru ferestre semicirculare spre cele patru laturi. Dea-

supra lor zidul e împodobit cu un chenar de ocnite din cărămidă roșie.

Nava e împărțită în două, printr-un parapet de lemn, și acoperită de o boltă cilindrică turtită.

Altarul e acoperit de o cupolă (de piatră) suspendată.

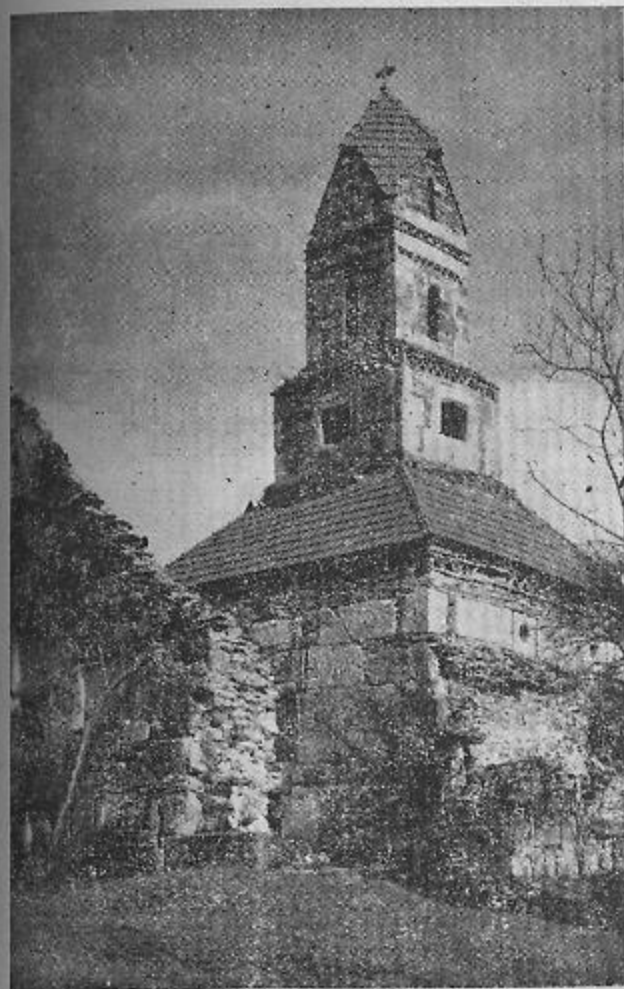
Biserica a fost refăcută și restaurată de mai multe ori.

Densuș (809 loc.). În partea de sud a ramificațiilor Poenei Rusca, la începutul văii, se află satul Densuș; sat nu prea mare, situat într-o vale încercuită de dealuri mari împădurite. Are o gospodărie agricolă colectivă.

Biserica monument istoric din Densuș. Deasupra satului, pe un mic platou, se ridică o biserică, care, cu toate că nu are proporții prea mari, este totuși, prin particularitățile ei, unul dintre cele mai caracteristice monumente ale țării.

Satul, care este locul de origine al familiei Densușianu, care a dat mai mulți învățați și scriitori, a devenit cunoscut mai ales datorită bisericii, care a fost obiectul de studii și discuții a numeroși istorici de artă.

Data ridicării monumentului nu o cunoaștem. Cei care s-au ocupat de ea, au în privința datării păreri foarte variate. Unii o arată ca datînd din timpul stabilirii romane, alții o atribuie unor timpuri mai apropiate de noi (sec. al XVII-lea). Probabil că ea datează din secolul al XIII-lea, după cum susțin cei mai autorizați istorici de artă. Sînt valoroase anumite

Densuș — biserică monument istoric

elemente romanice, nord-italice (lombarde) ca și altele.

Biserica, a cărei orientare face excepție de la regula generală, avînd direcția S.N., e zidită din piatră brută și de talie (aceasta din urmă a fost adusă de la Sarmizegetusa, luată din clădirile romane). Faptul că zidurile bisericii cuprind și material roman, chiar inscripții și reliefuri, a făcut pe unii să creadă că originea bisericii sînt de căutat în timpul stăpînirii romane. Greșit s-a crezut, de asemenea, că e un maușoleu al lui Longinus.

În cursul timpului, biserica a suferit mai multe transformări. Cea din urmă restaurare s-a făcut între anii 1889-1890, fără a-i schimba însă forma originală.

Partea principală a clădirii constă din navă și absidă. Clopotnița, mai nouă decît restul, e construită alături de biserică. Nava are forma rectangulară. Altarul la fel e rectangular și se termină într-un semicerc. Deasupra navei se înalță o turlă cu bază pătrată și tambur. În vîrf, turla se termină într-un trunchi de piramidă cu patru frontoane mult prelungite. Vîrful piramidei lipsește. Baza și tamburul, ca și nava sub acoperiș, au la marginea de sus cite un chenar din cărămidă roșie în formă de zig-zag.

Acoperișul e din piatră și acoperit cu șindrilă. Zidurile exterioare ale navei și ale absidei sînt simple. Intrarea, mărginită de blocuri mari, se află în partea sud-vestică a construcției. Deasupra intrării avem o firidă cu urme de pictură.

Pe latura de nord-vest, zidul e susținut de două contraforturi.

În mijlocul navei patru stîlpi, formați din pietre funerare romane, legați între ei cu arcuri, susțin turla. În interiorul turlei se află o cupolă suspendată.

Nava are pe latura de nord-vest trei ferestre în arc frînt, pe latura sud-estică și sud-vestică alte două (foarte mici) rotunde. Absida are două ferestre, cu partea de sus ascuțite, de o parte și de alta a axei principale.

Zidurile și bolțile din interior sînt tencuite. Într-o absidă și navă avem un iconostas, care datează din secolul al XVIII-lea, după cum arată inscripția „1789 Popa Simion zugravu“.

Spațiul, închis de ziduri, din fața intrării, care se prelungește în formă de coridor de-a lungul laturei de est a navei este un adaus la construcția veche. Pe aceeași latură, lîngă absidă, se găsește un diaconicon cu boltă semicilindrică.

Pavimentul (în interiorul navei și al absidei) e format din cărămidă romană.

Urme de pictură se constată peste tot.

În biserica din Densuș s-a păstrat și un antimis din jumătatea a II-a a secolului al XVIII-lea.

În continuare de la Densuș, pe cursul aceluiași rîu prin satul Stein, (493 loc.), trecem printr-un ținut cunoscut odinioară pentru uzinele metalurgice. Ele nu au putut progresa și au dispărut, pe de o parte din cauza greutăților de transport anevoioase, în această configurație a terenului, pe de altă parte din cauza concurenței mari pe care au exercitat-o uzinele de la Hunedoara.

De aici se poate face o excursie, foarte plăcută, la sud pe dealul Șeșilor (1186 m) pînă la Lunca Negoiului, iar de acolo spre nord la Lunca Cernii de Jos (803 loc.) și Lunca Cernii de Sus (1550 loc.), cit și spre Poiana Rusca.

5. VALEA HAȚEGULUI SPRE SARMIZEGETUSA

Hațeg — Rea — Totești — Hăjăgel — Picișa — Cîrnești — Ostrov — Clopotiva — Peșteana — Peștenița — Breazova — Sarmizegetusa — Hobița-Grădiște — Poeni. Excursie de 1-2 zile.

Transportul, cu trenul și mașina. Gara: pentru Rea, Totești, Hăjăgel, Picișa și Poeni, gara Picișa; pentru Cîrnești și Ostrov, gara Cîrnești; pentru Peșteana și Peștenița, gara Peșteana; pentru Clopotiva, Breazova, Hobița-Grădiște și Sarmizegetusa, gara Sarmizegetusa. Distanța de la Deva: Rea, 46,50 km; Totești, 48 km; Hăjăgel, 52 km; Picișa, 49,50 km; Cîrnești, 54 km; Ostrov, 56 km; Clopotiva, 60 km; Peșteana, 53 km; Peștenița, 55,50 km; Breazova, 58 km; Sarmizegetusa, 59 km; Hobița-Grădiște, 61 km; Poeni, 64 km.

Valea încintătoare de la Hațeg spre sud-vest, foarte largă pînă aproape de Sarmizegetusa, e drumul ce ne duce spre vechea capitală a stăpînirii romane de odinioară, prin Porțile de Fier ale Transilvaniei spre Banat. Acesta e unul din drumurile cele mai instructive și mai frumoase pe care le putem face, fie pe șoseaua regională — cu bifurcații în stînga spre Unciuc și Rîu de Mori sau în dreapta spre Peșteana și Densuș, — fie cu trenul pe linia Subcetate-Caransebeș.

Ca loc al centrului stăpînirii romane, aproape că nu aflăm aici locuri în care să nu fi rămas urme ale stăpînirii acestora.

Primele sate pe acest itinerar, de la Hațeg spre vest, sînt: **Rea** (322 loc.), **Totești** (409 loc.), **Piclișa** (1047 loc.), **Hățăgel** (362 loc.) și **Cirnești** (720 loc.), așezate lângă șosea și la foarte mică distanță de linia ferată.

Rea este situată la NE de linia ferată. În hotarul satului s-au aflat urme din comuna primitivă și romane.

Comuna **Totești** e o așezare veche românească. A făcut parte din regimentul de grăniceri români de la Orlat. În hotarul ei s-au aflat, în cursul timpurilor, mai multe urme vechi, în special romane.

Piclișa e așezată alături de șosea, pe marginea pîrăiașului Cîrlete.

Fostul castel boieresc de aici azi e folosit ca sediu al unor colonii școlare.

Cirnești e unul dintre satele fruntașe de la poalele Retezatului, așezat lângă pîrăul Cîrlete. Și aici se află un fost castel boieresc, folosit azi în scop obștească. Localitatea a făcut parte din comunele grănicerești.

De la Cirnești, din șoseaua principală, se desprinde, în stînga (spre sud), un drum comunal, care duce prin satele Ostrov și Clopotiva, iar altul prin Unciuc, Rîu de Mori pînă la Gura Zlata, în munții Retezatului.

Ostrov (537 loc.), sat așezat în valea Hațegului, aproape de valea Rîului Mare, este amintit în documente pe la 1360.

O parte a muncitorilor agricoli ai Ostrovului sînt organizați într-o gospodărie agricolă colectivă.

Are o biserică veche, monument istoric, care a su-

ferit mult în urma incendiilor de la 1883 și 1905. Biserica a fost refăcută de mai multe ori; ca plan a rămas însă neschimbată. Se compune dintr-o clopotniță, navă și absidă. Nava și absida sînt acoperite cu o boltă, care se termină, deasupra absidei, într-o cupolă. Intrarea în biserică se face prin latura de sud a navei. Pe vremuri, intrarea se făcea prin clopotniță. Clopotnița pare a nu fi contemporană cu nava.

În forma ei originală, biserică a fost pictată. Într-o timpană din navă se observă urme de pictură murală.

În continuare, de la Ostrov ajungem la **Clopotiva** (1084 loc.). E o comună mare, străveche. A făcut parte din comunele grănicerești.

În hotarul ei s-au aflat mai multe urme romane, între altele apeductul care deservea Sarmizegetusa. E un punct de plecare pe Rîul Mare în sus, spre culmile Retezatului.

Ceva mai la sud de satul Cirnești, din șoseaua regională se desface, în dreapta, un drum comunal spre Peșteana, Peștenița și Densuș.

Peșteana (573 loc.). E o localitate străveche, cu urme arheologice. La 1760 mulți din locuitori au făcut parte din regimentul de grăniceri români de la Orlat.

În hotarul satului Peșteana, s-au aflat urme de ziduri romane și alte monumente. Spre Hațeg se constată resturile unei incinte. La împreunarea pîrăului Hațegului cu al Densușului se află resturile unei alte incinte (care socotim că sînt zidurile de împrejmuire ale unor ferme romane, *villa rustica*). La fel, spre

„Grădiștioara“. În toate aceste locuri se pot observa urme de ziduri. Cîteva monumente interesante se află și în cimitirul bisericii. Biserica românească, foarte veche, a fost complet refăcută. A fost mărită, iar la intrare i s-a adăugat un cerdac. Pe vremuri a fost pictată atât în interior cît și la exterior. În navă, în peretele din partea stîngă, se mai văd urmele picturii, lăsată special spre a fi văzută. Restul de pictură nu se mai vede, biserica, mai nou, fiind complet tencuită. Urme de pictură se văd și la exterior, în latura de est a navei.

La intrarea în biserică, pe partea dreaptă a zidului, avem încastrate în zid cîteva monumente romane reliefate.

De la Peșteana, drumul duce (spre nord-est) la Densuș, lăsînd în urmă, în stînga, **Peștenița** (450 loc.), sat cu o gospodărie agricolă colectivă.

Înainte de a ajunge la Sarmizegetusa, în dreapta șoselei și a liniei ferate (la cca. 1 și jum. km), rămîne în urmă satul **Brezova** (223 loc.). Așezat pe coasta unui deal cu copaci, cu fața direct spre Rezetzatul, Brezova are o poziție frumoasă. Acest loc, atât de minunat ca poziție, a fost ales ca reședință și de familii romane din Sarmizegetusa apropiată. S-au aflat mai multe urme ale existenței acestora aici. La nord de comună, pe dealul „Drăgaia“, s-au aflat urmele unei construcții (desigur „villa“) și alături de aceasta un mormînt nejfuit. Obiectele din acest mormînt, ca și mormîntul însuși, făcut din cărămidă și plăci de marmoră, se află la muzeul din Sarmizegetusa.

Urme importante arheologice se află peste tot în hotarul satelor din jurul Sarmizegetusei. La **Hobița-Grădiște** (285 loc.), de pildă, s-a dezgropat prin săpături arheologice complexul unei ferme romane, **villa rustica**, descoperire importantă pentru cunoașterea mai de aproape a unor asfel de construcții, mult răspindite în țara Hațegului, valea Streiului și în lunca Mureșului.

La satul **Poeni** (254 loc.), situat la vest de artera principală de comunicație Hațeg-Sarmizegetusa, putem ajunge, peste deal, fie de la Sarmizegetusa, fie de la Peșteana.

6. SARMIZEGETUSA

Capitala Daciei romane

Distanța de la Deva: 59 km; de la Hațeg, 18 km. Gară pe linia Simeria-Caransebeș. La Sarmizegetusa, cu trenul, putem ajunge: din valea Mureșului luînd trenul Simeria-Petroșani, pînă la Subcetate, de la Subcetate trenul spre Hațeg-Sarmizegetusa-Caransebeș; din Banat pe linia Caransebeș-Sarmizegetusa-Subcetate; din valea Jiului pe linia Lupeni-Simeria pînă la Subcetate, de unde luăm trenul Subcetate-Sarmizegetusa-Caransebeș. Cu mașina mergem pe șoseaua Deva-Simeria-Hațeg-Sarmizegetusa, pînă în comună. Are 918 locuitori.

Sarmizegetusa, capitala Daciei romane, se află în colțul de sud-vest al țării Hațegului, în hotarul localității Grădiște — mai nou Sarmizegetusa — într-un loc șes, înconjurată de dealuri și munți.

Localitatea se află pe principala linie de comunicație ce leagă sudul Dunării cu teritoriul Daciei, drum

Sarmizegetusa — ruine romane

care ducea de la **Drobeta** (Turnul Severin), pe la **Tibiscum** (Jupa lângă Caransebeș), la **Tapae** (Porțile de Fier ale Transilvaniei) și **Sarmizegetusa**, iar de aici pe valea Streiului în sus, apoi pe a Mureșului, spre **Apulum** (Alba Iulia), **Potaissa** (Turda), **Napoca** (Cluj) și pînă în nordul Daciei, la **Porolissum** (Jibou).

Așezarea, s'întăia în apropierea locului numit **Tapae**, loc de crîncene lupte între daci și romani, avea la început un caracter militar, devenind după cucerirea Daciei capitala noii provincii; centrul politic, religios și cultural al Daciei romane. Ea primește gradul de **colonia**, cel mai înalt grad în ierarhia municipală.

Intemeierea **coloniei** s-a făcut, după cum arată monumentele arheologice, pe la anul 110 era noastră, „din porunca împăratului Traian fiul lui Nerva, prin guvernatorul provinciei **D. Terentius Scaurianus**“.

Orașul s-a numit la început **Colonia Ulpia Traiana**, după numele fondatorului ei, adăugîndu-i-se, apoi, și numele vechii capitale a lui Decebal **Sarmizegetusa** (care se afla situată la Grădiștea Muncelului în munții Orăștiei). Astfel, localitatea ia numele de **Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa**, sau, prescurtat, **Colonia Sarmizegetusa**.

Sarmizegetusa a fost cel mai important oraș, cu cele mai însemnate instituții și cu cei mai înalți reprezentanți ai oficialității romane, din această provincie.

În secolul al III-lea, Sarmizegetusa, ia titlul de

Metropolis. Localitatea era investită cu **Jus Italicum**, adică locuitorii ei erau scutiți de impozitul funciar.

Aici se afla **Legatus Augusti**, guvernatorul provinciei. În ce privește conducerea orașului, sînt amintite: **duumviri**, capii orașului **ordo** (consiliul orașenesc) și membrii acestuia **decuriones** (consilieri), ca și alți slujbași mai mari sau mai mici.

Din categoria preoților avem cunoștință de **pontifex**, **augur**, **flamen**, **augustales** etc. Cunoaștem apoi o mulțime de personaje militare, corpuri de trupă, asociații de meseriași (**collegia**, **Collegium fabrum**) ș.a.m.d.

O viață prosperă s-a dezvoltat aici, timp de mai bine de un veac și jumătate, pînă pe la 271 e.n., cînd orașul, părăsit de oficialitatea romană, cade, în cetul cu încetul, în ruină.

Extensiunea și splendoarea orașului o cunoaștem din monumentele descoperite întimplător, dar, mai ales, în urma săpăturilor sistematice ce s-au făcut aici. Pe baza descoperirilor și a observațiilor pe teren, s-a putut stabili, cu destulă precizie, topografia orașului și a împrejurimilor lui.

Urmele construcțiilor, din piatră, arată că orașul se întinde peste aproape întreg teritoriul ocupat de actuala comună și în jurul acesteia, mai ales spre est, pe o rază întinsă. Urme de construcții izolate aflăm pînă în hotarele satelor Clopotiva, Breazova, Hobița.

În ce privește numărul locuitorilor, e greu să vorbim de cifre exacte. Desigur că nu a putut fi mic. Importanța localității, extensiunea ei pe teren

mulțimea monumentelor etc. presupun o populație numeroasă de 15-20 mii locuitori. Din monumentele rămase asupra noastră se constată, la Sarmizegetusa, o populație de coloniști foarte amestecată. Elementul oriental e remarcabil.

Din construcțiile orașului cunoaștem un număr mare. Unele din ele sînt amintite în documentele de natură epigrafică, altele identificate pe teren, iar altele, total sau parțial cercetate, și sub raport arheologic.

Zidurile orașului (cetatea). Încă din primele timpuri ale existenței sale, Sarmizegetusa a fost întărită cu ziduri de piatră, groase de aproape 2 metri, construite din blocuri de piatră fasonată.

Forma generală a „cetății“ e patrulateră, avînd două cîte două laturi paralele egale (600×540), închizînd un spațiu de peste 300 de mii mp.

Pe fiecare latură a incintei se afla cîte o poartă, iar în colțuri era prevăzută cu turnuri. La exterior zidurile erau întărite și cu un sistem de șanțuri și valuri de pămînt.

Săpături la zidurile orașului s-au făcut pe latura de răsărit și cea de miazănoapte, ca și la colțul de sud-est, care a fost dezvelit în întregime.

În interiorul zidului orașului au fost identificate anele construcții. Dintre acestea au fost dezgropate și cercetate, sub raport arheologic, **clădirea Augustalilor și Forul**. Acestea pot fi vizitate.

Pe lîngă cetate, **clădirea augustalilor, for, amfiteatru, construcții**, care au fost scoase la suprafață, mai știm de existența a multor altor clădiri identificate pe teren, dar nedezgro-

Sarmizegetusa — ruine la clădirea Augustalilor

pate. În interiorul zidurilor, în colțul de sud-vest, în fața
mai sus de biserica actuală, se află un templu închinat la
„Jupiter Dolichenus”, în partea stângă a drumului ce ne duce
de la amfiteatru la clădirea augustalilor „thermele”, apoi
un templu al lui Bel-Hammon etc. Așezarea se întindea însuși
și spre est și nord de cetate. Aici au fost identificate, lângă
amfiteatru (la est), templul zeiței Nemesis și Dis Pater, cea
mai departe, tot spre est, lângă șosea, se află templul lui
Aesculap și Hygia și un alt templu al lui Malagbel. În comună
în unghiul format de șoseaua principală și drumul ce duce
la gară, se află frumoase urme de clădiri de la care au pro-
venit interesante mozaicuri, astăzi dispărute. Urme romane
cunoscute și în jurul gării, cât și la N.V. de gară.

Pe dealul Șelea, la nord-vest de comună (la cca. 2 km),
au fost săpate interesante urme ale unor construcții din piatră.

Clădirea Augustalilor (Aedes Augustalium). Una
dintre cele mai monumentale construcții, dezgropate
la Sarmizegetusa, este clădirea augustalilor. Se află
în interiorul zidurilor cetății la cca. 200 m sud de
amfiteatru și e aproape în întregime dezgropată.

Clădirea augustalilor, un adevărat palat grandios,
de proporții remarcabile, era clădirea oficială rezervată
celui mai înalt colegiu preoțesc, numit „Collegium Au-
gustalium”, înființat în secolul I e. n., în cinstea lui
August și a gintei Iulia. Acest ordin preoțesc, care
avea și un însemnat rol social și pe care îl aflăm
și în provinciile imperiului, era format din mai mulți
membri.

Clădirea destinată colegiului se numea Aedes
Augustalium.

Aedes augustalium, dezgropat la Sarmizegetusa,
este o raritate, căci, deși în imperiul roman au fost
multe clădiri de această natură, dintre care unele
sunt amintite în documentele epigrafice, este unică
prin felul cum este conservată și poate fi văzută.

În linii generale, construcția are forma patruleteră,
cu diferite încăperi jur împrejur și cu o curte cen-
trală foarte mare.

De la intrarea pe terenul săpăturilor, în stânga și
în dreapta, se întind cele două aripi mai lungi ale
clădirii. În față (vizavi de intrare), se află partea
principală a clădirii (fațada), iar în imediata apro-
piere a porții de la intrare, pe terenul săpăturii, se
află a patra latură, care leagă cele două aripi lungi.

Să amintim câteva din încăperile mai interesante ale acestei clădiri. Partea principală a clădirii o formează aripa din fund (fațada). În jumătatea stângă a acesteia, aflăm două cisterne pentru apă, interesante și bine conservate. După acestea urmează o sală mare, apoi o sală mai mică (sală de ședințe), prevăzută cu un sistem central de încălzire (*hypocaustum*).

Funcționa în felul următor. Într-o parte a clădirii era un fel de cuptor mare (*praefurnium*), unde se făcea foc; de aici, prin niște țevi sau prin alt dispozitiv, aerul cald intra pe sub pavimentul camerei, suspendat pe niște mici coloane sau pilaștri de cărămidă. Uneori aerul încălzit intra și în susul pereților, aceștia fiind căptușiți cu niște țigle cu picior, care permiteau răspândirea aerului cald în sus prin spațiul rămas liber între zid și căptușeala din țigle.

Urmează câteva chilii mai mici, care serveau probabil ca locuință augustalilor. Una din aceste camere e foarte îngrijit pavată cu mozaic din lut ars.

În fața acestei aripi a clădirii se află o mulțime de pietre arhitectonice, mari, impunătoare, frumoase cioplite, iar unele ornamentate cu reliefuri. Sunt blocuri de piatră căzute din fațada monumentală, prevăzută cu pilaștrii, terminați în capitele interesante și legați între ei, în partea de sus, cu arcade tot din piatră. Numărul mare al acestor blocuri îl explică faptul că ele aparțin unei clădiri înalte cu etaj.

Trecând de aici, în continuare, la aripa din stînga, dăm de una dintre cele mai interesante părți ale clădirii, camera de tezaur și deasupra acesteia sanc-

tuarul. Prima e bine conservată și impune prin măreția ei. E așezată la subsol. În ea se ajunge prin câteva trepte ce precedează intrarea, cu „ușciori“ din blocuri mari din piatră, prevăzută odinioară cu două uși de lemn. Jos, camera e pavată cu plăci de piatră. Lateral, pereții sînt tencuiți, iar sus încăperea avea o boltă din cărămidă, din care numai puțin a mai rămas. Deasupra acesteia era sanctuarul, cu deosebită atenție executat sub raportul arhitectonic. Zidurile, la exterior, sînt îmbrăcate într-o căptușeală de lespezi groase de piatră. Intrarea în sanctuar se făcea dinspre curte. Urmează o sală foarte lungă, o sală deschisă, un fel de basilică, prevăzută cu coloane. Aripa din față a acesteia, la fel, are o sală lungă, identică cu prima.

Sarmizegetusa — Jorul coloniei

În mijlocul acestei construcții se află curtea, împărțită printr-un zid în două părți. În mijlocul curții, ce începe de la poarta de intrare pe teren, la stînga, se află un soclu de proporții mari, din piatră legată cu mortar. După anumite indicii se presupune, cu drept cuvînt, că acesta era locul unde se ridicau monumentele în onoarea împăratului — ara augusti — unde se aduna în fiecare an consiliul superior al Daciei. Pe sub acest soclu trece un canal antic făcut din zid de piatră.

Forul. Din clădirea augustalilor, printr-o poartă impunătoare, se face trecerea în for (forum), piața publică, locul întrunirilor publice. Dimensiunile mari presupun un număr însemnat al populației. Are două faze: una mai veche și alta mai nouă.

Un zid ce trece prin mijloc îl împarte în două părți neegale. Prima, cea mai mică, ce se întinde de la clădirea augustalilor la zidul de despărțire, era acoperită cu țiglă. Zidurile forului, lateral și pînă la o anumită înălțime, erau îmbrăcate în table de marmoră lustruită. Jur împrejur, lîngă ziduri, erau așezate, așa cum se vede și acum, diferitele postamente pe care se înalță pietrele votive (dintre care unele se află în muzeul local; una singură mai e pe locul ei de origine), sau statui, închinat diferitelor personalități marcante ale orașului, provinciei sau ale imperiului.

Forul era pavat cu lespezi de piatră. Acesta era centrul vieții publice, locul adunărilor și întrunirilor celor mai însemnate ale coloniei.

Amfiteatrul. La marginea de est a comunei actuale, lîngă șoseaua națională, se află amfiteatrul

Sarmizegetusa — amfiteatrul roman

roman, cea mai impunătoare clădire a Sarmizegetusei antice, locul unde se aduna populația pentru a se delecta la jocurile gladiatorilor, actorilor sau animalelor, cu ocazia reprezentațiilor amfiteatrale.

E construit în întregime din piatră, spre interior din piatră de stîncă, iar spre exterior din piatră de riu; bolțile (deasupra unora dintre intrări sau a unor celule) erau din cărămidă, iar acoperișul (acolo unde acesta a existat, la galerie) din țiglă.

Amfiteatrul este relativ bine conservat. Zidurile în unele locuri se ridică deasupra temeliei, cu 3-4 metri, și, chiar dacă nu au fost aflate toate piesele arhitectonice la locul lor original, totuși se cunosc aproape toate elementele componente ale vechiului monument.

Ca întindere, amfiteatrul de la Sarmizegetusa este

Sarmizegetusa — amfiteatrul văzut din avion

destul de mare; nu face parte din amfiteatrele mari ale imperiului, dar nici din categoria amfiteatrelor mici. Fiind de formă eliptică, are axa principală de 90 m, iar cea secundară de 70 m, putînd să cuprindă 45 mii de spectatori. Pe lângă intrările pentru public, ce duc la tribune de la exterior la interior, are patru intrări mari, două cite două față în față. Dintre aceste patru intrări, două, cele de est și vest, care se află pe axa lungă, sînt intrări principale, celelalte, de pe axa mică, secundare.

Clădirea se împarte în locul rezervat publicului (*cavea*) și în arena de formă eliptică (*arena*); locurile rezervate publicului spectator se ridică în jurul arenei. Au fost aranjate, așa cum se obișnuiește și astăzi la construcțiile de asemenea natură, în plan înclinat, mai înalte spre exterior și mai înclinate spre arenă, în așa fel ca vederea, spre ceea ce se petrece jos în arenă, să fie deschisă și celor de la spate.

Între zidul ce înconjoară arena și zidul extern al amfiteatrului, avem mai multe ziduri intermediare, ce cad perpendicular pe acestea, dînd o mai mare rezistență clădirii și formînd o mulțime de încăperi, unele mai multe umplute cu pămînt. Pe acestea erau înșirate băncile, puse în mai multe rînduri, unele în spatele altora, lăsînd din cînd în cînd loc pentru a putea circula de sus în jos și invers.

Băncile, unele cu inițialele persoanelor oficiale cărora le erau rezervate, erau din marmoră sau din piatră. La spate, sus de tot, se pare că au fost bănci de lemn.

Jos, în mijloc, se afla arena, locul rezervat reprezentanților. Era pardosită cu pământ bătut.

Spre arenă, de o parte și de alta a porților principale, se deschid niște celule lunguete, care, probabil, serveau de cuști pentru animalele sălbatice înțrebuințate la reprezentații.

În mijlocul arenei se afla un coridor subteran din piatră, ce ducea din arenă spre exterior, trecind prin mijlocul porții de nord. La extremitatea din arenă, canalul se termină într-o încăpere, care depășește mult lărgimea canalului. În ea, pe fund, se află un jghiab din lemn.

Canalul servea la conducerea apei din arenă spre exterior, la lucrările de curățire a arenei ca și la activitatea legată de reprezentații.

Amfiteatrul din Sarmizegetusa a fost ridicat în secolul II e. n.

Lângă amfiteatru, în partea de nord a acestuia, se află ruinele templului zeiței **Nemesis**.

Necropola antică. Locul de înmormintare al locuitorilor Sarmizegetusei a fost identificat în mai multe puncte ale așezării și anume, spre marginea de sud a satului actual, cât și la vreo 600 metri nord de cetate și amfiteatru.

Din aceste locuri provin mai multe sarcofage din piatră sau cărămidă, foarte variate ca aspect arhitectonic, ca inventar și grijă de execuție.

Principalul loc de înmormintare e cel din partea de nord a cetății.

Mausoleul familiei Aurelia. Pe locul necropolei antice (de la nordul cetății), alături de drumul roman,

pe dealul lui Balint, a fost dezgropat un mausoleu extrem de interesant. Are forma circulară, cu diametru de 21 m. Zidul acestui mausoleu e format (jos) dintr-o substrucție din piatră de riu, de cea. 1 m înalt. Pe această temelie a fost așezat zidul propriu zis, format din blocuri mari de piatră, de cea. 1-1,20 m lungime, prinse între ele cu scoabe puternice din fier. Din aceste blocuri s-au păstrat două rânduri suprapuse. În interiorul acestui zid circular, îngrijit lucrat și interesant de văzut, se aflau mormintele. Unul din aceste morminte, făcut din cărămidă, aflat neșefuit, împreună cu întreg inventarul din el, constând din mai multe vase din sticlă și din lut ars, o brățară, o monedă, cuie etc. a fost reconstruit în muzeul local, unde se poate vedea.

O inscripție arată că mausoleul aparținea familiei lui **Q. Aurelius Tertius decurio et flamen coloniae Sarmizegetusae**. Ca dată, construirea mausoleului e de pus la mijlocul secolului al II-lea e. n.

În jurul mausoleului au fost aflate, pe o rază foarte întinsă, și alte monumente (unul dintre acestea, al unui copil, a fost reconstruit în curtea muzeului), precum și alte monumente cu caracter funerar.

Materialul arheologic provenit de la Sarmizegetusa se află în cea mai mare parte în muzeul din Deva, iar materialul șos mai recent în muzeul „Sarmizegetasa”.

Muzeul „Sarmizegetusa”. Se află în centrul comunei, la marginea șoselei, instalat în clădirea proprie. E un muzeu afiliat celui din Deva. Are un custode permanent. Este deschis zilnic. Intrarea liberă.

Pentru ca acei ce se interesează de antichitățile

Muzeul Sarmizegetusa — Zeul Pan

romane din capitala Daciei romane (amatori sau specialiști) să aibă un cadru cât mai complet, s-a fondat, odată cu începerea săpăturilor, un muzeu local, cu scopul să adune la un loc tot ce provine de la Sarmizegetusa și prezintă un interes istoric. În forma aceasta, vizitarea ruinelor de pe terenul săpăturilor, completată cu materialul din muzeu, ne dă o idee clară despre cea mai importantă așezare romană din Dacia.

Muzeul din Sarmizegetusa cuprinde material exclusiv roman, provenit în întregime de la Sarmizegetusa. Păstrează mai multe monumente onorare, dezgropate în piața publică (**for**), câteva monumente reliefate și inscripții cu caracter funerar, altare închinat diferitelor divinități romane sau de origine orientală, fragmente arhitectonice etc. Dintre monumentele epigrafice sînt interesante cîteva inscripții grecești.

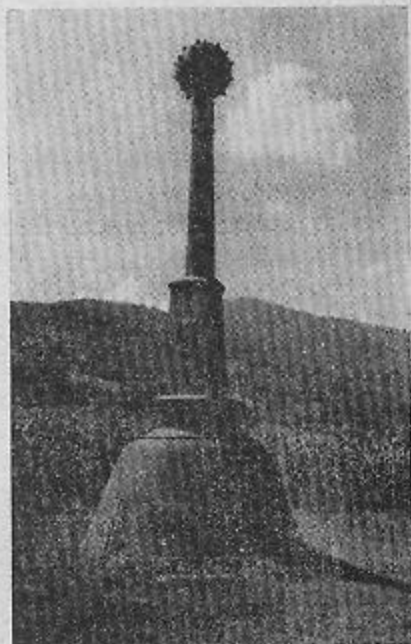
Un capitol important îl formează obiectele mărunte, ceramica, reliefuri și statuete din marmoră sau din bronz, obiecte de podoabă, arme, instrumente din fier, colecția de monede etc.

În muzeu se află reconstruit și un mormînt din cărămidă, împreună cu întreg inventarul foarte bogat (ulciorașe din lut, vase de sticlă, obiecte de podoabă, monede, cuie, opaiț etc), provenind de la mausoleul familiei Aurelia, descris mai sus. În curte, de asemenea, sînt reconstruite cîteva morminte

7. PORȚILE DE FIER TRANSILVANE

Hațeg — Sarmizegetusa — Păucinești — Zeicani. Excursie de 1-2 zile. Transport cu trenul și mașina. Gara: pentru Păucinești, gara Sarmizegetusa; pentru Zeicani, gara în loc. Distanța de la Deva: Păucinești, 62 km; Zeicani, 63 km.

De la Sarmizegetusa, mergînd pe șoseaua regională (paralel cu șoseaua actuală au fost constatate și urmele vechiului drum roman ce trecea prin stînga

Zeicani — monument comemorativ (1442)

loarea Porților de Fier) și lăsînd în stînga localitatea Păucinești (442 loc.), ajungem în satul Zeicani (389 loc.). O parte mică a satului e așezată de-a lungul șoselei, iar restul, în partea stîngă a șoselei la cca. $\frac{1}{2}$ km.

La sud de satul Zeicani începe trecătoarea Porților de Fier ale Transilvaniei, prin care se face trecerea din Ardeal spre Banat. Pe lîngă interesul turistic, acest punct strategic, obligator de trecut, are și o importanță istorică.

În partea stîngă a șoselei, între cele două localități amintite mai sus, pe un mic platou, se află un monument din fier, terminat în partea de sus cu un buzdugan. Este ridicat în amintirea victoriei lui Ioan de Hunedoara (de la anul 1442) asupra turcilor.

Una din datele cele mai triste din istoria Transilvaniei este anul 1420, cînd turcii își fac apariția, trecînd din Muntenia în Ardeal, prin Porțile de Fier în țara Hațegului. Ia anul 1438 năvălesc din nou.

În prima jumătate a secolului al XV-lea, pășește pe scena politică și militară a Ardealului Ioan de Hunedoara, care, în împrejurările tulburi și grele, provocate de atacurile turcești, a reușit să-și pună în valoare calitățile lui de mare comandant și om de stat, cu pătrundere politică și viziune clară.

Un bărbat, cu astfel de calități, nici o dată nu a putut să fie mai prețuit decît, în preajma anului 1442, cînd, în urma înfrîngerii suferite la Sintimbru, sultanul Amurath însărcinează pe Beglerbegul Seadedin să treacă, împreună cu o armată de 80.000 de oameni în Ardeal. Incredzători în armata lor, turcii

credeau că e destul să-și arate turbanele pentru ca totul să fie după dorința lor.

Ioan de Hunedoara, cu o armată mult inferioară ca număr, cca. 15.000, formată în majoritate din elemente recrutate chiar din ținutul Hunedoara și al Hațegului, le-a ținut calea în strâmtoarea Porților de Fier, în sectorul dinspre valea Hațegului.

Victoria a fost desăvârșită; însuși Seadedin cade pe câmpul de luptă și împreună cu el o mare parte din armată. Două sute de steaguri cad în mâinile creștinilor, restul, puși pe fugă, au fost alungați pînă la Dunăre.

La cîțiva km mai sus, urmînd strâmtoarea, ajungem la punctul cel mai înalt al Porților de Fier Transilvane (656 m); punctul de trecere dintre Ardeal și Banat. De aici, privind spre Banat, avem în față valea râului Bistra, care se lărgește pe măsură ce coboară. Privind spre Ardeal, terenul coboară și în această parte, pentru a face trecerea în valea Hațegului.

Mai presus de importanța acestei strîmtoări ca punct de trecere între Ardeal și Banat, sau ca arteră comercială și economică, ea este, înainte de toate, un loc istoric.

Incepînd din antichitate și pînă tîrziu în evul mediu, strâmtoarea Porților de Fier ale Transilvaniei a fost aleasă, de nenumărate ori, ca punctul cel mai potrivit de a tăia calea inamicului, ce venea din sud.

Aici, la **Tapae**, s-a dat vestita luptă de la anul 89 e. n. între trupele romane, comandate de Tettius la-

Rîul Mare — vedere spre Retezat

lianus, și daci, ca și alta la 101 e. n., urmînd apoi, mai tîrziu, șirul invaziilor turcești.

Ca loc de excursii, Porțile de Fier, în mijlocul unui ținut acoperit de dealuri și păduri, sînt foarte potrivite. Excursia făcută aici se recomandă să fie completată cu vizitarea carierei de marmură de la Bucova. Localitatea Zeicani este punctul de plecare pentru turiștii care vor să urce la Pietrosca Albă (1419 m), Pietranul (1897 m), vîrfurile Galbina (2012 m) și vîrfurile Pietrii (2195 m).

8. PE VALEA RIULUI MARE

Hațeg — Sîntămăria Orlea — Bărăștii Hațegului — Săcel — Sînpetru — Unciuc — Valea Diljii — Ohaba Sibișel — Rîu de Mori — Gureni — Gura Zlata. Excursie de o zi. Șoseaua carosabilă. Distanța de la Deva: Sîntămăria Orlea, 44,50 km; Bărăștii Hațegului, 48 km; Săcel, 50,50 km; Sînpetru, 51 km; Unciuc, 53,50 km; Valea Diljii, 57,50 km; Ohaba Sibișel, 58,50 km; Rîu de Mori, 60,50 km. Gara: pentru Sîntămăria Orlea, Bărăști, Săcel și Sînpetru, gara Hațeg, pentru celelalte, gara Cîrnești.

Cea mai mare apă curgătoare în țara Hațegului este Rîul Mare, care-și adună izvoarele, chiar de sub vîrfurile Retezat, din pîraiele Zlatii, cît și de sub vîrfurile Peleaga și Bueura, din pîraul Lăpușnicului. Această apă a tăiat cea mai mare vale în munji Retezat.

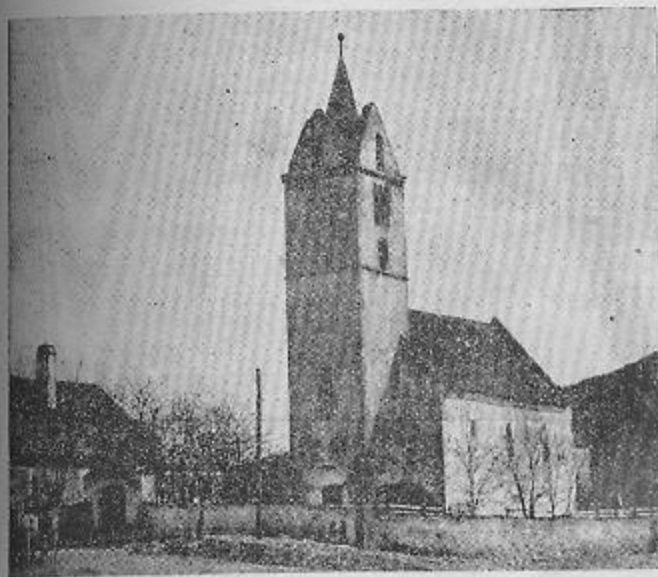
Pe cursul ei duce un drum carosabil de la Sîntămăria Orlea pînă la Gura Zlata. De la Cîrnești prin satul Unciuc, de asemenea se poate ajunge în această șosea. Drumul e frumos și priveliștile închină-

toare. Partea de jos a văii este îndeajuns de populată.

Pornind din Hațeg, pe șoseaua regională către Pui-Petroșani, la 2 km, dăm în valea Rîului Mare, lângă apa căruia este așezată, alături de șosea, comuna Sîntămăria Orlea.

Sîntămăria Orlea (685 loc.) este o așezare veche. Cel mai vechi document care ne vorbește de sat e de la anul 1363.

Apropiindu-ne de Sîntămăria Orlea, ne întîmpină,

Sîntămăria Orlea — biserica monument istoric

de la distanță, două construcții așezate față în față, într-un punct dominant: castelul de la Sintămăria și biserica monument istoric.

Castelul, fosta proprietate a unor familii de mari proprietari, care stăpîneau întinse terenuri arabile și o importantă parte din munții Retezatului, servește astăzi ca sediu al unei gospodării agricole colective.

În stînga șoselei, la marginea satului, se află vechea biserică, aparținătoare astăzi confesiei reformate; cîndva, ea a fost ortodoxă.

Materialul de construcție al bisericii este piatra. Biserica, orientată cu axa principală vest-est, constă din clopotniță, navă și absidă. E acoperită cu șindrilă. Acoperișul clopotniței este în formă de piramidă octogonală. Zidurile navei și ale absidei sînt simple. La clopotniță deosebim trei etaje, despărțite la exterior prin ciubucuri și un coridor în zig zag. Ușa principală se află în zidul de vest al clopotniței. Are un frumos arc, profilat deasupra cu o pajură sculptată în piatră. Parterul clopotniței e simplu, tencuit în alb. Pronaosul e acoperit de trei bolti. El se deschide spre navă prin trei arcuri. Deasupra se află o galerie. Din navă, printr-un arc semicercual, intrăm în absidă acoperită cu o boltă.

Tinda, nava și o parte din altar sînt acoperite cu pictură. Se pot observa foarte bine cele două straturi de pictură, unul mai vechi și altul mai nou.

În hotarul comunei, spre Hațeg, s-au aflat urme romane, mai ales țigle și cărămizi.

Aproape de sat se află dealul Orlea, de la care s-a împrumutat și numele comunei. Privirea de pe acest deal domină toată regiunea. Cîmpia Hațegu-

lui, Porțile de Fier, celatea Devei, dealul Uroi și munții Metalici, pe vreme senină, fac ca panorama de pe acest deal să fie încîntătoare.

De la Sintămăria Orlea se desface un drum (spre sud-vest), care ne duce prin satele Bărăstii Hațegului (424 loc.), așezat la o mică distanță în stînga drumului; Săcel (391 loc.), sat de grăniceri, cu un vechi castel boieresc intrat în stăpînirea poporului și folosit azi ca preventoriu; Sînpetru (476 loc.), în al cărui hotar pe locul numit „La măr” se află resturile unei incinte; Unciuc (236 loc.), cu un castel și parc; Valea Diljii (440 loc.) și Ohaba Sibîșel (448 loc.), amîndouă la mică depărtare de șoseaua principală.

Ultima comună pe acest drum și pe această vale e Riu de Mori (964 loc.), străveche așezare de cneji romîni.

Așezată la picioarele Retezatului, aceasta este poate cea mai cunoscută localitate din partea de sud a țării Hațegului, ca ultim și cel mai important punct de pregătire al excursioniștilor în urcarea lor pe valea Rîului Mare în sus la Gura Zlata și Gura Apii, cu poteci spre vîrfurile Retezat, Bucura, Zănoaga și altele, sau pe valea Riușorului spre cetatea și biserica Colț, la fel cu poteci de urcare pe vîrfurile Retezat, Bucura etc.

De aici își iau excursioniștii ultimele informații înainte de a intra în afunzișul munților și tot aici se recrutează excelențele călăuze, absolut necesare celor mai puțini cunoscători ai acestor regiuni muntoase.

De la Riu de Mori, urmînd spre sud-est drumul ce duce prin micul cătun Suseni, pe apa Riușorului

Tăran din valea Hașegului

în sus, vom ajunge, la ieșirea acestuia din albia lui adîncă și strîmtă, determinată de ultimele ramificații

Ohaba Sibiel — aspectul unei gospodării vechi.

ale Retezatului, la cetatea și biserica Colț. Prima e așezată pe vârful stîncos al muntelui, care se ridică în dreapta râului, iar a doua în stînga acestui râu, în fața cetății care domină prin înălțimea la care se află.

Biserica Colț, clădită din piatră brută, e așezată pe panta repede, nu prea înaltă, a dealului ce se înalță deasupra Rîușorului, la cca. 40 m depărtare de acesta.

Data fondării nu o cunoaștem, doar, după un sgrafit din interior, se presupune ca dată a zugrăvirii, dar nu a zidirii bisericii, anul 1692.

Biserica servea și ca cetate de apărare; acesta era rolul turnului așezat deasupra altarului, de a apăra panta d'nspre răsărit, ușor accesibilă.

Deși părăsită de mai mult timp și cu toate că zidurile ei nu se mai păstrează în întregime, totuși biserica Colț s-a conservat într-atît, încît să ne putem face imagine clară despre formă și arhitectura ei.

Orientarea generală a bisericii (est-vest cu turnul și altarul spre est) a fost determinată de forma micului platou pe care se află.

Ca plan, ea constă dintr-o încăpere, mai mare, dreptunghiulară (nava) și alta mai mică, spre răsărit, tot dreptunghiulară (altarul cu turnul deasupra). Intrarea se face prin latura de nord a navei (punerea intrării aici s-a făcut din cauza terenului accidentat din jurul celorlalte laturi). Ca stil, trădează oarecare caracteristici ale bisericilor romanice.

Zidurile de est și de vest ale navei se termină în cîte un fronton triunghiular; cele laterale (de sud și

nord), în linie dreaptă. Zidurile încăperii mici (altarului) se ridică mult în sus, dînd naștere unui turn terminat într-un acoperiș în formă de piramidă. În exterior, această încăpere e prevăzută, spre răsărit, cu două contraforturi.

Din navă trecerea în absidă se face printr-un arc triumfal. Absida e despărțită de turn printr-o boltă semicilindrică. Acoperișul clădirii lipsește.

La exterior zidurile au fost tencuite. În interior sînt simple, drepte, doar în latura de sud avem o fîridă terminată în partea de sus în semicerc.

În altar, proscomidia și diaconicul sînt înlocuite prin fride săpate în pereții de sud și de nord. Tot în altar, la est și vest, se mai poate vedea cîte o fereastră terminată sus în semicerc.

Interiorul bisericii a fost zugrăvit peste tot în maniera ritului grecesc. Urmele picturii naive, aparținătoare secolului al XVII-lea, sînt interesante.

Cetatea Colț. De la bisericuță, trecînd pe cealaltă parte a Rîului Mic, aflăm indiciile, foarte neînsemnate, ale unei case boierești, de care ținea odinioară și biserica.

Ceva mai la dreapta se află casa pădurarului.

Continuîndu-ne drumul prin partea stîngă a dealului, în vârful căruia se ridică la 726 m înălțime falnică cetatea Colț, vom ajunge, după 30 minute, la zidurile acestei cetăți.

Zidită pe panta foarte prăpăstioasă, ce se înalță deodată din vale, cetatea Colț apare ca o adevărată cheie a drumului și a văii care duc spre Retezatul. De la această înălțime, panorama ce se deschide îna-

inea ochilor e dintre cele mai minunate. Privind spre sud, avem înaintea noastră întreaga vale a Rîului Mic, pînă departe spre centrul munților Retezatul. Spre vest, bisericuța în ruină. Spre nord ni se deschide larg valea Hațegului, cu satele care apar ca niște insule: Rîu de Mori, Clopotiva, Breazova, Peșteana etc.

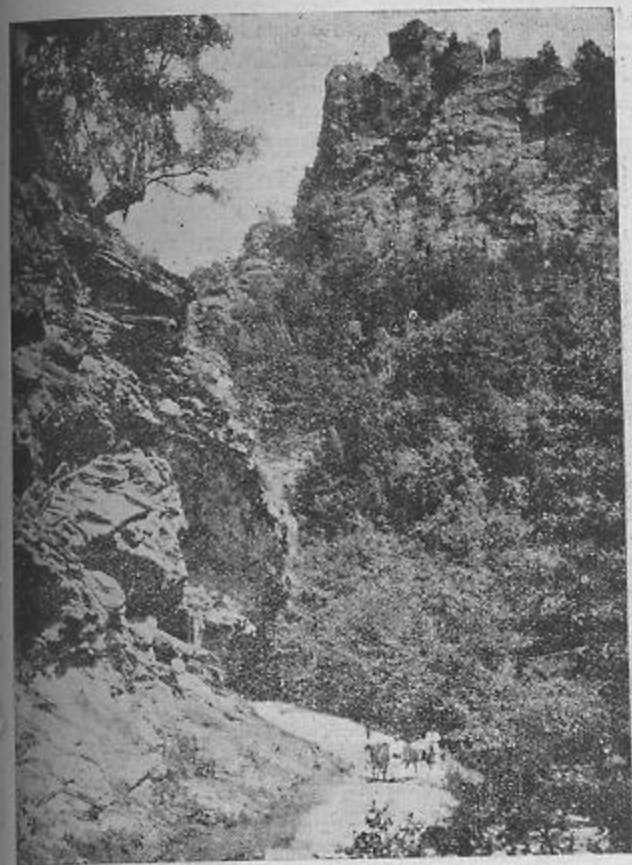
Poziția excelentă, cadrul înconjurător împădurit, pitorescul cetății etc., toate la un loc, lasă vizitatorului impresii de neuitat.

Intrarea în cetate se face prin poarta așezată în partea de nord. Cu toate stricăciunile suferite în cursul timpului, zidurile impozante, din piatră de stîncă, se păstrează încă pînă la înălțimea de 7-8 m, așa că ele nu permit trecerea în curte decît pe poarta de odinioară.

Planul cetății, ca și la biserica din față, a fost determinat de suprafața și configurația stîncii pe care a fost clădită. În linii mari, ea are forma triunghiulară. Două din laturi sînt formate din ziduri puternice prevăzute cu turnuri, iar a treia lipsită de ziduri, căci prăpastia adîncă și dreaptă, ce coboară pînă jos în fundul văii, nu necesită nici o apărare artificială. Primele două laturi, cea de nord, cu zidurile înalte de cca. 7-8 m și cea de sud întărită cu două turnuri poligonale, formează un obstacol de nepătruns.

În interiorul zidurilor avem o mică curte, un turn patrat și două camere de locuit, destinate gărzii cetății.

Urmele de tencuială, care se mai păstrează, fac dovada că cetatea era în întregime tencuiată.

Vedere asupra cetății Colț

Partea superioară a zidurilor nu se mai menține, așa încît nu ne-a rămas nimic din acoperișul, probabil din lemn, de odinioară. La fel a dispărut și podul din lemn, care putea să permită, sau să oprească, accesul prin poartă în interiorul cetății.

Luată în întregime, cetatea ne apare ca o construcție unitară, excepție face doar turnul patrat din interior. Acesta nici nu face parte organică din restul clădirii, semn că a fost clădit separat. El ocupă partea culminantă a stîncii și are două etaje. Incăperile de jos, cu ușă, fără ferestre însă, servea ca depozit. Primul etaj, cu ferestre destul de mari spre est și vest, putea servi ca locuință. Al doilea era amenajat și rezervat apărătorilor.

Celelalte turnuri, legate între ele printr-un zid foarte puternic, erau și ele etajate. Cel de lângă poartă, cu două etaje, a fost construit pentru apărarea intrării. Celălalt avea, în partea de jos, un rezervor pentru apă, iar partea de sus servea la apărare.

Înălțimea totală a cetății, fără acoperiș, trebuie să fi fost de cca. 10-12 m.

În forma aceasta întărită, cetatea Colț apare ca o fortăreață de necucerit. Singura parte pe unde inamicul s-ar fi putut apropia, pînă sub zidurile cetății, era cea de la sud. Zidurile puternice și cele două turnuri poligonale măreau atît de mult suprafața, încît se puteau concentra aici un număr cît mai însemnat de apărători, așa că nu putea fi un pericol nici aici.

Apărarea drumului de la poalele ei (cu care scop a și fost făcută), drum ce făcea legătura și trecerea

din valea Hațegului peste Retezat în valea Jiului Romînesc la Cîmpu lui Neag, deci cu celălalt versant al masivului, se făcea cu toată ușurința și cu multă siguranță.

Astăzi, nu atît importanța istorică cît mai ales așezarea pitorescă o face interesantă.

O legendă din bătrîni povestește următoarea întâmplare legată de trecutul cetății Colț:

„Odinioară, așa se spune, stăpîna cetății Colțului era Ileana Cîdea, o fată fecioară, frumoasă ca zinele din povești. Erau atunci vremuri grele; asupra strămoșilor noștri năvăliseră cele de tătari. Localnicii s-au luptat cu ei vitejește și i-au alungat din hotarele lor, dar vai, mulți dintre ei au cazut prinși și au fost duși în robie. Între aceștia a fost și iubitul Henei. El a fost prins în focul luptei și răpit de tătari și nimenea nu știa unde se află. Ileana, care se topea de dorul lui, ședea adeseori pe zidul cetății și privea, privea îndușoasă în depărtare, doară-l va zări venind acasă. Odată, ședînd ea astfel pe zid și privind la cele văi, care îi păreau pustii și cernite de jale, o cuprînsese un somn ușor și adormi. Și ce să vezi: în somn i s-a arătat iubitul și i-a spus, că atunci va scăpa din robie, cînd ea va aduna atîta aur, cît să ajungă pînă acolo, unde e ținut el prins.

Ileana nu știa, cum să înțeleagă visul și nici nu prea credea în el. Dar iubitul ei i s-a arătat și a doua și a treia dată în vis. Acum Ileana se hotărî să lucre, să lucre mult, ziua și noaptea, ca să cîștige aurul trebuincios.

Și s-a apucat Ileana de tors și torcea, torcea cu mare sîrguință, ziua și noaptea. Și din ce i se sporea tortul, dintr-o dată se simțea îndemnată mai mult la lucru. Odată, într-o noapte instelată, luminată de razele aurii ale lunii, șezînd

În foisorul cetății alinaț pe marginea stîncii, toarse mult, pînă ce trecu de miezul nopții. Și ce să vadă? Tortul, ce l-a tors după miez de noapte era din fire de aur și dacă torcea oricînd după miezul nopții, se alegea tot fire de aur. Așa torcea ea noapte de noapte, cînd odată înspre cîntători, cine-l prinde fusul, ce slăraia în josul foisorului? Era iubitul Ilenei, care în momentul cînd firele de aur au fost atît de lungi, cît să ajungă pînă la locul unde era el prins, l-au pocnit lanțurile de pe trup și el a putut să alerge acasă, în brațele iubitoare ale ei.

Cioban din ținutul Hațegului

X. Masivul Retezat.

Casa de adăpost. Puncte de plecare. Itinerarii principale. Descrierea masivului. Flora și fauna. Parcul Național Retezatul.

Excursia în acești munți, pentru a face cunoștință cu locurile mai însemnate, reclamă un timp mai îndelungat, cam 5-10 zile. Pe lângă călăuză, se recomandă îmbrăcăminte caldă de munte, hrană rece și rezistență la drum.

Drumul se parcurge pe poteci, pe jos sau călare pe cai mici de munte, pe care li putem închiria, la punctele de plecare de la țărani.

Casa de adăpost: 1. Casa Baleia, situată pe muntele ce-i poartă numele, la 1450 m înălțime; poate adăposti peste o sută de persoane. Are 15 camere de locuit și o mansardă. Pînă la Baleia, pe valea Rîului Bărbat, conduce un drum de leată frumusețea. Șoseaua, care străbate prin păduri de fag și în urmă de brad pînă la 1.500 de m, este bine întreținută și se poate parcurge și cu automobilul.

Casa e deschisă tot timpul anului, deci și iarna, regiunea fiind potrivită și sportului de schi.

De la casa Baleia, se pot face ascensiuni pe vîrfurile muntelui Baleia, Vîrfurile Mare, Pilugu Mic, Pilugu Mare, Tulișa, Vășelu, Stîna din Riu, Galeșu, lacul Galeșu, Custura, Păpușa etc., așa că, pe lângă altitudinea, liniștea și confortul ce îl oferă această casă, turistul are posibilitatea să facă și diferite ascensiuni în împrejurimi. De la Baleia se poate face, cu ușurință, trecerea și la lacul Bucura sau la casa de adăpost din valea Pietrile.

Vizitatorii casei Baleia vor scoate bilet de tren pînă la Pui, de unde mai sînt de parcurs cca 22 km cu trăsura.

2 Casa Pietrile se află situată la confluența văilor Stă-

Casa de adăpost Băleia

nișoarei și Pietrile, la 1.550 m altitudine. Cuprinde o sufragerie, trei camere, o cămară, baie, bucătărie, antreu la parter; apoi 7 camere, coridor și două balcoane la etaj.

Casa Pietrile e deschisă tot timpul anului. Drumul de acces: șoseaua Băești-Nucșoara 13 km, poteca Nucșoara — cabana Pietrile 3-4 ore de mers. Băești se află pe linia ferată Simeria-Petroșani. Puncte de interes turistic: lacul GaTeș, virful Retezat, lacul Bucura, virful Peleaga etc. În sezon de iarnă, teren de schi alpin.

3. **Casa de la Gura Apei**, situată pe valea Rîului Mare, la 998 m altitudine, adăpostește cca. 50 de persoane. Se pleacă de la Sarmizegetusa sau de la Cîrnești (pe linia ferată Simeria-Subcetate-Sarmizegetusa-Caransebeș). Puncte de interes turistic: lacul Zănoaga, virfurile Zănoaga și Retezătul, lacul Gemenele etc.

4. **Casa Gura Zlata**, situată pe valea Rîului Mare, la cota 764 m, adăpostește cca. 120 de persoane. Se pleacă din Sarmizegetusa sau din Cîrnești (pe linia ferată Simeria-Subcetate-Sarmizegetusa-Caransebeș).

Puncte de interes turistic: virful Retezat, lacul Gemenele, lacul Zănoaga, virful Pietrile, virful Zlata etc.

La Gura Zlata se află o păstrăvărie, înființată în vederea producerii de puiet de păstrăv indigen, pentru popularea apelor de munte din bazinul Hațegului.

5. **Casa Buta Mare**, situată în valea Buții, la 1580 m altitudine. Se pleacă din Lupeni prin Cîmpu lui Neag. Adăpostește pînă la 50 de persoane. Puncte de interes turistic: virful Pleșa, Piule, Buta, lacul Bucura, valea Lăpușnicului Mare.

6. **Casa Stina din Riu** (punct de adăpost), situată pe munții cu același nume, pe versantul văii Rîului Bărbat. Adăpostește pînă la 30 de persoane.

7. **Casa Cîmpușel** (canton silvic și de vinătoare), situată în valea Jiului de Vest (Romînesc). Se pleacă din Cîmpu lui Neag. Adăpostește pînă la 20 persoane. Puncte de interes turistic: Piatra Iorgovanului, Albele, Drăgșanu, Stănuții Mari.

8. **Casa Cîmpu lui Neag** (canton silvic), situată în localitatea cu același nume, pe Jiul de Vest. Adăpostește cca. 10 persoane.

Puncte principale de plecare în munții Retezatului. Puncte de plecare îndepărtate: Deva, Simeria, Hațeg, Pui, Petroșani, Vulcan, Lupeni etc. Puncte de plecare mai apropiate de masiv: Cîrnești, Sarmizegetusa, Riu de Mori, Clopoliva, Ohaba de sub Piatră, Nucșoara, Hobița, Uric, Cîmpu lui Neag etc.

Itinerarii principale (în bună parte marcate).

Itinerarul nr. 1: Ohaba de sub Piatră — Nucșoara — Casa Pietrile — lacul Bucura — Gura Bucurii — șeaua Pă-

Casa de adăpost Pietrițe

pușe — casa Buta — Cîmpu lui Neag — Lupeni. Excursie de cca. 3 zile. Case de adăpost: casa Pietrițe și casa Buta Mare.

Itinerarul nr. 2: Pui — Hobița — Baleia — Cleanțu Cozmii — vîrfurile Păpușa — vîrfurile Peleaga — lacul Bucura — Gura Bucurii — muntele Păpușa — Drăgășanu — Albele — Iorgovan — Stănuțel — Paltina — Galbina — Micușă — Piatra Scrișoara — Morariu — Godeanu — vîrfurile Tocilele — Izvor — Mleci — Cupa — Schit — valea Cernii — Băile Herculan. Excursie de cca. 5 zile.

Case de adăpost: casa Baleia și stîne.

Itinerarul nr. 3: Cîrnești — Clopotiva — Gura Zlata — lacul Zănoaga — lacul Bucura — Gura Bucurii — Păpușa — Custura — Gruniu — Pilugu — Tulușa — Cornetu — Oboroca — Piatra — Zănoaga — Vulcan. Excursie de cca. 3 zile. Adăpost: casa Gura Zlata.

Itinerarul nr. 4: Rîu de Mori — valea Rîușorului — stîna Văcrească — Custura Retezatului — vîrfurile Bucura — lacul Bucura — Gura Bucurii — Păpușa — Drăgășanu — stîna Scoroșii — Cîmpușel — Oștea — stîna Nedeuță — dealul Arcanului — Cîmpu lui Neag. Excursie de cca. 4 zile. Adăpost: casa Stîna din Rîu, casa Cîmpușel și stîne.

Itinerarul nr. 5: Cîrnești — Clopotiva — Gura Zlata — Gura Apii — stîna Borăscu — vîrfurile Borăscu — vîrfurile Galbina — Plaiu — Gîrdoman — La Schit. Excursie de cca. 3 zile. Adăpost: casa Gura Zlata, casa Gura Apii și stînele în cale.

Itinerarul nr. 6: Cîmpu lui Neag — Piatra Scobită — Cîmpușel — valea Soarbele — Galbina — stîna Paltina — Borăscu — Gura Apii. Excursie de cca. 2 zile. Adăpost: casa Cîmpușel, casa Gura Apii și stîne.

Itinerarul nr. 7: Rîu Bărbat — Hobița — Baleia — Stîna din Rîu — vîrfurile Păpușa — vîrfurile Văii Rele — valea Rea —

casa Pietrile. Excursie de cca 2 zile. Adăpost la casa Balesa, casa Sfina din Riu, casa Pietrile și stine.

Itinerarul nr. 8: Balesa — Sfina din Riu — Gura Bucurii — lacul Bucura — vârful Bucura — Stănișoara — casa Pietrile. Excursie de 2 zile. Adăpost: casa Balesa, casa Sfina din Riu, casa Pietrile.

Itinerarul nr. 9: Cîmpu lui Neag — Zănoaga — Văcăria — Pilug — Sfina din Riu. Excursie de o zi. Adăpost: casa Sfina din Riu.

Itinerarul nr. 10: Gura Apii — Lunca Berhinei — stina Slăvei — lacul Slăvei — valea Bucurii — lacul Bucura — casa Pietrile. Excursie de 2 zile. Adăpost: casa Gura Apii și casa Pietrile.

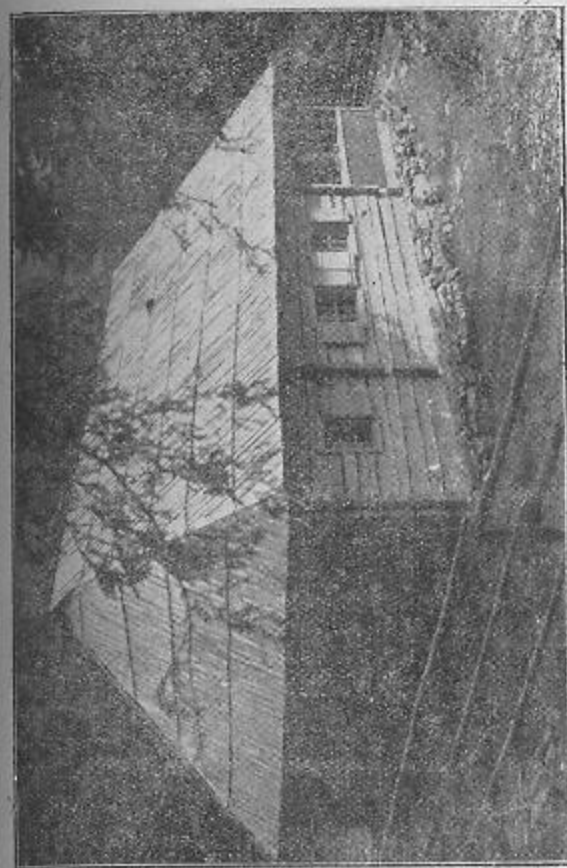
Itinerarul nr. 11: Gura Zlatii — vârful Radeșu — lacul Zănoaga — vârful Zlata — Gura Apii. Excursie de o zi. Adăpost: casa Gura Zlata și casa Gura Apii.

Itinerarul nr. 12: Gura Apii — valea Tomeasa — vîrful Custurii — Bloju — valea Pietrii — Piatra Blojului — valea Paltineju — Poiana Mărului. Excursie de 2 zile. Adăpost: casa Gura Apii, casa Poiana Mărului (regiunea Timișoara).

Itinerarul nr. 13: Gura Apii — Corciova — Șaua Iepii — valea Ogașului — valea Bistrei — Poiana Mărului. Excursie de 2 zile. Adăpost: casa Gura Apii și Poiana Mărului.

Descrierea masivului. Masivul Retezatului, cunoscut și sub numele de munții Hațegului, cu o lungime de peste 50 km și o suprafață de cca. 750 km², este situat în vechea țară a Hațegului. El face parte, aproape în întregime, din teritoriul regiunii Hunedoara.

Panorama cea mai frumoasă și măreață, de la distanță, ne-o prezintă din valea Hațegului. De aici Retezatul ne apare deschis și vizibil de la mare depăr-

Casa de adăpost Butea

fare, căci, în această parte, el se ridică din șes deodată, ca un paravan uriaș, fără de nici o trecere mai însemnată de la șes la înălțimi muntoase. Aceste împrejurări fac ca masivul, privit din această parte, să ne dea impresia colosală de munte, cu piscuri ce se înalță în negura văzduhului. Cel mai frumos dintre aceste piscuri este cel al Retezatului, care, prin forma lui ciuntită, ne face să-l deosebim ușor dintre celelalte.

Iată cum ne explică legenda, produs al imaginației populare, numele și forma „Retezatului”.

„Din veste și poveste se spune că, în vremuri demult, când prin țara noastră trăiau uriași, Retezatul a fost cu piscul ca și ceilalți munți. Un uriaș însă, trăind în dușmănie cu alți uriași, vecini ai săi, a aruncat odată cu mînie un fier de plug după unul din ei și fierul, lovindu-se de munte, l-a retezat virful. Așa a devenit Retezatul cu virful ciuntit, cum îl vedem și astăzi”.

Masivul **Retezatului** este cel mai bine conservat masiv glacial din Carpați; are cele mai răscolite și haotice aspecte; este renumit pentru măreția circurilor sale glaciale; are cele mai splendide și mari lacuri alpine și cascade; prezintă deosebit de interesante și întinse pășuni alpine și are cea mai bogată și neîntrecută floră și faună din munții patriei noastre.

Sub raportul geologic, ca și munții învecinați, el este format din ardezi cristaline, în special philit, cuarț, amfibol, gneiss, granit etc. În sud, întîlnim mai mult rocă sedimentară, rocă calcaroasă, iar în partea centrală, mai ales gneiss, granit, cuarț sur și feldspat gălbui.

Masivul Retezat — Sîndă din Rîu

O caracteristică a masivului Retezatului sînt pantele rezezi din partea nordică și cele cu mult mai domoale dinspre sud.

Retezatul cuprinde în total peste treizeci de vîrfuri și culmi bine distincte.

Culmile care se pot deosebi sînt:

- a) — către nord — culmea Galeșu sau culmea Pietrile
- b) — către est — culmea Custura
- c) — către sud — culmea Drăcșanului cu Soarbele și Borăscu
- d) — către sud-vest — culmea Zănoaga.

Virful **Retezatului** (2.484 m), cu toate că nu este cel mai înalt vîrf al masivului, căci este întrecut în această privință de virful **Peleaga** (2.511 m), Virful

Mare (2.456 m), Păpușa (2.502 m), totuși, prin faptul că este cel mai cunoscut și mai pitoresc, a făcut ca el să întrecă în însemnătate pe celelalte.

Urmele ghețarilor, amfiteatrele glaciare înșirate în prodigioase trepte suspendate, cuvețele de ghețari și căldările spațioase, în care dorm liniștite splendidele lacuri, aproape toate populate de numeroși păstrăvi, se întind la tot pasul.

Lacurile, tăurile sau iezerele alpine, peste patruzeci la număr, la altitudini mari, 1.994-2.070 m. Bucura, cu o suprafață de 18 ha, cel mai întins lac din Carpați, Zănoaga, Galeșu, Păpușa, Gemencle etc. cascadele Galeșu, Borăscu Mare și altele, constituie cel mai specific caracter al masivului și îi dau un

Releza — lacul Zănoaga

deosebit farmec; stîrnesc curiozitate și formează linia nenumăratelor excursii.

Flora și fauna. — Munții Retezatului — cu variații de altitudine, cu deosebiri și interesante caracteristice geologice, în urma felului cum terenul este expus la soare, cît și datorită multor altor condiții și aspecte, care pot determina într-un fel sau altul viața plantelor sau a animalelor — apar deosebit de interesanți și în ce privește flora și fauna.

Vegetația, foarte îmbelșugată a Retezatului, se succede variată și bogată, de la poalele masivului și pînă la piscurile înalte și pleșuve, lipsite de decor vegetal. Începînd de la poale pădurile foioase, bogate, sînt înlocuite, pe la înălțimea de 1.300 m, cu cele de molid pururea verde, cedînd, apoi, și acestea locul jepilor pitici și pajiștilor alpine.

Covorul verde al muntelui ne oferă, pe lîngă normalul tuturor munților, foarte adesea, curiozități și rarități de specii vegetale. În pădurea de la Rîu de Mori, pînă la Gura Zlatii, observăm prezența **nucului sălbatic**, o rămășiță a vremurilor prediluviale, copac întîlnit atît de rar la noi. În valea Rîului Mare întîlnim ici-colo **frăsinet de mojdrean** de obîrșie meridională, iar **stejarul sesiliflor** urcă pînă la Gura Zlatii. O caracteristică a muntelui sînt și **pădurile de pin**, de pe versantul unor văi abrupte, rămășițe ale pădurilor următoare topirii zăpezilor diluviale.

Pajiștile alpine, între 2.000-2.400 m, sînt ocupate de covorul des de ierburi grase, avînd presărate pantele mai netede cu mozaicul de flori încîntătoare.

Retezat — valea Pietrile

Minunatele **orhidee de munte** (păpucul doamnei) și-au găsit un bun sălaș în locul lacurilor alpine de odinioară, ca și **floarea de colț** (siminic) pe stîncile cele mai puțin accesibile. Un mare număr de specii din vegetația Retezatului își are aria de răspîndire în Balcani și în îndepărtatul Caucaz, iar alte multe specii și subspecii cresc exclusiv în acest masiv.

În cursul verii, numeroase turme de oi și vite cornute pasc ierburile grase ale pajiștilor alpine, în sunetul tălăngilor și fluierului ciobanilor.

În ascunzișul uriașului covor al vegetației, ca și în mediul stîncos al masivului, își găsesc găzduire și ocrotire un important număr de viețuitoare. Putem spune, fără exagerare, că aproape toate animalele din Europa Centrală sînt prezente aici.

Insectele masivului Retezat sînt atît de variate, încît singuri **fluturii** formează aproape 100 de varietăți, dintre care unele nu sînt cunoscute în altă parte. Mulțimea și varietatea acestora se datorează, în primul rînd, diversității florei, varietății de teren și climatului favorabil. Același lucru îl putem spune despre păianjeni și gîndaci. Între aceștia din urmă, avem multe specii de **Anophtalmus** rari. Dar nici racii nu sînt pe ultimul plan, de pești nici nu mai vorbim. Cu toată vînătoarea barbară din trecut, păstrăvul abundă în apele și lacurile muntelui, locul principal ținîndu-l Rîul Mare.

Dintre animalele mari, **cerbul**, podoaba codrilor, în descreștere acum cîtva timp, a început din nou să se sporească mulțumită măsurilor de ocrotire

Masivul Retezat — lacul Bucura

luate. Căprioara este frecventă; mai ales exemplarele feminine. Dar bogăția principală a acestui gen de viețuitoare, în masivul Retezatului, o formează capra neagră, stăpîna stîncilor și a pășunilor alpine. Locurile înalte, stîncoase, adăpostesc cirezii întregi de capre negre.

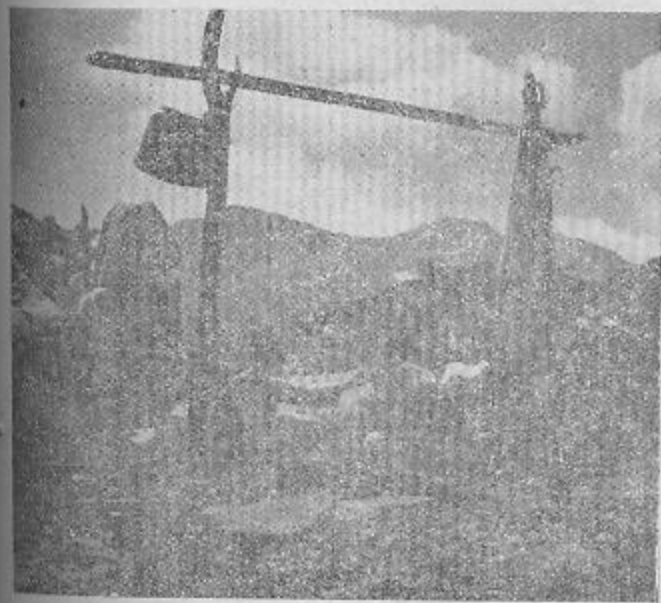
Ursul, de diferite culori, de la gălbui la negru, se ivește adesea ca musafir neașteptat, la cirezile de vite sau la turmele de oi. M'strețul, nu rare ori, este trofeul de mîndrie al vînătorilor ca și lupul, care face adevărate ravagii turmelor de oi.

Dintre animalele mici, pensionari obișnuiți ai masivului sînt: vulpea, pisica sălbatică, dihorul, apoi, în număr mai mic, jderul și risul.

În lumea păsărilor, o plăcută priveliște oferă excursionistului sau vînătorului norocos, în pădurea de brad, cîocoșul de munte. Stăpîni pîsurilor amelișoare și ai spațiului nelimitat aerian sînt vulturii de tot felul, zăganul, acvila,

★

Minunatele creații ale naturii sînt frumoase oriunde. Sînt locuri însă care încîntă numai în anumite răsămînturi ale anului iar altele care, prin înfățișarea

Retezat — stîncă de oi

Sport de iarnă în masivul Retezat

și specificul lor, își păstrează farmecul îmbietor în orice împrejurări și anotimp le-am cerceta. Un astfel de loc privilegiat ocupă, în rîndul creațiilor naturale ale patriei noastre, masivul Retezatului.

Dacă această podoabă a regiunii hunedorene atrage vara mîile de vizitatori, prin verdeța și umbra copacilor, prin ciripitul păsărilor, prin bogăția floare și murmurul apelor, toamna prin peisajele imense, lor tablouri polihrome, nu mai puțină incîntare și farmec oferă ea, iubitorului de frumos și drumeție iarna, învestmînată în haina zăpezii, care acoperă întregul conținut al muntelui deopotrivă. Itinerarele de vară, cu pas încet și calculat, sînt înlocuite acum cu pîrtia rapidă a schiorului. Incepînd din decembrie și pînă în mai sau chiar iunie, podișul alb, neîn-

trerupt, de zăpadă strălucitoare, în grosime de mai mulți metri, oferă schiorilor cele mai favorabile pîrtii și peisaje de iarnă incîntătoare.

Excursionistul, care în cursul verii înfrunta cu greu haosul de pietrărie specifică acestui masiv, parcurge acum, în timp de iarnă, cu multă ușurință — urcînd sau coborînd — distanțele cele mai mari.

Cînd timpul este frumos, vizibilitatea limpede și, zăpada potrivită, e o adevărată minunăție să parcurgi pe schiuri — pornind de la adăpostul cald și prietenos al „Casei Pietrile” — văile Galeșului, Izvorul Pietrile, Rea, Stănișoara etc., sau să urci vîr-

Cabana Gura Apii

Retezat — capra neagră

furile Peleaga, Bucura și uneori chiar culmile Retezatului. Numeroase pîrtii, cu prveliști variate și încântătoare, se îmbie și oaspeților sportivi ai „Casei Baleia“, spre Vîrful Mare și Stîna de Rîu, sau spre Custura Păpușii, ca și pe drumul care ne conduce — parcuregînd 16 km — de la casa Baleia jos, în valea Streiului, la Hobîța.

Datorită atenției mereu crescînde ce acordă tineretului nostru sporturilor de iarnă, masivul Retezatului își cîștigă, pe zi ce trece, un frumos renume și în această privință.

Retezatul, Parc național. Datorită interesului științific, biologic și pitoresc, pe care îl prezintă în special zona de centru a masivului, o mare suprafață a teritoriului a fost declarată, de regimul nostru de democrație populară, **Parc național**, fiind ocrotit prin lege. Sînt declarate monumente ale naturii și ocrotite prin lege o serie de plante, specii de păsări și mamifere. În acest teritoriu întins, fiecare animal și plantă își găsește mediul natural și tovarășia de viață proprie, în locul unde ele sînt băștinașe.

Minunatul masiv al Retezatului, ca și toate frumusețile și bogățiile patriei, sînt puse azi la dispoziția poporului muncitor, stăpînul și ocrotitorul lor.

Cunoașterea frumuseților patriei noastre umplu de bucurie inimile tuturor acelor ce le cercetează și prețuiesc. Ele sînt nu numai un puternic prilej de destindere și delectare, ci și un valoros mijloc de educare și dezvoltare a sentimentului de dragoste pentru patrie și frumusețile ei.

XI. Ținutul Orăștiei, cetățile dacice din munții Sebeșului, de la Șibot spre Alba Iulia

1. Din Deva spre Orăștie. — 2. Orăștie. — 3. Valea Sibișelului. — 4. Pe valea Orașului la cetățile dacice. — 5. Prin munții Sebeșului (Godeanu, Șurian și vîrfurile lui Petru). — 6. Cîmpul Pîinii. — 7. Valea Cug'rului. — 8. De la Șibot spre Alba-Iulia.

I. DIN DEVA SPRE ORĂȘTIE

Deva — Spini — Turdaș (pirăul Mărtineștilor) — Mărtinești — Jeledinți — Turmaș — Tămășasa — Dîncu Mic — Dîncu Mare. Excursie de o zi. Distanța de la Deva: Spini, 16 km; Turdaș, 22 km; Mărtinești, 25 km; Jeledinți, 20 km; Turmaș, 24 km; Tămășasa, 27 km; Dîncu Mic, 30 km; Dîncu Mare, 34 km. Gara cea mai apropiată, pentru toate, e gara Turdaș.

Pornind din Deva spre Orăștie, cu trenul sau pe șosea, tăiem în fugă valea Cernei și valea Streiului, care se deschid spre sud, pentru a urma, la oarecare distanță de cursul șerpuitor al Mureșului, poalele dealurilor împădurite.

Cîmpul este bogat, satele mari și frumoase, oamenii harnici și pitorești, vederile atrăgătoare. La sud lăsăm în urmă munții Poiana Rusca; în fundul văii Streiului, ni se profilează în depărtare munții majestoși ai Retezatului; la nord ne însoțesc tot timpul valurile uriașe ale munților Apuseni, care coboară pînă în valea Mureșului, mai încolo spăr-

tura văii Geoagiului, apoi în față, la sud-est, ne apar munții Sebeșului și ai Cugirului.

Lăsăm în urmă localitățile Sintuhalm, Sintandrei, Simeria, Simeria Veche și Spini. Pe măsură ce înaintăm, valea Mureșului se lărgeste.

La nord de șosea și de linia ferată, de-a lungul țărmlui Mureșului, ascunsă în parte după o mică colină, se află localitatea **Turdaș** (634 loc.), comună mare, cu case frumoase, câmp roditor. Distanța de la Orăștie 7 km.

La Turdaș ca și la Spini se află cite o gospodărie agricolă colectivă.

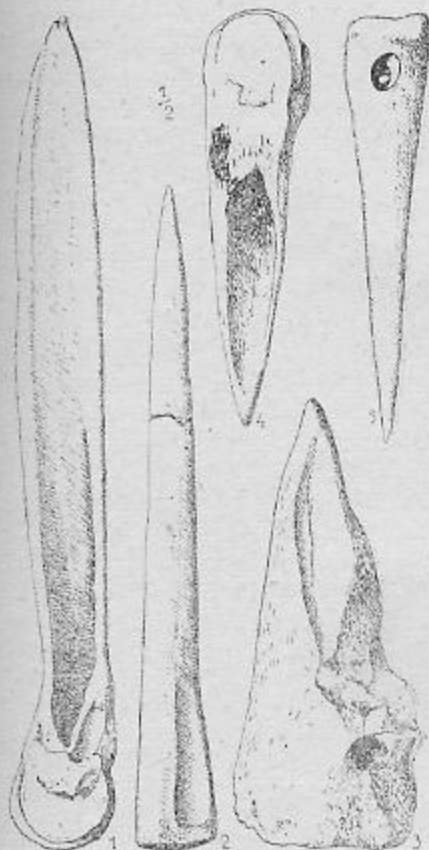
Turdășenii sînt agricultori harnici și pricepuți, buni pescari, dar și minunați jucători ai „călușurului”.

Trecutul localității se pierde în adîncul vremurilor.

Așezarea din comuna primitivă de la Turdaș. Importanța istorico-arheologică a așezării o subliniază puternic faptul că aici s-a descoperit una dintre cele mai bogate și interesante stațiuni străvechi din Ardeal.

Stațiunea neolitică de la Turdaș se află pe malul stîng al Mureșului, spre sud-vest de actuala comună, în locul numit „La Luncă”. Teritoriul ocupat de această veche așezare a fost foarte extins cîndva, el se diminuează însă mereu din cauza Mureșului, al cărui mal rupîndu-se zi de zi duce cu sine și terenul pe care este așezată stațiunea, descoperită încă pe la anul 1875.

La Turdaș avem de a face cu trei straturi cultu-

Turdaș — unelte neolitice din os

rale, datorite unei dezvoltări succesive a societății omenești de aici.

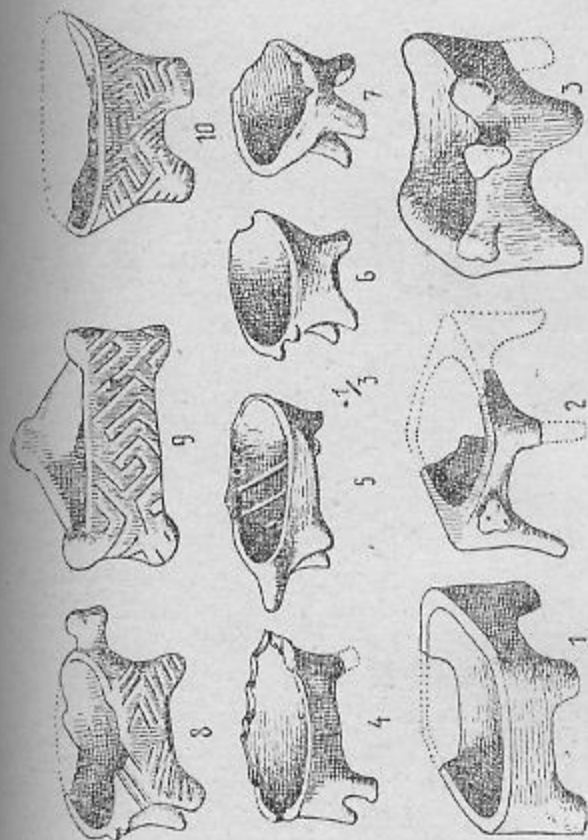
Materialul cel mai frumos, ieșit la iveală la Turdaș, îl formează ceramica ornamentată, cu benzi incizate în argilă, uneori pictată, farfurii, capace, ligăi etc. Cunoaștem apoi o mulțime de arme și instrumente din piatră și os: securi, cuțite, dălți, răzuitoare, săgeți, pumnale, din silix, obsidiană sau din opal, sule, obiecte de podoabă etc. Aflăm și obiecte lucrate cu un oarecare gust artistic, idoli, reprezentând figuri umane și animale, care au o semnificație religioasă.

Așezarea orânduirii comunei primitive de la Turdaș n-a fost încă pe deplin explorată din punct de vedere arheologic și științific.

Unele obiecte, ceramică, cărămizi, țigle etc. descoperite în diferite părți în hotarul comunei, fac dovada existenței și a societății sclavagiste romane.

Prin veacul al XVI-lea, a trăit la Turdaș episcopul Mihail Turdaș, cel care a tradus, împreună cu alții, *Palia de la Orăștie*. Fratele său, Pavel Turdaș, a tradus cea mai veche tipăritură românească cu litere latine (și fonetică maghiară), tipărită în anul 1570-1573.

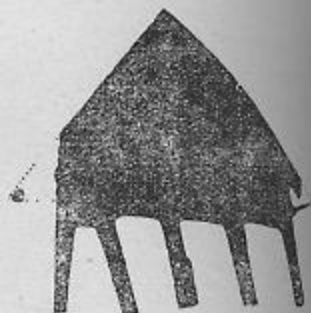
Pe pârâul Mărtineștilor. Abia trecuți de Turdaș, șoseaua urcă pe o mică terasă, de unde se deschide o vilcea spre sud. Pe drumul care se desface aici din șoseaua principală și o ia pe această vilcea în sus, putem ajunge, coborînd pe celălalt versant al dealurilor, la Streisingeorgiu, în văjea Streiului și țara Hațegului.

Turdaș — ceramică (ugol) neolitică

Turdaș — vas neolitic imitând forma unei case

Turdaș — colibă neolitică (desen pictat)

Primele localități întâlnite pe acest itinerar, la câțiva km de valea Mureșului, sînt **Turmaș** (109 loc.) și **Mărtinești** (334 loc.), ambele cu cite o gospodărie agricolă colectivă. De aici spre vest, prin **Jele-dinți** (483 loc.), sat ai cărui locuitori de asemenea s-au organizat într-o gospodărie agricolă colectivă, putem ajunge la **Simeria**, iar spre sud la **Tămășasa** (314 loc.), **Dincu Mic** (346 loc.) și **Dincu Mare** (658 loc.). De la Tămășasa se poate trece în valea Beriului sau Apa Orașului.

În hotarul cuprins de aceste localități, au fost aflate, sporadic, diferite obiecte caracteristice orinduirii comunei primitive. La Turmaș a fost dat la iveală un important tezaur monetar dacic, format din monede de imitație grecească.

2. ORAȘTIE

Distanța de la Deva: 2650 km. Comună urbană cu 10.486 de locuitori. Altitudinea, 220 m.

Gara. Se află în partea de nord a orașului, la 2 km de oraș. Transportul de la gară în oraș se face cu autobuzul.

Hoteli, restaurante, cofetării: **Hotel și restaurant cooperativa „Filimon Sirbu“** în strada N. Bălcescu, **Cofetăria cooperativa „Filimon Sirbu“** în strada N. Bălcescu.

Băi. Baie de cadă și aburi în strada Fr. Engels.

Adrese utile: **Sfatul popular raional**, în strada N. Bălcescu, **Sfatul popular oraș** în piața Republicii, **Banca R.P.R.** în strada N. Bălcescu, **Tribunalul raional** în strada M. Gorki, **Fabrica „Vidra“** în strada Petőfi, **Fabrica de cherestea „11 Iunie“** în strada Gării, **Întreprinderea „I. C. Frimu“** în strada N. Titulescu, **Școala medie mixtă** în strada Gh. Lazăr, **Biblioteca raională** în strada N. Bălcescu, **Muzeul raional** în piața A. Vlaicu, **Casa de cultură** în piața Republicii, **Poșta** în strada Gh. Coșbuc, **Telefoane** în strada N. Bălcescu.

Cinematograf: cinematograful „V. Roaită“ în strada N. Bălcescu.

Orașul Orăștie este situat în stînga Mureșului, la marginea de vest a întinsului cîmp al Pîinii, parte pe loc șes, parte pe o mică colină.

Oraștia, unul dintre cele 7 orașe principale săsești din Ardeal, a fost colonizată, pe la mijlocul secolului al XII-lea, cu coloniști sași. Era localitatea cea mai de vest a așa zisului „Fundus regius“, teritoriu atât de privilegiat pentru noii veniți.

Orașul, neavînd un zid de apărare, o cetațe proprie-zisă, cum se obișnuia la aceste localități în feud-

Orăștie — vedere asupra orașului

dalitate, avea o biserică fortificată, prevăzută cu ziduri și cu o curte largă, care putea servi de refugiu populației în caz de primejdie.

Pe la mijlocul veacului al XIII-lea, localitatea și împrejurimile au fost jefuite și distruse de tătar, însă regiunea a fost populată cu noi coloniști. Ținutul este distrus din nou la anul 1420 de către turci, care iau cu ei și 20 de mii de prizonieri.

Elementul românesc autohton a fost puternic în ținutul Orăștiei, fapt care a dus în cursul veacurilor la asimilarea unei bune părți a coloniștilor sași. În satele din jurul Orăștiei ca, Beriu, Căstău, Romos, Pricaz etc. — cîndva cu populație săsească — azi nu se mai află decît romîni, doar numele unor locuitori de aici — Heiter, Volf, Svart etc. — mai amintesc originea lor îndepărtată. În aranjamentul și sistemul de construcție al localităților și al caselor, cum este cazul la Beriu de pildă, asemenea se mai poate citi originea lor de odinioară.

În anul 1334, cînd „Johannes Sacerdos” face recensămîntul după „fumuri”, existau în toate aceste comune, înșirate mai sus, și elemente săsești.

În Orăștie chiar, numărul sașilor a rămas cu totul redus față de situația din evul mediu, cînd localitatea era un puternic centru comercial și de meșteri breslași.

Jurisdicția „scaunului” de la Orăștie (nemțește Broos), se întindea, pînă spre Alba-Iulia, asupra unor comune ca Cricău, Ighiu și altele, azi și acestea românești.

Prin 1850, Orăștie era capitala celui de al X-lea ținut al Transilvaniei și cuprindea Hațegul, Baia de Criș, Ilia, Deva etc.

La Orăștie a trăit, ca judecător regesc, tatăl lui Nicolae Olahus, remarcabilul umanist. Unii pun ca loc al nașterii lui Nicolae Olahus, Orăștie. Tot de aici își trage originea și poetul sas Unzius, poet al curții lui Sigismund Bathori.

Orăștie este un oraș cu un bogat trecut cultural și de luptă. De sub teascurile unei tipografii de aici a ieșit, la anul 1582, cunoscuta **Palia de la Orăștie**, tradusă de Mihail Turdaș, una din primele tipărituri în limba romînă. Tipografia cu litere cirile, la care a lucrat fiul lui Coresi, diacul Șerban, exista încă de pe la 1581.

Presă din Orăștie numără de-a lungul timpurilor mai bine de 16 periodice, dintre care amintim „**Conșinzeana**”, la care au colaborat însemnați scriitori, „**Convorbiri Științifice**”, „**Bunul Econom**” etc.

Dar, de Orăștie e legată și lupta proletariatului din

Transilvania, de la începutul acestui veac. Tot de sub teascurile unei tipografii de aici a ieșit, în 1906, ziarul „Tovarășul”, care organiza și îndemna clasa muncitoare la luptă împotriva nedreptei orinduirii trecute. Un sindicat al muncitorilor constructori a luat ființă aici pe la 1905.

Ca centru cultural și școlar, orașul are o Școală medie mixtă, o Școală de șapte ani, Casă de cultură, un Muzeu raional, care prezintă specificul raionului sub raportul istoric și al științelor naturii, o Bibliotecă raională etc.

Orăștia, ca centru al unui ținut foarte populat

Orăștie — aspect din sec. al XIX-lea

și ca punct de gravitație al satelor din jur, a fost întotdeauna un important centru economic, cu ves- tite firguri, întreprinderi comerciale și industriale.

Azi, localitatea, din punct de vedere economic, este în plină ascensiune, în primul rînd în ce privește industria forestieră, alimentară, cea a pielă- riei, chimică și a cărămidăriei.

Întreprinderea de industrie locală „I. C. Frimu” cuprinde în activitatea ei sectoare variate: produse de industrie alimentară, produse de industrie ex- tractivă, materiale de construcții (cu o mare fa- blică de cărămizi și țigle), ateliere de reparații, in- dustrializarea și prelucrarea lemnului și altele.

Fabrica de blănuri „Vidra” are ca obiectiv pre- pararea și înobilarea blănurilor și obținerea arti- colelor de blănărie, marochinărie, etc.

Întreprinderea „Digitalis” e o unitate industrială importantă pentru colectarea și prelucrarea plante- lor medicinale.

U.I.L. Orăștie (unitate de industrializarea lem- nului în produse semifinite, cherestea aburită de fag, frize de fag etc.) e situată în imediata apro- priere a gării Orăștie.

La fel, activitatea de gospodărirea pădurilor, desfășurată de Ocolul Silvic Orăștie și activitatea de exploatare și transport a lemnului, desfășurată de I.F.E.T. Orăștie, merită o deosebită atenție.

O cale ferată forestieră (ecartament 760 mm) leagă gara Orăștie — depozitul fabricii — cu pă- durile din bazinul râului Grădiște, cu parchetele, în care mii de muncitori își desfășoară activitatea pen-

tru exploatarea pădurilor de fag. Linia c.f.f. are o lungime de 42 de km. Cu trenul forestier se poate călători pînă la poalele Muncelului și ale Godeanului și la ruinele dacice de la Grădiștea Muncelului.

La Orăștie, a luat ființă, după 1944, una dintre cele mai mari crescătorii de porci din țară. Situată la nord-est de oraș, cuprinde un impresionant număr de construcții și instalații.

La fel, **Stațiunea de mașini și tractoare** ocupă locul de frunte în regiune, avînd un numeros parc de tractoare și tot felul de mașini agricole, pentru deservirea gospodăriilor agricole colective, a întovărășirilor, precum și a sectorului particular.

Orășelul, cu case strînse una în alta (mai ales în centru), după modelul așezărilor săsești, are, totuși, și străzi largi, cu grădini cu arbori, dîndu-i un aspect plăcut de oraș deschis și vesel.

Orăștia este și un însemnat centru de excursii, fie în împrejurimi — de unde se deschid perspective frumoase spre munții Apuseni, dealurile Devei, ca și spre Cîmpul Pîinii, valea Mureșului și a Geoagiului — fie mai departe, în inima acestor munți sau în cei ai Sebeșului și pînă la Godeanu.

3. VALEA SIBIȘELULUI

Orăștie — Sibîșel — Măgureni — virful Godeanu. Excursie de 1-2 zile. Alimentație reci. Adăpost la stîni și casele pămîntarilor. Îmbrăcăminte călduroasă. Se recomandă călăuză. Distanța de la Deva: Sibîșel, 36,50 km; Măgureni, 50 km; Gara Orăștie. Transportul pînă la Sibîșel cu mașina, în continuare cu trăsura, iar pe Godeanu călare sau pe jos.

Urmînd de la Orăștie spre sud, pe valea Sibîșe-

lului, care se îngustează cu cît înaintăm mai mult spre munți, trecem prin Căstău și ajungem la **Sibîșel** (Sibîșelu Vechi 594 locuitori, Sibîșelu Nou 251 locuitori), 10 km de Orăștie. Spre est de sat, pe o înălțime de 668 m, se află ruinele unui castel feudal fortificat.

Localitatea e așezată de-a lungul rîului Sibîșel, într-un loc foarte pitoresc. E un punct plăcut, pentru excursioniștii din Orăștie în special, unde se poate ajunge fie pe jos, fie cu trăsura sau cu mașina.

E o localitate însemnată pentru cultivarea nucilor, „nucile de Sibîșel“, bune la gust, mari și cu coajă subțire.

Cîndva, Sibîșelul se număra printre localitățile cu uzine de fier, înființate la 1803. Avîntul luat, însă, de cele de la Hunedoara și Cugir, a cauzat sistarea și părăsirea activității acestor uzine.

La Măgureni și virful Godeanu. Dacă Sibîșelul, pentru cei din Orăștie, este un frumos loc de excursii ușoare, pentru turiștii este un punct de plecare în frumoșii munți ai Sebeșului. Pornind pe drumuri de munte, ce duc de-a lungul Rîușorului, fie cu trăsura, fie pe jos sau călare, pe poteca ce urcă pe coama „Deluțului“, ajungem la Măgureni.

Măgureni (87 loc.) este o așezare specifică de munte, compusă mai ales din oieri. Situată la 24 km de Orăștie, în mijlocul unor munți de peste 1000 m, este des cercetată pentru recreație, de oamenii obosiți sau suferinzi. Adăpost și alimentație se găsesse la țărani ciobani.

De la Măgureni spre sud, putem lua drumul spre

virful Godeanului (1.659 m). Acesta este drumul cel mai scurt la muntele Godeanu, nu însă și cel mai ușor. Se recomandă călăuze dintre țărani de la Sibișel sau Măgureni, de la care putem închiria și cai.

Itinerar turistic: Sibișel — virful Naia (1.186 m) — Măgureni — Godeanu (1.659 m). La Naia este teren bun de schi. Durata drumului Sibișel-Măgureni, 3 ore.

4. PE VALEA ORAȘULUI LA CETĂȚILE DACICE

Orăștie — Căstău — Beriu — Orăștioara de Jos — Bucium — Orăștioara de Sus — Ludești — Costești (ruinele dacice de la Costești) — Grădiștea de Munte (cetățile dacice de la Grădiștea Muncelului) — Luncani (cetatea dacică de la Luncani). Excursie de 2 zile. Alimente reci, îmbrăcăminte călduroasă. Transportul pînă la Costești se poate face și cu mașina, de la Costești la Grădiște cu trenul industrial, cișmele sau pe jos.

Distanța de la Deva: Căstău, 30 km; Beriu, 32 km; Orăștioara de Jos, 36 km; Bucium, 39 km; Orăștioara de Sus, 40 km; Ludești, 42 km; Costești, 44 km; Grădiștea de Munte, 57 km; Luncani, 53 km (prin valea Strelului). Distanța de la Orăștie: Costești, 18 km; Grădiștea de Munte, 31 km.

Gara ultimă pentru toate, Orăștie.

Pe Apa Orașului (a Beriului sau a Grădiștei), la cetățile dacice.

Excursia se poate face cu trenul forestier Orăștie-Grădiștea de Munte, pînă la picioarele Godeanului. Pînă la Costești și cu căruța sau cu autobusul, iar de la Costești, pe valea Grădiștei în sus, pe jos sau cu trenul forestier. Excursie de 1-2 zile. Cazare la săteni.

Pe tot acest itinerar, cît ține șesul, avem o se-

Apa Orașului — de la Costești la Orăștie

rie de sate de agricultori, pomicultori și crescători de vite, situate la depărtări mici unele de altele.

De la Orăștie, spre sud, urmînd pînă la Căstău (999 loc.) drumul care duce și la Sibișel, apoi continuînd pe apa Orașului sau valea Beriului, trecem prin frumoasa comună Beriu (651 loc.), 7 km de la Orăștie, cu o gospodărie agricolă colectivă, pentru a ajunge la Orăștioara de Jos (523 loc.), Bucium (426 loc.), Orăștioara de Sus (746 loc.), Ludești (519 loc.) și Costești (746 loc.).

De la Orăștioara, Bucium sau Ludești (pe o cărare de munte), spre est de la linia noastră principală, urcîndu-ne spre Presaca (1.219 m) și Brusturelu (1.331 m), apoi peste Ciaca Ulmului, putem ajunge la Godeanu.

În hotarul Orăștioarei de Sus, la „Lunca Mare“

pe înălțimea din stînga pirăului, au fost constatate urmele unui castru roman, de unde au ieșit la suprafață mai multe obiecte și monumente romane: cărămizi, țigle, vase și monumente epigrafice sau sculpturale etc.

În apropierea acestui castru, pe înălțimea Clemea, se află urmele unei așezări civile din epoca romană sau dacică.

Pe malul drept al apei Orașului sau a Beriului, la est de satul Ludești, la locul numit **Cetățeaua**, se află o așezare din epoca bronzului și alta din epoca dacică. Tot la Ludești, a fost aflat un tipar monetar (**Caius Marius Capito**), pentru fabricarea monedelor republicane, folosit fără îndoială de băștinașii daci.

Din Ludești, spre sud-vest, pornește un drum comunal, prin Ocoliş, la Călan, în valea Streiului. E drumul care face legătura cu țara Hațegului.

Incepînd de la Costești, valea „Apa Orașului”, care mai poartă numele de „Valea Beriului”, iar cursul superior „Valea Grădiștei”, se strîmtează treptat, iar așezările încetează, căci de la Costești și pînă la poalele Godeanului nu mai avem decît o singură așezare modernă, satul de munte Grădiște. O așezare răsfirată pe culmi de dealuri și în poieni. Acest sector cu lucrări de fortificații, cetăți și turnuri de veghe, a avut însă o mare importanță militară în societatea dacică, căci acesta era drumul care ducea spre cetatea cea mare de la Grădiște.

De la Costești se poate merge pe rîu în sus, pe jos sau cu trenul forestier, pînă la Grădiștea de

Munte (287 loc.) și chiar pînă la picioarele Godeanului, iar spre sud-vest, peste culmile de dealuri, pînă la **Luncani** (1.187 loc. inclusiv populația satelor Alun, Cioclovina, Prihodiștea, Urs'ci și Tîrsa), și înălțimea Piatra Roșie.

Satul **Costești** (746 loc.) a devenit important în urma scoaterii la suprafață, prin săpături arheologice, a unor prețioase așezări dacice, situate în apropierea localității.

Așezările dacice din munții Orăștiei.

Teritoriul, pe care sînt răspîndite așezările dacice în munții Orăștiei, cuprinde un spațiu larg limitat la nord de cursul de mijloc al Mureșului, spre vest de valea Luncașilor, spre răsărit de Rîul Mare și alte pîraie, iar spre sud de înălțimea munților Carpați.

În spațiul muntos cuprins între aceste limite, pe culmea înălțimilor, pe spinarea și terasele naturale sau artificiale ale munților și dealurilor, se ridicau, acum 2.000 de ani, o serie de cetăți, turnuri de veghe, construcții religioase și numeroase așezări civile și gospodărești, a căror viață, plină de progres, încetează pe la anul 101-106, în urma cuceririi Daciei de către romani.

Așezările din această regiune — concentrate mai ales în jurul văii Grădiștei — pot fi clasate, după natura lor, în construcții cu caracter militar și așezări civile și gospodării ale țăranilor daci, acestea din urmă răspîndite în poieni și pe terase, ca și în înălțimile centrelor de locuire a nobililor.

Deși așezările dacice din munții Orăștiei se află

Costești — înălțimea Cetățuia

Înălțimea Cetățuia — un uriaș mamelon — este formată dintr-o serie de terase, dintre care unele amenajate de mîna omului.

Așezarea de la Costești constă dintr-un castel locuință, fortificat prin valuri de pămînt, palisade, ziduri și turnuri de apărare. Platoul cel mai de sus al dealului este ocupat de două turnuri-locuință, de formă patrulateră, situate la cele două extremități ale înălțimii și care, prin poziția lor, veghează, unul valea spre Orăștie, iar celălalt regiunea opusă, accesibilă.

Turnurile sînt construite din ziduri groase de 3 m. Partea de jos a zidului e făcută din blocuri mari

de piatră (pînă la 1 metru) așezate unele peste altele fără de nici un material de legătură (fără mortar).

Tehnica zidurilor — în general asemănătoare peste tot la așezările dacice din munții Orăștiei — este următoarea: cele două fețe (internă și externă) ale zidului sînt construite din blocuri mari de piatră de calcar; din loc în loc cei doi pereți (extern și intern) ai zidului sînt legați între ei prin birne de lemn, fixate în niște jgheaburi tăiate în blocuri de piatră; spațiul dintre cei doi pereți, astfel construiți, era umplut cu blocuri și fărîmături de piatră și cu pămînt.

Mai sus, zidul de piatră la turnurile-locuință de la Costești continua printr-un zid de cărămidă arsă (de dimensiuni mari, 48×48 cm), făcută din lut amestecat cu multă pleavă și paie.

Deasupra zidului, astfel construit, urma șarpantă de lemn, care susținea acoperișul din țigla.

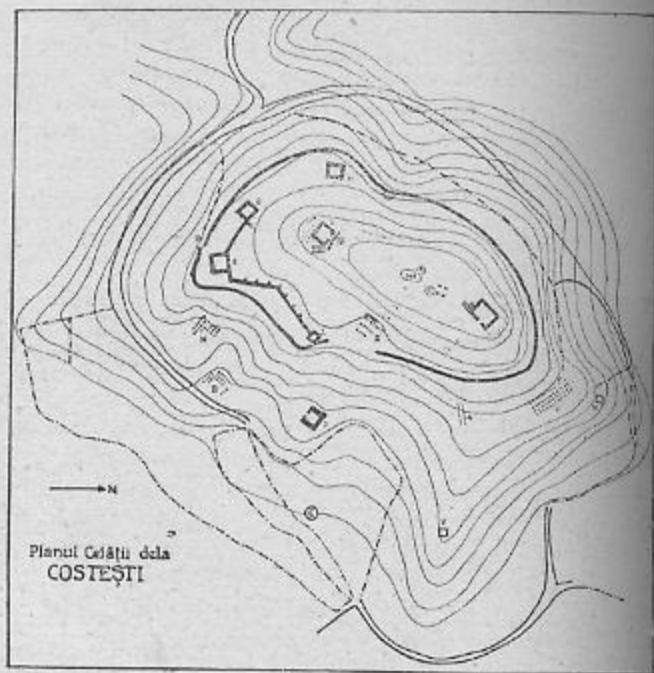
Ambele aceste turnuri, care serveau pentru locuință, aveau câte un etaj.

Tot pe culmea dealului, pe înălțimea cea mai mare a platoului, se văd temeliele din piatră ale unui turn de veghe, ridicat pe patru stîlpi, ce se fixau în blocurile de colț, ce se mai pot vedea pe teren.

Platoul de sus al dealului, cu cele două turnuri-locuință, și turnul de veghe, este partea principală a așezării dacice de pe Cetățuia. De jur-împrejur, acest platou era întărit pe margini cu o palisadă dublă.

Coborînd mai jos, pe terasele inferioare ale dealului vom da peste un al doilea obstacol format,

de data aceasta, d'ntr-un zid de piatră, gros de 3 m (construit după tehnica arătată mai sus). Aceasta incintă, care nu împresoară, decît partea de sud-est

a terasei, partea pe unde accesul e mai ușor, e prevăzută cu trei turnuri exterioare rectangulare de dimensiuni variate.

Pe lângă cele arătate pînă acum, cetatea mai este întărită și înconjurată de jur-împrejur, la marginea

unei terase inferioare, de un val de pămînt, larg la bază de 6-8 m și înalt de 2-2½ m.

Acest val are o alcătuire interesantă, complicată și greu de explicat. În urma cercetărilor făcute pentru lămurirea lui, se constată că a existat aici, într-o primă fază, un val de pămînt întărit și de o pasadă dublă, a cărei existență s-a constatat prin urmele parilor și ale grinzilor transversale ce legau parii între ei.

În timpul războaielor cu romanii, acest val fiind distrus, s-a ridicat peste el un alt val de pămînt,

Cetatea de la Costești — ruinele incintei

Costești — bastion dacic

lipsit de palisadă, conținând o serie de materiale și dărămături de la construcțiile anterioare.

În afară de forma accidentată a terenului și de lucrările de fortificație arătate, accesul spre cetate mai era apărat și de două bastioane situate pe bolturile de deal de la nord și de la est de cetate, păzind și controlând, prin acesta din urmă, și drumul vechi spre cetate. Același scop de paza drumului avea și turnul de pe latura estică a cetății.

Pe lângă construcțiile de locuit și de apărare ale cetății, mai aflăm pe terasele de jos, pe latura de est și de nord a dealului, patru aliniamente formate din mai multe rânduri de tamburi de piatră. Numai unul dintre aceste construcții curioase se află în interiorul teritoriului fortificat, celelalte trei sînt înafara intrin-

tei. Se crede, pe drept, că avem de a face cu niște construcții religioase ale dacilor politeiști.

În cursul cercetărilor, s-au mai constatat pe acest teritoriu diferite *cisierne*, săpate în piatră sau în pământ, destinate asigurării apei pe seama luptătorilor și a garnizoanei cetății.

La fel, au fost identificate, pe diferitele terase, urme de construcții din lemn pentru locuit sau pentru uz gospodăresc, ca și un foarte important număr de obiecte de tot felul.

Tempul de realizare și de înflorire a așezării dacice de pe dealul „Cetățuia” Costeștilor cuprinde perioada de timp de la Burebista la Decebal (sec. I î.e.n. — sec. II e.n.). Distrusă în urma războiului din timpul celui de al doilea război dacic de către romani (105-106), așezarea nu a mai fost refăcută și nici locuită.

Spre nord-est de cetate, pe botul de deal numit Grădiște (cota 405), se află urmele unei fortificații romane formată din val și șanț. E un cantonament provizoriu roman, legat de acțiunile de cucerire a Daciei.

Cetățuia nu este singurul punct din vecinătatea actualii localități Costești unde se află urme de locuire dacică. Lucrări de fortificații sau așezări gospodărești se află aici peste tot — pe Ciocuța, pe dealul Faeragului, pe înălțimea Blidaru etc.

Dintre fortificațiile din sectorul Cetățuia Costeștilor, cea mai importantă — și care a fost explorată și din punct de vedere arheologic — este fără îndoială cea de pe dealul Blidaru.

Fortificația dacică de pe dealul Blidaru. Înălțimea Blidaru se află la mai bine de 4 km depărtare de satul Costești. De la Costești pînă la poalele înălțimii, drumul, foarte plăcut, îl facem urmînd spre sud apa Grădiștei, lăsînd în urmă, la dreapta, dealul Cetățuia. Excursia de la Costești și pînă la muntele de pe culmea Blidarului reclamă un timp de o oră.

Blidarul, înalt de 705 metri, avînd o poziție dominantă, oferă vederi la mare distanță spre nord, dealul lungul Apei Orașului, pînă dincolo de Orăștie, spre culmile înalte ale munților Apuseni. Vederi largi se deschid și în celelalte direcții, astfel încît garnizoana de aici avea sub ochi întreaga porțiune de teritoriu de la Orăștie și pînă departe pe valea Grădiștei.

Vîrfurile Blidarului cuprind un platou întins, care formează o incintă cu ziduri de piatră. Această incintă, de forma unui poligon neregulat, încheie un teritoriu de aproape 6 mii de metri pătrați.

De fapt, fortificația de pe culmea Blidarului se compune din două cetăți legate organic una de alta, dar construite la date diferite.

Prima cetate e situată pe locul cel mai înalt al platoului și are o formă mai mult trapezoidală, prevăzută în colțuri cu patru turnuri. În interior, se păstrează urmele unui turn-locuință.

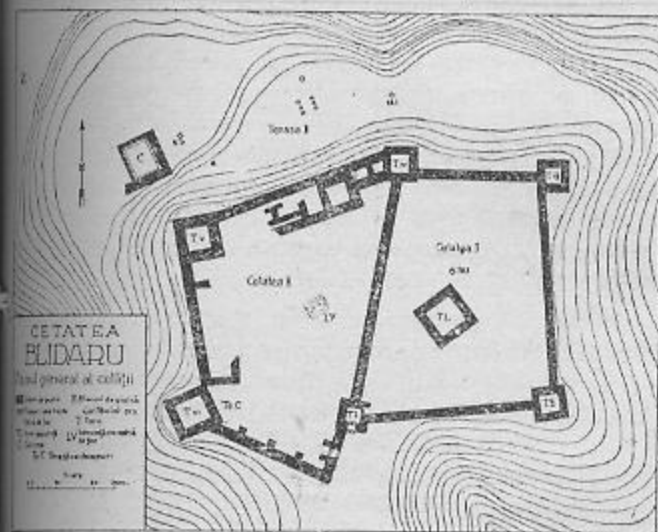
Structura zidurilor, ca și materialul din care sînt făcute (calcar conchilic fasonat), sînt cele înțelșite și la celelalte fortificații în piatră din munții Orăștiei.

Pe latura de sud-vest a platoului, cetatea are

un turn izolat, care servea ca turn de pază în fața intrării.

Intrarea în cetate se făcea dinspre sud.

Cetatea a doua, construită probabil în urma proiectului roman, se deosebește de prima, alit prin

forma ei de pentagon neregulat, cît și prin așezarea turnurilor și aranjamentul ei intern. De fapt ea are un singur turn, cel din colțul de nord-vest, căci celelalte sînt comune cu turnurile primei cetăți, după cum comună este celor două cetăți și latura estică.

Intrarea în cetate se face dinspre est.

Interiorul cetății a doua arată deosebiri față de prima cetate. La cetatea a doua, pe latura de nord

și de vest, în spatele zidului de incintă, se află cîte un zid paralel cu incinta, care cu ajutorul unor ziduri perpendiculare formează o serie de mici încăperi, folosite pentru nevoile garnizoanei.

La cetatea a doua, pe latura de nord, aflăm o nouă tehnică de ziduri nesezizată pînă la descoperirea acestei cetăți. Aflăm aici și ziduri construite din piatră de stîncă, legate între ele cu pămînt (opus incertum).

Mai amintim că, în turnul din colțul de nord-vest, au fost aflate, cu prilejul săpăturilor, o serie frumoasă de nouă vase uriașe din lut ars, chiupuri folosite ca rezervoare, adevărate hambare, pentru cereale și, eventual, pentru lichide.

În scopul aprovizionării cu apă, o problemă importantă pentru cetățile dacice situate pe înălțimi, s-a construit, îndată sub zidul de nord-vest al cetății, o monumentală **cisternă** din piatră, formată dintr-o cameră patrulateră, adîncă de peste 5 m, cu zidurile duble sau întreprinse și tencuite gros în mai multe straturi. Lungimea încăperii e de 8 m, iar lățimea de 6 m.

Pardoseala cisternei este făcută dintr-un strat gros și foarte rezistent de mortar — un adevărat ciment alcătuit din amestec de mortar, cenușă și cărbune de lemn.

Pe o terasă mai joasă, situată la nord-vest de înălțimea Blidarului, numită „Poiana Popii”, a fost dat la iveală un puternic **turn de pază**. Asemenea turnuri, unele și pentru locuit, au fost identificate

peste tot în împrejurimile cetății de pe Blidaru, ca și pe Faeragul învecinat.

Cetatea de pe înălțimea Blidarului, zidită pe virful unui deal atît de puternic întărit, cu vederi la mari depărtări, construită într-un puțet de primă importanță strategică, a avut un rol precumpănitor militar.

Urmele de viață sînt slab reprezentate. Obiectele găsite în cursul lucrărilor de dezgropare au fost foarte puține, semn al scurtei existențe a acestei așezări militare, construită, probabil, în urma pericolului iminent roman — și apoi, distrusă de aceștia.

Așezarea dacică de la Grădiștea Muncelului.

Distanța: Deva — Grădiștea de Munte, 57 km. Orăștie — Grădiștea de Munte, 31 km; de la Grădiștea de Munte la așezările dacice de pe dealul Grădiște, 8 km.

De la Costești, la satul Grădiștea de Munte și de aici în continuare la terenul cu săpături arheologice de pe dealul Grădiște, putem ajunge pe jos sau cu trenul forestier: pentru satul Grădiște, stația forestieră „Anineșu”; pentru terenul cu săpături, stația „Lunca Grădiștii” sau stația „Cetate”. În timp mai scurt, se ajunge pe culmea dealului Grădiște de la stația „Cetate”.

Drumul de la Costești la așezarea dacică de la Grădiștea Muncelului duce, mergînd pe apa strîmtă a Grădiștei, pînă la poalele dealului Grădiște, situat în lîncea formată de valea Godeanului cu Valea Albă.

Unelte dacice din fier

a, cetatea propriu-zisă, b, o așezare cu caracter religios și c, o serie de așezări cu caracter civil gospodăresc.

Cetatea de la Grădiștea Muncelului se prezintă ca o incintă de apărare, construită din blocuri de piatră de var cioplită, având forma unui patrulelateral neregulat. Așezată la 1.200 m deasupra nivelului mării, ocupă punctul cel mai înalt de pe dealul Grădiștei.

Lungimea cea mai mare a incintei, care se întinde pe 5 terase, închizând un teritoriu de vreo 3 hectare, este de 240 m, iar lățimea maximă de 152 m.

Structura zidurilor este în general cea cunoscută la cetățile dacice: ziduri groase de 3 m, făcute din

conglomerat calcaros, unele din blocuri având tăiate gheaburi, „babe”, destinate grinzilor de lemn. Interiorul zidurilor este umplut cu bucăți de piatră de șifcă sau de piatră de var, uneori cu pământ.

Incinta de la Grădiște nu are turnuri, cum se întâmplă la Blidaru sau la Piatra Roșie. Sub acest raport, cetatea de aici se deosebește de celelalte două menționate. S-ar putea ca Grădiștea să indice o vechime mai mare față de Blidaru și Piatra Roșie.

Pe latura de est și de vest, două laturi opuse, cetatea avea câte o poartă. Drumul de pe dealul Grădiște spre cetate conducea prin poarta de vest, în fața căreia s-a și dezgropat, pe o lungime de peste 30 de metri, drumul din imediata vecinătate a porții, pavat cu piatră de riu.

La fel, de la poarta de est spre centrul religios, conduce un drum larg de 5 m, monumental, pavat cu lespezi de piatră de calcar cioplită, iar pe margini având o bordură tot din blocuri de piatră de var. Drumul se termină lărgit într-o mică piațetă, în preajma unor sanctuare, cuprinzând și o frumoasă canalizare subterană din piatră.

În interiorul cetății nu s-au aflat decât urmele unor arăci din lemn.

Săpăturile executate la cetate au arătat că, în cursul războaielor cu romanii, zidurile cetății, au fost distruse în unele părți, apoi refăcute și întărite din nou cu material de construcție luat de la alte clădiri, în special de la cele religioase. Această refacere a cetății se atribuie romanilor, care după înfringerea dacilor au instalat aici o garnizoană formată, după

cum arată unele indicii epigrafice, din detașamente ale legiunii a IV-a Flavia Felix. **Clădirea de piatră** descoperită în interiorul cetății pe latura sud-estică, ca și **baia de lagăr** ce se află la sud de cetate, pe o terasă inferioară cetății, au fost destinate acestei garnizoane romane a cetății.

La vreo 100 de metri est de cetate, se află, pe mai multe terase, construcțiile și instalațiile cu caracter religios. Au fost dezgropate pînă acum, total sau parțial, 6 asemenea construcții.

Ar fi greu să prezentăm aici pe fiecare din aceste construcții. Ne oprim asupra celor mai importante.

Sanctuarul mare rotund — situat pe terasa cea mai de jos a așa zisului centru religios — este cel mai important monument religios de la Grădiște.

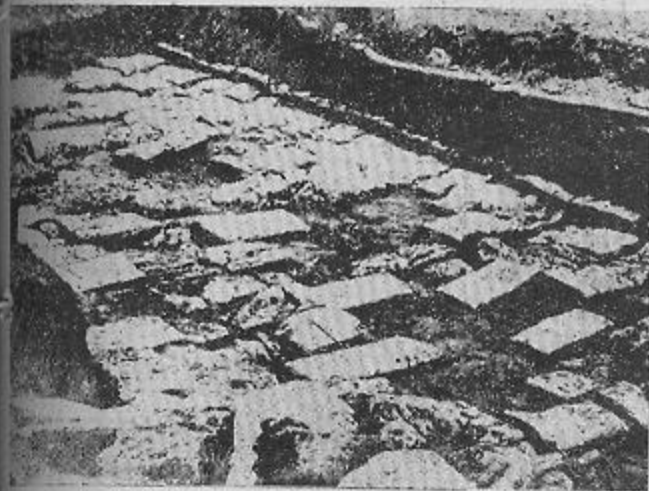
Are forma unui cerc cu diametrul de vreo 30 de metri. Acest cerc, care împrejmuiește la exterior sanctuarul, este format dintr-un rînd de blocuri de piatră sură de andezit, dublat în interior de o serie de stâlpi din aceeași piatră, formînd, prin alternarea a șase stâlpi mai subțiri și mai lungi și unul mai scurt și mai lat, grupuri de 6+1, ce se repetă în total de 30 de ori. În interiorul acestui prim cerc de piatră, a fost constatată existența unui al doilea cerc, cu diametru de 20 metri, format din 68 de stâlpi de lemn, îmbrăcați în plăci de lut ars, urmînd, apoi, mai spre centrul construcției, o altă serie de stâlpi din lemn, 34 la număr, dispuși în semi-cerc, în formă de polcoavă.

Pe aceeași terasă cu sanctuarul pomenit mai sus, la cîtiva metri de acesta, a fost descoperit un al doilea sanctuar, mai mic, rotund. E format din 114 stâlpi

de piatră de andezit, formînd un cerc cu diametrul de 12 m. Așezarea stîlpilor — unii mai groși, alții mai subțiri, formînd 13 grupe — nu este întimplătoare. Ea are, atît în primul caz cît și în al doilea, un înțeles simbolic.

În imediata apropiere a sanctuarului mic, rotund, se află un al treilea, de formă patrulateră, îngrădit cu stâlpi de andezit, avînd în interior o serie de mici coloane, 15 la număr, așezate pe trei rînduri. Interiorul construcției e lung de 12 m și lat de 9 m.

Un al patrulea sanctuar, tot din stâlpi și de formă patrulateră, în parte distrus, se află la vreo doi metri de cel descris mai sus.

Grădiște — drum dacic pavat cu lespezi de piatră

Urcînd pe terasa superioară aceleia pe care se află sanctuarele amintite mai sus (terase despărțite și printr-un zid puternic de terasament), vom da peste **grandiosul sanctuar cu coloane**, care cuprinde aproape întreaga suprafață a terasei. Lungimea sanctuarului e de 38 metri, lățimea de 32 m.

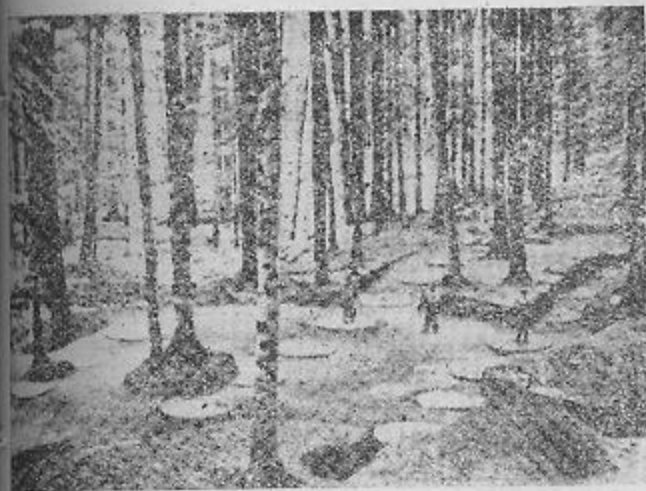
Construcția e formată din 60 de coloane, identificate prin aflarea pe teren a postamentelor coloanelor, niște discuri uriașe din piatră de andezit (diametrul 2,25 m, grosimea 0,40 m; greutatea în jurul la 3.500 kg) — așezate în șase rînduri de câte 10.

Pe această terasă a existat încă un sanctuar cu pilaștri, anterior templului cu coloane, din care nu mai rămas slabe urme.

La nord-est de templul cu coloane, la marginea terasei, se află un **turn de pază**, după cum un alt turn de pază se află la sud-est de sanctuarul mare rotund, pe o terasă inferioară. Aceste două turnuri sînt singurele fortificații în partea de est și sud-est a așezării de la Grădiște, respectiv ale centrului religios.

În dosul sanctuarului cu coloane, se află un nou zid de terasament care susține marginea terasei de sus.

Deși pe această terasă nu ne apar în față construcții monumentale din piatră, totuși ea are o importanță cu totul specială. O viață lungă și intensă s-a dezvoltat în acest loc. Au fost identificate o serie de grupe de locuințe, vetre de foc, chirpic de la pereți, barăci, depozite etc. Peste tot au fost observate urme de gropi deosebite ca dimensiuni și ca formă. În unele din ele s-au aflat fragmente de vase și grîu

Grădiște — sanctuarul mare cu coloane

ars, în altele lemn ars și cuie de fier amestecate cu grîu ars, semn că în chiupurile din lut sau în vasele din lemn așezate în aceste gropi erau păstrate cereale.

Tot aici, au fost descoperite o serie de unelte din fier, uneori aflate în grupuri mari, așezate grămadă unele peste altele. Unelte perfecționate, pentru diferite îndelnetniciri, nicovale, unelte pentru fierari, de dulgherie, agricole, arme etc., arată pe daci ca mari meșteri în prelucrarea fierului.

Pornind de la poarta de vest a cetății, pe murea dealului terasat al Grădiștei, vom ajunge, la distanța de cca 600 m vest de zidurile cetății, la o depresiune mocirloasă, numită de țărani din partea lo-

cului „la Tău“, loc cunoscut și sub numirea „Cis-ternă“.

Săpăturile anevoioase (din cauza terenului desfundat), făcute aici, au dat la iveală instalația unei captări de apă de izvor, care ducea apa printr-o conductă de țevi din lut ars, așezate în jgheburile largi și adânci ale unor trunchiuri de copac lungi și acoperite cu blăni de stejar, spre cetate.

Pentru a asigura un debit cât mai mare de apă, a fost captată apa de la două izvoare, situate în direcții diferite, și condusă cu ajutorul țevilor într-un butoi decantor, de unde ieșea, apoi, pe o a treia conductă și dusă spre cetate.

Această instalație de captare a apei e o lucrare prețioasă pentru societatea vremii de atunci, făcută cu multă ingeniozitate.

Terenul mlăștinos nu permite ținerea la suprafață a acestei lucrări, pentru a putea fi pusă la dispoziția vizitatorilor.

Dar importanța arheologică a dealului Grădiște nu se oprește la cele înșirate pînă aici. Recunoașterile pe teren au arătat că toată porțiunea de la vest de cetate — culmea și versantul de sud al dealului — care numără cîteva zeci de terase naturale sau amenajate de mîna omului, poartă urmele unor așezări cu caracter civil, gospodăresc sau turnuri de pază și supraveghere. Faptul e deosebită însemnătate pentru stabilirea amploarei și caracterului vieții și a societății dacice în acest loc.

O serie din aceste terase au și fost explorate din punct de vedere arheologic. Pe una din ele s-a aflat

minunata ceramică dacică pictată, nesezisată în alte părți ale pămîntului patriei noastre; pe alta au fost descoperite fragmentele ceramice cu faimoasa ștampilă: **Decebalus per Scorilo**, iar pe altele, locuințe cu diferite planuri, construite din lemn și chirpic, azi abia mai rămînînd ceva din acest material pieritor, apoi turnuri de pază și alte construcții.

Tot în acești munți au fost aflate, pe lângă ștampila amintită mai sus, și alte urme ale scrisului dacic, cum sînt blocurile de piatră aflate în preajma sanctuarelor, păstrînd urme de scriere cu caractere grecizante.

Pe lângă diferitele construcții, s-a aflat, cu prilejul cercetărilor făcute la aceste așezări, și un foarte bogat inventar de obiecte mărunte: ceramică, unelte de tot felul, arme, monede, obiecte ornamentale din bronz sau argint etc.

CETATEA DACICĂ DE LA PIATRA ROȘIE — LUNCANI.

La cetatea de pe înălțimea Piatra Roșie, situată în hotarul satului **Luncani**, putem ajunge pe mai multe căi. Drumul obișnuit, și cel mai ușor, e din valea Mureșului: Simeria-Călan (cu trenul); de la Călan o luăm spre sud-est prin localitățile Strei-Sîngeorgiu — Ohaba Streiului — Chișid — Boșorod — (cu mașina sau cu căruța), apoi de la Boșorod (pe jos), pe Valea Luncanilor pînă la picioarele dealului Piatra Roșie.

Excursionistul, care vizitează așezările de la Costești sau pe cele de la Grădiștea de Munte, poate ajunge la Luncani — Piatra Roșie direct, peste coama dealurilor. Drumul de munte Costești — Luncani sau Grădiștea — Luncani, călare sau pe jos, se face în patru ore. E bine să fim conduși de o călănză

Cetatea de la Piatra Roșie a fost scoasă la iveală prin săpăturile executate în vara anului 1949.

Dealul Piatra Roșie, o înălțime de 832 m, pe vârful căreia se află cetatea, se ridică izolat, în fundul văii Luncanilor, cuprinsă în furca pirațelor valea Roșie și valea Tisei.

Astăzi, întregul deal, înafară de platoul de pe culme, este acoperit de o pădure de fag.

Ruinele cetății, construită din piatră, se află în jumătatea de sud a acestui platou.

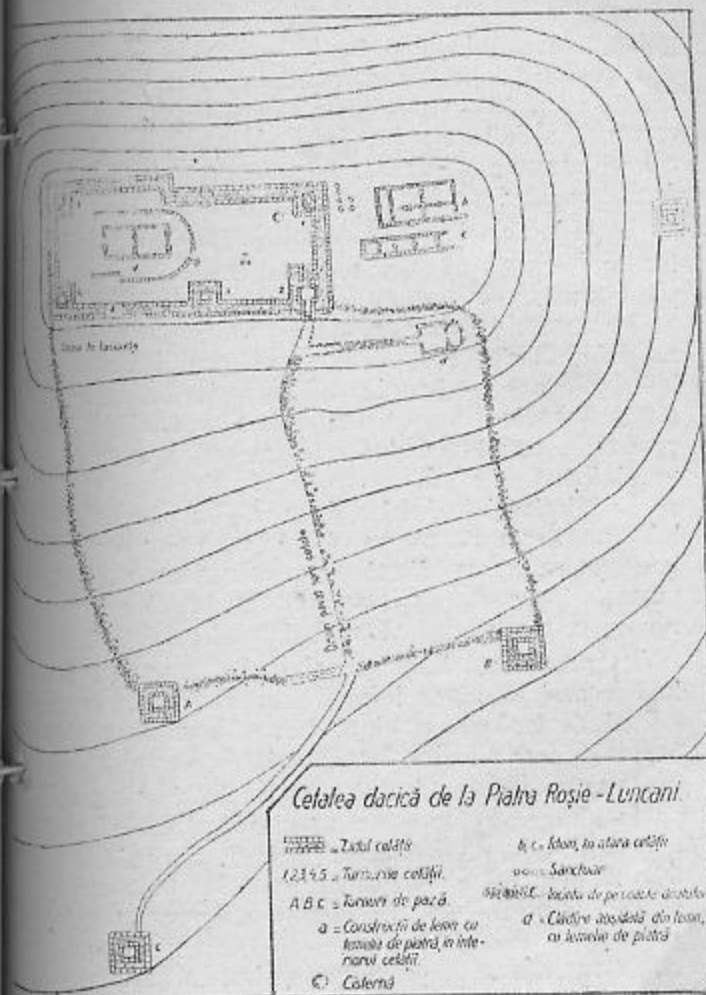
Forma generală a incintei este patrulateră, cu laturile lungi de 102 m, iar cele scurte de 45 m. Are 5 turnuri: patru în colțuri, iar al cincilea cam la mijlocul laturei răsăritene.

În interiorul incintei, se află o clădire din lemn, ale cărei baze de piatră s-au păstrat în întregime. Clădirea are două încăperi, în care se intră pe niște uși, ale căror praguri de asemenea se păstrează. La exterior, clădirea este înconjurată din trei părți de un pridvor, construit din lemn, cu grinzile așezate pe postamente de piatră. Acoperișul a fost din șindrilă sau paie. Urme de țigla nu s-au aflat.

Pentru colectarea apei, necesare garnizoanei, în colțul de nord-vest al cetății, se află o groapă săpată în stîncă.

Înafara incintei, în imediată apropiere în colțul de nord-vest, se află urmele unui sanctuar, format din aliniamente de coloane de piatră.

La nord de zidurile cetății, pe cealaltă jumătate a platoului superior al dealului, lucrările de săpături au dat la iveală două clădiri, ambele cu un plan rectan-

gular, una avînd patru, iar alta cinci încăperi. Ca și construcția din interiorul incintei, și acestea erau din lemn, avînd doar postamentele (pe care se ridica construcția de lemn) din piatră. Acoperișul la una din clădiri era din șindrilă sau paie, la alta din țigla. Ambele clădiri au fost distruse pr'n foc.

După obiectele mărunte aflate cu prilejul săpăturilor, se vede că aici a existat o viață activă gospodărească.

Pe coasta estică a dealului, se află o altă incintă, ca dată ulterioară celei de pe culmea dealului. Trei laturi ale acestei incinte sînt formate din „zid sec”, din piatră de stîncă și palisadă, a patra latură, cea vestică, o constituie însăși latura estică a cetății de pe platou.

În interiorul incintei a doua, aflăm pe coasta dealului un drum pavat cu piatră, care duce spre cetatea de pe culme. Acest drum este deosebit de bine păstrat în apropierea cetății, în interiorul căreia ajungem, trecînd prin turnul de sud-est.

Pe prima terasă de sub platoul superior al dealului, drumul pavat se bifurcă, o ramură mai îngustă, un fel de trotuar, conducînd spre nord la o clădire absidată, formată din 2 încăperi.

Singura parte a dealului Piatra Roșie, pe unde se poate atinge, cu oarecare ușurință, platoul superior, e versantul de est al dealului; aceasta din pricina pantei mai domoale și d'n cauza teraselor naturale, care se află aici. Ca urmare, pentru asigurarea apărării și pazei drumului, ce ducea pe aici, s-au construit odată cu cetatea de pe culme, și trei turnuri de pază,

care dominau, nu numai drumul spre cetate, dar și accesul dinspre sud-est și nord-est.

Două d'n aceste turnuri sînt înglobate în zidurile incintei a doua, formînd colțurile de nord-est și de sud-est ale acesteia. Al treilea turn se află mult mai jos decît primele, într-un punct obligator de trecere spre cetate. Se pare că drumul trecea chiar prin interiorul acestui turn, terenul fiind accidentat alît în dreapta cil și în stînga lui.

La sud-est de Piatra Roșie, dincolo de Valea Roșie, se ridică înălțimea pleșuvă și stîncoasă, numită vîrful Țiglei. Pe vîrf și pe una din terasele acestui deal au fost constatate, prin ceramică aflată, urmele culturii de tip „Coțofeni”, de la începutul epocii bronzului.

Apărarea de acces spre Piatra Roșie, d'nspre sud-vest — din valea Streiului pe la Pui — Ponorici — se făcea prin valul de pămînt și piatră de la Cioclovina — Ponorici, numit de săteni „Troianul”. Troianul începe deasupra satului Cioclovina (cota 859), mergînd în direcția nord-vest-sud-est, apoi, spre sud pînă la satul Federi.

Cetatea de la Piatra Roșie, așezată pe culmea acestui deal izolat, cu prăpăstii abrupte d'n trei părți, face parte din acel sistem de fortificații, care aveau rostul să apere eventuala apropiere dinspre vest și sud-vest a inamicului, care ar încerca să atace Sarmizegetusa de la Grădiștea Muncelului, centrul militar, religios și politic al dacilor.

Săpăturile arheologice, întreprinse la cetățile și așezările din munții Orăștiei, lărgesc cunoștințele asu-

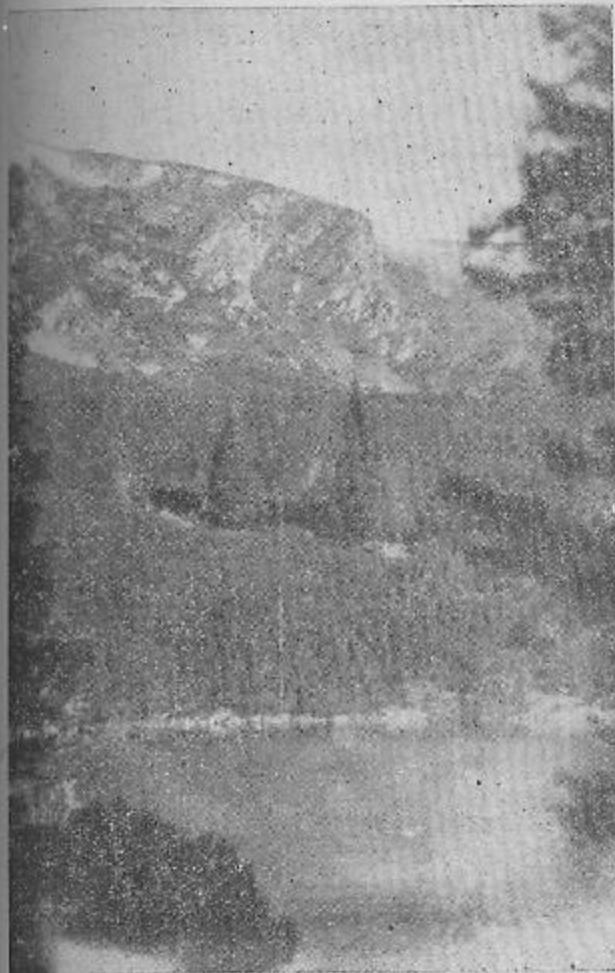
pra societății dacice, din cele două secole anterioare cuceririi Daciei de către romani.

Elementele de datare aduse la suprafață — monede, ceramică, o serie extrem de bogată de alte obiecte, ca și sistemul de construcții — indică, ca timp de dezvoltare și de înflorire a așezărilor din munții Orăștiei, secolul I înaintea erei noastre și secolul I era noastră, așa dar epoca Burebista-Decebal. Ele presupun o solidă bază economică a societății dacice, societate împărțită pe clase. Construirea acestor cetăți nu ne-o putem închipui decât cu munca unui mare număr de sclavi și populație aservită.

După distrugerea lor de către romani, în urma războaielor din 101-106, încetează aici orice manifestare de viață independentă a societății dacice, pentru

Luncani — casă veche țărănească

Locul Surianu

ca, mult mai târziu, să se plămădească o nouă viață pe aceste meleaguri muntoase.

5. PRIN MUNȚII SEBEȘULUI

(Godeanu, Șurianu și vârful lui Petru).

Alimente reci, îmbrăcăminte de munte, călăuză. Adăpost la stinele ciobănești, casele pădurarilor.

Case de adăpost: Casa de adăpost „Naia”, de pe vârful Naia, 1.187 m altitudine. La cca. 2 ore de la Sibîșel (Orăștie); Casa „Șurianu” de sub vârful Șurianu, în imediată apropiere a lacului Șurianu, 1.734 m altitudine. Se pleacă din Petroșani și Sebeș. Puncte de interes turistic: lacul Șurianu, vârful lui Petru, vârful Șurianu.

La Naia teren bun de schi.

Pe versantul sudic al munților Sebeș (masivul Șurianu), se află următoarele case de adăpost: **Cabana Lunca Florilor**, situată pe valea Taia în punctul lunca Florilor. Adăpostește 50 de persoane. **Cabana de vânătoare Aușel**, situată pe malul râului cu același nume. Adăpostește 40 persoane. Deservește interese cinegetice.

La cabana lunca Florilor și Aușel putem ajunge și din Petroșani, pe valea Taia până la confluența acesteia cu valea Popii, cu trenul industrial forestier.

Tot în masivul Șurianului, se află o seamă de puncte de adăpost, situate de-a lungul liniei ferate forestiere, ce pleacă de la Bara Mare până la originea văii Streiului, sub dealul Negru. De la punctul terminus al liniei ferate, se poate ajunge, cu mici eforturi, la **Cabana turistică Șurianu**, Casa de vânătoare **Poarta Raiului** (Canciu Mare), precum și la cetățile dacice de la Grădiștea de Munte.

Excursia la cetatea de la Grădiștea de Munte poate

fi completată, fără mari greutate, până la culmea Godeanului. De la „Muncel” (1.613 m) până la vârful Godeanului (1.659 m) drumul nu e lung. Acesta este de altfel itinerarul, nu cel mai scurt, dar cel mai obișnuit și mai plăcut spre muntele Godeanu (Orăștie — Costești—Grădiștea de Munte—vârful Godeanu).

Din vârful Godeanului, ochiul are cîmpul deschis până la cele mai mari depărtări: valea Mureșului, cetatea Devei, munții Bihorului și ai Retezatului.

Pe platoul dintre Muncel și Godeanu se țin niște serbări populare, foarte vestite, asemănătoare întru cîtva cu cele de pe muntele Găina, odinioară poate cu un caracter de bilci, de unde își trag numele de „Tîrgul Nedeia”.

Muntele Godeanu e punctul de plecare al mai multor râuri. La sud-est de Godeanu își are originea valea Godeanului, care se unește cu Apa Orașului. La nord, râul Glivii și cel al Zebrului, care se unesc la nord de piscul Glivii cu pîrăul Alunului, luînd numele de Riul Mare sau Sibîșel, care trece prin localitatea Sibîșel spre Mureș.

Întoarcerea de la Godeanu nu e nevoie să se facă pe drumul parcurs la urcare, chiar se recomandă ca, coborîrea să se facă spre valea Sibîșelului prin Măgureni sau spre Cugir, prin muntele Sernat în valea Rîului Mic. Excursia în munții Cugirului poate fi foarte bine legată de cea precedentă. Acești munți, cu orientarea generală spre est, pot să ne dea prilej de a face excursii, de 3-4 zile, dintre cele mai frumoase. Pe lingă frumusețea regiunii parcurse, pe lingă pitorescul codrilor seculari, farmecul acestor munți este mărit prin vederile la mare distanță, care ni se oferă, cu atît mai

mult, cu cît cărările aici duc aproape numai pe creasta înalți a munților.

De la Godeanu spre nord-est, întilnim „Zebra” (1.607 m), de la acesta spre sud-est, „Scirna” (1.160 m), locul de origine al Rîului Mic, pe cursul cărui putem ajunge la Cugir. De la Godeanu, intrînd mai adînc în munții Sebeșului, ajungem la „Șinca” (1.728 m), din care, înspre sud-vest, izvorăște un braț al Streiului, apoi „Bătrîna” (1.794 m), dealul Groșilor (1.498 m) etc.

De la dealul Groșilor, putem continua drumul spre Cugir în două direcții; spre nord, tot pe virful munților spre dealul Molivișului (1.467 m), dealul Răchita (1.238 m), sau de la dealul Groșilor putem coborî la Poiana Prelucii (1.253 m), de unde pe

Munții Sebeșului — spre virful lui Petru

cursul Rîului Mare ajungem la Cugir. Se recomandă cel mai bun itinerar spre Cugir, cu vederi mai plăcute și la mai mari distanțe.

De la muntele Bătrîna spre sud, avem dealul Negru (1.866 m) și ceva spre est urcăm „Pirva” (1.905 m), apoi Șurianul (2.061 m) și virful lui Petru (2.133 m). Regiunea aceasta, a coniferelor pure sau verzi, nu poate fi decît un prilej continuu de contemplare a minunățiilor naturii. Pe versantul golaș de nord-est al Șurianului, avem minunatul iezor, atît de cercetat. Tot în aceste locuri aflăm, în luna iulie, **Rhododendron Kotschyi** (smirdarul). Urmele epocii glaciare se observă bine aici, prin amintirile lăsate de retragerea ghețurilor. Șurianul și virful lui Petru (unde avem și un castru roman de pămînt, folosit de romani în înălțarea lor spre cetățile dacice), împreună cu Cindrelul (2.245 m) din munții Sibiului, prin așezarea lor centrală în această parte a Carpaților, formează cumpăna apelor între Mureș, Jiu și Olt. De pe înălțimile lor, ochiul prinde piscurile munților Sibiului, Făgărașului, Retezatului, Poiana Rusca și munții Apuseni.

Sînt cele mai îndepărtate vederi, ce le putem avea de pe vreun munte din această regiune. Panoramă este neîntrecută.

Ajans pe Șurianu și virful lui Petru, turistul va putea găsi noi plăceri, prin posibilitatea de coborîre, în cele mai variate direcții. Iată unele rute de coborîre: prin Godeanu — Măgureni — Sibișel — Orăștie sau prin Godeanu — Grădiștea de Munte — Orăștie, în valea Mureșului; prin Godeanu — Grădiștea de Munte — Luncani — Boșorod — Călan, în va-

lea Streiului; prin dealul Bradului — valea Auşelului — Cheia — Taja — Petriţa — Petroşani, în valea Jiului; prin dealul Fetiţa — Cibani — Duş — Gura Rîului la Sibiu, prin Prigoana — dealul Fetiţa — Şugag la Sebeş Alba.

Munţii Sebeşului, bogăţi în păşuni alpine şi păduri de brad, nu sînt munţi pustii; ciobani cu oi şi stîne, sau exploatarea forestieră, întîlnim des.

*6. CIMPUL PÎINII

Orăştie — Pricaz — Gelmar — Aurel Vlaicu — Şibot — Balomiru de Cîmp — Orăştie — Romos — Romoşel — Vaidei — Pişchinţi. Excursie de o zi. Şosele bune. Distanţa de la Deva: Pricaz, 29 km; Gelmar, 36 km; Aurel Vlaicu, 37 km; Şibot, 43 km; Balomiru de Cîmp, 47 km; Romos, 38 km; Romoşel, 44 km; Vaidei, 41 km; Pişchinţi, 40 km.

Gara: pentru Pricaz, halta Pricaz; pentru Gelmar, Aurel Vlaicu şi Pişchinţi, gara Aurel Vlaicu; pentru Romos, Romoşel şi Vaidei, halta Romos-Geoagiu; pentru Şibot şi Balomiru de Cîmp, gara Şibot.

De la Orăştie, spre nord-est şi puţin spre vest, se întinde, pe o rază destul de mare, ţinutul neted al Cîmpului Pîinii. E unul dintre şesurile mari ale Ardealului. Belşugul acestei cîmpii îl arată numele care i-a fost dat: Cîmpul Pîinii.

În stînga cîmpiei avem rîul Mureş, iar la nord de acesta, ramificaţiile ultime ale munţilor Apuseni, foarte sterpe şi mereu diminuate de agenţii naturali, pe de o parte din cauza materialului calcaros din care sînt formate, pe de altă parte din cauza lipsei totale a vegetaţiei lemnoase, care e cea mai bună stavilă în faţa distrugerii exercitate de apă. Intrarea spre înălţimea acestor munţi, aici, o formează valea Geoagului.

La sud de cîmpie, avem panorama frumoasă a munţilor Sebeşului, brăzdaţi de mai multe pîraie, ce se varsă în stînga Mu.eshului.

Drumul de la Orăştie, spre est, se poate face, ca şi dinspre vest şi pînă aici, cu trenul sau pe şoseaua naţională, ce însoţeşte linia ferată şi cursul Mureşului.

Localităţile principale pe această cîmpie, la sud de Mureş, sînt: **Pricaz** (798 loc.), **Gelmar** (357 loc.), **Aurel Vlaicu** (811 loc.), **Şibot** (1283 loc.), **Balomiru** (750 loc.), **Romos** (1.458 loc. inclusiv populaţia satului Valea Rea), **Vaidei** (1.224 loc. inclusiv populaţia satului Frăs'nei) şi **Pişchinţi** (416 loc.), toate localităţi importante sub raportul agricol.

Gospodăria agricolă colectivă „21 Decembrie“, de la Pricaz, ocupă locul de frunte în regiune între celelalte gospodării din sectorul socialist al agriculturii. Un sector important, în activitatea variată a acestei gospodării, este cel zootehnic, al creşterii, în special, a porcilor şi a o'lor. Silozuri, grajduri şi alte construcţii noi au fost ridicate de harnicii ţărani-colecţivişti ai gospodăriei.

O altă gospodărie prosperă, în bogata cîmpie a Mureşului, este **Gospodăria agricolă colectivă „Fili-mon Sirbu“** de la Şibot. Ea produce însemnate cantităţi de cereale, mai ales grîu şi porumb, de bună calitate.

Din şoseaua naţională se desprind spre sud, pe valea unor pîraie, mai multe drumuri. Primul duce pe pîraul Romosului la Romos şi Romoşel. Ceva mai sus de Romos, spre stînga, se află Vaidei, cu urme arheologice caracteristice comunei primitive.

Romosul este legat de Orăștie și printr-un drum direct ce duce spre vest.

La Romos s-a născut unul dintre umaniștii veacului al XV-lea, acel tânăr — cunoscut sub denumirea „studentul din Romos”, — care a tipărit una din primele cărți ale lui, „cartea studentului din Romos”, apărută la numai 15 ani după cunoașterea tiparului, tipărită fiind în Franța.

Romoșelul (1.151 loc. inclusă și populația satului Ciungu Mare) poate fi punct de plecare, pe mai multe cărări, spre muntele Godeanu.

În această mănoasă cîmpie, în satul pe atunci numit Binținți, azi **Aurel Vlaicu**, a văzut lumina zilei, într-o casă de țărani, marele aviator și inventator român **Aurel Vlaicu**.

În casa natală a lui Aurel Vlaicu, din comuna ce poartă numele, casă declarată monument al culturii materiale, a fost organizat **Muzeul memorial Aurel Vlaicu**. Pe lângă o serie de obiecte, schițe și planuri ale invențiilor, tipuri de avioane, corespondență, fotografii etc., legate de viața și activitatea lui Aurel Vlaicu, poate fi văzut aici și atelierul în care a lucrat, în condițiuni grele, marele inventator, inginerul Aurel Vlaicu.

Lupta lui Paul Chinezul cu turcii. Linia principală de comunicație, aici, trece prin memorabilul loc al luptelor cu turcii, din secolul al XIV-lea. Comuna Aurel Vlaicu se află în mijlocul cîmpiei în care s-a dat lupta. În marginea de sud a satului sînt înmormîntați cei căzuți cu acest prilej. Tot aici a fost ridicată o capelă de către St. Bathori, pe locul unde acesta a fost doborît de pe cal de turci și salvat de viteazul Paul Chinezul.

Lupta cea mai înverșunată s-a dat pe teritoriul cuprins între comuna Aurel Vlaicu și pîrăul Cugirului. Punctul principal al cîmpului de luptă, putem spune că, e marcat prin stația Șibot. Monumentul ridicat în anul 1890, în amintirea acestei lupte, se poate vedea în parcul gării chiar din tren.

După ce prădă o bună parte din Ungaria de sud și Țara Românească, la anul 1479, la începutul lunii octombrie, beghul Ali cu 10 pașale, în fruntea unei armate de cca 60 de mii de oameni, năvălește în Ardeal prin Porțile de Fier ale Transilvaniei. Voievodul Ardealului, cu o armată inferioară, se retrage dinaintea inamicului și se așează în ținutul cuprins între Orăștie și Sebeș, așteptînd ajutorul lui Paul Chinezul, prefect de Timișoara.

La 12 octombrie, cele două armate se aflau față în față. Turcii se organizează între Vinerea de azi și Gelmar. Lupta începe cu norocul complet de partea turcilor. Insuși voievodul Bathori cade rănit. În ultimul moment le vine salvarea. Apare armata mintuitoare a lui Paul Chinezul, formată din multe elemente țărănești. Cu puteri supraomenești (se zice că Paul Chinezul lupta cu două săbii), victoria, care surde la început turcilor, le-a fost smulsă. Au căzut 30 de mii de turci.

7. VALEA CUGIRULUI

Orăștie — Vinerea — Cugir. Excursie de $\frac{1}{2}$ zi. Șosea către Gara pe linia secundară Șibot-Cugir. Distanța de la Deva: Vinerea, 47 km; Cugir, 53 km.

Din fața Șibotului, spre sud, pe Rîul Mare sau al Cugirului, o linie ferată secundară și un drum comunal duc spre Vinerea și Cugir.

Pe drumul care secundează cu destulă fidelitate cursul pîrăului, sau cu trenul, ajungem la Vinerea

(2.383 loc.), comună curată, cu case impunătoare și cu o înfloritoare gospodărie agricolă colectivă. Locuitorii acestui sat sînt vestiți meșteri în fabricarea scîndurilor și șindrilelor. În dreapta văii, la Vinerea, se află urmele unei așezări din orînduirea comunei primitive. Echipele culturale ale căminului cultural din Vinerea desfășoară o rodnică activitate de masă. De la Vinerea pe apă în sus, ajungem la Cugir (9.366 loc.). Cugirul, localitate însemnată datorită uzinelor de aici, e așezat la poalele munților, într-o regiune foarte plăcută.

La 1756 adăpostea o unitate de grăniceri români.

La 1803 înființindu-se, la împreunarea Rîului Mare cu Rîul Mic, o uzină metalurgică, Cugirul s-a mărit datorită construcțiilor noi, luînd un avînt deosebit.

Lîngă uzină, localitatea are și un mic parc. Cugirul este și un însemnat centru de exploatare a lemnului, în care scop s-a construit o linie ferată industrială pe Rîul Mic în sus. Această linie trece pe lîngă un baraj de alimentare a Uzinei electrice, foarte frumos ca aspect și poate că și mai interesant de vizitat.

Platoul de sus al dealului Cetății, care domină în întregime localitatea Cugir și împrejurimile, pînă la mare depărtare, e cunoscut, în urma materialului arheologic dat la iveală, ca așezare străveche. Cercetările și indicațiile de suprafață ale terenului arată, că dealul cetății a fost fortificat în acele vremuri îndepărtate.

Material ceramic, provenit de la poalele de sud-est ale dealului Cetății, locul numit „Poarta cetății”,

în valea Dăii, caracteristic epocii a doua a fierului, indică prezența societății dacice în acest loc.

La poalele dealului a fost descoperit și un important tezaur de monede macedonene, folosite de daci, pe la mijlocul secolului II î.e.n.

Dintre excursiile mai importante ce se pot face de aici, amintim pe cea mai plăcută în munți, spre sud, paralel cu apa Rîului Mic, apoi spre sud-est către Răchita, Bătrîna, dealul Negru și eventual pînă la Surian și vîrfurile lui Petru.

În munții Cugirului, la punctul Răchita, a fost înființată o păstrăvărie, în vederea obținerii de puiți de păstrăv indigen, pentru repopularea apelor de munte din bazinul Cugir și Orăștie.

Itinerarul de la Cugir pe Rîul Mic în sus îl putem face cu trenul forestier pînă la Gura Arieșului, unde se află posibilități de cazare în casele forestiere. De la Gura Arieșului se poate ajunge la cabana Răchita, a uzinelor din Cugir, ca și la casa de odihnă a uzinelor Cugir, situată la punctul Prislop (resp. la originea văii Alunului). La acest punct se află și două cantoane silvice: cantonul Prislop și cantonul valea Alunului, la care turistul găsește adăpost.

Ocolul silvic Cugir execută gospodărirea pădurilor din bazinul geografic al văii Cioara și al rîului Cugir (Rîul Mare și Rîul Mic).

Sectorul de exploatare și transportul lemnului-Cugir (pendinte de I.F.E.T. Orăștie) execută exploatarea lemnului și transportul pe calea ferată forestieră din bazinul Rîului Mic (gara terminus la Arieș)

și exploatarea rășinoaselor și transportul lor pe apă din bazinul Rîului Mic.

Interesant de văzut este opusul (barajul) de la Canciu, gara de exploatare și funicularul portativ de scos bușteni de la Arieș-Răchita.

8. DE LA ȘIBOT LA ALBA-IULIA

Șibot — Tărtăria — Cioara — Vințu de Jos — Alba-Iulia. Excursie de o zi. **Distanța** de la Deva: Tărtăria, 48 km; Cioara, 54 km; Vințu de Jos, 57 km. **Gara:** pentru Tărtăria și Cioara, halta Tărtăria; pentru Vințu de Jos, gara Vințu de Jos.

Prima localitate, în valea Mureșului, la est de Șibot e Tărtăria. În dreptul haltei Tărtăria, se desprinde din șoseaua națională, spre sud, un drum care trecând prin **Tărtăria** (938 loc.), duce la **Cioara** (1.901 loc.) și, în continuare, la **Vințu de Jos**, în valea Cugurului.

În fața cantonului C.F.R. din Tărtăria, se află o importantă stațiune neolitică, în care s-a aflat și ceramică pictată, aparținând culturii Turdaș. Tot aici s-au descoperit și vestigii din epoca migrațiilor.

La Cioara s-a născut călugărul Șofronie, care a trăit în veacul al XVIII-lea, cunoscut în istoria răscoalelor țărănești din Transilvania ca animator și conducător al răscoalei din anii 1759-61, împotriva aspririi jugului habsburgic și a catolicismului.

La schitul înființat de Șofronie la Plăișor, la 10 km spre munte de localitatea Cioara, a funcționat o școală, la care învățau copiii de țărani. Azi, acest

schit e ridicat în comună, iar la Plăișor s-a clădit în 1938 schitul „Afteia“.

De la Tărtăria, urmând valea Mureșului pe șosea sau cu trenul, ajungem la **Vințu de Jos** (4.120 loc.). Este una dintre comunele mari, prospere ale regiunii, Hunedoara, întinsă pe o mare suprafață, cu terenuri agricole roditoare, ca toate așezările din valea Mureșului, cu livezi de pomi fructiferi și terenuri cu vii.

Castelul, monument istoric, din Vințu de Jos, numit castelul „Martinuzzi“ a avut o deosebită importanță în evenimentele legate de istoria Transilvaniei, ca și în răscoala din 1784/85 și revoluția din 1848/49.

Nu avem date sigure privitoare la originile acestei construcții. În urma împrejurării că, pe la mijlocul veacului al XVI-lea, a fost locuit de cardinalul și guvernatorul Ardealului Martinuzzi, este cunoscut

Vințu de Jos — castelul Martinuzzi

sub denumirea de castelul „Martinuzzi“. Domeniul și castelul de la Vințu de Jos sînt amintite însă și anterior timpului cînd a intrat în posesiunea lui Martinuzzi. Astfel, la anul 1536, castelul, cu cele ce-i aparțineau, a fost donat lui Radu, voievod al Țării Românești; la 1537 ajunge în proprietatea lui Majlath Ștefan, voievod al Ardealului, însă în anul 1540 Ioan Zăpolya îl ia de la Majlath și îl donează, din nou lui Radu. Abia după această dată intră în posesia lui Martinuzzi și a lui Castaldo. Aici își găsește, la anul 1551, moartea Martinuzzi, fiind asasinat. Tot aici, a murit la anul 1597, după un arest de doi ani, Aron Tiranul, voievod al Moldovei.

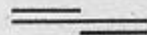
Au urmat apoi o serie de alți proprietari; un timp îndelungat a ținut de episcopia romano-catolică din Alba-Iulia.

Castelul, în formă de cetate, era înconjurat de un val și șanț, din care se mai păstrează și acum urmele unei moșiri.

Forma generală a construcției este rectangulară, cu ziduri înalte, cu etaj. Aripa de nord, cu fațada și minunată, se vede și azi. Latura de vest și de sud sînt slab păstrate. Acum, intrarea în castel se face pe la nord, pe vremuri era pe la est.

Deasupra porții actuale se află o inscripție, care arată că a fost construită la anul 1733.

La Vințu de Jos șoseaua națională și linia ferată se ramifică. De aici, o putem lua în două direcții fie spre Alba-Iulia—Teiuș, fie spre Sebeș—Sibiu.

XII. Valea Geoagiului și versantul drept al Mureșului pînă la Alba Iulia

1. Geoagiu și Geoagiu Băi. — 2. Pe văile Bozeșului. — 3. Versantul drept al Mureșului de la Geoagiu la Alba-Iulia.

1. GEOAGIU ȘI GEOAGIU BAI

Orăștie — Geoagiu — Geoagiu Băi. Excursie de $\frac{1}{2}$ -1 zi. Distanța de la Deva: Geoagiu, 37 km; Băile Geoagiu, 39 km; Gara: halta Geoagiu. De la Orăștie, 14 km. De la Deva și Orăștie, în timpul sezonului, cursă de autobuse la băile Geoagiu.

Geoagiu. Ajunși în valea Geoagiului (207 m alt.), pe șoseaua Deva-Orăștie sau, pe dreapta Mureșului, prin Deva-Simeria-Uroi-Rapolt-Bobilna, apoi continuînd pe pîraul Geoagiului în sus, spre nord, ajungem în comuna Geoagiu (3.034 loc.).

Localitatea este situată pe cursul de jos al pîraului Geoagiu, la confluența acestuia cu Mureșul. Are o întindere foarte mare de-a lungul drumului și a pîraului. Obișnuit, locuitorii împart comuna în Geoagiu-Joseni și Geoagiu-Suseni.

E centrul economic al văii, localitate vestită pentru pomicultură, creșterea vitelor și pentru cîmpurile sale roditoare.

La Geoagiu a fost înființată, în ultimul timp, o Stațiune experimentală agricolă. Stațiunea ca și Școala horticolă, din această localitate sînt prețioase instituții pentru dezvoltarea agriculturii.

Gospodăria agricolă colectivă „Drumul lui Lenin”, pe lângă agricultură și zootehnie, își îndreaptă activitatea și spre sectorul pomicol.

La cca. 3 km vest de localitate, se află situat într-un loc pitoresc, în mijlocul unei păduri de brazi, un bine utilat **sanatoriu T.B.C.**

Viața culturală a localității este mult animată de activitatea rodnică a căminului cultural.

Din punct de vedere arheologic, Geoagiu este cunoscut pentru așezarea romană **Germisara** (de la Cigmău), care se întinde și în hotarul acestei localități, ca și pentru unele descoperiri monetare.

Geoagiul a fost cândva sediul unei episcopii ortodoxe.

În timpul revoluției lui Horia, în fierăriile de aici se fabricau lănci pentru înarmarea țăranilor iobagi. Localitatea a devenit cunoscută și cercetată datorită, mai ales, băilor din apropiere, de la Geoagiu-Băi.

Geoagiu Băi (253 loc.). **Halta**: Geoagiu, pe linia București-Arad. De la Orăștie pînă la băi, 14 km. Din Orăștie, în sezonul băilor, curse de autobuse. **Găzduire**: în case de odihnă și case particulare. Sezon 1 mai—15 septembrie.

Stațiunea balneo-climaterică Geoagiu e cunoscută încă din timpul romanilor, din instalațiile cărora se pot vedea urme însemnate. Situată pe versantul drept al Mureșului, într-o regiune înconjurată de păduri, la 352 m altitudine, cu un climat plăcut, cu foarte mici variații de temperatură, este un loc potrivit pentru recreația oamenilor muncii. Are ape oligo-metalice mezotermale, apă calcaroasă termală și feruginoasă,

Geoagiu Băi — bazin în liber

cu temperatură de 33° C. Apa are calități radioactive.

Stabilimentul băilor, format din băi de cadă și bazine închise și două mari bazine ștrand, se află în mijlocul unui parc.

Apa de la Geoagiu este întrebuințată atît în cura internă (afecțiuni intestinale, ficat, căi biliare etc.), cît și sub formă de băi (reumatism, paralizii, organe etc.). În stațiune se găsește nămol feruginos, întrebuințat în scop terapeutic.

În hotarul satului Geoagiu Băi, pe o terasă din apropierea instalațiilor balneare, în locul numit „Horia”, s-a descoperit, întimplător, un tezaur de monede format din 157 de piese (una din aur, 11 taleri,

139 diferite monede mărunte de argint și 6 din aramă), din veacul al XVIII-lea. Tezaurul se află în colecția muzeului din Deva.

Excursii: în pădurile din jur, la peștera de la Cigmău, din Dealul Măgura (1/2 oră la sud de băi), la Săcărlambu (peste dealuri 3-4 ore), la vârful Gurguiata (1.030 m), ca și la cheile de la Mada, de la Băcîia, Ardeu și la cheile Cibului.

2. PE VĂILE BOZEȘULUI

Geoagiu — Bozeș — Mada — Ardeu — Balșa — Glod — Almașu Mic de Munte — Almașu de Mijloc — Almașu Mare. Excursie de 2 zile. Distanța de la Deva: Bozeș, 48 km; Mada, 51 km; Ardeu, 55,50 km; Balșa, 59 km; Glod, 59,50 km; Voia, 60,50 km; Almașu Mic de Munte, 63,50 km; Almașu de Mijloc, 60 km; Almașu Mare, 68,50 km. Gară: halta Geoagiu.

De la Geoagiu spre nord, un drum duce la satul Renghet (701 loc.), iar drumul principal la Bozeș (477 loc.), cu izvoare de apă minerală.

De la Bozeș spre nord, se deschid trei văi secundare, fiecare cu câte un drum. Prima, cea de la apus, duce la satul Mada (847 loc. cu satele Gura Oandului, Stăuini și Trăpărauța), cu frumoase strîmtori și regiuni pitorești. A doua, cea de mijloc, duce în comuna Ardeu (217 loc.), cu cheile de la Ardeu, iar a treia, la răsărit, duce la Băcîia (205 loc.) și Cib unde avem sălbaticile chei de la Băcîia și Cib.

În pereții stîncoși ai acestor strîmtori se află mai multe peșteri.

Intregul ținut din nordul și estul Geoagiului, format din rocă calcaroasă, este plin de peșteri. Descriem în aceste locuri vestigii ale omului din comuna primitivă.

Cheile și peșterile de la Mada și Balșa. Prima vale amintită este valea Almașului, care duce prin Mada și Balșa. Mada este vestită pentru merele și cireșele ce produce. În hotarul ei se află o stațiune din comuna primitivă. De la Mada la Balșa valea se strîmbează; pîrăul trece printre stînci, care aproape că se împreună pe o lungime de peste 3 km, formînd cheile Mada, de o frumusețe neîntrecută. Ele nu pot străbătute decît călare sau pe jos.

Înainte de a intra în defileu, venind de la Mada la Balșa, în perețele stîncos dinspre est, aflăm „peștera zidită“, cu mai multe ramificații și încăperi în stîncime.

Alte peșteri, întîlnite în împrejurimile satului Balșa, sînt cea de la locul numit **Piatra Sincoșului**, în care s-au găsit diferite obiecte din bronz, peștera din **Dolul Măzii**, cea de la locul numit „**Dosul Dobîrleșii**“, cu mai multe ramificații și încăperi.

Regiunea din jurul Balșei e cunoscută și pentru numeroasele urme arheologice. O stațiune din comuna primitivă se află ceva mai sus de biserica satului, și anume la locul numit **Piatra Văcarului**, la **Izvorul Beria**, pe dealul **Cerătului**. În aceasta din urmă au fost găsite la iveală obiecte arheologice — ceramică și bronz — caracteristice epocii bronzului.

Cheile și peșterile de la Ardeu și Glod. A doua vale, numită valea „**Ruptura**“, duce prin Ardeu și Glod. Drumul e greu pe aici. Ardeu e o comună interesantă, situată într-o dolină mare. Mai jos de sat, valea trece prin cheia Ardeului, care e foarte mică și trebuie trecută prin apă.

La nord de Ardeu, în peretele stîncos numit „Raiu”, avem patru peşteri. De aici cu ceva mai la sud, la „Piatra Peştera”, într-o peşteră dărîmată, s-au găsit urme ale omului societăţii comunei primitive (vase pictate în roşu, dălţi din amfibolit, aşchii din silex etc.). La „Cheia” avem urme de „cetate”, în „dealul Judelui” iarăşi urme ale omului din comuna primitivă. Mai cunoaştem peşteri în această regiune la „vîrfurile Cornetului” şi la „Cetăţuia”, unde au fost aflate instrumente din piatră şi bronz.

De la Ardeu, spre nord, putem continua cu vizitarea peşterilor pînă în hotarul satului Glod şi dincolo de acest sat, unde sînt peşterile „Gaura Mindrii”, „Peştera Feciorului” şi altele.

Amintim şi valea C bului, prin care duce un drum anevoios spre satele modeste Băcîia şi Cheile Cibului.

Lăsînd pîraul, pe cursul superior al cărui afluent este satul Cib, drumul trece în valea Glodului şi prin satele Glod, Nădăştia, Almaşu Mare, ajungem în şoseaua Zlatnei.

Pentru excursii, valea frumoasă a C bului este una dintre cele mai potrivite. Ea se poate străbate numai cu calul, cu piciorul, sau foarte greu cu căruţa. Aici dăm între **Piatra Corbului** şi **Plesa Ardeului de Cheia de la Băcîia**, iar mai sus, de **Cheile Cibului**, care sînt fermecătoare. Cib este un sat situat într-o regiune sălbatică. Casele, aşezate la umbra cîrte unui nuc secular, oferă privelişti romantice, însoţite de zgomotul pîraielor. Din Cib, pe un drum de munte, se poate trece la Zlatna.

Pe această vale găsim cîteva peşteri, amintite şi mai sus, ca: „**Gaura Mindrii**”, după legendă locul zinelor, şi **Peştera Feciorului**, în care, după tradiţie, se ascundeau flăcăii pe vremea cînd îi prindeau cu creanul pentru a fi duşi la oaste.

Cele trei pîraie ce se întîlnesc la Bozeş, izvorîte din munţi stîncoşi, lăsînd în urmă în cursul lor spre sud dîra de strîmtori, dau naştere, la ieşirea din înaltul munţilor, văii largi a Geoagiului.

Din Bozeş, pe şosea spre nord, după o pantă mare, trecînd prin Ardeu, ajungem la **Balşa** (859 loc.) şi **Voia** (474 loc.). De la Voia spre răsărit, drumul trece prin satele **Almaşu Mic de Munte**, **Almaşu de Mijloc**, spre **Almaşu Mare**, pentru a coborî pe un drum în serpentine, de o frumuseţe rară şi cu privelişti încîntătoare, la Zlatna. Satele Almaş sînt cunoscute pentru zăcăminte aurifere.

Din Voia, odinioară sat de cărbunari, pe un drum vicinal putem ajunge prin Porcurea, Curechiu, Şesuri, Bocuşeni, Crişcior la Brad. Din Almaşu Mic de Munte, un alt drum vicinal trece prin Poiana şi pe lîngă Techereu, valea Iepii, pentru a se întîlni, înainte de Curechiu, cu primul **Vîrfurile Fericelii** (1.172 m) şi **vîrfurile Babii** (1.106 m), din pîntecile cărora se scoate de veacuri aur, domină întregul ţinut.

În această regiune s-au aflat, sporadic, numeroase obiecte romane, rămase ca urme ale exploatărilor străvechi.

3. VERSANTUL DREPT AL MUREȘULUI, DE LA GEOAGIU LA ALBA-IULIA

Geoagiu — Mermezeu-Văleni — Homorod — Ceru Băcăinți — Băcăinți — Valea Mare — Ciungi — Bulbuc — Blandiana — Răcătău — Vurpăr — Inuri — Pclîșa — Alba-Iulia. Excursie de 2 zile. Distanța de la Deva: Mermezeu-Văleni, 51 km; Homorod, 42 km; Ceru Băcăinți, 46,50 km; Băcăinți, 42,50 km; Valea Mare, 52,50 km; Ciungi, 65 km; Bulbuc, 50,50 km; Blandiana, 58 km; Răcătău, 77 km; Vurpăr, 59 km; Inuri, 62 km; Pclîșa, 80 km. **Gara:** pentru Mermezeu-Văleni și Homorod, gara Orăștie, Aurel Vlaicu sau Șibot; pentru Ceru-Băcăinți, Băcăinți, Valea Mare, Ciungi și Bulbuc, gara Șibot; pentru Blandiana, halta Blandiana; pentru Răcătău, Vurpăr și Inuri, gara Vințu de Jos; pentru Pclîșa, gara Alba-Iulia.

Din Geoagiu sau din Bozeș drumuri comunale ne duc în **Mermezeu Văleni** (573 loc.), un sat așezat pe loc frudnic.

O șosea vicinală ne duce din Geoagiu, pe la poalele dealurilor, cu versantele către Mureș, prin **Vințu de Jos** spre **Alba** (35 km). Din această șosea, lăun drumul comunal spre nord, pe valea Homorodului, trecem prin **Homorod** (1.549 loc.), la **Ceru Băcăinți** (479 loc.). Mai la est o altă vale ne conduce, tot din șoseaua amintită, la **Băcăinți** (746 loc.), (272 m alt.), **Valea Mare** (401 loc.), apoi la **Ciungi**. Din Băcăinți, spre nord-est, un drum greu duce prin **Curpene** (286 loc.), **Bulbuc** (302 loc.), tot la Ciungi. Pe această vale, cu sate împrăștiate, dealurile sînt pline de nuci și alți pomi fructiferi.

Urmînd în continuare valea Mureșului spre est

ajungem îndată în satul **Sărăcsău** (417 loc.), cu vii renumite.

În hotarul satului Sărăcsău, în partea de nord-est a localității, la locul numit „Sub Boacăș”, în drumul de hotar care duce din vale spre nord, paralel cu pîrîul Birișului, a fost aflat un tezaur de obiecte de podoabă dacice, din argint, din secolul I î.e.n.

Urmează apoi, în continuare, **Acmariu** (1.110 loc.), **Blandiana** (842 loc.), **Vurpăr** (sat înglobat la **Vințu de Jos**), **Pclîșa** (932 loc.), **Alba-Iulia**.

De la Blandiana, localitate cu însemnate urme romane și ceramică slavă deosebit de importantă, ce se întinde mult spre nord, pe pîrîu în sus, se poate trece, după ce urcăm la satul **Răcătău** (412 loc.), pe versantul celălalt al dealurilor, coborînd pe pîrîul Galașului în jos, în valea Apoldului.

Pe malul drept al Mureșului, față în față cu **Vințu de Jos** pe celălalt mal, se află satul **Vurpăr** (înglobat la **Vințu de Jos**). Deasupra localității, pe un semet pisc de deal stîncos, golaș, se văd ruinele cetății **Zebernic**

(Sărăcsău — obiecte de argint dacice)

sau Ebernic, cum o numește poporul și care, prin anul 1638, apare sub numele de „Felsövár“ (cetatea de sus).

Nu se cunoaște mai de aproape data înființării acestei cetăți. În ea au fost ținute, îndelungată vreme, tezaurile familiilor nobile din Vinț și Vurpăr, care, în vremuri de restriște, se refugiau aici. Deși ruinată, se mai văd diverse încăperi, din care unele par a fi tăiate în stîncă.

La nord de Vinț, resp. Vurpăr, se află comuna Inuri (282 loc.), cu o serie de cătune în jur, așezate pe înălțimi, la care se ajunge din valea Mureșului urmînd pe valea Vinții în sus. Vederi largi se deschid, de aici, în toate părțile și mai ales spre valea Mureșului și a Sebeșului, pînă departe spre munții Sibului.

În hotarul localității Inuri a fost descoperită în ultimii ani o importantă așezare străveche, unde s-a aflat, pe lângă material ceramic caracteristic epocii bronzului și celei dacice, și un tezaur cu monede republicane romane din secolul I î.e.n.

Ultima localitate de la nord de Mureș, înainte de a ajunge la Alba-Iulia, e Piclișa (932 loc.).

XIII. Alba Iulia și împrejurimile

1. Orașul Alba-Iulia. — 2. Valea Ampoiului. — 3. De la Zlatna spre Valea Dosului și Almașu Mare. — 4. Pe valea Ampoitei. — 5. Podgoriile Albei. — 6. Partea dreaptă a Mureșului, de la Alba-Iulia la Teiuș. — 7. Partea stîngă a Mureșului, de la Alba-Iulia la Teiuș. — 8. Terasele și dealurile din stînga Mureșului. — 9. Pe Tirnavă. — 10. Valea Geoagiului sau a Teiușului. — 11 Valea Gălzii.

1. ORAȘUL ALBA-IULIA

Orașul Alba-Iulia, Cetatea Alba-Iulia, Catedrala romano-catolică și celelalte monumente istorice de pe platoul cetății, Muzeul Alba-Iulia, Biblioteca Batthyaneun.

Distanța de la Deva: 76 km. Altitudinea orașului față de nivelul mării, 224 m; a cetății, 249 m.

Gara: se află în partea de sud a orașului. Depozit de bagaje, bufet. Pentru linia ferată Alba-Iulia—Zlatna, gara c.f.r. și în partea de nord-vest a orașului.

Transportul de la gara mare în oraș se face cu autobusul sau cu trăsura. Distanța pînă în centrul orașului, 1 $\frac{1}{2}$ km.

Hoteluri, restaurante, cofetării: Hotel și restaurant „Mureșul” în piața 1 Mai, cofetărie în strada 1 Mai.

Adrese utile: Sfatul popular raional în piața 1 Mai, Sfatul popular oraș în piața 1 Mai, Tribunalul raional în strada I. V. Stalin, Banca R.P.R. în strada Moșilor, Poșta și telefoane în strada Moșilor, Spitalul de stat în strada Unirii, Școala medie nr. 1 în strada 13 Decembrie, Școala medie nr. 2 în Platoul Romanilor, Biblioteca raională în strada Armata Roșie,

Muzeul regional în strada 13 Decembrie, Casa de cultură în strada Armata Roșie.

Teatru și cinematograful: Teatrul de păpuși în strada Beă Brainer, Cinematograful „Victoria” în strada Călărași.

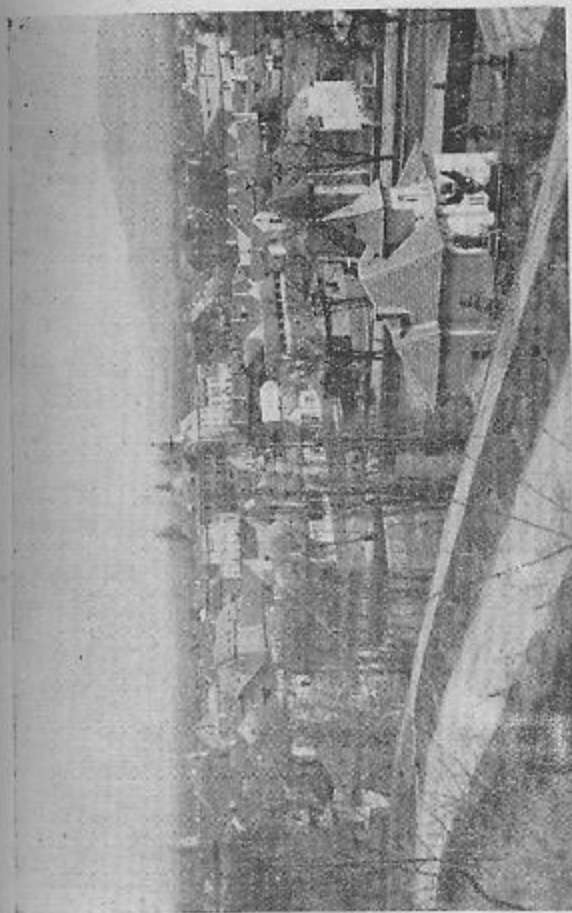
Alba-Iulia e situată la poalele munților Apuseni, pe țărmul drept al râului Ampoi, nu departe de vărsarea acestuia în Mureș.

Orașul se întinde pe o mare suprafață în lunca Ampoiului, cît și la apus de acesta pe dealul cetății.

Dacă orașul de jos, cu străzile sale mai mult sau mai puțin drepte și paralele, cu pietele largi, oferă mai puține lucruri monumentale de văzut, cu altă mai interesant este, sub acest raport, partea de oraș de pe dealul cetății.

Teritoriul orașului Alba-Iulia, așezat la o răspîntie importantă, centru strategic și natural al Ardealului, cu importante căi de comunicație pe văile râurilor, cu împrejurimi fertile și subsol bogat, a fost locuit de societatea omenească din timpurile străvechi. În diferitele puncte ale actualei localități, ca și în împrejurim' („Lumea nouă”, „Dealul furcilor”, „Platoul romanilor” etc.), au fost date la iveală vestigii arheologice, caracteristice epocii neolitice și a bronzului, altele care ilustrează prezența societății dacice, sau subliniază civilizația romană, care a lăsat aici urme mai adînci decît în oricare alt loc al Daciei.

Aici a luat ființă și a înflorit străvechiul Apulum al Daciei libere, apoi, după anul 106 e.n., strălucitorul Apulum roman. La Alba-Iulia avem de-a face, de fapt, în epoca romană, cu mai multe așezări civile,

Alba Iulia — vedere asupra orașului

situate la o anumită distanță unele de altele și purtând, în decursul timpului, diferite numiri și titluri.

În jurul castrului roman, de pe platoul cetății de azi a orașului Alba-Iulia, se constată, la începutul cuceririi romane, două așezări civile: *canabae* și o așezare — *vicus* — a localnicilor daci.

Așezarea noilor veniți, *canabae*, se afla la Parțoș, numită apoi *Municipium Aurelium*, care, ridicat în rang, devine **Colonia Aurelia Apulensis**.

Din așezarea localnicilor din jurul castrului, a luat naștere *Municipium Septimium Apulense*, ridicat, mai târziu, la rangul de *colonia* și numit **Colonia Nova Apulensis**.

Colonia Aurelia Apulensis e așezarea propriu-zisă **Colonia Apulensis**.

Apulum, cu puternica fortăreață a **Legiunii a XIII-a Gemina** și care a adăpostit, în cursul timpului, un mare număr de trupe auxiliare, este și un important centru economic, administrativ și religios al provinciei. Drumuri de apă și de uscat legau localitatea de celelalte orașe ale provinciei, ea și de centrele aurifere și salinile munților Metalici. Mărețe edificii publice și private, străzi, apeducte, băi, piețe publice și o intensă viață economică, publică și religioasă, au luat ființă și s-au dezvoltat aici, timp de mai bine de un veac și jumătate.

Apulum este centrul puterii militare din Dacia, sediul **Legiunii a XIII-a Gemina**, al guvernatorului și al procuratorului etc.

După părăsirea Daciei de către oficialitatea romană, încep, pentru pământul Daciei, lungi veacuri

de încercări și prefaceri. Pentru localitatea de mai târziu Alba-Iulia, sint semnificative, în această privință, înseși numirile pe care le ia orașul în decursul veacurilor. De la *Apulon*, așezarea băștinașilor aici și *colonia Apulum* a romanilor, se ajunge, în perioada prefeudală, la Bălgrad (orașul alb), denumirea slava, ce se păstrează pînă azi în graiul popular, pentru ca localitatea de aici să primească, apoi, după cum vom vedea, și alte denumiri.

Dupa încetarea dominației romane, diferitele materiale arheologice, lingvistice și istorice arată existența, în împrejurimile Alba-Iuliei, în a doua jumătate a primului mileniu al erei noastre, a unei formații statale, care ajunge la plină dezvoltare și maturitate în epoca slavă.

Voievodatul de la Alba-Iulia cuprindea unele așezări fortificate, a căror amintire s-a păstrat în toponimia Bălgrad (Alba-Iulia de azi) și Teligrad (Tărlăria). Aceste două denumiri, din valea Mureșului, sînt dovada existenței unui centru de cristalizare statală slavă, în veacul al X-lea, în regiunea Alba-Iulia.

Faptul că aceste toponimice au fost transmise și castrate de populația românească din jurul Alba-Iuliei dovedește existența ei în secolul al X-lea, în această regiune, pentru că, în caz contrar, ea n-ar fi perpetuat denumirile slave, ci ar fi folosit numele unguresc al Alba-Iuliei, **Ghulafehérvár**.

Într-adevăr, voievodatul de la Alba-Iulia și-a menținut independența față de cuceririle maghiare și anterior cuceririi voievodatului lui Gelu și Glad, pînă în veacul al X-lea, cînd este cucerit apoi de Ghula

(Jula). Astfel apare denumirea Ghulafehérvár, ceea ce reprezintă o traducere a slavului **Bălgrad**, precedat de numele lui Ghula.

Ghulafehérvár, în forma lui latină, este atestat în documente pentru prima dată în 1274, numirea însă, cum am arătat, e mai veche, din veacul al X-lea.

Sășii, mai târziu îl numiră **Weissenburg**.

În cursul evului mediu, orașul a avut de suferit numeroase distrugerii. În 1241, tătarii, o dată cu alte localități din Ardeal, devastează și Alba-Iulia, dar este reclădită. În 1277, orașul este pradat de sașii răsculați, conduși de comitele Alard de la Oena Sibului, din cauza impozitelor mari, fixate de episcopia catolică de la Alba-Iulia. Alard, fiind ucis de oamenii episcopului, fiul acestuia Ioan (Gan) atacă și pradă orașul. Sînt uciși cu acest prilej 2.000 de locuitori, iar catedrala este incendiată.

Se succed apoi alte evenimente, care au avut puternic răsunet în istoria Transilvaniei ca și în diferitele așezări ale acesteia ca, devastarea cetății Alba-Iulia la 1434 de turci, răscoala țaranilor de la 1437, răscoala din 1514 de sub conducerea lui Doja. La 1469, Matei Corvinul, ca să distrugă aici un cuib de nobili rebeli, dărimă zidurile cetății. După răscoala de la 1514, de sub conducerea lui Doja, zidurile cetății sînt înălțate d'n nou, pentru a servi de apărare nobilimii, în cazul unui nou „*tumultus rusticum*”.

După dezastrul de la Mohaci din 1526, Ungaria este împărțită în trei: se înființează pašalicul de la Buda, partea de nord intră în stăpînirea împăratului

Ferdinand, iar Alba-Iulia devine capitala principatului ardelean.

După ce dieta de la Turda, din anul 1542, a permis Isabellei și fiului ei Ioan Sigismund intrarea în Ardeal, domeniul episcopal de la Alba-Iulia a fost destinat pentru menținerea casei domnitoare. La adăpostul cetății, Alba-Iulia rezistă, în 1550, asediului turcesc peste două mii de ostași ai lui Martinuzzi, veniți să scoală din cetate pe Isabela, regină a Ungariei deezitate.

În 1599 Mihai Viteazul intră în triumf în cetatea de scaun a principilor Transilvaniei, unde întemeiază o mitropolie ortodoxă, la care au fost metropoliți Simion Ștefan și Sava Brancovici.

După ce turcii distrug din nou orașul, în anul 1658, se așează, după anul 1691, stăpînirea austriacă, sub care se construiește, în timpul lui Carol al VI-lea, între anii 1715-1738, după planurile lui Eugen de Savoya, cetatea de azi. Bălgradul de odinioară primește acum numele de **Karlsburg**, **Alba Carolina** sau **Károly Fehérvár**.

Ajungînd din nou sub austriaci, importanța orașului Alba-Iulia scade.

Ținutul Albei, ca și orașul Alba-Iulia, sînt legate mai mult decît oricare alt ținut de evenimentele răscoalei țaranilor de la 1784-85, de sub conducerea lui Boria, Cloșca și Crășan, iar „Dealul furcilor” de la Alba-Iulia, este locul pe care s-a desfășurat finalul stăruitor al dramei de la 1784-85.

Alba-Iulia a fost teatrul unor lupte îndelungate în revoluția din 1848-49, cînd generalul Bem, co-

mandantul armatei revoluționare, a ținut cinci luni orașul sub asediu. În octombrie se afla cu tabăra la Alba-Iulia, în fața cetății, și Avram Iancu, care avea intrarea liberă în cetate.

Primul război mondial, terminat cu înfringerea puterilor centrale, face ca Alba-Iulia să fie locul unde s-a desăvârșit actul unirii tuturor românilor.

Alba-Iulia a fost, din cele mai vechi timpuri, nu numai un centru economic și politic, ci și unul religios și cultural. Încă de prin veacul al XIII-lea, a fost sediul unei episcopii catolice ca și, mai târziu, al unei mitropolii ortodoxe, care este mult ajutată în timpul stăpînirii temporare a lui Mihai Viteazul asupra Ardealului.

O serie de școli și așezăminte culturale au funcționat, în evul mediu și dină în zilele noastre, pe platoul cetății, centru vechi de viață politică, militară și ecleziastică.

Pe lângă mitropolia ortodoxă, a funcționat o tipografie, de sub teascurile căreia au ieșit, în veacul al XVII-lea, o serie de tipărituri. Astfel, prima carte românească tipărită la Alba-Iulia, **Gromovnicul**, este din anul 1639. La 1640 apare **Catehismul calvinesc**, consecință a tendințelor de calvinizare a românilor ortodocși, în 1641 **Evanghelia cu învățătură**, la 1648 **Noul testament** al lui Simion Ștefan, în 1687 **Cărarea pe scurt, spre fapte bune îndreptătoare**, carte închinată lui M. Apafi, tipograf fiind Chiriac.

Tipograful Ștefanovici, elev al lui Antim Ivireanu, tipărește, pe lângă alte cărți, pentru a înlesni copiilor învățatura spre cărți, **Bucoavnă**.

Seria cărților tipărite este însă cu mult mai mare de cât cele amintite mai sus.

Alba-Iulia este socotită, prin trecutul său istoric, prin numeroasele sale monumente, ca și prin importanța economică pe care o prezintă în valea Mureșului, unul din orașele importante ale Transilvaniei.

Dacă cetatea Alba-Iuliei are o deosebită importanță istorică și culturală în ce privește trecutul, orașul de jos — mai nou — este centrul vieții actuale, care pulsează în toate domeniile de activitate.

Prin poziția sa centrală în lunca Mureșului, înconjurată de o serie de sate prospere din punct de vedere agricol, viticol și al creșterii animalelor, Alba-Iulia este punctul de desfacere a produselor pentru o largă arie a văii Mureșului și a Ampoiului. Ea este, în același timp, principala piață de aprovizionare pentru locuitorii de pe versantul de nord-est al munților Apuseni.

O serie de întreprinderi dovedesc o vie activitate economică: **Întreprinderea „Ardealul”** pentru exploatare și deschideri miniere; **I. S. „Romspirt”** pentru produse spirtoase; **I.I.P.A. „Vinalcool”**, pentru vinuri și produse alcoolice; **Moara „N. Bălcescu”**; **Fabrica de încălțăminte „Ardeleana”**; **Cooperativa „Imbrăcămintea”**, **Cooperativa „Progresul”**, pentru confecționare și desfacere de încălțăminte; **Cooperativa „Munca Nouă”**, cu diferite ramuri de industrie locală ca țimplărie, curelărie, sitărie, împletituri de muiete, cofetărie etc.

La Alba-Iulia se află și o Stațiune de mașini și *

tractoare (S.M.T.), pentru muncile agricole mecanizate.

Viața culturală a orașului este susținută de o serie de societăți, așezăminte culturale și școli: A.R.L.U.S. Asociația română pentru strângerea legăturilor cu Uniunea Sovietică, S.R.S.C. Societatea pentru răspindirea științei și culturii, Societatea de științe istorice și filologice, Muzeul regional Alba-Iulia, Biblioteca „Batthyaneum”, Biblioteca raională, Teatrul de păpuși, Casa de cultură, organizații culturale sindicale etc.

Alba-Iulia este și un important centru școlar, cu mai multe școli teoretice și profesionale ca: Școala medie mixtă nr. 1 și nr. 2, două școli de 7 ani cu limba de predare română, o școală de 7 ani cu limba de predare maghiară, o școală de patru ani evreiască cu limba de predare română; o școală profesională agricolă etc.

În orașul de jos se află câteva biserici mai recente, din secolul al XVII—XVIII-lea, declarate monument istoric.

Cetatea. Platoul din partea de apus a localității Alba-Iulia (247 m altitudine față de nivelul mării, față de oraș 25 m), cu vederi deschise de jur împrejur, ne apare în toate timpurile, începând din epoca romană, de la castrul roman de atunci și pînă la cetatea din veacul al XVIII-lea, care se păstrează și azi, ca un loc fortificat.

Documentele istorice și arheologice pomenesc, în lunga perioadă feudală, ce a urmat de la părăsirea Daciei de către romani și pînă la construirea cetății

Alba Iulia — una din porțile cetății (poarta a 2-a)

lui Carol al VI-lea, de distrugerii și incendieri, în urma războaielor și a răscoalelor, de lucrări de reparații și amplificări la zidurile cetăților, ce au existat, în cursul veacurilor pe platoul cetății Alba-Iuliei.

Se știe, că după refacerea cetății slavo-române a Bălgradului, apoi, după ocuparea ei de unguri, în veacul al X-lea, ea a fost distrusă apoi refăcută de mai multe ori: la 1241, tătarii o reduc la ruină, dar este refăcută; cu prilejul răscoalei sașilor din 1277 este devastată; în 1469 Matei Corvinul, pentru a distruge acest loc de adăpost al unor nobili răzvrățiți, o dărâmă, însă pe la 1516 este refăcută; la 1580, la fel se lucra la refacerea cetății; pagube mari suferă și la 1658 în urma unor atacuri turco-tătare etc.

Pentru vizitatorul de azi al Alba-Iuliei însă, prea puține urme au rămas din toate aceste lucrări.

Actuala cetate de la Alba-Iulia, încă în picioare și în bună stare, a fost construită, la începutul veacului al XVIII-lea, după planurile inginerului italian **Morando Visconti**, avînd ca model celebrele fortificații franceze, sistem Vauban, în formă de stea.

La ridicarea cetății, o contribuție importantă a avut comandantul de oști **Eugen de Savoya**, italian de origine, care a luptat cu atîta succes în slujba Austriei împotriva turcilor.

Zidirea cetății a ținut de la 1715 pînă la 1738.

De jos, din oraș, dinspre răsărit, drumul spre interiorul cetății duce, trecînd în pantă lungă, pe sub două porți monumentale. În interiorul cetății se poate ajunge și prin partea de apus a acesteia, unde de asemenea se mai păstrează o poartă.

Urcînd dinspre oraș, poartă primă pe sub care trecem, situată chiar la picioarele pantei, zidită masiv ca și celelalte de altfel, permite trecerea spre cetate prin cele trei arcuri ale sale, unul central, mai mare, și două laterale mai mici.

Patru coloane puternice, angajate, limitează lateral cele trei arcuri ale porții, din care cele două laterale susțin cîte o gură de tun în acțiune, iar cele de mijloc, una, statuia zeului **Marte**, iar cealaltă, statuia zeiței **Venus**, privindu-se în oglindă. În mijloc, deasupra arcului mare, e stema Austriei, vulturul bicelal cu sceptru și sabie.

Deasupra arcurilor laterale mici, se pot vedea două scene mitologice: în dreapta lupta dintre **Hercule** și **Antheu**, în stînga, **Enea**, părăsind Troia împreună cu tatăl său **Anchise**.

În partea din dos a porții de asemenea avem reprezentate două scene cu caracter mitologic și anume: în dreapta, **Perseu** ținînd în mînă capul **Gorgonei** decapitate, iar în stînga, **Hercule** ucigînd leul din **Nemeea**.

Urcînd spre platoul cetății, pe drumul mărginit la stînga de un parapet înalt, iar la dreapta de un alt zid puternic din cărămidă, ajungem la poarta a doua a cetății.

Poarta a doua are tot forma unui arc triumfal, cu trei deschizături. La mijloc sus se află statuia ecvestră a lui Carol al VI-lea strivind sub copitele calului niște turci.

Deasupra arcurilor laterale, avem pe fațada porții scene istorice: în dreapta, Carol al VI-lea încredin-

fiind lui Eugen de Savoya steagul și sabia, înainte de a pleca la luptă împotriva turcilor, în stînga, prîmiarea lui Eugen de Savoya, care s-a întors din luptă triumfător. Pe fațadă, se mai află reprezentat, ca ornament, o serie de arme, costume militare etc., iar la mijloc, stema Austriei.

Se crede că în chilia, de deasupra porții, care servește de soclu statuii lui Carol, a fost închis, înainte de execuție, Horia.

Fațada porții, dinspre interiorul cetății, e și ea bogat ornamentată. Patru **atlași**, corespunzători celor patru piloni dintre arcuri, la mijloc, stema cu monograma lui Carol al VI-lea, sub stemă, ca și deasupra arcurilor laterale, cite un cap de leu, mai sînt reprezentate apoi, pe fațadă, diferite ghirlande de flori, fructe și frunze, arme, costume militare etc.

În partea de sus avem patru statui, care personifică: **Abundența, Înțelepciunea, Cumpătarea și Forța** (înșirate de la stînga spre dreapta).

Poarta din partea de apus a cetății, spre deosebire de celelalte două, are o singură deschidere la centru și este mai puțin ornamentată, lucrată fiind, însă, în același stil baroc.

Deschizătura boltită din centru, mărginită de doi stîlpi pe care se află doi **atlași**, avea în partea superioară cite un obuz aprins. La mijloc, deasupra arcului de boltă, se află iarăși stema Austriei.

Actuala cetate a Alba-Iuliei, cu monumentalele ei porți în stil baroc, **înconjurată cu două rînduri de șanțuri**, cu bastioane și subterane și o mulțime de clădiri, ridicate pentru nevoile militare ale timpa-

lui său, este un monument unic și bine păstrat, de acest fel, al regiunii Hunedoara.

Catedrala romano-catolică. Catedrala catolică, de pe platoul cetății Alba-Iuliei, este unul dintre cele mai vechi și importante monumente istorice și de arhitectură din Transilvania.

Originile monumentului se pierd în umbra veacurilor îndepărtate. Construită în secolul al XII-lea, în concepția stilului românesc, este transformată total în veacul al XV-lea (1443-1444), în timpul lui Ioan de Hunedoara, într-o biserică de stil gotic.

Transformărilor din secolul al XV-lea le urmează apoi altele, în urma cărora construcția pierde mult din frumusețea originalității.

Starea, în care se găsește în prezent, se datorează, în cea mai mare parte, epocii gotice, vremii lui Ioan de Hunedoara, care, voind a-i da o măreție deosebită și să o lărgească, înlocuiește vechea cupolă romanică, sprijinită pe piloni, cu boltă gotică, și mărește interiorul vechii construcții, adăugîndu-i cele două nave laterale.

Aceleiași epoci de construcție îi aparține și mărețul portal, de la intrarea principală, sculptat cu ramuri înfrunzite de stejar și laur, deasupra avînd o fereastră gotică.

Construcțiile, din timpul lui Ioan de Hunedoara, transformă, mai ales, interiorul în stilul timpului, modificînd, mai puțin, aspectul romanesc al exteriorului.

Intrarea de pe latura de nord, cu elemente ale renașterii, este construită la începutul veacului al XVI-lea, avînd fațada frumos împodobită cu sculpturi.

Alba Iulia — catedrala romano-catolică (mon. ist.)

Inscripția, de pe cornișe, se referă la ctitorul construcției, arhidiaconul Ioan Lazones.

Plafonul vestibulului, de la această intrare, în general, contrastează cu stilul renașterii, în care e construită această intrare laterală.

Turnul actual din față, înalt de 62 m, este ridicat în timpul lui Gavril Bethlen, în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Constructorii italieni i-au dat forma campanilelor italiene. Ferestrele sînt în gotic și roman.

Cu totul impunător ni se prezintă, de la exterior, ca întreaga clădire de altfel, altarul în stil gotic, cu contraforturi și cu ferestre lungi ogive.

Pe celelalte părți exterioare, monumentul are un caracter mai mult romanic decît gotic.

Interiorul catedralei e împărțit în trei nave, despărțite între ele prin pilaștri înalți, cu capitele arhitectonice, împodobite fiecare cu motive proprii, frunze de acant, păsări și animale fantastice.

Bolta înaltă a altarului, susținută de coloane angajate în zid și din care se înalță opt nervuri, și ferestrele lungi ogive etc., dau eleganță și măreție, deosebită, acestei părți a construcției.

În interiorul catedralei, se află o serie de morminte. Astfel, în nava sudică avem trei sarcofage: la mijloc, **Ioan de Hunedoara**, în stînga lui, fiul său **Ladislau**, iar în dreapta, sarcofagul fratelui său **Ioan Corvin** (Ioanes Miles).

Capacul sarcofagului lui Ioan de Hunedoara îl înălță pe acesta pe catafale, iar pe pereții laterali, scene de luptă; în stînga, o luptă de cavaleri,

iar în dreapta, un convoi de prizonieri turci, escortat de călăreți. Capacul și partea din față a sarcofagului se crede, pe drept, că sînt adausuri ulterioare: execuția acestor piесе nu corespunde cu stilul original al sarcofagului.

Toate trei sarcofagele au fost jefuite în vechime.

În nava opusă, de nord, se află sarcofagele, decorate cu reliefuri în stilul renașterii, al Isabelei, soția lui Zapolya, și al fiului său, Ioan Sigismund, principe al Ardealului.

În interiorul bisericii sau în vestibulul de la intrarea principală, se mai află o serie de morminte și pietre funerare cu reliefuri și inscripții.

În lunga-i existență, monumentul a suferit multe stricăciuni pe urma răscoalelor și a războaielor, a luptelor religioase și politice din Ardeal, din timpul feudalității, ca și pe urma diferitelor incendii, dar, toate acestea au cauzat daune mai mult părților superficiale și acoperișului, neaducînd schimbări mai pronunțate în structura de bază a clădirii.

În prezent, valorosul monument al culturii materiale este în curs de consolidare și restaurare, prin grija organelor noastre de stat.

Clădirea palatului episcopesc e un interesant monument istoric, atît prin vechimea, cit și prin rolul pe care l-a avut în decursul vremurilor. Se află în imediata apropiere a catedralei.

Clădirea, construită pentru a servi de reședință episcopală catolică, nu numai că a suferit în cursul timpului numeroase pagube și că a fost reclădită sau transformată de mai multe ori, dar și-a schimbat și

destinația. Astfel, pe la mijlocul veacului al XVI-lea, după ce Isabella și fiul ei Ioan Sigismund (principe al Ardealului) sînt primiți în Ardeal, își au reședința la Alba-Iulia. Palatul episcopal devine reședința acestora, apoi a Bathoreștilor. Fiind reședința voievozilor ardeleni, aici se instalează, la 1599, Mihai Viteazul, care unește, pentru un moment, Țara Romînească, Ardealul și Moldova. Se înțelege că, în acea vreme, clădirea avea o amploare mai mare decît ceea ce a mai rămas, azi, din vechiul monument.

Abia pe la 1715, intră din nou în posesia episcopiei, în a cărei proprietate se află și azi.

Catedrala ortodoxă. În imediata apropiere a sediului catedralei romano-catolice, se află catedrala ortodoxă, construită, după primul războiu mondial, în anii 1921-1922, după unirea Ardealului cu România.

Este zidită în stilul vechilor biserici romînești. Este înconjurată de o galerie de coloane, iar în cele patru colțuri are construcții pentru locuit.

Picturile din interior sînt executate de pictorul Costin Petrescu.

Muzeul regional Alba-Iulia. În aripa nordică a catedralei ortodoxe, din cetate, se află muzeul regional Alba-Iulia, organizat aici în anul 1929.

E considerat printre cele mai bogate și vechi muzee din Transilvania, datînd de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, din anul 1888.

Iniințarea muzeului din Alba-Iulia a fost condiționată de bogăția urmelor arheologice, ce au ieșit la iveală, în secolele XVII și XVIII, de pe teritoriul localității romane Apulum, cu ocazia lucrărilor edi-

litare și, în special, cu a construirii cetății actuale; vestigiile care se impuneau spre a fi păstrate și protejate.

Muzeul Alba — monument epigrafic

Bogatul material arheologic roman, existent în muzeu, provine însă, în bună parte, din săpăturile efectuate, în decursul timpurilor, pe ruinele fostului oraș Apulum.

Muzeul propriu-zis — sălile de expoziție, cu material ce reflectă, deocamdată, orînduirea comunei primitive, sclavagistă și feudală — se află instalat în patru camere din aripa de nord a catedralei ortodoxe.

Din materialul expus, vizitatorul își poate da seama de drumul de dezvoltare a societății omenești pe teritoriul Alba-Iuliei.

În sala destinată, orînduirii comune primitive, se găsesc cele mai vechi urme ale omului paleolitic și neolitic, ca: topoare din piatră neșlefuită și șlefuită, lame de tăiat sau obiecte din os. Dintre obiectele expuse, aparținînd epocii neolitice și eneolitice, se remarcă frumoasa ceramică pictată, găsită în așezarea omenească de la Petrești, raionul Sebeș, și cea de la Turdaș, raionul Orăștie. Interesantul depozit de bronzuri — securi și apărătoare de braț — găsit la Ighiel, raionul Alba, și alte obiecte, ca: seceri și topoare din bronz vorbesc de progresele realizate de către societatea omenească în epoca bronzului. Trecerea la orînduirea sclavagistă o fac obiectele și ceramica aparținînd epocii Hallstatt și La Tène.

În sala a doua, orînduirea sclavagistă dacică e reprezentată cu material arheologic provenit din cetățile dacice de la Căpîlna și Grădiștea Muncelului. Epoca sclavagistă romană în Dacia este bogat prezentată, în special, cu monumente provenite de pe te-

ritoriul fostului oraș Apulum, peste care s-a suprapus actuala Alba-Iulia.

Muzeul Alba — Zeița Nemesis

Numeroase obiecte, din orînduirea feudală, sînt expuse în sala de la etaj, unde se pot urmări trăsăturile de bază ale epocii feudale, din orașul Alba-Iulia și împrejurimi. În aceeași sală e reprezentată

răscoala lui Horia, Cloșca și Crișan și revoluția burghezo-democratică din anul 1848.

Colecția de obiecte, expuse în Muzeul regional din Alba-Iulia, se cifrează la 2700 bucăți.

În afară de expoziția muzeală propriu-zisă, în două galerii ale catedralei sînt expuse cca. 600 de monumente romane, din piatră, dintre care peste 200

Muzeul Alba — reliej mitric

sînt monumente epigrafice, restul piese arhitectonice sau sculpturale.

Dacă în muzeu sînt expuse numai 2700 de obiecte, aceasta se datorește lipsei de spațiu. În depozite se află un număr de peste 18.000 de piese, de toate categoriile.

Muzeul dispune și de o bogată colecție de monede antice și medievale.

Pentru documentația membrilor colectivului muzeului și a cercetătorilor, stă la dispoziție o bibliotecă documentară, de peste 12.000 de volume.

Renumele și importanța Muzeului regional Alba Iulia atrage un mare număr de vizitatori și oameni de știință, atît din țara noastră, cît și din străinătate.

* Biblioteca Batthyaneum.

În partea de nord a cetății, în clădirea de odinioară a mănăstirii călugărilor trinitarieni, care aveau menirea să adune ofrande pentru răscumpărarea prizonierilor creștini de la turci, se află vestita bibliotecă **Batthyaneum**.

Institutul **Batthyaneum** a fost întemeiat, pe la anul 1784, de episcopul **Ignat Batthyani**, om de largă cultură, avînd o bibliotecă, colecții de arheologie, numismatică și de mineralogie și un observator astronomic; mai târziu, se înființează o tipografie, care e mutată, apoi, la Cluj.

O dezvoltare mare a luat în decursul timpului mai ales, biblioteca care cuprinde peste 50 de mii de volume, cărți tipărite, peste 1.000 de manuscrise și aproximativ 560 de incunabule.

Alba Iulia — biblioteca Batthyaneum (interior)

La renumele bibliotecii a contribuit, în mod deosebit, manuscrisele, importante și numeroase, ca și colecția de incunabile, cea mai mare din Transilvania.

Din manuscrisele rare sau unice ale bibliotecii amintim: **Codex aureus** din timpul lui Carol Magnul, scris, între anii 778-820, pe pergament cu soluție (tinctură) de aur, copia cărții istoricului latin C. Sallustius Crispus, **Bellum Jugurthinum**, executată în veacul al X-lea. La fel, în secolul al X-lea, se crede (după notele fără portativ) că a fost copiată și **evanghelia lui Luca**, păstrată în colecția bibliotecii.

O valoroasă lucrare a renașterii este **Codex Burgundus** (Livre d'or), cu numeroase reprezentări în miniaturi.

Din secolul XIII-XV-lea se păstrează aici: **Carte de rugăciuni** cu inițiale artistice, **Biblia** completă, cu miniaturi frumoase, **Psaltirea**, cu calendar pe 150 de ani, copia pe pergament a **epistolelor lui Horațiu**, jurământul dogelui **Andreas Vendramini** și altele.

În biblioteca Batthyaneum se pot vedea: vestea **Palia de la Orăștie**, tipărită, la 1582, cu scopul convertirii românilor la calvinism, **psaltirea cu calendar**, tipărită, la 1694, de Antim Ivireanul la București, ca și **Mărgăritare**, tradusă și tipărită, la 1691, de logofătul Radu Greceanu.

O mare valoare documentară și de artă are și colecția de obiecte religioase și de cult: prețioasă colecție de potire, haina bisericească a cardinalului Andrei Bathori, voievod al Ardealului, ca și alte piese de cult, îmbrăcăminte, tablouri religioase etc.

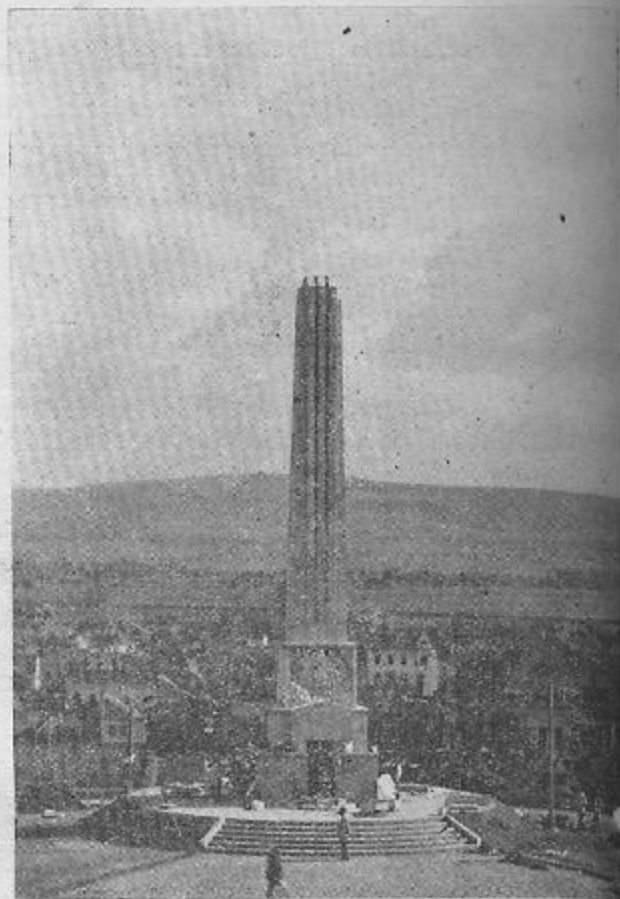
Dintre celelalte monumente, de pe platoul cetății Alba-Iulia, mai amintim: în partea centrală a platoului, în vecinătatea catedralei ortodoxe, clădirea, numită pe vremuri „**Babilon**”, în formă de cetate, cu turnulețe în partea de sus și cu turnulețe în colțuri, construcție renovată pe la mijlocul veacului trecut. În fața acesteia, **Casa oștirii**, apoi clădirea fostului **liceu romano-catolic**, una dintre cele mai vechi școli, în Ardeal, și altele.

În parcul din mijlocul platoului cetății, se află un monument comemorativ, în formă de obelisc — **monumentul Custozza** — ridicat în amintirea soldaților și ofițerilor din regimentul 30 infanterie Alba-Iulia, răniți, în anul 1866, în lupta de la Custozza, dintre italieni, aliați cu Prusia, și austriaci, pentru stăpânirea Veneției.

Monumentul Horia. Urcînd din orașul de jos spre platoul cetății Alba-Iulia, înainte de a ajunge la parca a doua, avem în fața acesteia o mică terasă, pe care privirea cuprinde, nu numai orașul, de la padele ei, ci întreaga regiune înconjurătoare, pînă la mari depărtări. Este locul cel mai frumos pe care oferă localitatea, sub raportul perspectivelor asupra orașului și a împrejurimilor lui.

La marginea dinspre oraș a acestei terase — puțin fi văzută ca și celelalte monumente de pe platoul cetății de la mare depărtare, de călătorul care se apropie de oraș — se află monumentul ridicat în amintirea eroilor răscoalei țaranilor de la 1784-85, Horia, Cloșca și Crișan.

Monumentul constă dintr-un obelisc de piatră,

Alba-Iulia — monumentul Horia

stînd în partea din spre oraş o victorie înaripată, iar pe faţa dinspre cetate, un relief, reprezentînd pe Horia, între Cloşca şi Crişan, vorbind poporului.

Dealul Furcilor. Intinsa terasă de la sud de cetate, pe care a înflorit odinioară **colonia Apulensis**, poartă azi **Dealul Furcilor**, este locul unde au fost înălţi cu roata Horia şi Cloşca, capi ai ţăranilor răsculaţi la 1784-1785.

2. VALEA AMPOIULUI

De la Alba-Iulia la Zlatna

Miceşti — Şard — Tăuţi — Meteş — Găureni — Poiana Ampoiului — Presaca Ampoiului — Feneş — Galaţi — Valea Mică — Pătrîngeni — Zlatna. Excursie de 2-3 zile. Distanţa de la Alba-Iulia: Miceşti, 5 km; Şard, 8 km; Tăuţi, 14 km; Meteş şi Găureni, 19 km; Poiana Ampoiului, 22 km; Presaca Ampoiului, 25 km; Feneş, 28 km; Galaţi, 29 km; Valea Mică, 31 km; Pătrîngeni, 31 km; Zlatna, 35 km. **Gara:** pentru Miceşti, gara Miceşti; pentru Şard, gara Şard; Tăuţi, halta Tăuţi Ampoiului; pentru Meteş şi Găureni, gara Găureni; pentru Poiana Ampoiului, halta cu acelaşi nume; pentru Presaca Ampoiului, halta Presaca; pentru Feneş, Galaţi şi Valea Mică, halta Feneş; pentru Pătrîngeni, halta Pătrîngeni.

Rîul Ampoi se formează din împreunarea, la punctul „Căsoi”, a văii Roşioara, care ia naştere la sud de dealul Duşu, cu pîrăul ce izvorăşte de sub dealul Mare. Pe parcurs, pînă la Zlatna, cît şi de la Zlatna în jos, Ampoiul primeşte, în stînga şi în dreapta lui, apele a numeroase pîraie, care, prin văile în care se formează drumuri de acces, de-o parte şi de alta

a râului, spre adincul munților. Piraiele mai importante, care se varsă în Ampoi, îmbogățindu-și apele, sînt: de la sud spre nord, Valea Mare, Valea Galațiului și valea Bobului, pîrăul Stîinii și altele; de la nord spre sud, valea Morilor sau a Viltorilor, valea Feneșului, valea Bibarțului, valea Metేశului, valea Ampoitei, valea Mare sau valea Ighielului etc.

Căderea râului Ampoi, de la punctul „Căsoaie” unde curge la o altitudine de 630 m, și pînă la vărsarea lui în Mureș, 214 m altitudine, pe o distanță de 56 de km, este de 416 m.

Apele Ampoiului, în timpuri ploioase sau primăvara, cu prilejul topirii zăpezilor, cresc, curgînd vertiginos la vale, nu rareori ieșind din albie.

În lunca îngustă a Ampoiului, de-o parte și de alta a râului și uneori pe micile văi laterale, se întîlnesc numeroase sate vechi, compacte și pitorești, cu caracter mai mult de munte. Ocupația locuitorilor din această regiune, cu reduse terenuri agricole, cu dealuri improprii culturilor agricole, dar oferind alte resurse, este variată: agricultură redusă, pomicultură, creșterea animalelor, lucrul la pădure, exploatarea pietrii, mai ales a pietrii de calcar, și prepararea varului etc., iar pe cursul superior al micului bazin al Ampoiului, mineritul.

De la Alba-Iulia la Zlatna, valea Ampoiului, cu o serie de localități presărate de-a lungul ei, așezate, de obicei, la punctele de vărsare a unor piraie în Ampoi, poate fi parcursă, pe șosea sau pe calea ferată Alba-Iulia—Zlatna.

Pornind pe acest itinerar de la Alba-Iulia, străvînd lunca fertilă de la poalele dealului Mamut, ajungem la **Micești** (1.265 loc. inclusiv populația satului Pîrăul Iovului), localitate așezată într-un tereș fertil. Locuitorii cultivă terenuri întinse cu legume și zarzavaturi. Se obțin și recolte bune de pepeni. Sătenii, specializați în această ramură a activității agricole, s-au grupat într-o gospodărie agricolă colectivă. În hotarul localității, situată nu departe de vechiul **Opulum** și pe drumul care conducea în regiunea aurișă a Zlatnei, numită odinioară **Ampelum**, au fost date la iveală, în cursul timpului, numeroase monumente romane, fără îndoială resturile unor ferme (**Villa rustica**).

La nord de Micești, la nu mai mult de 5 km, acolo unde linia ferată și drumul Alba-Iulia—Zlatna poartă brusc spre vest, împreună cu Ampoiul, se află satul **Șard** (1.752 loc.), localitate cu gospodării case mari și frumoase, ai cărei locuitori, pe lângă agricultură dezvoltată, practică, pe o scară largă, și viticultură. Șardul este socotit, pe drept, ca una din localitățile principale, producătoare de vinuri alese în vinutul Albei.

Gospodăria agricolă colectivă de la Șard e în continuă dezvoltare.

Și aici, ca și la Micești, au fost descoperite întîlnitor o serie de antichități și urme de construcții caracteristice epocii romane.

Continuînd de la Șard drumul spre est, pe valea aici foarte strîmtă a Ampoiului, ajungem la satul **Luși** (852 loc.), situat mai ales în partea dreaptă a

riului. Tăuți, cuprins atât la nord cit și la sud între înălțimi mari, este prima așezare de munte, înfrântă de călătorul care merge de la Alba-Iulia pe Ampoi în sus. La sud de sat, spre vârful **Măgura Mamutului** (773 m), la aproximativ 2 km depărtare, între înălțimi stincoase, se află ruinele unei cetăți din piatră, construită, se crede, în veacul al XIII-XIV-lea; loc de adăpost pentru episcopatul din Alba-Iulia. La cea. 1 km de cetate, se află ruina unei alte clădiri, cu ziduri puternice, din piatră și cărămidă, despre care se crede că sînt urmele vechii mănăstiri a călugărilor Paulini.

În vecinătatea satului, la locul numit **dealul Boliu**, se află urmele unor construcții romane.

Urmează, pe partea de nord a Ampoiului, localitatea **Metes** (794 loc.), cu casele înșirate de-a lungul șoselei, ca și spre nord pe valea Metesului. În fața Metesului, în partea de sud a Ampoiului și a șoselei Alba-Iulia—Zlatna, se află satul **Găureni** (424 loc.), așezat în mare parte pe pîrăul, din apropierea gării, ce poartă numele localității.

La poalele dealurilor din marginea satului, pot fi văzute cuptoare fumegînde, care prefac, prin ardere, piatra de calcar în var.

Calcarele cu orbitoline, de pe malul stîng al Ampoiului, de la **Piatra Corbului**, din dreptul satului Tăuți, comuna Metes — martori geologici și puncte fosilifere de interes științific — au fost declarate, în anul 1954, monumente ale naturii și puse sub scutul legii.

Ținutul Alba — tînăr cioban

Înălțimea **Piatra Varului** (538 m), între Găureni și Tăuți, iar ceva mai departe, spre sud-est, **muntele Călianului**, **virful Stînii** (920 m), **virful Medrii** (908 m), apoi **Gorganul** (877 m), oferă și frumoase locuri de excursii, cu păduri și poiene sau cu stînci abrupte și golașe.

De la Gorgan se poate trece pe la Inuri, pe versantul de sud al munților, în valea Vinții și pe aceasta, în jos, în valea Mureșului.

Continuînd spre Zlatna, pe șosea sau cu trenul, printre puținele culturi de pe valea strîmtă și printre livezi cu pomî fructiferi, ajungem, îndată după Găureni, la **Poiana Ampoiului** (498 loc.), apoi la **Presaca Ampoiului** (690 loc.), **Feneș** (1.281 loc.) și **Galați** (697 loc.). Cele din urmă trei localități sînt apropiate una de alta, înșirate în valea Ampoiului și pe văile pîrașelor de la nord și sud de Ampoi. În special Feneșul se prelungește mult din valea Ampoiului spre nord pe valea Feneșului.

De la Presaca Ampoiului, după un drum de aproximativ 2 ore, putem urca la **peștera Bibarț**.

La capătul de jos al satului Presaca, într-o mică plantație de pini, se află un monument ridicat în amintirea evenimentelor petrecute în 1848, pe care se află inscripția „Pax”.

În ținutul de la nord de Feneș, o serie de înălțimi pitorești, împădurite, cu unele peșteri și cu vederi la mari depărtări — **Măgulița** (1.229 m), **Corabia** (1.315 m), **dealul Măgurii** (1.252 m), **virful Muntisorului** (1.275 m), la est de valea Feneșului, iar

la vest **Dimbău** (1.370 m), se îmbie excursionistului spre vizitare.

Drumul principal, care duce spre aceste înălțimi, secundează apa Feneșului, din care se desprind, la stînga și la dreapta, mici văi și pîraie de munte.

Apele de munte de aici sînt bogate în păstrăvi.

Peștera de la Dimbău, la intrare cu o deschizătură foarte strîmtă, iar înăuntru cu o cavitate largă și cu mai multe galerii, este punctul de atracție a numeroși vizitatori, ca și locurile de la **Feneșasa** sau mai îndepărtată **Piatra Caprii** (1.312 m).

După Galați urmează **Pătrîngeni** (1.229 loc.). Între aceste două localități, în dreapta Ampoiului, se desface, spre sud, pitoreasca Valea Mică, cu un cătun ce poartă același nume. La intrarea în cătun trecem printre două stînci de calcar, în formă de poartă. Valea Mică este mult cercetată de turiști.

Clipele de calcar de la Valea Mare, care se găsesc la confluența acestei văi, din dreptul grupului de case de la localitatea Valea Mică, lângă biserica ortodoxă, au fost declarate, în anul 1954, **monumente ale naturii** și puse sub scutul legii. Ocrotirea lor e o datorie cetățenească.

Tot în dreapta Ampoiului, între Pătrîngeni și Zlatna, se află, la mică distanță, înălțimea împădurită a **dealului Jidovului** (954 m).

ZLATNA. Localitatea principală pe valea Ampoiului este Zlatna (4.296 loc.), la care ajungem, de la Alba-Iulia, cu trenul sau urmînd șoseaua, parcurgînd distanța de 35 de km.

La Zlatna mai putem ajunge din valea Mureșului și pe traseul: Orăștie-Geoagiu-Bozeș-Ardeu-Balșa-Almaș-Zlatna.

E situată la vărsarea în Ampoi, dinspre sud, a Văii Mari, iar dinspre nord a apei Viltorilor sau a Morii, pe văile cărora se întinde localitatea, înconjurată de munți cu înălțimi ce ating 1.400 m. Datorită așezării sale geografice, scutită de curenți, are o climă plăcută.

Zlatna e un important punct de plecare în toate direcțiile în munții care o înconjoară peste tot.

Localitatea este o străveche așezare, ale cărei începuturi ne conduc în epoca comunei primitive și a celei romane.

A fost, în toate timpurile, centrul exploatărilor aurifere ale acestei regiuni.

În timpul romanilor purta denumirea *Ampelum*, existența căruia este pronunțat dovedită prin ruinele clădirilor din jurul actualei așezări, ca și prin numeroasele obiecte și monumente din piatră (între care importante inscripții și reliefuri) descoperite aici.

La *Apelum* se afla, în timpul stăpînirii romane, centrul administrativ al exploatărilor miniere. Urmele lucrărilor de exploatarea aurului în această regiune, cum e la munții **Corabia, Vulcoi, Boteș** etc., unde avem și întinse necropole ale lucrătorilor sclavi de la mine, sînt cu totul evidente.

Zlatna, a rămas, pînă azi, un important centru minier, legat de exploatarea bogățiilor subsolului, în primul rînd a metalelor neferoase.

Întreprinderea minieră „Gh. Doja“ are ca obiect extragerea minereurilor neferoase.

Principalele mine pentru extracția aurului și a mercurului se află la **Almaș și Valea Dosului**.

Uzina metalo-chimică a luat naștere, încă pe la anul 1747, ca urmare a dezvoltării minerului în regiunea munților Apuseni. Obiectul întreprinderii este prelucrarea și valorificarea produselor miniere cu conținut de metale colorate și fabricarea de produse chimice.

Spre deosebire de celelalte localități, de pe valea Ampoiului, ocupația locuitorilor, în acest centru, este mai complexă. Majoritatea sînt mineri sau muncitori la uzine, apoi salariați la alte întreprinderi locale și la țuții. Mulți se ocupă cu agricultura, pomicultura, creșterea vitelor și a oilor, cu lucrul la pădure sau cărașii forestiere etc. Ca și în regiunea Brad, numeroși muncitori mineri sînt în același timp țărani agricultori.

Zlatna, pe lângă deosebita importanță economică, are și un bogat trecut istoric, legat de lupta țărănișii din munții Apuseni, precum și o importanță culturală.

La gimnaziul de aici a studiat cîțva timp și Avram Iancu.

În prezent, are o **Școală med'e mixtă**, un activ **climin cultural, bibliotecă** și alte organizații culturale, care desfășoară o susținută activitate de masă.

3. DE LA ZLATNA SPRE VALEA DOSULUI ȘI ALMAȘU MARE

Zlatna — Valea Dosului — Trîmpoele. Zlatna — Almașu Mare — Nădăștia — Glod — Cib. Excursie de 2 zile. Distanța de la Alba-Iulia: Valea Dosului, 41 km; Trîmpoele, 43 km; Almașu Mare, 48 km; Nădăștia, 49 km; Glod, 51 km; Cib, 47 km. **Gara:** pentru toate, Zlatna.

De la Zlatna, în continuare, pe drumul care face legătură între Zlatna și Abrud, ajungem în ultimele două localități, din această parte a regiunii Hunedoara: **Valea Dosului** (1.253 loc.), așezată pe valea cu același nume, și, la est de această localitate, la satul **Trîmpoele** (725 loc.).

În hotarul comunei Valea Dosului, pe valea Arinele, se află minele de mercur.

Frumosul castel din valea Ruzii, în care a funcționat administrația minelor, servește azi ca sediu unor colonii de vară.

De la marginea de nord-vest a Zlatnei, se desprinde un drum comunal, alături de Valea Mare, spre satele **Almașu Mare** (1.381 loc., inclusă și populația satului Brădet), care trecînd spre sud, în serpentină, coboară pe la Almașu de Mijloc, Almașu Mic de Munte, Balșa, Geoagiu, în valea Mureșului.

Regiunea Almașu Mare este o zonă auriferă bogată, cu importante exploatări miniere.

De la Almaș, un drum vicinal duce, spre sud, la **Nădăștia** (325 loc.) și **Glod** (481 loc.), de unde, în continuare, putem ajunge în valea Geoagiului.

Spre est de Glod, se află satul **Cib** (890 loc.), la care ajungem pe drumuri grele, fie pe la Zlatna, di-

est spre sud, fie din valea Mureșului, spre nord, pe valea Geoagiului, apoi pe cea a Cibului.

4. PE VALEA AMPOIȚEI

Gura Ampoitei — Ampoita — Lunca Meș. Excursie de 2 zile. Distanța de la Alba-Iulia: Gura Ampoitei, 13 km; Ampoita, 4 km; Lunca Meș, 17 km. **Gara:** Șard sau Tăuți.

Cam la jumătatea drumului între Șard și Tăuți, grupul de case numit Gura Ampoitei, se desprinde, în valea Ampoitei, spre nord-vest, un drum comunal, care duce, pe valea Ampoitei în sus, la satul **Ampoita** (767 loc.). La sud-est de localitate (la 2 km de halta Gura Ampoitei), se pot vedea doi masivi goși, din piatră de calcar, importanți ca fenomene și ca factori geologici, declarați ca **monumente ale naturii**, cu denumirea „calcarele de la Ampoita”.

Urcînd pe valea Ampoitei, prin cheile stîncose ale văii în ale căror stînci se află și două peșteri, ajungem la **Lunca Ampoitei** (220 loc.), apoi la **Lunca Meșului** (125 loc.), două sate de munte.

Atît valea Ampoitei, cu cheile și peisajele admirabile, cît și înălțimile din împrejurimi, ca **vîrfurile Popii** (1.094 m), **Dosu Mărului** (945 m) — de la nord-est pe valea Ampoitei, ori **Fața Groșilor** (992 m), **Dosu Mădarului** (1.098 m), dintre Ampoita și Ampoi, și alte înălțimi și puncte mai apropiate sau mai îndepărtate, sînt locuri des cercetate de excursioniști de la Alba-Iulia și chiar din localități mai îndepărtate.

În apropiere de cheile Ampoitei, se află zăcămintele de cupru și marmoră.

În hotarul localității, s-au aflat diferite obiecte și urme de construcții romane.

5. PODGORIILE ALBEI

Șard — Ighiu — Ighiel. Ighiu — Țelna. Ighiu — Bucerdea Vînoasă — Cricău — Craiva — Tîbru. Excursie de 2-3 zile. Distanța de la Alba-Iulia: Șard, 8 km; Ighiu, 11 km; Ighiel, 14 km; Țelna, 14 km; Bucerdea Vînoasă, 13 km; Cricău, 16 km; Craiva, 17 km; Tîbru, 22 km. Gara: Alba-Iulia.

Podgoriile Albei se întind la nord de lunca Mureșului, de la Stremț—Cetea, pe coastele dealurilor, însoțite, din hotarul satelor de la poalele munților Apuseni, pînă la Vințu de Jos—Vurpăr.

Cele mai favorabile terenuri, pentru cultivarea viței de vie, se află pe dealurile și măgurile localităților: Șard, Ighiu, Țelna și Cricău. Aici, terenurile cu podgorii urecă pînă la 470 m. Suprafața totală a terenurilor viticole, din această regiune, este de peste 1.500 ha.

Vița de vie se cultivă, în părțile Albei, din vremuri străvechi, iar calitatea vinurilor și-a cîștigat de mult renumele, mai ales vinurile de Șard, Ighiu, Ighiel, Țelna și Cricău.

Vinurile din aceste podgorii sînt fine, chiar dulci adeseori, de o constituție armonică și cu buchet deosebit de delcîțos. Au un potențial de alcool pînă la 14% la muscat otonel, risling și sauvignon, de 15% tramină, de 16% la fetească și 17% pinot gris.

La localitățile viticole ale Albei putem ajunge pe calea ferată sau șoseaua Alba-Iulia—Zlatna pînă la Șard. De aici, se desprinde un drum raional care trece

pe sub plațurile viticole și iese, prin localitatea Galda de Jos, în șoseaua națională asfaltată Alba-Iulia—Cluj. Pe vremuri, acesta era drumul care făcea legătura de la Alba-Iulia la Cluj.

În general, localitățile, în această regiune a vinului, sînt așezate pe văile și pîraiele paralele, ce coboară din munții Apuseni spre șesul Mureșului.

Ocupația locuitorilor este, am putea spune, în egală măsură, viticultura și agricultura, apoi, în măsură mai mică, creșterea animalelor și pomicultura.

Plecînd din valea Ampoiului, de la Șard — ea însăși localitate vestită în vinuri — spre „țara vinului“, la numai 2 km nord, întîlnim înstărita și frumoasa comună Ighiu (1.207 loc.), un adevărat tîrgușor pentru satele din jur, cu cooperative și tîrg săptămînal de desfacerea produselor, cu circumscripție medicală, farmacie, școală de 7 ani, cîmin cultural etc. Se află și un centru de colectarea și vinificarea strugurilor.

Ighiul are o întovărășire agricolă și una zootehnică pentru oi.

Cariera de piatră de construcție, din hotarul localității dinspre Țelna, datează din vremuri străvechi. Tot aici, s-au descoperit mai multe monumente romane.

Ighiul este punctul de plecare a unor drumuri în trei direcții diferite. La marginea de sus a satului, se desface un drum spre vest, pe pîraul Ighielului în sus, la satul Ighiel, pe al doilea drum, cu direcția mai mult nord, secondînd pîraul Țelna, ajungem la localitatea de la care și-a luat pîraul numele, la Țelna, iar al treilea drum, cel raional, pe care am venit din va-

Podgoriile Albei — culesul strugurilor

Tea Ampoiului pînă la Ighiu, duce spre Bucerdea Vînoasă și Cricău—Galda de Jos etc.

Satul Ighiel (962 loc.) este așezat pe ambele laturi ale pirăului Ighiel, care pornește de la lacul Iezer, trecind spre sud, prin strîmtori (chei) pitorești.

Pe dealurile care se înalță deasupra localității se cultivă vița de vie. Potențialul economic al satului, în special al hotarului viticol, datorită împrejurării că o bună parte a hotarului o formează munții și pădurile, este mai mic.

Locuitorii, pe lângă agricultură și cultivarea viței de vie, se ocupă și cu lucrul la pădure și cărăușia forestieră.

Astăzi, există, în această localitate, o gospodărie agricolă colectivă și o întovărire zootehnică.

Pe valea Ighielului în sus, la depărtare de cca. 14 km, se află **lacul Iezer** (924 m altitudine), declarat monument al naturii. Lacul, de formă ovală, are suprafața de aproximativ 4,5 ha.

Iezerul de la Ighiel, împreună cu înălțimile din jurul lui, ca, spre sud, **dealul Rădăcina și Grohota Pragului** (1.246 m), spre nord și nord-vest **virful Runcurău** (1.189 m), **virful Păltineasa** (1.285 m), **virful Lăcustii** (1.316 m), **Grohoteș** etc., oferă vizitatorului puncte încintătoare spre vizitare.

De la Iezer, spre nord, putem ajunge la **peștera Bisericuța** și în continuare la satul **Negrilești**.

Biserica veche, din lemn, a satului este un prețios monument.

În hotarul localității Ighiel, la locul numit dealul Gruiful Făgelului, s-a descoperit un important depozit de obiecte de bronz, topoare de luptă cu disc și altele, artistic ornamentate, aparținătoare epocii mijlocii a bronzului (1500—1300 î.e.n.).

Localitatea **Țelna** (1.258 loc.), este așezată pe valea Țelnei, paralelă cu valea Ighielului, la cca 2 km nord-vest de Ighiu. Este una din localitățile cu vinurile cele mai bune din regiune și cu pivnițe vechi, de mare capacitate. Viile încep la periferia satului și urcă pînă la 470 m altitudine.

Gospodăria agricolă colectivă de la Telna e în plină dezvoltare.

De la Telna se poate face o excursie frumoasă la muntele și stînca **Păltineasa** și la peștera de aici.

Pe dealul **Șeret** și la **Gug**, au fost constatate urmele unei stațiuni din comuna primitivă.

De la Ighiu spre nord-est, pe drumul raional, ajungem la **Bucerdea Vinoasă** (1.352 loc.). Satul începe la marginea șoselei și se extinde, spre nord, pe ambele țărături ale pîrăului Bucerdea. Este una din localitățile viticole importante ale ținutului.

Din același drum raional, putem ajunge, spre nord pe cursul unui pîrâu paralel cu cel al Bucerzii, pe un drum comunal, la **Craiva** (434 loc.). Satul, situat pe o coastă de deal, este și el una din localitățile vestite pentru podgoriile sale.

De la Craiva, pe muchea dealului în sus, putem pe cursul unui pîrâu paralel cu cel al Bucerzii, pe formă de piramidă, în mijlocul munților. Deși mai mică ca altitudine, decît celelalte înălțimi din jur, ea domină prin poziția ei și oferă vederi largi spre valea Mureșului. Pe vîrfurile înălțimii Piatra Craivei, a existat cîndva un castru medieval, care s-a menținut pînă prin secolul al XVI-lea, și ale cărui origini ne conduc la începuturile veacului al XIII-lea.

Piatra Craivei este un punct des cercetat de excursioniști.

Continuînd itinerarul pe șoseaua Șard-Ighiu-Bucerdea Vinoasă, ajungem la frumoasa și bogata comună **Cricău** (1.681 loc.). Localitatea se extinde de la șosea, mai mult spre nord, pe ambele laturi ale văii Cricăului.

Locuitorii Cricăului și-au cîștigat, pe lîngă cultivarea intensă a viței de vie și obținerea unui vin de calitate, un renume și în cultura pomilor fructiferi.

Pe botul de deal de la marginea satului, se află biserică veche, cu originea din veacul al XV-lea.

De la Cricău spre nord, pe un drum comunal, ajungem la satul **Tibru** (770 loc.), situat pe pîrăul cu același nume; ultima localitate viticolă pe acest itinerar. Odinioară Tibrul a fost sediul unui district („montis Tybri vocati”) enezial român.

Pe dealul comunei Tibru, s-a încheiat, la 12 noiembrie 1784, cunoscutul armistițiu de la Tibru, între Cloșca, reprezentantul țăranilor răsculați, și reprezentanții oficialității habsburgice. Prin armistițiul înșelător de la Tibru, comandamentul militar austriac urmărea, pe de o parte, să cîștige timp pentru pregătirea armatei, pe de altă parte, să obțină împrăștierea țăranilor, care cu greu s-ar mai fi putut aduna în pragul iernii — și nici de cum îndeplinirea doleanțelor țăranilor.

În partea de apus a localității, în apropiere de cariera de piatră „**Baia**”, de pe culmea colinei **Măgura**, la punctul numit „**La comoară**”, s-a găsit un tezaur de monede republicane romane, de argint.

Pe valea Mureșului

6. PARTEA DREAPTĂ A MUREȘULUI DE LA ALBA-IULIA LA TEIUȘ

Alba-Iulia — Bărbant — Sîntimbru Fabrică — Oieșdea — Sîntimbru — Galtiu — Coșlar — Teiuș — Beldiu. Excursie de 12 zile. Distanța de la Alba-Iulia: Bărbant, 5 km; Sîntimbru

Fabrică, 8 km; Oieșdea, 14 km; Sintimbru, 11 km; Galtiu, 13 km; Coșlar, 15 km; Teiuș, 18 km; Beldiu, 22 km. Gara: pentru Bărăbanț, halta cu același nume; pentru Sintimbru Fabrică și Oieșdea, gara Sintimbru; pentru Sintimbru și Galtiu, halta Sintimbru; pentru Coșlar, gara cu același nume; pentru Teiuș și Beldiu, gara Teiuș.

Toate aceste localități, cu un aspect îngrijit, sînt așezate în lunca fertilă a Mureșului. Locuitorii, pe lângă o agricultură rațională, se ocupă, în măsură mai mică, și cu pomicultura și viticultura.

De la Alba-Iulia la **Bărăbanț** (1.546 loc.), ajungem fie pe linia ferată Alba-Iulia—Teiuș, fie pe șoseaua națională asfaltată. Situată la poalele de sud-vest ale dealului **Bilag** (404 m), se întinde de la șosea spre nord, pe marginea drumului comunal și pînă la malul Ampoiului.

Locuitorii comunei se ocupă cu agricultura, cultivarea viței de vie și cu legumicultura. În hotarul comunei au fost găsite urme de construcții romane.

Pe aceeași rută, urmează **Sintimbru-Fabrică**, cu o colonie de muncitori. Aici se află una din fabricile mari de materiale de construcție, cărămidă și țiglă. Materialul argilos, necesar procesului de producție, este extras din dealul „Bilag” și transportat cu vagonetele.

Puțin mai sus de fabrică, din artera principală de comunicație a șoselei naționale asfaltate, se deschide un drum rațional, care trece prin localitățile de pe malul drept al Mureșului pînă aproape de Teiuș, de unde urmează cursul Tirnavei spre Blaj.

Prima localitate pe acest drum este satul **Sintim-**

bru (971 loc.). Este o localitate istorică. Aici s-a desfășurat, în anul 1442, lupta între invadatorii turci și oastea de țărani a lui Ioan de Hunedoara, care a câștigat o strălucită biruință. În amintirea victoriei, s-a ridicat biserica, în stil gotic, de pe delușorul de la marginea comunei, important monument istoric al veacului al XV-lea.

Urmează satul **Galtiu** (656 loc.), apoi **Coșlar** (508 loc.). La Coșlar se poate ajunge, din șoseaua națională, și pe drumul Galda de Jos—Coșlar. Coșlarul este un important punct feroviar de triaj. Majoritatea locuitorilor Coșlarului sînt salariați ceferiști.

Revenind pe șoseaua națională asfaltată Alba-Iulia—Teiuș și continuînd itinerarul de la Sintimbru-Fabrică spre Teiuș, ajungem la satul **Oieșdea** (922 loc.), localitate cu populație romînă și maghiară, cu o gospodărie agricolă colectivă, cu case și gospodării frumoase, apoi la Teiuș.

Teiuș (4.994 loc.). Distanța de la Deva: 93 km; de la Alba-Iulia, 18 km. Este un important nod de cale ferată spre puncte îndepărtate: București, Cluj, Arad.

Majoritatea populației se ocupă cu agricultura și cu creșterea vitelor, pe o scară mai redusă și cu viticultura și grădinăritul.

Fiind un important nod de cale ferată, loc de mare circulație a mărfurilor și cu un larg depou C.F.R., mulți din locuitori sînt muncitori ceferiști.

Teiușul este un tirgușor important din punct de vedere economic; este centru de aprovizionare cu cereale și mărfuri de larg consum pentru populația din munți, de pe valea Gălzii pînă la Mogoș și de pe valea

Geoagiului pînă la satele situate la nord de Rîmei; Tîrgurile de țară de la Teiuș, de vite, cereale și măr-furi, sînt vestite pînă la mari depărtări.

Gospodăria agricolă colectivă de la Teiuș e în plin progres.

Teiușul este în același timp și un centru cultural al ținutului. Are o școală medie mixtă, o școală maghiară de șapte ani, cămin cultural, bibliotecă, club sindicat C.F.R., două cinematografe etc., apoi circum-scripție și dispensar medical, farmacie și trei restau-rante, dintre care unul în incinta gării etc.

Teiușul, cu veche așezare omenească, a dat la iveală numeroase urme materiale ale societății ome-nești, din cele mai vechi timpuri. Astfel pe locul nu-mit „Cetățeaua“ la sud-vest de comună, mergînd spre Cluj, în dreapta șoselei naționale, s-au descoperit obiecte arheologice, caracteristice epocii bronzului, altele specifice epocii fierului, cu importante urme scitice, apoi urme romane, precum și morminte din timpul migrației popoarelor.

Teiușul are trei biserici monument istoric, dintre care una din epoca lui Ioan de Hunedoara, după cum atestă inscripția de pe timpanul porții, cu importante elemente gotice.

Mergînd din Teiuș spre Aiud, pe șoseaua națio-nală, se desprinde din aceasta, la cca. 2 km de Teiuș, un drum care duce la satul **Beldiu** (411 loc.), locali-tate înstărită, așezată pe țărmul Mureșului.

7. PARTEA STINGĂ A MUREȘULUI DE LA ALBA-IULIA LA TEIUȘ

Oarda de Jos — Oarda de Sus — Limba — *Ciugud — Șe-șușă — Drîmbar — Totoi. Căpud — Pețelca. Excursie de 2 zile. Distanța de la Alba-Iulia: Oarda de Jos, 6 km; Oarda de Sus, 8 km; Limba, 9 km; Ciugud, 8 km; Șeșușă, 6 km; Drîmbar, 5 km; Totoi, 12 km; Căpud, 23 km; Pețelca, 25 km. Gara: pentru Oarda de Jos, Oarda de Sus, Limba, Ciugud, Șeșușă, Drîmbar, gara Alba-Iulia; pentru Totoi, gara Sintimbru; pentru Căpud și Pețelca, gara Teiuș.

Localitățile menționate sînt situate pe terasele scarpate de pe malul stîng al riului Mureș. Ele apar, unele care călătorește pe șosea sau cu trenul, înșirate, unele după alta, ca niște așezări bine închegate. Ocu-pația locuitorilor din aceste sate este identică cu aceea a celorlalți locuitori din valea Mureșului. Ele apro-priează învecinata Alba-Iulia cu produse agricole în special cu lapte și derivatele lui; Căpud și Pe-țelca gravitează mai mult spre Teiuș.

Cele mai multe din aceste sate fac legătura cu Alba-Iulia direct, peste Mureș, cu podul plutitor (bru-tat).

De la Alba-Iulia, la **Oarda de Jos** (906 loc.) ajun-gem pe șoseaua Alba-Iulia—Sibiu. Această comună se află pe malul stîng al Mureșului.

Vecină, înspre sud, cu comuna Oarda de Jos este **Oarda de Sus** (1.279 loc.), care se întinde pe coasta stîngă deal.

Pornind de la Oarda de Jos, pe drumul raional, care însoțește Mureșul pe partea stîngă, întîlnim sa-

tele **Limba** (406 loc.), **Ciugud** (637 loc.), **Șeușa** (761 loc.) și **Drîmbar** (1.087 loc), de la care, trecînd Mureșul, ajungem iarăși la Alba-Iulia.

Acest traseu închis poate fi urmat și invers: Alba-Iulia—Drîmbar, Șeușa, Ciugud, Limba, Oarda de Jos și de aici pe șoseaua națională, la Alba-Iulia.

La Oarda de Jos funcționează o fabrică de spirt și o îngrășătorie anexă de vite.

Tot în stînga Mureșului, se află satul **Totoi** (930 loc), situat în dreptul fabricii de la Sîntimbru, de unde, peste Mureș, pe un pod plutitor, ajungem pe un drum comunal la acest sat.

La **Totoi** putem ajunge de la Alba-Iulia și pe drumul Alba-Iulia—Drîmbar—Totoi, urmînd cursul stînga al Mureșului.

La satele **Căpud** (556 loc.) și **Pețelca** (595 loc.), ambele situate pe dealuri, în stînga Mureșului, se ajunge de la Teiuș. Din apropierea gării Teiuș, un drum comunal, trecînd Mureșul pe poduri plutitoare, ne conduce la aceste două sate.

O parte a locuitorilor satului Căpud sînt uniți într-o gospodărie agricolă colectivă.

8. TERASELE ȘI DEALURILE DIN STINGA MUREȘULUI

Hăpria — Straja — Dumitra — Henig și Berghin. Excursie de 1 zi. Distanța de la Alba-Iulia: Hăpria, 8 km; Straja, 7 km; Dumitra, 12 km; Henig, 14 km; Berghin, 17 km. Gara cea mai apropiată pentru toate, gara Alba-Iulia.

Satele de mai sus sînt așezate între dealurile din stînga Mureșului, cu altitudine între 400-550 m. Ocupația principală a locuitorilor este agricultura, creșterea vitelor, viticultura și pomicultura.

De la Alba-Iulia, la aceste sate ajungem pe drumul raional Alba-Iulia—Drîmbar—Berghin și pe ramificațiile acestuia. Indată după trecerea Mureșului, drumul urcă prin satul Drîmbar și apoi coboară spre Hăpria (888 loc., inclus și Morărești). Din Hăpria, spre nord, un drum comunal urcă pe coastă și coboară după aceea în satul **Dumitra** (434 loc.). Revelînd la drumul raional și continuînd itinerarul de la Hăpria spre Berghin, în stînga se ramifică un nou drum comunal, care duce la satul **Henig** (1.013 loc.).

De la Hăpria spre dreapta, spre sud-est, un drum comunal urcă la **Straja** (1.026 loc.), situată lângă **Măgura**, unde s-au aflat în urma unor săpături arheologice diferite obiecte din comuna primitivă.

Tot de la Hăpria, continuînd pe drumul raional, ajungem, urcînd, apoi coborînd, la **Berghin** (1.687 loc.), comună cu populație mixtă de romîni și sași și cu o înfloritoare gospodărie agricolă colectivă.

9. PE TIRNAVA

Mihalț — Obreja — Cistei. Excursie de 1 zi. Distanța de la Alba-Iulia: Mihalț, 22 km; Obreja, 24 km; Cistei, 24 km. Gara: pentru Mihalț și Obreja, halta Mihalț; pentru Cistei, halta Cistei.

De la Alba-Iulia spre Tîrnăvă duc două drumuri: calea ferată Arad-București. Un drum se desprinde de la șoseaua națională, din apropiere de Sîntimbru Fabrică, și duce spre Sîntimbru—Coșlar—Mihalț, iar altul (numit drumul Blajului) pornește, la intrarea în Teiuș, tot din șoseaua națională spre dreapta și se alătură cu cel dintîi, înainte de **Podul Mureș**.

Comuna **Mihalț** (2.655 loc.), este situată la locul de vărsare a Tirnavei în Mureș. Mihalțul este una din comunele cu hotarul cel mai extins, mai roditor și mai bogat în cereale din regiunea Hunedoara.

De la Mihalț spre nord-est, în dreapta, pe cealaltă parte a Tirnavei, se află localitatea **Cistei** (800 loc.), iar în fața acestui sat, în stînga Tirnavei, se află **Obreja** (700 loc.). La Obreja putem ajunge alt de la Mihalț cit și de la Cistei. Toate trei comunele sînt electrificate. Locuitorii acestor sate se ocupă cu agricultura, creșterea vitelor, viticultura și pomicultura.

La Cistei și Obreja există gospodării agricole colective înfloritoare.

În hotarul satului Obreja au fost constatate urme arheologice caracteristice comune primitive și culturii daco-gețice.

La Obreja, pe dealul pe care se află și satul de altfel, se vede, de la mare depărtare, un frumos castel, folosit azi în scop obștesc.

10. VALEA GEOAGIULUI SAU A TEIUȘULUI

Stremț — Cetea. Stremț — Geoagiu de Sus. Stremț — Geomal. Excursie de 2 zile. Distanța de la Alba-Iulia: Stremț, 22 km; Cetea, 25 km; Geomal, 27 km; Geoagiu de Sus, 27 km. Gara: pentru toate, gara Teiuș.

Valea Geoagiului sau a Teiușului, cum i se mai spune, care izvorăște din inima munților Apuseni și coboară spre sud, vărsîndu-se la Teiuș în albia Mureșului, oferă, mai ales în partea ei superioară, locuri pitorești și plăcute pentru excursii. Excursia din valea Mureșului, pe această vale în sus, duce la sălba-

țele chei ale **Rimeșului**, care pot fi străbătute numai cu piciorul sau, în unele locuri, prin apă. Itinerarul, printre pereții uriași de calcar, prin aceste chei, este o frumusețe rară, este de peste 1 km lungime.

Drumul pe această vale, în sus, pornește din centrul Teiușului. Prima localitate pe care o întîlnim este comuna **Stremț** (1.709 loc.). Stremțul este o localitate cunoscută pentru vîile sale și vînul de calitate bună pe se obține. Are frumoase livezi cu pomi fructiferi.

La intrarea în comuna Stremț, se desprinde, în stînga văii, un drum care duce la satul **Geomal** (793 loc.), localitate situată la poalele înălțimii **Măgura Geomalului** (741 m).

Din capătul de nord al Stremțului, continuînd itinerarul pe valea Geoagiului, cu o mică abatere, ajungem la **Cetea** (1.023 loc.), localitate cu o apreciată gospodărie agricolă colectivă.

De la Cetea putem coborî, pe la Benic, Galda de Jos, în valea Teiuș—Alba-Iulia.

Cetea, ca și Stremțul, cultivă viță de vie și excellează în pomicultură.

Cetea este punctul cel mai potrivit pentru excursii pe valea **Ceții în sus**, la **Piatra Ceții** (1.233 m). Drum de aproximativ 2 ore. Pe lîngă fenomenele geologice interesante, întîlnite aici (peșteri, chei, cascade, fenomene carstice), virful Piatra Ceții ne oferă minunate vederi la mari depărtări.

Revenind la Stremț și continuînd itinerarul pe valea Geoagiului spre nord, ajungem la satul **Geoagiu de Sus** (1.357 loc.). Localitatea este deosebit de renu-

mită pentru pomicultură. Sînt vestite pivele cu vîitori, unde se aprelează pînura.

La Geoagiu de Sus a existat, încă pe la sfîrșitul veacului al XV-lea, sau începutul celui următor, o episcopie ortodoxă, înființată de un domn sau boier din Țara Romînească.

Cel mai vechi document, care amintește această episcopie, datează din anul 1557. Documentul vorbește de unele venituri și foloase pe care le-a avut acel episcop în feudalitate.

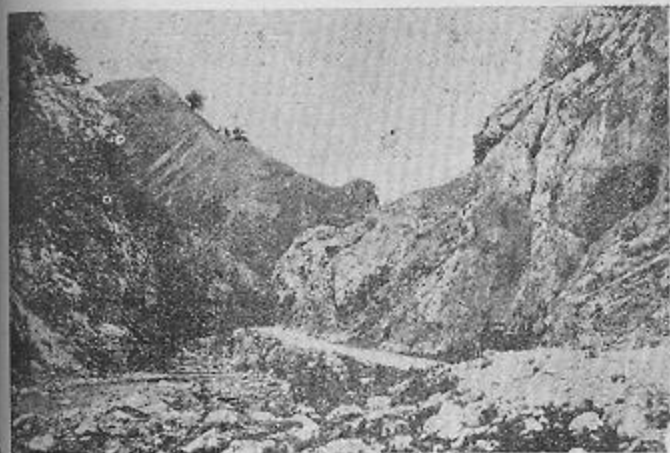
Pe lângă episcopie, a existat o mănăstire, a cărei clădire veche nu se mai păstrează, fiind dărîmată la 1760. În locul ei s-a ridicat o biserică, în mijlocul unei păduri, pe o coastă. Lîngă biserică se văd și azi ruinele vechilor chilii călugărești în care era o școală.

Episcopia de la Geoagiu a avut un rol important în lupta împotriva tendințelor de calvinizare a român'lor, duse de stăpînirea feudală.

11. VALEA GALZII

Alba-Iulia — Galda de Jos — Mesentea — Benic — Galda de Sus — Intregalde. Excursie de 2 zile. Distanța de la Alba-Iulia: Galda de Jos, 18 km; Mesentea, 21 km; Benic, 24 km; Galda de Sus, 28 km; Intregalde, 38 km. Gara: pentru Galda de Jos, gara Coșlar; pentru Mesentea, Benic, Galda de Sus și Intregalde, gara Teiuș.

Partea de nord a raionului Alba-Iulia este străbătută de o serie de piraie și văi pitorești, între care cele mai mari și mai cunoscute sînt valea Geoagiului, amintită mai sus, și valea Gălzii, care izvorăște din adîncul munților și străbate spre sud, printre înălțimi

Cheile Intregălzii

împădurite și stînci calcaroase, spre riul Mureș, în care se varsă în apropierea satului Galtiu.

Valea Gălzii, care și-a primit numele de la satele, cu același nume, așezate pe cursul ei, este deosebit de interesantă, în ce privește frumusețile naturale, și mult cercetată de excursioniști.

Apa Gălzii, ca și alte piraie de munte din această regiune, este bogată în păstrăvi.

Urmînd, din valea Mureșului, drumul ce se desprinde din șoseaua națională Alba-Iulia—Teiuș, pe valea Gălzii în sus, prima localitate pe care o întîlnim este **Galda de Jos** (1.625 loc.). Galda este una din comunele fruntașe ale raionului Alba, cu teren agricol fertil și întinse podgorii, care produc struguri și vin

de calitate. În stînga văii Gălzii, la marginea satului, pe un deal, se află un castel moșieresc, impunător, construit în veacul al XVIII-lea, ce apare călătorului de la mari depărtări. Imobilul este folosit, în prezent, ca sediul unei gospodării agricole de stat.

Puțin mai la nord, pe aceeași vale, urmează la mică depărtare unul de altul, satele **Mesentea** (208 loc.), **Benic** (689 loc.) și **Galda de Sus** (1.146 loc., inclusiv satele Lupșeni, Măgura, Poiana Gălzii, Zăgrisi).

O gospodărie agricolă colectivă prosperă se află în satul Benic.

Mesentea și Benic sînt localități producătoare de vinuri, ambele renumite și în ce privește pomicultura, ca și Galda de Sus de altfel.

Urcînd de la Galda pe vale în sus, drumul trece prin **cheile Intregălzii**, o frumusețe rară de stînci înălțate, care se prelungesc pe o mare distanță. Aceste chei aparțin versantului de sud al munților Piatra Cetiș.

Galda de Sus ca și hotarul Zamului, din partea de vest a regiunii Hunedoara, sînt punctele cele mai joase în care crește floarea de colț, numită și siminic (**Leontopodium Alpinum**).

Floarea de colț, semnul favorit al turiștilor, crește și înflorește pe stînci calcaroase, la mari înălțimi, ca firicele izolate, de unde este culeasă de turiști, înfruntînd adesea primejdii, ca un trofeu prețios al cuceririi înălțimilor.

Cu totul în alte condiții trăiește această plantă rară la Intregalde. În partea de jos a frumoasei strîm-

Floarea de colț la Intregalde

tori, în dreapta văii, la locul numit „Tina“, există un covor de verdeață, pe care se ridică, ici colo, răsleț, câte un colț de stîncă. Pe acest loc, la mică înălțime, în vecinătatea terenurilor agricole cultivate, apare în mici tufe, cu câte șase pînă la opt și chiar mai multe fire, formînd adevărate buchete.

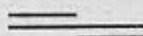
Trecînd de „cheile Intregălzii“, ajungem la comuna **Intregalde** (243 loc.), localitate răsfirată pe o mare întindere, ca și numeroasele sate și cătune ce îi aparțin: **Dealul Geoagiului** (362 loc., inclusiv populația satelor **Iliești, Mărinești, Popești**), **Ghioncani** (212 loc.), **Ivăniș** (204 loc.), **Modolești** (328 loc.), **Necrileşti** (564 loc.), **Sfircea** (192 loc.), **Tecșești** (176 loc.).

Ocupația principală a locuitorilor în acest ținut, determinată de cadrul geografic muntos, este în primul rînd creșterea vitelor și a oilor, lucru la pădure, lemnăritul și numai în mai mică măsură, agricultura.

De la satele amintite, se poate ajunge în valea Mureșului fie pe la Cetea—Stremț—Teiuș, fie pe valea Gălzii.

De la unele din aceste sate se poate ajunge, spre nord-vest, în drumul Abrud-Cîmpeni.

De la Intregalde se pot face o serie de excursii în munții și piscurile împădurite sau pleșuve din împrejurimi, între care multe trec de 1.200 m, la poalele și în ascunzișul cărora se află răspîndite așezările amintite.

XIV. Ținutul Sebeșului

1. Generalități. — 2. Pe valea Sebeșului. — 3. Valea Pianului. — A. La sud de râul Secaș. — 4. De la Sebeș la Răhău și pe valea Cilnicului. — 5. Miercurea și Gîrbova. — 6. De la Miercurea la Jina. — B. La nord de râul Secaș și de șoseaua națională Sebeș-Sibiu. — 7. Pe valea Slatinei. — 8. Partea de nord-est a raionului Sebeș. — 9. Apoldu de Sus, Apoldu de Jos și ultimele așezări din partea de est a raionului Sebeș.

I. GENERALITĂȚI

Ținutul Sebeșului, care cuprinde, în l'ni mari, unitatea administrativă raională, cu același nume, se află în partea de răsărit a regiunii Hunedoara. Cuprinde întregul teritoriu din care își adună apele râul Sebeș și afluentul său Secașul Mare, la care se mai adaugă, la vest, valea râului Pianului, iar la nord-est partea cea mai mare a văii Secașului Mic, afluent al Tirnavelor unite. Ținutul Sebeșului se întinde, deci, de la coamele munților Sebeș spre nord, cuprinzînd în sine și colțul de sud-vest al podișului Transilvaniei.

Putem distinge aici două regiuni principale, partea de sud muntoasă și cea de nord mai mult deluroasă. Într-însese platouri împădurite și pășunile alpine vaste, din munții Sebeșului, au dus la dezvoltarea, de veacuri, a oieritului (a păstoritului alpin) și la exploatarea, pe scară mare, a lemnului.

La poalele de miazănoapte ale acestor munți împăduriți, se află terenuri mai joase, deluroase, apar-

ținând colțului sud-vestic al podișului ardelean, cu pământuri fertile și o climă dulce, mai ales cu veri calde. Ocupația principală a locuitorilor de aici, pe lângă cultivarea grâului și a porumbului, e creșterea viței de vie și pomicultura.

Spre deosebire de alte ținuturi ale regiunii Hunedoara, cel al Sebeșului nu dispune de bogății minerale importante și în cantități mari. Din cauze aceasta nu a putut lua ființă nici o industrie grea. Pe baza bogățiilor naturale ale ținutului, s-a dezvoltat însă industria ușoară, concentrată la Sebeș și Petrești: industria hârtiei, a lemnului, industria textilă și de piele. Această industrie folosește, în parte, forța electrică produsă de Uzina din Sebeș.

Așezat la răspîntia marilor drumuri, soarta Sebeșului și a ținutului său n-a fost determinată numai de natura locului și de hărnicia localnicilor, ci ea a depins și de marile evenimente istorice, care au adus, în timpuri liniștite, belșug, iar în restriște pustiri și grele încercări.

De pe la mijlocul veacului al XIII-lea încep să fie menționate, în documente, orașul Sebeș și satul din ținutul Sebeșului.

Din punct de vedere al organizației administrative politice, sute de ani de-a rândul, ținutul Sebeșului a aparținut: teritoriul de la nord de Secașul Mare și teritoriul muntos de la sud de linia aproximativă Căpâlna—Jina—Poiana, comitatului Albei Inferioare, iar mijlocul ținutului, scaunelor săsești, Sebeș și Miercurea, de pe „Pământul Crăieșc”.

De pe la mijlocul secolului al XII-lea (de la co-

lonizarea germanilor, a sașilor, 1141-1161), găsim definitiv stabilite și principalele elemente etnice ale ținutului: românii și germanii.

Năvălirea tătarilor, din 1240-41, a cauzat populației mari pierderi. După ea au urmat însă două veacuri de relativă liniște. Viața economică a luat, în acest timp, un avînt deosebit.

Pe cînd românii se ocupau, mai ales, cu agricultura și creșterea vitelor, sașii se îndeletniceau, pe lângă agricultură, cu meseriile și comerțul. Meseriile și comerțul se concentrau, mai ales, la Sebeș, fiind așezat la răscrucea drumurilor.

Incepînd cu veacul al XV-lea, ținutul Sebeșului a avut mult de suferit din cauza invaziilor turcești. Primejdia turcească s-a abătut, prima dată asupra lui, în anul 1438. În 1442 a urmat o altă năvălire, apoi altele, tot mai dese în secolul al XVI-lea, la care se adaugă și cele ale tătarilor. Necazurile populației au fost mărite și prin luptele dintre pretenții la tronul Ungariei, mai în urmă, la cel al principatului Transilvaniei.

Impotriva pericolului turcesc, populația satelor, din scaunele Sebeșului și Miercurei, a căutat să se apere înconjurînd bisericile cu ziduri. În secolele XV-XVI, au luat deci ființă fortificațiile bisericesti din comunele săsești, monumente caracteristice ale ținutului Sebeș.

Dar nenorocirile, pricinuite de războaiele care s-au abătut asupra populației ținutului, au continuat și în veacul al XVII-lea, pînă ce turcii sînt bătuiți și alungați din țară.

În partea a doua a secolului al XIX-lea, se înființează primele fabrici în regiunea Sebeșului. Paralel cu aceasta, apare o nouă categorie socială: muncitorimea industrială în centrele mai importante (orașul Sebeș și comunele Petrești, Sebeșel, Săsciori).

Azi, raionul Sebeșului, cu ogoarele sale întinse, cu podgoriile roditoare, cu turmele de oi și o înfloritoare industrie ușoară, contribuie, din plin, la prosperitatea economică a regiunii Hunedoara. Muncitorii din fabrici ca și harnicii colectivști de pe ogoare își asigură, pe zi ce trece, tot mai mult, o solidă bază materială și o înfloritoare situație culturală.

2. PE VALEA SEBEȘULUI

Alba-Iulia — Oarda de Jos — Lancrăm — Sebeș — Petrești — Sebeșel — Răchita — Săsciori — Cacovița — Laz — Căpîlna — Șugag. Excursie de 2-3 zile.

Distanța: Deva-Sebeș, 59 km; Alba-Iulia—Sebeș, 15 km. **Distanța de la Sebeș:** Oarda de Jos, 12 km; Lancrăm, 3 km; Petrești, 4 km; Sebeșel, 8 km; Răchita, 9 km; Săsciori, 10 km; Cacovița, 12 km; Laz, 11 km; Căpîlna, 15 km; Șugag, 29 km. **Gara:** pentru Oarda de Jos, gara Alba-Iulia; pentru celelalte, gara Sebeș, pe linia Vințu de Jos—Sibiu.

Case de adăpost. Urmînd cursul văii Sebeș, de la nord spre sud, spre originea văii, atingem următoarele posibilități de cazare: Cantonul forestier, situat la punctul Tău; Cantonul forestier, situat la gura Cibanelui; Cabana silvică Oașa Mare, situată lângă lacul de acumulare Oașa Mare; Cabana forestieră Oașa Mică, situată la punctul cu același nume, unde se

pot caza circa 40-50 de persoane. Pe lângă cabana forestieră la punctul **Oașa Mică**, mai sînt două cabane de vînătoare, ce sînt în interes cinegetic și piscicol, precum și o casă de odihnă a fabricii „Simion Bărnuțiu” din Sebeș. La punctul **Tărtărau** se află, de asemenea, un canton silvic, unde se poate poposi.

Pentru casele de adăpost din munții Sebeșului vezi și capitoul X din această lucrare.

Părăsind valea Mureșului de la Alba-Iulia spre sud, prima localitate întîlnită, pe itinerarul urmat pe șoseaua Alba-Iulia—Sebeș—Sibiu, este Oarda de Jos. De aici ni se deschid, spre sud și sud-est, două văi: **valea Sebeșului** și cea a **Secașului**. Riul Sebeș, înainte de a se vărsa în Mureș, primește în dreapta, mai sus de Oarda, apele leneșe ale Secașului, conti-

Munții Sebeșului — cabana Oașa Mică

nuîndu-și drumul pînă la vărsarea sa, în dreptul Parfoșului, în Mureș.

Cursul general al râului Sebeș este sud-nord, străbătînd de-a latul, pe mare întindere, munții cu același nume și adunînd, în albia sa, apele mai multor piraie din acești munți.

Valea Sebeșului este cea mai importantă vale a munților Sebeș, care, împreună cu văile ei secundare, oferă, în cursul ei superior, încîntătoare peisaje alpine, cu păduri întinse de brad, cu munți cu coaste stîlcoase și căderi de apă, iar în partea inferioară, terenuri agricole roditoare.

Locuitorii de pe valea Sebeșului sînt romîni, iar în partea ei de jos, la Petrești și Sebeș, aflăm și populație săsească.

În general, satele, de pe cursul Sebeșului, au un caracter de munte, unele din ele se înîind, cu casele împrăștiate, pe văile laterale și pe coastele dealurilor.

Ocupația locuitorilor e condiționată de caracterul muntos al ținutului: în părțile de sus, creșterea vitelor, pădurăritul, cultivarea redusă a porumbului și a cartofilor, iar în părțile de jos, agricultura, cultivarea viței de vie și a pomilor fructiferi.

O ocupație a locuitorilor, de pe valea râului Sebeș, e și plutăritul.

Primele sate întîlnite pe valea Sebeșului, pornind din valea Mureșului, sînt **Oarda de Jos** (931 loc.) și **Lancrăm** (1.070 loc.), sat mare romînesc, ai cărui locuitori se ocupă cu agricultura, producînd,

Pe valea Sebeșului

în special, griu de calitate superioară. Se cultivă multă varză.

În hotarul comunei Lancrăm a fost identificată o așezare din comuna primitivă, precum și numeroase urme romane, mai ales în lunca de la nord de actuala așezare. Pe aici trecea și vechiul drum roman, numit de localnici „drumul cel vechi”, de la Alba-Iulia spre Sebeș.

SEBEȘ. Distanța: de la Deva, 59 km; de la Alba-Iulia, 15 km; de la Sibiu, 54 km. Are 11.623 locuitori.

Gara. Gară pe linia Sibiu-Vințu de Jos. De la gară pînă în centrul orașului aproximativ 500 m.

Hoteluri, restaurante, cofetării: Hotel și restaurant Nr. 1 în strada Lenin; Coletărie în strada Lenin.

Adrese utile: Sfatul popular raional în parcul 8 Mai, Sfatul popular oraș în parcul 8 Mai, Banca R.P.R. în parcul 8 Mai, Tribunalul raional în parcul 8 Mai, Poșta și Telefoane în strada Mihai-Viteazul, Uniunea raională a cooperativelor în strada Lenin, Școala medie mixtă în strada Lenin, Școala medie mixtă germană în strada Lenin, Muzeul raional în parcul 8 Mai, Biblioteca raională în parcul 8 Mai, Casa de cultură raională în strada Lenin.

Cinematografe: Cinematograf „Progresul” în strada Lenin. Băi. Baie populară în strada Dobrogeanu Gherea.

Orașul Sebeș, locuit de romîni și sași, e situat pe ambele maluri ale râului Sebeș, acolo unde valea lui, mult lărgită, se unește cu cea a Secașului. Vechiul centru al orașului, înlemniat de sași, înconjurat, încă de pe la sfîrșitul veacului al XIV-lea, cu ziduri de apărare, întărite cu turnuri, se află în dreapta râului. Aici locuiau meseriașii și negustorii, în urma activității cărora orașul ajunge, în secolul al XIV-lea, la o stare înfloritoare. În 1345 Sebeșul e denumit pentru prima dată oraș (civitas).

Negustorii sebeșeni mergeau cu mărfurile lor pînă la Viena și Praga și aveau relații de schimb de mărfuri și cu Țara Românească.

În centrul orașului se află unul din importantele monumente istorice și artistice din Transilvania: marea biserică evanghelică. Cea mai veche biserică a Sebeșului era o bazilică romanică. Pe la 1350, sebeșenii au hotărît să ridice, în locul vechii biserici romane, o mare biserică gotică. Pe la 1382, partea dinspre est a acesteia, „corul”, era gata. Pe atunci mai era, însă, încă în picioare partea de vest din ve-

chea biserică romanică. Aceasta n-a mai fost dărimată și nu s-a mai continuat nici cu executarea planului nou. Astfel, biserica, în forma în care ni se prezintă azi, datează din două epoci diferite.

Legenda explică ruptura vizibilă în construcția bisericii, astfel:

Meșterul, care zidea biserica nouă din Sebeș, executa în același timp și Biserica Neagră din Brașov. Neputînd fi în același timp în ambele locuri, a încredințat zidirea bisericii din Sebeș celei mai iscusite dintre callele sale. Venind o dată în inspecție la Sebeș, vede că opera calfei era mai perfectă decît a lui. Din invidie, meșterul a aruncat calfa de pe schelă.

Nu s-a mai găsit cine să continue opera măreață a calfei. Adevărată cauză a neterminării bisericii gotice a fost împrejurarea că locuitorii Sebeșului au trebuit să-și îndrepte toate forțele spre fortificarea orașului, în fața pericolului turcesc.

Privită pe dinafară, biserica, cu ansamblul clădirilor din jurul ei, impresionează prin aspectul pitoresc, care rezultă din varietatea formelor arhitectonice pe care le prezintă.

Valoarea artistică a corului gotic constă, pe de o parte, în frumusețea interiorului, ținut în proporții elegante și armonioase, pe de altă parte, în bogăția decorului sculptural, cu care e prevăzut atât în interior cît și în exterior. În interior, mai e de menționat marele altar, cu picturi și sculpturi în lemn, de o deosebită valoare (lucrat de meșteri din școala lui Veit Stoss).

Lîngă biserică se află o capelă fină, în stil gotic, unică în felul ei în Ardeal. Biserica fusese încorr-

Sebeș — biserică evanghelică, monument istoric

jurată de o incintă, din care s-a păstrat o parte din zid și turnul din sud-est.

Incinta mai mare, care înconjura tot orașul vechi, s-a păstrat pe de-a întregul, doar în câteva locuri e deteriorată.

Din turnurile de fortificație ale orașului mai sînt în picioare: turnul breslei croitorilor și al cizmarilor, cîte un turn la nord-estul și la nord-vestul incintei. S-a păstrat și o parte din poarta de vest a orașului. Tăul, din parcul comunal, e ultimul păstrat dintr-un sistem de lacuri, care serveau drept rezervoare de apă, din care se umplea șanțul adînc, care înconjura fortificațiile orașului. Alte monumente istorice ale orașului sînt: biserica romano-catolică din vea-

cul al XIV-XV-lea, biserica din cimitirul ortodox, zidită în 1778; și alte două biserici ortodoxe, zidite la începutul secolului al XIX-lea.

Un valoros monument istoric, de arhitectură civilă, este casa în care se află în prezent Muzeul raional, datînd din veacul al XVI-lea.

Cînd, în 1438, Sebeșul a căzut prima dată în minile turcilor și populația lui a fost dusă în captivitate, unii dintre orașeni n-au vrut să se predea și s-au apărat într-un turn. Turcii, cucerindu-l, au făcut prizonier pe un tînăr de 15-16 ani, elev al școlii germane din Sebeș. Acesta, numit mai tîrziu „studentul din Romos“, trăind 22 de ani în sclavie în Turcia, s-a întors pe la 1458 și a scris o carte despre turci, vestită pe vremea aceea și tipărită, între 1470 și 1540, în 24 ediții în țările apusene. E prima lucrare literară tipărită a unui ardelean. În timpul luptei pentru tronul Ungariei, între Ferdinand de Austria și Ioan Zapolya, și în ținutul Sebeșului au avut loc ciocniri armate între cele două partide. În 1540 a murit Zapolya la Sebeș. În 1707, „curuții“, partizanii lui Francisc Rakoczy, au dat foc orașului.

La sfîrșitul secolului al XVI-lea și în secolul al XVII-lea s-au tipărit la Sebeș diferite cărți religioase, fie de tipografi romîni (în 1580 a tipărit Coresi la Sebeș un sbornic slavonese), fie de autori și tipografi romîni în limba romînă: în 1683 Popa Ioan (Zoba) din Vinț a tipărit la Sebeș, în „tipografia nouă“ romînească, „Scrierul de aur“, o carte de propovedanie la morți, în limba romînească locală, și 1.

1685 „Cărare pe scurt“, un tratat de moralizare pentru uz școlar și popular.

Pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, au fost colonizați în Sebeș, ca și în Pianul de Jos și Petrești, germani din Germania de sud-vest (Durlacher și Hannauer), așezându-se în trei străzi ale lor, în suburbia de nord a orașului. În timp de o sută de ani, s-au amestecat cu vechii locuitori sași, precum s-au contopit cu românii din Sebeș și familiile de comercianți greci, așezate tot într-o stradă separată „Greci“.

În timpul revoluției din 1848/49, comandantul armatei revoluționare ungare, generalul Bem, și-a avut câțiva timp cartierul la Sebeș, cînd a asediat cetatea din Alba-Iulia.

În jumătatea a doua a secolului al XIX-lea, s-au înființat primele fabrici la Sebeș (una de cherestea, una de piele și o țesătorie de bumbac).

În primele decenii ale secolului al XX-lea, s-au ridicat la Sebeș câteva clădiri importante, de interes public: uzina electrică, spitalul, cazarma, abatorul, baia publică.

La fabricile existente s-au mai adăugat, una de chibrituri, una de ciorapi și una de cloșuri (pălării).

Actuala **Fabrică de piele „Simion Bărnuțiu“** are patru sectoare: a, tăbăcărie, b, marochinărie, c, confecție de haine de piele, d, articole de sport. Sectorul cel mai important e marochinăria cea mai veche și cea mai mare fabrică de acest fel din țară. Se lucrează genți, serviete și diferite articole mici de piele. În anii din urmă marochinăria și-a mărit pro-

ducția de 3-4 ori, față de trecut, se construiesc noi clădiri și instalații pentru amplificarea ei.

Mai există la Sebeș o **Fabrică de ciorapi** și una de cherestea. **Fabrica de ciorapi și tricotate „Sebeșul“** este o întreprindere textilă care prelucrează fire de mătăsă vegetală și lînă. Se produc ciorapi de mătăsă, lingerie de mătăsă, pulovere, fulare, ciorapi și mănuși. Sub regimul democrat-popular, fabrica și-a mărit producția și și-o va mări și mai mult, prin punerea în funcție de noi mașini de tricotaț, în special pentru confecționarea de ciorapi bărbătești.

U.I.L. Sebeș, fabrică de cherestea, unde se prelucrează în cherestea lemnul de rășinoase, ce se exploatează din valea Sebeșului.

Ocolul Silvic Bistra și Sebeș, gospodărește pădurile din bazinul geografic al râului Sebeș și valea Pianului.

I.F.E.T. Sebeș (Întreprindere forestieră de exploatare și transport) conduce activitatea de exploatare și transportul lemnului pe apă (prin plutire liberă), pe râul Sebeș, precum și exploatarea și transportul lemnului, cu autocamioane, din bazinul râului Ampoi și valea Pianului.

Are sectoare de exploatare la Zlatna, Alba-Iulia, Sebeș, Tău și Oașa.

Interesant de vizitat, opustul (barajul) de la Oașa Mare și valea Cibanelui.

Cu toate că Sebeșul, de sute de ani, e un centru meșteșugăresc și comercial, și e, de câteva decenii, și un centru industrial, o mare parte din locuitorii lui sînt plugari. Se află aici și o gospodărie agricolă colectivă.

Datorită solului fertil și a climei dulci, pe lângă grâu, porumb, cartofi, se cultivă mult pomii fructiferi și vița de vie.

Vinul Sebeșului are un nume bun, mai ales cel produs din viile de la poalele „Rîpelor Roșii”.

Ripele Roșii, d'n hotarul Sebeșului, adevărate piramide de pământ, produse prin acțiunea de șiroire a apelor, exercitată asupra depozitelor neomogene cu var ată alternanță de roce, loc important și sub raportul botanic, sînt declarate monument al naturii și ocrotite.

Ripele Roșii, frumoasa „Pădure Mare”, de stejari și fagi, ca și dealul „Fățira”, din dosul ei, cu o frumoasă priveliște pînă departe, sînt locuri de plăcute și ușoare excursii pentru cetățenii orașului.

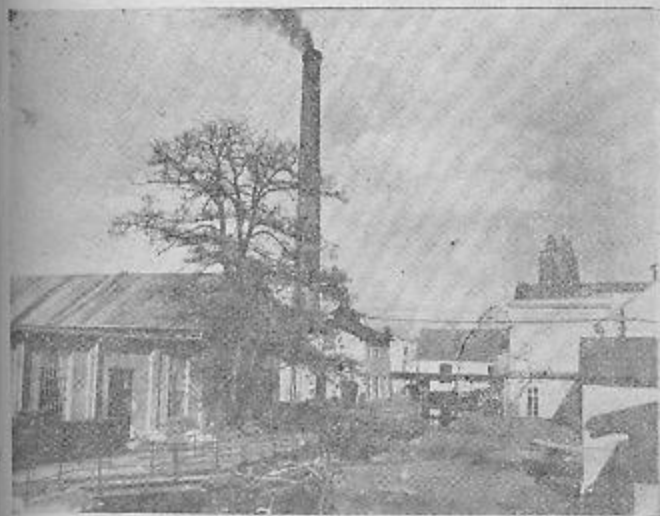
Ca centru școlar și cultural, Sebeșul are o școală medie mixtă de zece ani, cu o secție germană, o școală mixtă de șapte ani germană, mai multe societăți culturale, o bibliotecă rațională, un muzeu rațional și o casă de cultură.

La poalele ultimelor dealuri, dinspre nord, ale munților Sebeș, se află localitatea, cu populație mixtă romîno-germană, **Petrești** (2.889 loc.)

Muncitorii agricoli de la Petrești sînt organizați într-o gospodărie agricolă colectivă.

Comuna Petrești a devenit cunoscută prin fabrica de hîrtie, una dintre cele mai mari din țară.

Fabrica de hîrtie de la Petrești pînă la naționalizare funcționa cu două mașini, care fabricau aproximativ 6.000 de tone de hîrtie anual. După naționalizare, prin măsuri tehnico-organizatorice, s-a mărit

Petrești — fabrica de hîrtie

volumul producției, ajungîndu-se la peste 8.000 de tone. Incepînd cu anul 1948, a luat ființă o nouă secție de confecționare de caiete, iar în 1952 a fost creată secția recuperării deșeurilor.

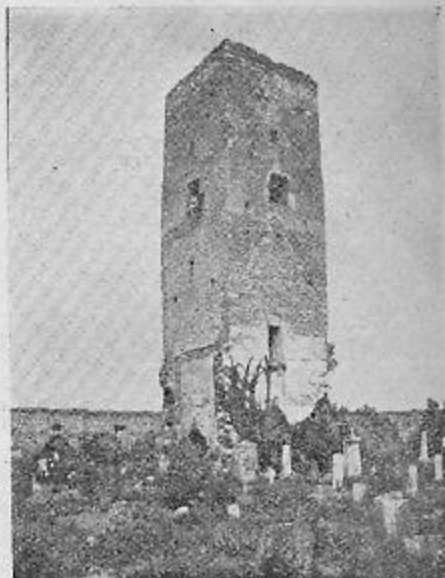
În ultimii ani, profilul de fabricație a hîrtiei a fost îndreptat spre sortimente superioare.

Celuloza, folosită în procesul de fabricație, este adusă de la fabrica d'n Zărnești.

Urmele arheologice, aflate în împrejurimile localității, fac dovada existenței societății omenești, în acest loc, încă din orînduirea comunei primitive. Ceramica, aflată aici, este caracteristică pentru cultura

Turdaș și a cercului de ceramică pictată sud-vest transilvăneană.

Ruina bisericii fortificate datează de la începutul secolului al XIII-lea.

Petrești — turn de cetate

Ceva mai sus, pe valea Sebeșului, urmează satul Sebeșel (954 loc.). În hotarul satului, la locul numit „Șermag” și „Ocing-Găuroi”, se află urmele unor exploatari vechi de aur. Se pare că extragerea auru-

lui s-a făcut, aici, din timpul dacilor și al romanilor. Ultimele cercetări după aur s-au executat pe la sfârșitul veacului trecut.

Pe Gorgan a fost constatată existența unei așezări din comuna primitivă, caracteristică culturii „Coțofeni”. În partea de răsărit a Gorganului, „În vii”, se văd încă urme romane.

În satul Sebeșel s-a născut vestitul pictor Sava Hența.

Cam la jumătatea drumului între Petrești și Sebeșel, se desface, spre sud-vest, printre dealurile Bisericii (528 m) și dealul Sărata, un drum comunal, care duce la Răchita (531 loc.), de unde putem ajunge, prin valea Tonii sau a Pianului, spre sud-vest, la Strungari, iar spre nord-vest, la Pianu de Sus.

La Răchita, în partea de hotar virful Zăpozii (Gherghelău), s-a identificat o așezare în terase din comuna primitivă, cultura „Coțofeni”, iar în pirăul Vocii a fost descoperit un depozit de bronz.

Îndată după Sebeșel, spre sud, urmează Săsciori (1.544 loc.). Comuna Săsciori e una din localitățile mai importante din munții Sebeșului. E situată, în cea mai mare parte, pe țărnul drept al râului, la poalele unui deal conic, ale cărui fețe înșorite sînt acoperite de vii, iar pe virfi noartă ruinele unei cetăți feudale — cetatea Săsciorului — a cărei menire era să apere intrarea în valea Sebeșului.

În hotarul localității, pe valea Lenderului, s-a constatat o așezare din orînduirea comunei primare.

Tirgurile de la Săsciori sînt locuri de întîlnire și de schimb între locuitorii din satele învecinate, din regiunea deluroasă sau de la munte.

Din mijlocul comunei Săsciori, se desface spre vest, pe pîraul Cacovița, un drum comunal, spre **Cacovița** (273 loc.), de unde, în continuare spre est, pe același drum, coborîm la Cîlnic.

De la Săsciori spre sud-vest, pe un drum comunal, ajungem la satul **Loman** (453 loc.), așezat pe plai, cu cele două cătune ale sale, Pleși și Tonea, care se întind răsfirate pe mai multe zeci de kmp, pînă sub zona alpină.

Ocupația locuitorilor, și aici, este tot creșterea vitelor și oieritul. **Virful Tonea** (966 m) este admirabil loc pentru excursii, cu vederi pînă departe pe Mureș în jos, pînă la Ilia, în sus, pînă la cheile Turzii, spre est, pînă la șesul Sibiului.

După Săsciori urmează **Laz** (558 loc.), cu urmele unei circumvalații vechi romîno-slave. Laz a fost unul din centrele de pictură a icoanelor pe sticlă.

Lăsînd în urmă, spre est, satul **Deal**, de unde, pe un drum comunal, se poate merge spre Cîlnic, ajungem la **Căpîlna** (1.041 loc.).

Dealurile din jurul Căpîlnei, sat de munte, cu casele răsfirate pe o mare întindere, sînt în parte pleșuve, lipsite de păduri. Deosebit de important, sub raportul istoric, este dealul **Cetățuia**, care poartă, pe culmea sa, ruina unei fortărețe dacice, construită din blocuri mari de piatră de calcar, după sistemul de construcție al celorlalte cetăți din munții Sebe-

șului sau ai Orăștiei: Piatra Roșie, Blidaru, Cosrești, Grădiștea de Munte.

În dosul satului Căpîlna urcă o cărare, care duce, peste dealul Marga, spre Jina. Cărarea este atît de prăpăstioasă, încît poporul spune că numai dracul a putut străbate la început pe ea, aunci cînd a răpit pe frumoasa Ileana. Această cărare prăpăstioasă de munte se și numește, în graiul localnicilor, „Poteca-Dracului”.

Continuînd în sus, pe cursul șerpuitor al Sebeșului, cuprins, tot mai mult, între înălțimi puternice,

Munții Sebeșului —
cabana Bistra

Căpîlna — pitorescul rîu
al Sebeșului

pe care se găsește aninate case izolate, ajungem la ultima comună, de pe cursul superior al acestui pitoresc riu, **Șugag** (2.705 loc. inclusiv Birsana, Ji-doștina, Mărtinie, Arți, Tău, Bistra).

Șugag e cea mai mare comună de munte de pe valea de sus a Sebeșului, ai cărei locuitori se ocupă exclusiv cu păstoritul și creșterea vitelor.

De la Șugag în sus, pe măsură ce înaintăm în adincul munților, valea Sebeșului e tot mai slab populată. Pe partea stângă a râului, se zăresc, ici-colo, case izolate sau grupe de case și reduse terenuri cultivate, în timp ce țărmul drept este încadrat de stînci mărețe. Pe văile pîraielor afluate Sebeșului (pîraul Mărtiniei, Dobrei, Bistrei etc) și pe înălțimile din preajma acestora se află răspîndite o serie de case și gospodării de munte, uneori grupate în mici cătune, ca : Mărtinie, Dobra, Birsana, Ji-doștina, Arți, Tău.

La Tău se află un frumos dispensar muncitoresc, construit în anii puterii populare, care deserveste muncitorimea de la lucrările forestiere din codrii de brazi ai munților Sebeș.

În ultimul timp, au început lucrări preliminare pentru construirea unei mari hidrocentrale.

Bistra ca și Oașa sînt colonii importante sezoniere (de vară). Tot aici se află și două lacuri — Ciban și Oașa — necesare plutitului pe râul Sebeș. Cel din urmă, Oașa, este socotit ca unul dintre cele mai mari din țară.

În punctul Oașa Mică se află o **păstrăvărie**, înfrîntată în vederea producerii de puieți de păstrăv in-

Munții Sebeșului — jilip

șogen, pentru repopularea apelor de munte din valea Sebeșului și cea a Ampoiului.

De la vărsarea pîraului Dobra, în dreptul Șugagului, în Sebeș și pînă sus, la vărsarea Bistrei în același riu, al Sebeșului, locul cel mai interesant este „La țuroa’e”, un impresionant „cataract”, prelungit, al râului Sebeș. Apa cade și se rostogolește, clocoțind cu sălbăticie, cu mare repezieciune și zgomot, peste stîncile și bolovanii din albie, tulburînd liniștea codrilor seculari.

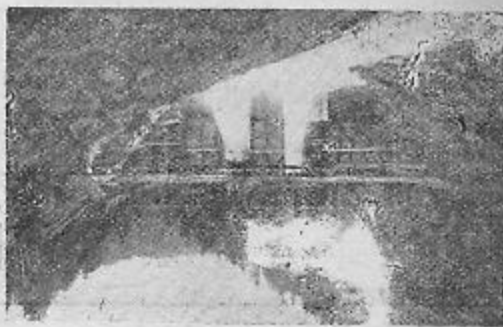
De un aspect admirabil sînt unele stînci, întilnite de drumetuț de munte pe aici, ca stîncă „Masa Jilovului”, „Masa Dracului” sau stîncă „Grumazi”, care străjuiește malul drept al râului.

Despre stinca Masa Jidovului, un uriaș stilp înalt de 50 m, cu vârful rețezat, muntenii spun că pe această masă se așază bucale și scumpeturi, la care nimeni nu a putut să se urce și să le vadă, decît haiducul Dăianu, care petrecea în jurul acestei mese cu ȋrtacii săi.

Despre stinca „Grumazi”, localnicii spun că este trupul pietrificat al unui om nelegiuit, care a fost prefăcut în stamă de piatră.

Cu cît înaintăm mai spre sud pe riul Sebeșului, valea se strîmtează din ce în ce mai mult, iar munții ce ne înconjoară sînt tot mai falnici, pînă la muntele Frumoasa, în locul de obîrșie al acestei ape, la est de uriașul vîrf al lui Petru și cel al Șurianului.

Valea riului Sebeș, cu pereții și versantele ei de multe ori prăpăstioase și sălbatice, altă dată oferind aspecte mai idilice, dar mereu vederi noi și atrăgătoare, e de o rară frumusețe.

Oașa — baraj pe apa Sebeșului

Valea frumoasă — la Oașa

De la Oașa în sus, valea Sebeșului, numită aici Valea Frumoasei, se lărgesc din nou; orizontul drumeșului se mărește: se deschid vederi pitorești spre Aring, Mîndra, vîrfu lui Petru.

Din valea superioară a Sebeșului, excursionistul poate îndrepta, spre stînga și spre dreapta, pe nemăsurate plaiuri — poteci vechi ale oierilor în drumul lor spre munte sau spre șes.

Itinerarii turistice din valea superioară a Sebeșului:

Gura-Prigoanei, trecînd pe lîngă cantonul silvic Prigoana (unde avem o frumoasă priveliște) — vîrfu lui Petru — Pesaca — Cabana-Șurianu (4 ore).

— Gura Prigoanei — cantonul Prigoanei — lunca Prigoanei — cabana Șurianu (3 ore).

- Oaşa — Fetişa — cabana Şurianu (3-4 ore).
- Oaşa — Cindrel (4 ore).
- Oaşa — Cindrel — colonia de vară Păltiniş (munţii Sibului), (9-10 ore).
- Oaşa — Tărtărau — Novaci.

3. VALEA PIANULUI

Pianu de Jos — Pianu de Sus — Strungari — Purcăreţi.
Excursie de o zi. Distanţa de la Sebeş: Pianu de Jos, 12 km; Pianu de Sus, 15 km; Strungari, 19 km; Purcăreţi, 22 km.
Gara: pentru toate, Vinţu de Jos.

Ieşind din Sebeş, spre apus, pe şoseaua Sebeş-Şibot-Orăştie, la aproximativ 7 km distanţă de Sebeş, se desface, spre sud, un drum raional, care duce pe cursul pârâului Pianului în sus.

Prima localitate întâlnită pe acest traseu este **Pianu de Jos** (1.180 loc.). Comună cu populaţie românească şi săsească.

Atât la Pianu de Jos cât şi la cel de Sus, se află câte o gospodărie agricolă colectivă.

Valea Pianului, ca şi cea de jos a Sebeşului, sînt locuri vestite pentru agricultură, în special pentru cultura cartofilor de vară.

În hotarul localităţii au fost identificate, în multe locuri, urme din epoca bronzului (la Padia). Urme romane s-au aflat la locul numit „Lisca” şi „Unghete”.

Biserica evanghelică săsească din localitate, zidită în stil romanic, datează din veacul al XII-lea.

Continuînd acelaşi drum, spre sud, urmează **Pianu de Sus** (1.853 loc.). Urmele arheologice, aflate în

împrejurimile localităţii, datează din epoca societăţii primitive şi epoca romană.

Pianu de Sus e un loc vechi de exploatarea aurului prin spălare. Începînd din partea de vest a Pianului de Jos, peste Cornu Pianului—valea Şermagului şi Sebeşel, se află centrul cel mai important al zăcămintelor aurifere aluvionare din această regiune.

În partea de sud a localităţii Pianu de Sus, valea râului se îngustează brusc. De aici, printre dealuri masive, acoperite cu păduri de fag şi stejar, se ajunge la satul **Strungari** (291 loc.).

Strungari e o localitate mică, de munte, ale cărei case sînt înşirate ca nişte mărgele, de o parte şi de alta a albiei râului, fără posibilitate de extindere, din cauza cercului de dealuri acoperite de păduri.

Chiar din mijlocul satului avem vederi frumoase. De aici, se vede uriaşul **vîrf al Tonii** (966 m), situat, la sud, în furca văii Tonii şi valea Rece sau a Tăcărăului.

Pornind din centrul localităţii Strungari, pe „plaiul” dinspre sud-vest, după un drum de 4 km, ajungem la cel mai răsărit sat de munte din acest ţinut, **Purcăreţi** (596 loc. inclus şi Plaiuri).

Localitatea a ţinut cîndva, din punct de vedere administrativ, de **Răchita** (531 loc.). Locuitorii sînt crescători de vite şi oiieri, care cutreieră cu turmele pînă la mari depărtări.

A. La sud de râul Secaş

4. DE LA SEBEŞ LA RĂHAU ŞI PE VALEA CILNICULUI

Sebeş — Răhău — Cilnic — Deal. Cilnic — Reci — Cărpiniş.

Excursie de 1-2 zile. Distanța de la Sebeș: Răhău, 7 km; Cilnic, 13 km; Deal, 15 km; Rezi, 30 km; Cărpiniș, 32 km. Gara: pentru toate, gara Cilnic.

Localitățile de la sud de râul Secaș și de șoseaua națională Sebeș-Apoldu de Sus (ce vor fi menționate la punctul 4-6), sînt situate spre est de râul Sebeș, între Secaș și șoseaua Sebeș-Apoldu de Sus, la nord, și ultimele ramificații ale munților Sebeș, la sud.

La aceste localități se poate ajunge pe drumuri comunale, ce se desprind din șoseaua principală Sebeș-Apoldu de Sus.

Pornind de la Sebeș spre sud-est, pe șoseaua națională sau pe linia ferată, prima localitate, situată la sud de șoseaua națională asfaltată, este Răhău (1.585 loc.), comună ascunsă între două coline ușoare, ca într-o covată, de unde numirea unei părți a localității „Moldărești” (moldă în graiul local înseamnă covată).

Casele frumoase ale satului se înșiră, în general, de-a lungul celor două ulițe ale comunei.

Din hotarul localității Răhău, ca și din altele din valea Secașului, sînt cunoscute vestigiile, din trecutul îndepărtat al acestui ținut, de la comuna primitivă la feudalitate.

Continuînd pe șoseaua națională, sau pe linia ferată, în dreptul gării Cut, se desprinde din șosea, spre sud, un drum care duce la Cilnic (1.668 loc.), comună mixtă romino-germană, cu o gospodărie agricolă colectivă.

La Cilnic se păstrează unul dintre monumentele feudale cele mai vechi și mai importante din ținutul

Cilnic — cetatea feudală

Sebeșului: cetatea feudală a Cilnicului. Ea nu este o biserică cetate ca atîtea alte biserici-cetăți săsești, ci e o cetate a țaranilor, înconjurată de o triplă incintă, avînd la mijloc un puternic turn de apărare.

La origine, cetatea a aparținut conților (grecilor) de Kelling, care apar în documente la anul 1267.

Familia conților de Kelling a jucat, în acea vreme îndepărtată, un rol deosebit în luptele pentru tronul Ungariei. Ca răsplată pentru sprijinul dat unora dintre pretendenți, acești conți primesc moșii întinse. Pe la 1430, moștenitorii conților de Kelling vînd cetatea comunității săsești din Cilnic, pentru a-i servi

ca loc de apărare împotriva turcilor.

Intrată în posesia comunității, țărani repară, întăresc și amplifică zidurile de incintă, iar turnul-locuință al vechilor proprietari este transformat în turn de apărare.

Astăzi, cetatea e în ruină, oferind însă un mare aspect.

Zidirea, aspră și simplă ca înfățișare, fără de nici un ornament, are un caracter țărănesc.

Zidurile de apărare ale cetății sînt întărite cu două turnuri și un bastion. Partea cea mai impunătoare a întregului complex al clădirii este turnul din mijloc, numit de popor „Siegfried“.

Din trecutul cetății, știm că în anul 1438 a fost ocupată, prin trădare, de către turci. În 1599 este asediată de Mihai Viteazul, care însă nu o poate ocupa. La începutul veacului al XVIII-lea a fost asediată de „curuți“, partizanii lui Francisc Rakoczy al II-lea.

Urmele arheologice, sezise din plin în hotarul comunei, atestă existența societății omenești din cele mai vechi timpuri.

La numai cîțiva km la sud de Cilnic, urmează satul Deal (951 loc.), așezat pe un platou ceva mai ridicat decît Cilnicul.

Revenind la Cilnic și reluînd drumul spre sud, ajungem, peste o ușoară colină împădurită, la Reci (641 loc.), sat cu o gospodărie agricolă colectivă, și, în continuare, la Cărpiniș (984 loc.).

Satul Reci, locuit de romîni și sași, cu o biserică din feudalitate, ca și Cărpinișul, sat românesc, cultivă intens vița de vie și pomii fructiferi.

Cărpinișul, cu străzi pardosite, așezat între două dealuri împădurite cu brad și fag, oferă o priveliște plăcută.

5. MIERCUREA ȘI GIRBOVA

Excursie de o zi. Distanța de la Sebeș: Miercurea, 19 km; Girbova, 25 km. Gara: pentru ambele, gara Miercurea.

Pornind de la Sebeș spre Sibiu și lăsînd la stînga satul și gara Cunța, prima localitate întilnită pe șosea este tîrgușorul Miercurea (2.302 loc.). Pînă în 1876 tîrgul, locuit de romîni și sași, era reședința scaunului săsesc al Miercurei. În strada prin-

Miercurea — centrul comunei

cipală, lată, ca și în piața, mare și înconjurată de clădiri spațioase, se mai oglindește și azi rolul de frunte pe care l-a avut Miercurea ca centru administrativ-politic al comunelor din jur.

La nord, piața e mărginită de biserica-cetate, care datează încă din veacul al XII-lea. Ea a suferit însă în cursul timpului mai multe transformări. Zidurile incintei sînt bine conservate.

La exterior au numeroase contraforturi, iar în spre curte sînt șiruri de șoproane, sprijinite pe stâlpi de lemn, și un drum de strajă de jur împrejur. Sub șoproane sînt numeroase hambare și lăzi individuale, pentru păstrarea cerealelor. Inchise cu lacăte puternice, ele sînt folosite pînă în ziua de azi. În partea de apus a zidurilor, mai există niște pivnițe, pentru adăpostul oamenilor și al proviziilor.

Activitatea socialistă în agricultură se desfășoară în comuna Miercurea, în mod v'iu, printr-o puternică gospodărie agricolă colectivă și o stațiune de mașini și tractoare fruntașă. Ferma de păsări de aici e în permanentă dezvoltare.

Miercurea e și o stațiune balneară. Băile se află înafara localității, spre nord-vest de aceasta. Băile au o haltă pe linia ferată Sebeș-Sibiu. Se află în regiunea de șes. Altitudinea 130 m. Instalații balneare simple, cu cîteva cabine. Natura apelor: ape cloruro-sodice. Sezon de băi: 1 aprilie—15 septembrie.

Gîrbova (2.022 loc.). Comună mare, cu case solide, locuită de romîni și sași.

Pe dealul dinspre est de comună, în cimitirul evanghelic, se află ruina unei bazilici romanice. Din cele

trei nave de odinioară nu a mai rămas în picioare, de cît cea mijlocie cu turnul.

Un cîntec popular săsească păstrează o legendă legată de această biserică. O fată frumoasă era îndrăgostită de un fecior sărac. Tatăl ei o amenința însă, cu blestemul său părintesc, dacă nu se va logodi cu un tînăr bogat pe care i l-a ales el. Fata se supune. Iubitul ei pleacă în lume. Ea însă lincezește văzînd cu ochii. Se apropie ziua nunții, nuntașii arcă dealul spre biserică.

Mireasa se roagă să fie scăpată de chinul sufletească care se află. Ea moare pe loc. Cununa miresei a fost atîrnată pe peretele bisericii, unde se vede și astăzi prefăcută în piatră.

În vale, în mijlocul satului, se află o puternică cetate, care are în interior un turn, de mari proporții (asemănător celui din Cilnic), cu primele două etaje din secolul al XIV-lea și cu celelalte adăugate mult mai tîrziu. Un al doilea turn apără intrarea. Gangul de dedesubtul lui, boltit cilindric, din distanță în distanță cu arcuri puternice de susținere, nu merge în linie dreaptă, ci deviază spre dreapta. În acest fel, chiar dacă eventualul inamic ar fi pătruns în prima porțiune a gangului, mai exista o posibilitate de a fi oprit, cînd ajungea la unghiul de cotitură.

Vorbînd de monumentele istorice, trebuie să pomenim și ruina unei cetăți, care se află la distanța de cîteva km la sud de comuna Gîrbova, în munții de dedesubtul comunei Jina. Locul înconjurat de ziduri (pînă la patru metri înălțime) are o lungime

de 80 de m și o lățime de 20 de m. Despre originea acestei cetăți feudale nu se poate spune nimic sigur.

• Cine vrea să vadă o comună în care portul țărănesc săsesc se păstrează nealterat, poate să viziteze comuna Gîrbova într-o duminică. E o plăcere să vezi sătenii în haina lor de sărbătoare.

Gîrbova — grup de bărbați sași în port de sărbătoare

Venitul principal de trai al gîrbovenilor l-a adus și îl aduce cultura viței de vie.

În anii din urmă se dezvoltă aici și o gospodărie agricolă colectivă fruntașă care, pe lângă sectoarele

Ținutul Sebeș — săsoaică, mireasă

agricole obișnuite și cel viticol, a înființat și un mare heleșteu pentru creșterea peștilor.

6. DE LA MIERCUREA LA JINA

Miercurea — Dobirca — Poiana — Jina. Excursie de 2 zile. Distanța de la Sebeș: Dobirca, 23 km; Poiana, 31 km; Jina, 37 km. Gara: pentru toate, gara Miercurea.

La ieșirea din Miercurea, se desface, din șoseaua principală Sebeș-Miercurea-Sibiu, un drum comunal spre sud, pe traseul căruia (urcând spre munte) se află câteva sate. Primul sat întâlnit încă în vale este **Dobirca** (1.336 loc.). Locuitorii satului, români și sași, cultivă vița de vie și pomii fructiferi, vânzând toamna mari cantități de struguri mai ales pe piața Sibiului.

Locuitorii satului Dobirca sînt organizați într-o mare gospodărie agricolă colectivă.

Biserica-cetate din Dobirca, situată pe dealul deasupra satului, masivă, cu incinta întărită cu patru turnuri, oferă poate aspectul cel mai pitoresc dintre bisericile-celăți săsești din ținutul Sebeșului. Dar și din punct de vedere al construcției are un caracter deosebit. Aici, biserica nu e numai o clădire destinată cultului, prevăzută cu elemente de fortificație, ci însăși biserica a fost transformată într-o clădire fortificată. Aceasta se observă mai bine la turnul de vest al bisericii. Vechea biserică romanică a fost refăcută mult, între 1481 și 1515, dar și-a păstrat vechiul turn.

La începutul secolului al XVII-lea, după ce Mihai Viteazul cucerise cetatea, pentru a-i da mai multă putere de rezistență, turnul romanic a fost îmbrăcat la exterior cu un al doilea turn cu ziduri puternice, lăsându-se între cele două rînduri de ziduri un larg

Poiana — corul căminului cultural

spațiu boltit, loc de refugiu, pentru familiile celor aseșiați.

În această haină de ziduri imense, care îl făceau necucerit, ni se prezintă turnul azi.

La altitudinea de 1.000 m se află situat vestitul sat de oieri **Poiana** (4.094 loc.), cunoscut sub denumirea de Poiana Sibiului.

Caracterul pastoral al așezării rezultă din toate manifestările vieții de aici.

Spre deosebire de alte sate de munte, Poiana are aspectul unui târgușor ridicat, atât sub raportul material cât și cultural.

Casele acestor oieri sînt frumoase, îngrijit lucrate și curate, după cum deosebit de pitoresc este și porțile pe care îl păstrează, cu mîndrie, nealterat.

Poiana, vara, este mai mult așezarea femeilor și bătrînilor, cei tineri fiind duși cu turmele de oi la

munte, uneori la mari depărtări, acolo unde află pășuni îmbelșugate pentru turmele lor.

Păstoritul a adus, după sine, crearea unei industrii și a unor meșteșuguri legate de specificul ocupației principale a locuitorilor — oieritul — ca: prepararea brânzeturilor și a altor derivate ale laptelui, torsul și țesutul lînii, prelucrarea pieilor și cojocăritul.

La fel, frumosul port al poienarilor, în întregime și pînă în cele mai mici amănunte, este lucrat de mîna iscusitelor femei și a harnicilor bărbați din acest sat.

Dar, poienarii sînt tot atît de mult atrași și de viața culturală. Nu o dată, corul de ciobani din Poiana, luat la întrecere, pe țară, cu alte formații similare, a fost clasificat fruntas. Pe măsura oamenilor și a preocupărilor lor, este și căminul cultural din localitate, construit în ultimii ani.

Dispensarul medical, casa de nașteri, farmacia, magazinele și cooperativele, căminul cultural, biblioteca, muzeul sătesc etc., puse la dispoziția locuitorilor din această așezare pastorală, arată grija statului nostru democrat-popular pentru bunăstarea materială și culturală a poporului.

Ceva mai adînc în inima munților, la extremitatea itinerarului pe care l-am parcurs, se află o altă comună mare, de oieri, **Jina** (4.174 loc).

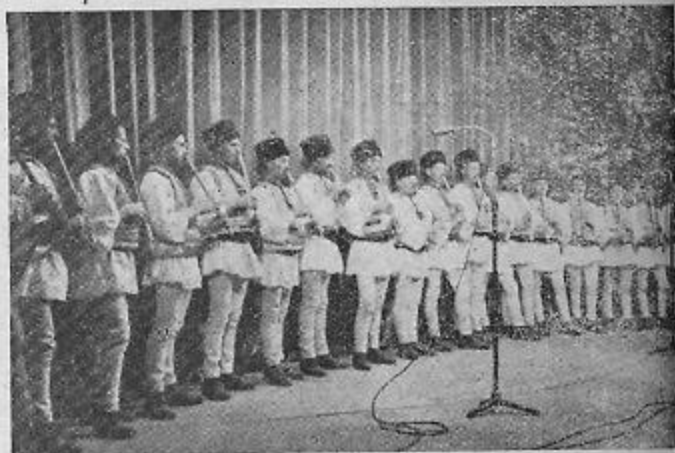
Spre deosebire de Poiana, care are mai mult un caracter pastoral-negustoresc, fără munți proprii și fără prea mare hotar, Jina este o așezare de foști grăniceri, dotată cu un hotar muntos foarte înlins.

Poiana — solistă a căminului cultural

În timp ce poienarii practică un păstorit transhumant — trecînd după anotimp în căutarea pășunilor bogate, de la munte la șes și de la șes la munte — înarîii, cu pășuni proprii bogate, pleacă, în mai mică măsură, la „pășunatul de la țară“.

O parte din locuitori se ocupă cu fasonarea lem-

Fluierași din Jina

nului de brad, dovedindu-se mari meșteri în obținerea scîndurilor, șindrilei și a materialelor de dulgherie. Ei sînt și mari constructori de stîni, ogrăzi de vite, staule etc.

Dacă poienarii se remarcă ca vestiți cîntăreți și coriști, cei din Jina nu sînt mai puțin iscusiți ca fluierași, cunoscuți azi în toată țara.

B. La nord de rîul Secaș și de șoseaua națională Sebeș-Sibiu

7. PE VALEA SLATINEI

Sebeș — Daia — Ghirbom. Excursie de o zi. Distanța de la Sebeș: Daia, 10 km; Ghirbom, 16 km. **Gara:** pentru ambele, gara Sebeș.

Chiar din partea de est a orașului Sebeș, se desprinde din șoseaua națională, spre nord-est, pe valea Slatinei, cunoscută pentru izvoarele sale minerale, un drum raional, care traversează caiea ferată Sebeș-Sibiu, apoi ceva mai la nord Secașul, și se îndreaptă spre satele **Daia** (3.190 loc.) și **Ghirbom** (1.463 loc.). Ambele sînt localități așezate într-o regiune favorabilă agriculturii. Se cultivă în special cereale. La Daia se află o gospodărie agricolă colectivă.

Daia, vechi sat de iobagi, în care s-au menținut, pînă în ultimele decenii, o serie de mari proprietari, a pornit cu avînt pe calea bunăstării. Gospodăria agricolă colectivă este socotită, pe drept, cea mai mare din raionul Sebeș. Localitatea a fost complet electricată, în ultimii ani; o școală impunătoare se ridică pe o mică colină, la marginea satului.

La ridicarea nivelului cultural al locuitorilor, ținuți veacuri de-a rîndul în întuneric de marii proprietari de pămînt, pe ogoarele cărora iobăgeau, a contribuit din plin și cămînu cultural, dotat cu cinematograful propriu, cu stație de radioamplificare și echipe artistice.

În hotarul localității Daia, s-au găsit urme de construcții romane.

La Ghirbom sînt cunoscute izvoare de apă minerală, neexploatate însă.

De la Ghirbom spre nord, urmînd pe același drum pe care am venit de la Sebeș, putem continua itinerarul spre **Berghin** (de unde se poate merge la Alba-Iulia), sau de la același Ghirbom spre sud putem

ajunge prin Vingard-Draşov-Cunţa în valea Secaşului, la şoseaua naţională Sebeş-Sibiu.

8. PARTEA DE NORD-EST A RAIONULUI SEBEŞ

Sebeş — Cut — Cunţa — Draşov — Şpring — Vingard. Şpring — Ungurei — Roşia de Secaş — Tău — Ohaba — Secăşel — Colibi. Draşov — Boz — Doştat. Excursie de 3-4 zile. Distanţa de la Sebeş: Cut, 9 km; Cunţa, 13 km; Draşov, 16 km; Şpring, 23 km; Vingard, 21 km; Ungurei, 30 km; Roşia de Secaş, 37 km; Tău, 41 km; Ohaba, 43 km; Secăşel, 43 km; Colibi, 45 km; Boz, 21 km; Doştat, 26 km. Gara: pentru Cut, gara Cîlnic; pentru celelalte, gara Cunţa.

La localităţile Cunţa, Draşov, s'tuate la nord de valea Secaşului se poate ajunge pe calea ferată sau pe şoseaua naţională Sebeş-Sibiu (după ce lăsăm în stînga satul Cut), din care se ramifică, la Cunţa, spre nord, un drum raional.

La vreun kilometru de şoseaua naţională, ni se profilează, pe un mic platou, satul Cut (1.925 loc.), cu casele lui albe, curate, de vrednici ţărani, de la marginea de nord a căruia se întind, pe o mare suprafaţă, terenurile acoperite cu vii.

Echipele culturale ale căminului, edificat în timpul din urmă, cultivă tradiţiile locale ale artei populare, între care jocul „de bită“ este cu totul caracteristic.

Trecutul străvechi a lăsat, şi aici, urmele sale, fie din comuna primitivă fie din epoca daco-romană, mai ales pe înălţimea „Gruiul de Cremene“.

De la **Cunţa** (673 loc.), sat mic pe Secaş, porneşte spre nord drumul ce ne duce la **Draşov** (1.163

loc.), astăzi sat de harnici lucrători agricoli, odinioară aşezare iobăgească, care a cunoscut din plin exploatarea feudală, ca toate satele, de altfel, din nord-estul Secaşului.

De la Draşov spre nord, ajungem la **Şpring** (1.609 loc.), sat situat într-un cadru pitoresc cu oameni avînd un port ales.

La Şpring şoseaua se bîfurcă, un drum comunal duce spre nord, spre Vingard, iar cel pe care am venit, din valea Secaşului, continuă spre Ungurei etc.

Vingard (2.004 loc., inclusiv Carpenii de Sus şi Măgherat) e o comună cu populaţie mixtă romîno-germană.

Frumoasa biserică gotică din Vingard — azi monument istoric — a fost ridicată, în 1461, de către Iohannes Gereb de Vingard, capul unei puternice familii feudale, înrudită cu Corvineştii, Iohannes Gereb era cumnat cu Ioan de Hunedoara, soţiiile lor fiind surori. Feudalul bogat a dispus de mijloacele necesare pentru a încredinţa zidirea bisericii unor meşteri isusiţi. Această o dovedesc atît proporţiile bine chibzuite ale interiorului, mai ales ale corului, păstrat nealterat, cu o boltă fină, cu nervuri în formă de reţea, precum şi executarea decorului plastic la ferestre şi la diferitele blazoane de deasupra uşilor sau de la cheile de boltă. Biserica a ajuns, mai tîrziu, din proprietatea foştilor iobagi ai familiei Gereb, în proprietatea comunei bisericesti a saşilor luterani din Vingard.

La 7 km de Şpring, urmează satul **Ungurei** (1.205 loc.), cu populaţie romîno-germană, situat la mar-

gine de pădure de-a lungul unei văi, într-un cadru geografic plăcut. Sat cu întinse podgorii, din care harnicii agricultori știu să scoată un vin de calitate. Alif la Vingard, cit și la Ungurei și Drașov se află cîte o gospodărie agricolă colectivă.

Pădurile din jurul satului sînt bogate în vinat, mai ales în mistreți.

În continuare, pe șoseaua nou amenajată, urmează **Roșia de Secaș** (1.580 loc.), cu o frumoasă clădire a sfatului popular și un bine utilat dispensar.

Ultimele așezări pe acest traseu, în partea de nord a raionului Sebeș, sînt **Tău** (1.493 loc.), cu o frumoasă școală; la nord-vest de acesta, **Ohaba** (1.930 loc.), sat izolat cu acces greu spre liniile principale de comunicație, apoi **Secășel** (860 loc.) și **Colibi** (400 loc.).

Revenind la Drașov și continuînd pe un drum comunal, care ia direcția nord-est, se ajunge la **Boz** (1.133 loc.), apoi la **Doștat** (1.545 loc.), ambele localități cu cîte o gospodărie agricolă colectivă. Sînt sate cu roditoare ogoare, cu o populație care păstrează un vechi și valoros port.

Școli frumoase și confortabile sînt puse la dispoziția fiilor de țărani muncitori.

La Boz sînt semnalate urme din comuna primitivă, epoca bronzului, iar la Doștat a fost aflat unul dintre cele mai monumentale și binecunoscute reliefuri mîtriace, cioplit în piatră de marmoră.

Biserica evanghelică din Boz, construită în stil gotic, terminată în 1523, a fost declarată monument istoric.

Boz — biserică fortificată (monument istoric)

Clădirea bisericii însăși e o mică cetate. Este unul dintre exemplarele cele mai perfecte ale bisericilor fortificate, prin transformarea podului sanctuarului în așa fel încît să servească cît mai bine în vederea apărării. Partea construcției de sub acoperiș este prevăzută cu niște largi deschizături, pentru lansarea proiectilelor asupra inamicului, care s-ar apropia de această fortăreață. Scopul religios la această biserică este subordonat, din punct de vedere al arhitecturii, celui de apărare.

9. APOLDU DE SUS, APOLDU DE JOS ȘI ULTIMELE AȘEZĂRI DIN PARTEA DE EST A RAIONULUI SEBEȘ

Apoldu de Sus — Apoldu de Jos — Singătîn — Ludoș — Gusu — Presaca — Păuca. Excursie de 2 zile. Distanța de la Sebeș: Apoldu de Sus, 23 km; Apoldu de Jos, 23 km; Singătîn, 26 km; Ludoș, 29 km; Gusu, 30 km; Presaca, 32 km; Păuca, 35 km. Gara: pentru Apoldu de Sus și de Jos, gară proprie.

La ieșirea de est din Miercurea, șoseaua se bifurcă: șoseaua principală, ce leagă regiunea Hunedoara de cea a Sibiului, duce spre sud-est la Apoldu de Sus, iar șoseaua raională spre est la Apoldu de Jos.

Apoldu de Sus (2.896 loc.) e o comună mare, curată, cu case mîndre și masive, cu curți pietruite. Locuitorii germani de azi ai Apoldului de Sus sînt urmașii vechilor apolzemi sași, care, în timpurile viforoase din epoca invaziilor turcești, se împușinaseră foarte mult la număr, și urmașii coloniștilor germani veniți din Austria Superioară (**Landler**), pe la mijlo-

cul secolului al XVIII-lea, care au fost siliți să-și părăsească patria pentru că n-au vrut să se lepede de credința lor luterană și să treacă la catolicism. E de remarcat că „landleri” și-au păstrat pînă azi dialectul lor strămoșesc.

Apolzenii sînt oameni harnici și iscușiți. Baza materială a vieții lor e viticultura, pe care o practică cu multă pricepere. În multe curți se mai pot vedea încă niște teascuri bătrînești, uriașe, de lemn, pe care și le-au lucrat ei înșiși.

Mulți dintre ei sînt bărdași pricepuți și practică această meserie și în alte părți.

Apoldu de Sus pe lângă o gospodărie agricolă colectivă deosebit de puternică, cu o frumoasă gospodărie anexă a stupăritului, are și o gospodărie agricolă de stat care a făcut, pe terenuri întinse, plantații de pomi fructiferi.

În hotarul comunei e o vărărie.

Apoldu de Jos (2.158 loc.) e o localitate care se aseamănă ca proporții, nivel economic și social, cu Apoldu de Sus și cu Miercurea.

Și la Apoldu de Jos se află o gospodărie agricolă colectivă.

Cîmpia roditoare, pe care se cultivă, pe lângă vița de vie, tot felul de cereale, plante industriale și furajere, a contribuit la prosperitatea economică și culturală a comunei. Cele mai multe produse rezultate pe urma muncilor agricole sînt desfăcute de apolzeni pe piața Sibiului.

Comuna are frumoase așezăminte de cultură și

administrative, ca: școală, cămin cultural, dispensar, casă administrativă etc.

În hotarul comunei au fost descoperite, nu odată, urme de construcții romane.

De la Apoldu de Jos putem continua excursia, pe un drum comunal spre nord, la ultimele așezări de la limita de est a regiunii, la **Singătîn** (868 loc.), o așezare pitorească, încadrată în mozaicul livezilor de pomi roditori, sau pe șoseaua raională la **Ludoș** (1.847 loc.), **Gusu** (861 loc.), **Presaca** (1.100 loc.) și **Păuca** (1691 loc.).

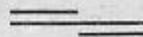
La Gusu și Păuca se află cite o gospodărie agricolă colectivă.

Localitatea Ludoș se caracterizează printr-o agricultură dezvoltată. Pe terenuri întinse se cultivă castraveți, o specialitate locală, căutați pînă în mari depărtări.

Pe lângă o agricultură înfloritoare, Păuca este bine cunoscută și în ce privește creșterea animalelor, în mod special porcii de rasa „Bazna“.

Biserica evanghelică din Păuca și-a căpătat înfățișarea de azi prin transformarea radicală a unei biserici mai vechi romanice, cu două turnuri.

Descoperirea arheologică de la Păuca, cu vestigiile din prima epocă a fierului (aparținînd culturii materiale a sciților, formată din obiecte de podoabă din metal, bronz și argint), a fost obiectul de studiu al învățaților arheologi de la începutul acestui secol.

A

Abud. 180
 Abucea, 134
 Acnariu, 459
 Alba-Iulia, 30, 31, 34, 42, 46,
 49, 54, 55, 58, 59, 176, 459,
 461, 470, 475, 479, 481, 484,
 490, 523
 Albac, 178
 Almaș, 140, 497
 Almaș Seliște, 140
 Almașu de Mijloc, 457, 498
 Almașu de Munte, 498
 Almașu Mare, 17, 166, 456, 457,
 498
 Almașu Mic, 17, 203, 457, 498
 Almașu Sec, 97
 Almășel, 139
 Alun, 17, 202, 234, 272, 411, 447
 Ampelum, 9, 491, 496
 Ampoita, 499
 Ampoiu, 21, 180, 489, 492, 539
 Aninoasa, 16, 295, 304
 Apa Grădiștei (Apa Orașului),
 21, 33, 272, 400, 408
 Apa Recc, 147
 Apold, 46,
 — de Sus, 562
 — de Jos, 563

Apulon, 462
 Apulum, 9, 462, 481, 491
 Aquae, 9, 247
 Arănieș, 17, 229
 Arcanu, 309, 312
 Ardeu, 454, 455
 Arieș, 198
 Arsa, 312
 Arși, 538
 Aurel Vlaicu, 58, 443, 444
 Aușel, 302, 438
 Avram Iancu, 151, 177, 178, 180,
 186

B

Baia, 505
 Baia de Arieș, 165
 Baia de Criș, 32, 53, 145, 150,
 151, 183, 185, 186, 190
 Baldovin, 187
 Baleia, 266, 377
 Balogu (peșteră), 156
 Balomir, 258, 443
 Balșa, 457, 498
 Banpotoc, 17, 104
 Barb, 266
 Barbura, 154
 Baru Mare, 261, 272, 273, 274
 Baru Mic, 266, 272
 Barza, 160, 172, 174

- Basarabasa, 188, 190
 Baștea, 134
 Batiz, 246
 Batliyanum, 484
 Băcăinți, 458
 Băcîia, 454, 456
 Băeșli, 263, 264
 Băița, 17, 150, 154, 155, 157, 158,
 160, 161, 165
 Bălafa, 100
 Bălgrad, 465
 Bănița, 285, 287
 Bărăbant, 506
 Bărăști, 17, 145, 146, 147
 Bărăștii Hațegului, 367
 Bărbăteni Iscroni, 304
 Bărbătenii de Sus, 273, 307
 Bătrîna, 17, 125, 131, 132, 265,
 273, 440, 441
 Bejan, 26, 27, 97, 146, 153, 154
 Beldiu, 508
 Belgrad, 227
 Benic, 516
 Berghin, 511, 557
 Beru, 254, 400, 409
 Berthelot, 332
 Bihar (peșteră), 494
 Bicău, 147
 Bihor, 14
 Bilag, 506
 Bilug, 312
 Birtin, 188, 194
 Biscaria, 107
 Bisericiuța (peștera), 503
 Bistra-Sebeș, 31, 32, 188, 531, 538
 Bircea Mare, 202
 Bircea Mică, 202
 Birsana, 538
 Birsău, 100, 101
 Blandiana, 459
 Blăjeni, 177
 Blidaru, 9, 86, 413, 419, 420,
 537
 Blojești, 154
 Bobîna, 22, 114
 Bobolt, 22, 99, 100
 Boia Birzii, 126
 Boiuri (peșteri), 143
 Boiu de Jos, 143
 Boiu de Sus, 143
 Bolii (cetate, peșteră), 17, 287
 Borăscu Mare, 386
 Bordu Mare, 268
 Boș, 126
 Boșorod, 254, 255, 265, 270, 271
 Boteș, 496
 Boz, 17, 146, 560
 Bozeș, 454
 Brădet, 498
 Brădățel, 140
 Brădișor, 172
 Brănișca, 127, 137, 146, 147,
 148
 Brășeu, 140, 190

- Breaza, 166,
 Breazova, 342
 Bretea Mureșană, 17, 146
 Bretea Romînă, 257, 258
 Bretea Streiului, 257
 Breteanu, 178
 Bretelin, 98, 120
 Briznic, 128
 Brotuna, 190, 194
 Bruscanu, 125
 Bucerdea Vînoasă, 504
 Buceș, 177, 178, 179, 180, 187
 Bucium, 165, 409
 Bucura, 33, 267, 386
 București, 160, 168
 Budai Deleanu I., 115, 116
 Buitur, 208
 Buldiu, 185
 Bulzești, 33, 47, 183, 185
 Bulzeștii de Jos, 184
 Bulzeștii de Sus, 184
 Bunița, 126, 230
 Burju, 138, 141
 Buruene, 154
 Buta, 312
 Buta Mare, 379
- C**
- Cacovița, 536
 Capra, 316
 Caransebeș, 322
 Cazine-cabană, 32
 Căbești, 146, 147
 Căianu, 22, 153
 Căinelu, 153, 157, 172
 Căinelu de Jos, 153, 163
 Căinelu de Sus, 154, 155, 158,
 160, 166
 Călan 247, 251, 265, 270
 — băi 247
 Călanul Mic 247
 Căliana, 494
 Căioi, 120
 Căpilna, 481, 536
 Căpuș, 510
 Căraci 14, 145, 186
 Cărstău, 188, 194
 Cărmăzânești, 143
 Cărpiniș, 546
 Căsoaic, 490
 Căstău, 407, 409
 Cățanaș 211
 Căzânești 140, 188
 Cerbăl, 126, 229
 Cerbia, 139
 Cerișor, 230, 234
 Cerna, 16, 21, 26, 33, 126, 201,
 203, 207, 229, 230, 236, 240
 Cernișoara Flăoasă, 236
 Ceru Băcăinți, 458
 Cetățeanu, 410, 508
 Cetățuia, 456, 536
 Cefea, 513
 — piatra Ceții 513

- Certejul 22, 101, 150
 Cetraș, 14, 104, 153, 157, 160, 180
 Cheia Peșterii, 157
 Chergheș 97, 98
 Chimindia, 23, 104
 Chișcădaga, 154
 Chitid, 254, 271
 Chizid, 208
 Cib, 454, 456, 498
 Cibán, 28, 522
 Cigmău, 115
 Cimpa, 40, 300
 Cinciș, 235, 236
 Cindrelu, 441, 542
 Cioara, 448
 Cioclovina, 7, 83, 255, 265, 268, 269, 270, 271, 411
 Ciocuța, 419
 Ciopea, 260
 Cistei, 512
 Ciugud, 510
 Ciula Mare, 333
 Ciula Mică, 333
 Ciungani, 188
 Ciungi, 458
 Cilescu, 315
 Cilnic, 46, 544, 545
 Cîmpeni, 178, 180
 Cîmpu lui Neag, 281, 309, 312, 379
 Cîmpu Pîinii, 21, 254, 442
 Cîmpuri Surdac, 141
 Cîmpușel, 379
 Cîndetu, 318
 Cîrja, 315
 Cîrjiți, 97
 Cîrnești, 340
 Clopotiva, 341
 Cloșca, 177, 483, 505
 Coasta Cremerii, 190
 Coasta lui Rusu, 316
 Coasta Vacii, 269
 Coasta Văzului, 147
 Colibi, 560
 Colt, 370, 371
 Corabia, 494, 496
 Cornetu, 146, 147, 157
 Cornu Zănoaga, 318
 Coroești, 263, 264
 Cosești, 134
 Costești, 9, 86, 409, 411, 413, 537
 Coșevița, 134
 Coșlar, 507
 Covragi, 258
 Cozia, 98
 Craiva, 504
 Crăciunești, 7, 84, 154, 155, 156, 157, 165
 Crișeu, 46, 500, 504
 Cristur, 203
 Criș, 13, 140, 156, 161, 173, 177, 183, 190, 191
 — Virteju Crișului, 185

- Crișan, 151, 165, 176, 177, 181, 483
 Crișcior, 160, 171, 172, 173, 175, 176, 195
 Crișu Alb, 22, 23, 26, 33, 150, 152, 154, 164, 177, 180, 185, 186, 190
 Crivadia, 276
 Crivărnii, 288
 Cugir, 21, 25, 28, 31, 53, 55, 441, 445, 446, 447
 Cunața, 558
 Curechiu, 151, 176
 Curpenii, 458
 Curpenii Silvașului, 331
 Custura, 267
 Cut, 46, 544, 558
D
 Daia, 557
 Daicoviciu C. 413
 Dănulești, 143
 Deal, 536, 546
 Dealu Babii, 288
 Dealu Bisericii, 535
 Dealu Boului, 492
 Dealu Corătilui, 455
 Dealu Feșii, 172
 Dealu Geagiului, 518
 Dealu Gruniului, 202
 Dealu Jidovului, 495
 Dealu Mare, 153, 154, 489
 Dealu Măgurii, 494
 Dealu Peșterii, 191
 Dealu Pleștului, 229
 Dealu Rădăcina, 503
 Dealu Sărata, 535
 Dealu Sfintu Petru, 227
 Decebal-izvor, 153
 Densuș, 17, 334, 337
 Detunata, 180
 Deva, 17, 25, 26, 27, 30, 34, 49, 50, 51, 52, 56, 58, 59, 61-94, 95, 141, 144, 145, 147, 153, 154, 157, 158, 164, 173, 190, 201, 202, 229, 230, 241, 245, 454
 — cetate 67
 — Magna Curia — Castelul Bethlen 81
 — Muzeul regional 83
 Dicu, 125, 205
 Dîjja Mare, 294
 Dilja Mică, 294
 Dimbău, 495
 Dîncu Mare, 400
 Dîncu Mic, 400
 Dobica, 236
 Dobîrea, 552
 Dobra, 11, 31, 33, 53, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 135, 246
 Dobrești, 300
 Dobrița, 143
 Dobroț, 187, 191, 193

Dosu Blidarului, 499
 Dosu Dobirleşii, 455
 Dosu Mărului, 499
 Dosu Măzii, 455
 Dosu Vîrfului, 156
 Doctai, 560
 Dragoş, 177, 190
 Draşov, 558
 Drîmbar, 510
 Drocea, 14, 153
 Dr. Petru Groza, 63
 Dumbrava, 253
 Dumesti, 145
 Dumitra, 511
 După Piatră, 178
 Duşu, 489

F

Faşa Groşilor, 499
 Făeragu, 100, 419
 Făgeţel, 129
 Fărcădin, 332
 Federi, 268, 269
 Feneş, 494
 Feneşasa, 495
 Feregi, 125
 Fetifa, 542
 Feje (deal), 205
 Filimon Sirbu, 23, 98, 120, 121,
 126, 205
 — erou al clasei muncitoa-
 ră, 13

Fintoaig, 134
 Pizeş, 154
 Fizeşti, 265
 Foit, 114
 Fornădia, 153
 Furcşoara, 146, 147

G

Galaţi, 265, 494
 Galbina, 364
 Galda, 46
 — de Jos, 515
 — de Sus, 516
 Galeşu, 33, 267, 386
 Galtin, 507
 Gaura Cocoşului, 269
 Gaura Mindrii, 456, 457
 Găina-muntele, 14, 47, 177, 183,
 185, 191, 194, 200
 Gaurenii, 492
 Găunoasa, 229
 Găunoasa Ormindei, 158
 Găuricea, 332
 Gelmar, 443
 Gemenele, 386
 Geoagiu, 21, 22, 46, 53, 54, 160,
 451, 498
 — Geoagiu-băi, 104, 115, 452
 — Geoagiu de Sus, 513
 Geomal, 513
 Germisara, 9, 87, 115, 452
 Ghelar, 17, 126, 202, 211, 213,
 214, 230, 232, 234, 240, 241

Gherghelău, 535
 Ghioncani, 518
 Ghirbom, 557
 Gîntaga, 258
 Gîrbova, 548, 549
 Glod, 455, 456, 498
 Glodghileşti, 140
 Godeanu, 254, 273, 407, 408, 438,
 439, 440
 Godineşti, 17, 140, 141
 Goleş, 236
 Gorgan, 494, 535
 Gotatea, 141
 Gotul, 32
 Govâşdia, 17, 126, 211, 230, 231
 Grădiştea Muncelului, 9, 86, 254,
 265, 272, 411, 413, 423-431,
 438, 481, 537
 Grid, 253, 254
 Grind, 134, 135
 Groapa Lupului, 156
 Grohot, 185
 Grohota Pragului, 503
 Groholiş, 503
 Groşi, 17, 229, 440
 Gruiu, 316
 — de Cremene, 558
 Grumazi, 539
 Gura Apei, 32, 378
 Gurabarza, 17, 150, 168, 171,
 172, 173, 195
 Gura Loleia, 33

Gura Putinilor, 176
 Gurasada, 132, 141, 143
 Gura Zlata, 32, 33, 266, 379
 Gurguiata, 104
 Gusu, 564

H

Hateg, 15, 30, 32, 34, 49, 53,
 55, 241, 251, 257, 261, 265,
 266, 288, 322, 324, 327
 Hăgău, 154
 Hăpria, 511
 Hărău, 104
 Hărţăgani, 160, 172
 Hăşdat, 251
 Hăşdău, 236
 Hătăgel, 340
 Henig, 511
 Hecpea, 126
 Hobîta, 266, 267, 281
 Hojiţa Grădiştea, 343
 Holdea, 134, 135
 Hencrod, 458
 Hondol, 101
 Horia, 139, 151, 173, 177, 178,
 180, 195, 483, 487, 489
 Huda smeului, 25
 Hundocara, 6, 30, 34, 35, 36,
 37, 39, 41, 49, 53, 55, 56, 59,
 126, 206, 215, 216, 229, 241,
 246, 251
 — castel, 218
 — combinat, 210—215

- Orașul muncitoresc 215—
216
— Orașul tinerețului 215

I

- Iezerul, 315
Ighiel, 490, 502
Ighiu, 46, 501, 505
Ilia, 49, 129, 131, 134, 141, 144,
145, 161
Iliești, 518
Ioan de Hunedoara, 226, 227,
361, 362, 477
Intre pietri (cheia Crăciunești-
lor), 157
Imri, 460
Ivănuș, 518
Izvoarele, 265
Izvorul Beria, 455
Intregalde, 516, 518

J

- Jeledinți, 400
Jepi (nume de hotar), 153
Jidoștina, 538
Jiețu, 300, 315
Jina, 549, 554
Jiul, 22, 279, 299
— defileul, 318, 319
Jiu de Est, 22, 33, 279, 303
Jiu Coroești, 304

- Jiu Paroșeni, 307
Jiu de Vest, 22, 33, 279
Josani, 126, 205
Juncu de Jos, 183

K

- Kossuth, 176, 180
Kray, 176

L

- La Balușoni, 265
La Comoară, 505
La Costene, 265
La Gug, 504
La Țuroaie, 539
Lacul Iezer, 503
Lancrâm, 524
Landler, 562
Laz, 536
Lăpugiu, 134
— de Jos 134, 135
— de Sus 134, 135
Lăpușnic, 33, 126, 128, 129
Lăsău, 134, 136
Leauț, 187, 191
Leel, 266
Lelese, 126, 230, 234
Leșnic, 126, 127
Limba, 510
Lingina, 17, 331
Lisca, 542
Livadia de Cîmp, 267
— de Coastă, 267

- Prezeni, 304
Roman, 536
Roșea, 16, 295, 300
Rud, 14
Rozna, 125
Rucaciu I., 139
Rudnești, 254, 409
Rudoș, 564
Runca Ampoiței, 499
Runca Cernei, 17, 202, 236
— de Jos, 236, 339
— de Sus, 236, 339
Runca Florilor, 438
Runca Meteșului, 499
Runca Negoiului, 339
Runca Prigoanei, 541
Runcani, 265, 268, 270, 272, 411,
431
— vale 254, 255
Runcu, 161, 164
— de Jos, 145, 161
— de Sus, 161
Runcușara, 145, 161
Runcușeni, 12, 16, 31, 35, 53, 285,
307, 308

M

- Mada, 454, 455
Măceșu, 257
Măciș, 104
Măgureni, 494
Măgura, 14, 115, 146, 153, 247,
253, 265, 505, 511
Măgura Alba, 236
Măgura Băiței, 156, 157, 160
Măgura Crăciuneștilor, 156
Măgura Geomal, 513
Măgura Mamuțului, 492
Măgura Toplița, 100
Măgureni, 407
Măguroaia, 190
Mălăești, 262, 263
Mărinești, 518
Mărtinești, 400
— pîraul 398
Mărtinie, 538
Mățești, 261, 263
Masa Dracului, 539
Masa Jidovului, 539
Meria, 236, 237
Merișor, 272, 276, 277, 278
Merișoru de Munte, 125
Mermezu Văleni, 458
Mesentea, 516
Mesteacăn, 151, 165, 176, 180,
181, 183
Meteș, 492
Micănești, 139, 140
Micești, 491
Micia, 9, 87, 121—123
Miercurea, 31, 46, 547, 548
Mihalț, 512

- Mihăești, 17, 131, 132
 Mihaileni, 176, 177, 179
 Mintia, 120, 121
 Mîndra, 15, 313, 316, 541
 Mlăciile, 265
 Modolești, 518
 Maglea, 104
 Moldărești, 544
 Molivișu, 440
 Moneasa, 17
 Mojiu, 150—151
 Moțul crișan, 169
 Muncelu Cîmpii, 316
 Muncelu Mare, 125, 126, 129
 Muncelu Mic, 98, 125, 205
 Muntele Mare, 180
 Muntele Mic, 125
 Muntii Apuseni, 14, 26, 28, 34, 151
 Muntii Metalici, 14, 137, 153
 Mureș, 19, 20, 23, 26, 34, 45, 125, 127, 132, 135, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 144, 146, 150, 153, 154, 156, 161, 164, 190, 201, 207, 208, 243, 245, 254, 271, 504, 523
 Musariu, 171, 172
- N**
- Naia, 438
 Nalațivad, 327

- Nandru, 7, 83, 203, 204, 205
 Nandru Vale, 205
 Nădăștia, 456, 498
 — de Jos, 251
 — de Sus, 251
 Necrilești, 503, 518
 Negru (virf), 318
 Nevoș, 134, 154
 Nicolae Olăhus, 403
 Nojag, 101
 Nopcea, 138, 139
 Novaci, 542
 Nucșoara, 33, 262, 263, 267
- O**
- Oarda de Jos, 509, 523, 524
 Oarda de Sus, 509
 Oașa, 28
 Oașa Mare, 522
 Oașa Mică, 32, 33, 522, 538
 Obârșia, 33, 191, 194, 198
 Oborocea, 273
 Obreja, 512
 Oci, 188, 190.
 Ocișor, 188
 Ocoliș, 254
 Ocolișu Mare, 257
 Ocolișu Mic, 254
 Ohaba, 129, 134, 264, 560
 Ohaba de sub Piatră, 261, 268
 Ohaba Ponor, 7, 83, 255, 268, 269

- Ohaba Sibișel, 367
 Ohaba Streului, 254
 Oieșdea, 507
 Oiaștie, 30, 35, 42, 48, 49, 53, 55, 58, 272, 395, 401, 406, 442, 537
 Oiaștioara de Jos, 409
 Oiaștioara de Sus, 409
 Oileă, 258, 260
 Orăstie, 155, 157, 158, 160
 Ostrov, 340
- P**
- Padeș, 125, 268
 Padia, 542
 Păia de la Oiaștie, 403
 Pănc, 131
 Pănc Seliște, 131
 Pârîngu, 15, 25, 27, 28, 34, 157, 279, 315, 541
 Pârș, 263, 281
 Pârșeni, 40, 307
 Pârșita, 178
 Pășul Vișcan, 318
 Pășul Chinezul, 444—455
 Pășuni, 124—126, 201, 230, 236, 238
 Pălatiște, 245
 Păltinele, 177
 Păltiniș, 542
 Păpușa-virf, 15, 267, 386
 Păpușa-lac, 386
 Păroasa, 140, 236
 Pătrîngeni, 495
 Păuca, 564
 Păucinești, 361
 Peleaga, 15, 266, 267, 385
 Peșteana, 341
 Peștenița, 342
 Peșteră, 154, 157, 263
 Peștera Biserița, 503
 Peștera Cocoșilor, 185
 Peștera Dracului, 160
 Peștera Feciorului, 456, 457
 Peștera Lotrului, 157
 Peștișul Mare, 126, 203
 Peștișul Mic, 203
 Petac, 203
 Petreni, 246
 Petrești, 140, 532
 Petrila, 16, 35, 281, 295, 298, 299
 Petriș, 260
 Petroasa, 186
 Petros, 272, 273, 281
 Peroșani, 30, 31, 35, 38, 49, 53, 58, 59, 245, 260, 289-294, 295
 Pețelca, 510
 Pianu-pîrău, 21
 Pianu de Jos, 542
 Pianu de Sus, 542
 Piatra Caprii, 495
 Piatra Ceții, 513
 Piatra Corbului, 456, 492

Piatra Craivei, 504
 Piatra Leșului, 301
 Piatra Muntenilor, 269
 Piatra Peștera, 456
 Piatra Roșie, 9, 86, 255, 265,
 272, 301, 411, 413, 431—438,
 537
 Piatra Varului, 494
 Piatra Văcarului, 455
 Piatra Sincoșului, 455
 Pietranul, 364
 Pietrii (deal), 185
 — vîrf 364
 Pietriș, 377
 Pietroasa Albă, 364
 Pietros, 315
 Pișchinți, 443
 Pîcliș, 340, 459, 460
 Pîrăul Sfîinii, 490
 Pîrăul Vocii, 535
 Pîrva, 441
 Plaiuri, 543
 Pleșa, 254
 Pleșa Ardeului, 456
 Pleși, 536
 Pleșu, 205
 Plop, 126, 234
 Plocca, 201
 Poarta Raiului (Canciu Mare),
 438
 Podele, 161
 Podieș, 185

*

Podu Mureș, 511
 Poeni, 343
 Poenița Tomii, 125, 126, 229
 Poenița Voinii, 126, 230, 240
 Poeji-peșteră, 185
 Pogănești, 139
 Poiana (Sibiului), 553
 Poiana Ampoiului, 494
 Poiana Muierii, 316
 Poiana Popii, 422
 Poiana Prelucii, 440
 Poiana Răchitele, 125, 126, 229
 Poiana Rusca, 14, 26, 34, 125,
 129, 131, 137, 207, 243, 260,
 339, 441
 Ponor, 255, 268, 273
 Ponorici, 265, 268, 272
 Popoasca, 235
 Popești, 203, 518
 Porcurea, 160
 Porțile de fier ale Transilva-
 niei, 15, 339, 360
 Poteca Dracului, 537
 Potingani, 183
 Prăvăleni, 188, 190
 Presaca, 564
 Presaca Ampoiului, 494
 Pricaz, 443
 Prigoana, 28
 Prihodiște, 188, 194, 411
 Prislop, 187, 328, 447

Pui, 53, 255, 260, 264, 265, 266,
 267
 Purcăreți, 543

R

Rapoltu Mare, 114
 Rapoșel, 114
 Răcătău, 459
 Răchita, 535, 543
 Răchita (munte), 33, 440, 447
 Răchitova, 333
 Răhău, 544
 Rădulești, 126, 129
 Rea, 340
 Reci, 546
 Renghet, 454
 Reșița, 214
 Retezatul, 15, 25, 26, 28, 29,
 32, 33, 157, 180, 244, 260,
 261, 263, 265, 266, 279, 377—
 394
 Ribar, 185
 Ribîța, 176, 183, 184
 Rișculița, 185, 186, 187
 Rîmeș, 513
 Rîpa, 203
 Rîpele Roșii, 532
 Rîu Alb, 263, 264, 266
 Rîu Bărbat, 264, 265, 281
 Rîu de Mori, 31, 53, 266
 Rîu Mare, 21, 33, 243, 261, 266,
 446

Rîu Mic, 33, 446
 Rîul Ses, 33
 Rîușor, 33
 Romos, 443
 Romoșel, 444
 Rostoveanu, 312
 Roșcani, 17, 126, 131, 132
 Roșia de Secaș, 560
 Roșia Montană, 166, 171
 Roșioara, 489
 Ruda, 172, 202, 230
 Ruda Barza, 166
 Ruda Brad, 17, 161
 Runcu Mare, 17, 126, 234
 Runcu Mic, 125, 126, 205
 Rusca, 14, 27, 29, 125, 236
 Rusca Montană, 237
 Rușchița, 165
 Ruseștii Bulzeștilor, 178
 Ruși, 257
 Rușor, 265
 Ruzii, 273

S

Sargetia, 243
 Sarmizegetusa, 9, 87, 254, 343-359
 Sava Henția, 553
 Săcămaș, 128
 Săcărîmbu, 17, 101, 103, 150,
 165, 166
 Săcel, 367

- Sădișor, 135
 Sălaș, 261
 Sălașul de Jos, 262
 Sălașul de Sus, 262, 263
 Sălcița, 138
 Săliștioara, 153
 Sărăcsău, 46, 459
 Săsciori, 535
 Săulești, 106
 Săvirșin, 139
 Scirna, 440
 Scroafa-Stejărel, 161
 Sebeș, 15, 20, 26, 27, 28, 29,
 30, 31, 32, 33, 34, 35, 41, 50,
 53, 55, 58, 243, 254, 525, 526,
 532, 537, 539
 Sebeșel, 534
 Secășu, 21
 Secătura, 186
 Secășel, 560
 Seliște, 160, 198
 Sfircea, 518
 Sibiușel, 33, 47, 267, 407
 Sibiușelul Nou, 407
 Sibiușelul Vechi, 407
 Sibiu, 523
 Silvaș, 251
 Silvașul de Jos, 328
 Silvașul de Sus, 328
 Simeria, 35, 53, 59, 106, 107,
 110, 143, 207, 243, 245, 322
 Simeria Vechi, 106, 111, 246
 Sincrai, 251
 Singălin, 564
 Sînpetru, 367
 Sîntămăria Orlea, 260, 261, 365,
 366
 Sîntămăria de Piatră, 246, 247
 Sîntandrei, 202
 Sîntimbru, 227
 Sîntimbru Fabrică, 506
 Sîntuhalm, 202
 Sârbi, 144, 145
 Slăvei, 315
 Socet, 229
 Sohodol, 126, 234
 Stârcești, 129
 Stănița, 166, 178
 Stîna din Rîu, 32, 267, 379
 Stînoa Păltineasa, 504
 Stocneasa, 154
 Straja, 318, 511
 Străutu de Sus, 177
 Strei, 16, 21, 26, 33, 34, 243,
 244, 245, 246, 255, 256, 261,
 263, 264, 265, 267, 268, 272,
 273
 Strei Măpă, 257
 Strei Săcel, 253
 Stremț, 47, 513
 Strei Sîngeorgiu, 252, 253
 Stretea, 132
 Strigoanea, 129
 Strungari, 543

- Stupină I., 186
 Sub calea Dealului, 185
 Subcetate, 243, 245, 267, 258,
 260
 Sub Boacăș, 459
 Sub Coasta Buciumului, 203
 Surluc, 279, 304
 Suseni, 368
- S**
- Șard, 46, 491, 509
 Șasa, 263
 Șerel, 265
 Șeret, 504
 Șernat, 439
 Șesuri, 160
 Șeusa, 510
 Șibot, 443, 445, 448
 Șinca, 440
 Șoinuș, 98, 99, 159
 Șpring, 559
 Șteia, 191
 Știubei, 177
 Șugag, 538
 Șura de Mijloc, 167
 Șura Mare de Jos, 156
 Șura de Sus, 157
 Șurianul, 15, 28, 29, 244, 254,
 265, 273, 279, 315, 438, 441
- T**
- Taia, 299
 Tarnița, 178
 Tămășasa, 400
 Tămășești, 17, 138, 140
 Tărtărău, 302, 542
 Tărtăria, 448
 Tărtărăști, 141
 Tălărăștii de Criș, 188
 Tău, 538, 560
 Tăuți, 491
 Tecșești, 518
 Tecuri, 273, 274
 Tei, 134, 136
 Teiuș, 31, 46, 53, 537
 Teliuc, 201, 213, 214
 Teliucu Inferior, 17, 230, 234,
 235
 Teliucu Superior, 230, 231, 235
 Tibru, 505
 Tina, 518
 Tisa, 134, 135, 136, 137, 138
 Tiulești, 191
 Timpa, 245
 Tîrgul de fete, 194, 200
 Tîrgul Nedeie, 439
 Tirnava, 146
 Tirnava de Criș, 16
 Tirnăvița, 146, 198
 Tîrsa, 411
 Tomești, 191
 Tomnatec, 187

- Tomnatecu de Jos, 185
 Tomnatecu de Sus, 185
 Tonea, 536
 Toplița, 211, 236
 Totești, 340
 Totia, 246
 Toțoi, 510
 Trascău, 14
 Trestia, 160
 Trîmpoale, 498
 Turdaș, 8, 84, 396, 398
 Turnaș, 400
 Turnul lui Vece, 260
 Tuștea, 333
- T**
- Tara Hațegului, 260, 281, 321, 376
 Tara moșilor orișeni, 149, 200
 Tărățel, 168
 Tarcu, 125
 Tebea, 16, 145, 151, 181, 190, 195
 Telna, 506, 503
 Ticală, 185
 Tucla, 147
- U**
- Uibărești, 183
 Ulm, 126, 229
 Urciuc, 367
 Unghele, 542

- Ungurei, 46, 559
 Uric, 266, 267, 281
 Uricani, 16, 35, 40, 295, 309, 310, 311
 Uroi, 106, 111—113, 208, 243
 Ursici, 411
 Ursului, 205

V

- Vadu Dobrii, 17, 25, 98, 125, 126, 131, 132, 202, 205, 228, 230, 236, 240, 241
 Vaidei, 443
 Vaideii de Munte, 263, 264
 Valea Ampoței, 490
 Valea Arsului, 172, 173
 Valea Bibarțului, 490
 Valea Bobii, 158
 Valea Bobului, 490
 Valea Brad, 190
 Valea Dîljii, 367
 Valea Dosului, 17, 129, 497, 498
 Valea Feneșului, 490
 Valea Frumoasei, 541
 Valea Galașului, 490
 Valea Gâlzii, 514
 Valea Geoagiului, 512
 Valea Hațegului, 339
 Valea Ighielului, 490
 Valea Lenderului, 535
 Valea Luncoiului, 161, 163
 Valea Lungă, 144, 161, 163
- Valea Lupului, 266
 Valea Mare, 131, 458, 490, 495
 Valea Mare de Criș, 187
 Valea Meșului, 490
 Valea Morii, 160, 172
 Valea Morilor, 490
 Valea Mureșului, 190
 Valea Nandruului, 84
 Valea Pianului, 535
 Valea Rea, 443
 Valea Rîului Bărbat, 265
 Valea Roatei, 205
 Valea Runcului, 230, 231
 Valea Sebeșului, 523, 540
 Valea Scașului, 523
 Valea Singeorgiului, 253
 Valea Streinului, 260, 281
 Valea Taia, 302
 Valea Tonii, 543
 Valea Viltorilor, 490
 Valea Zlaștilor, 229
 Vața de Jos, 188, 190
 Vața de Sus, 188, 190
 Vața Băi, 23, 140, 190, 191
 Vălișoara, 153, 154, 155, 158, 161
 Văratecu, 236
 Vărmaga, 104
 Vețel, 120, 124, 126
 Vica, 17, 143
 Vidra, 177, 187
 Vișerea, 446

- Vingard, 558, 559
 Vințu de Jos, 449
 Visca, 144, 145, 161
 Vilcan, 15, 279, 288, 305, 316—318
 Vilcelele Bune, 258
 Vilcelele Rele, 258
 Virfu Babii, 178, 457
 Virfu Coenetului, 456
 Virfu Dosu, 178
 Virfu Duba, 160
 Virfu Felii, 268
 Virfu Fericelii, 178, 457
 Virfu Lăcustii, 503
 Virfu lui Petru, 15, 244, 254, 265, 273, 315, 438, 441, 541
 Virfu Mare, 263, 266
 Virful Medreii, 494
 Virful Muntisorului, 494
 Virful Păltineasa, 503
 Virful Pirvanului, 229
 Virful Popii, 499
 Virful Rusca, 229
 Virful Runcorău, 503
 Virful Sorilor, 236
 Virful Stinii, 494
 Virful Tonea, 536
 Virful Zăpozii, 535
 Voia, 160, 457
 Voievodul, 302
 Vorța, 144
 Vulcan, 16, 25, 35, 180, 288,

295, 304, 306, 316
 Vulceș, 98, 124, 126
 Vulcoi, 180, 496
 Vurpăr, 459

Z

Zad, 141
 Zam, 22, 46, 137, 138, 140, 141,
 190
 Zamfira, 328

Zănoaga, 33, 386
 Zărand, 14, 125, 149, 157
 Zdrapji, 168, 176
 Zebernic, 459
 Zeburu, 440
 Zeicani, 361
 Zidul cel de Sus (peșteră), 156
 — de Jos (peșteră), 156
 — Zlaști, 229, 230
 Zlatna, 17, 160, 171, 172, 450

LISTA ILUSTRĂȚILOR

	Pag
Deva — vedere generală	65
Deva — parcul orașului și palatul administrativ	70
Cetatea Devei — plan de situație	74
Deva — ruinele cetății	78
Deva — porțile cetății	80
Clădirea „Magna Curia” — scara la etaj	82
Muzeul Deva — vas din comuna primitivă	84
Muzeul Deva — monumente romane	85
Muzeul Deva — statuie feminină	88
Muzeul Deva — Mitras și Diana	89
Împrejurimile Devei — perspectivă, desen, sec. XIX	96
Valea Boholtului	99
Certej — peisaj	102
Cu „brodul” pe Mureș	105
Simeria — parcul dendrologic	109
Simeria — dealul Uroiu	113
Lunca Mureșului — cobani în popas de toamnă	116
Valea Mureșului — peisaj	118
Mintia — castelul, casă de odihnă	121
Muncelu — pădureii la joc	124
Căuc lucrat de pădureni	127
Țara pădurenilor — poartă țărănească	130
Bătrâna — port de pădureancă	133
Lăpugiu de Jos — biserică de lemn	136
Pescuit în apa Mureșului	138
Gurasada — biserica monument istoric	142
Excursie pe Mureș	145
Fete cu tulnice	150

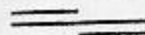
Munții Apuseni — casă din bătrâni	155
Copii din munții Apuseni	159
Brad — vedere generală	162
Brad — direcția Trustului minier	162
Gurabarza — căminul muncitoresc „Gh. Apostol”	174
Muntele Vulcan	179
Tebea — gorunul lui Horia	182
Vața de Jos — clădirea băilor	189
Leauț — rotar lucrând obezi și spițe	192
Dobroț — „butari” lucrând vase din lemn	192
Obirșia — ulcior	193
Cu tulnicul spre „Găina”	196
Muntele Găina — „îrgul de fete”	199
Nandru — unelte ale omului paleolitic	204
Hunedoara — vedere asupra orașului	207
Combinatul siderurgic Hunedoara — furnal	209
Hunedoara — uzina coșo-chimică	212
Hunedoara — vedere asupra Orașului muncitoresc	215
Hunedoara — Casa tehnicianului	217
Castelul Hunedoara	221
Castelul Hunedoara (plan)	225
Ghelar — miniere la locul de muncă	231
Lonca Cernii — gospodărie la munte	237
Portul pădurenilor	239
Valea Streiului — privesiște	244
Timpa — căminul cultural „Dr. Petru Groza”	246
Băile Călan — bazin scobit în piatră	248
Călan — uzinele metalurgice „Victoria”	249
Călan — turnător de la uzinele „Victoria”	270
Strei — biserică monument istoric	256
Subcetate — ruine de fortificație	259
Mălăești — ruine medievale	262

Gioclovina — intrarea în peșteră	270
Peștera de la Tecuci — interior	275
Vedere din bazinul carbonifer	280
Miner din valea Jiului	282
Barancă pe drum de munte	284
Intrarea în peștera Bolii	288
Petroșani — vedere asupra orașului	290
Studentii de la Institutul de mine în laborator	292
Împrejurimile centrelor miniere Petroșani și Petrița	223
Valea Jiului — interior de mină	297
Valea Jiului — construcții noi muncitorești	300
Parîngu — drumul de munte Novaci-Șugag	303
Valea Jiului — realizări noi	305
Lupeni — lecție de istorie asupra trecutului de luptă	307
Lupeni — a minerilor din valea Jiului	309
Lupeni — club muncitoresc	309
Uricani — oraș nou al minerilor	310
Uricani — țărani la joc	311
Cîmpu lui Neag — vedere	312
Parîngu — căldarea Mindra	314
Valea Jiului — pasul Surduc	317
Munții Vilcan (Mutu) — peisaj de iarnă	319
Hățeg — în fund masivul Retezat	325
Prislop — piatra funerară a domniței Zamfira	330
Șarcădin — culesul fructelor	332
Densuș — biserică monument istoric	335
Versantul Retezatului dinspre valea Hățegului	338
Sarmizegetusa — ruine romane	344
Sarmizegetusa — ruine la clădirea Augustalilor	348
Sarmizegetusa — forul coloniei	351
Sarmizegetusa — amfiteatrul roman	353
Sarmizegetusa — amfiteatrul văzută din avion	354

Muzeul Sarmizegetusa — zeul Pan	358
Zeicani — monument comemorativ (1442)	360
Riul Mare — vedere spre Retezat	363
Sintămăria Orlea — biserica monument istoric	365
Tăran din valea Hațegului	368
Ohaba Sibiușel — aspectul unei gospodării vechi	369
Vedere asupra cetății Colț	373
Ciobani din ținutul Hațegului	376
Casa de adăpost Baleia	378
Casa de adăpost Pietrile	380
Casa de adăpost Buta	383
Masivul Retezat — Stîna din Rîu	385
Retezat — lacul Zănoaga	386
Retezat — valea Pietrile	388
Masivul Retezat — lacul Bucura	390
Retezat — stîna de oi	391
Sport de iarnă în masivul Retezat	392
Cabana Gura Apii	393
Retezat — capra neagră	393
Turdaș — unelte neolitice din os	397
Turdaș — ceramică (tigăi) neolitică	399
Turdaș — vas neolitic imitînd forma unei case	400
Turdaș — colibă neolitică (desen pictat)	400
Orăștie — vedere asupra orașului	402
Orăștie — aspect din sec. al XIX-lea	404
Apa Orașului — de la Costești la Orăștie	409
Regiunea așezărilor dacice	412
Costești — înălțimea Cetățuia	414
Planul cetății de la Costești	416
Cetatea de la Costești — ruinele incintei	417
Costești — bastion dacic	418
Cetatea Blidaru — planul general al cetății	421

Unele dacice din fier	424
Grădiște — drum dacic pavat cu lespezi de piatră	427
Grădiște — sanctuarul mare cu coloane	429
Cetatea dacică de la Piatra Roșie-Luncani (plan)	433
Luncani — casă veche țărănească	436
Lacul Șurianu	437
Munții Sebeșului — spre virful lui Petru	440
Vințu de Jos — castelul Martinuzzi	449
Geoagiu Băi — bazin în liber	453
Sărăcsău — obiecte de argint dacice	459
Alba-Iulia — vedere asupra orașului	463
Alba-Iulia — una din porțile cetății (poarta a 2-a)	471
Alba-Iulia — catedrala romano-catolică (mon. ist.)	476
Muzeul Alba — monument epigrafic	480
Muzeul Alba — zeita Nemesis	482
Muzeul Alba — relief mitriac	483
Alba-Iulia — biblioteca Batthyaneum (interior)	485
Alba-Iulia — monumentul Horia	488
Ținutul Alba — tinăr cioban	493
Podgoriile Albei — culesul strugurilor	502
Cheile Intregălzii	515
Floarea de colț la Intregalde	517
Munții Sebeșului — cabana Oașa Mică	523
Pe valea Sebeșului	525
Sebeș — biserica evanghelică, monument istoric	528
Petrești — fabrica de hîrtie	533
Petrești — turn de cetate	534
Munții Sebeșului — cabana Bistra	537
Căpiina — pitorescul rîu al Sebeșului	537
Munții Sebeșului — jilip	539
Oașa — baraj pe apa Sebeșului	540
Valea Frumoasei — la Oașa	541

Cîlnic — cetate feudală	545
Miercurea — centrul comunei	547
Girbova — grup de bărbaji sași în port de sărbătoare	550
Ținutul Sebeș — săsoaică, mireasă	551
Poiana — corul Căminului cultural	553
Poiana — solistă a Căminului cultural	555
Fluierașii din Jina	556
Boz — biserica fortificată (monument istoric)	561

CUPRINSUL

Cuvînt de însoțire	7
I. Privire generală	5
1. Poziția geografică	5
2. Privire istorică	5
3. Relieful	14
4. Formații geologice, zăcăminte minerale	15
5. Clima	18
6. Apele	19
7. Solul, flora și fauna	23
8. Vinat și pescuit	30
9. Populația	33
10. Industria	37
11. Comerțul	42
12. Agricultură	45
13. Organizare, împărțire administrativă	49
14. Învățămînt și cultură	55
II. Deva	61
Orașul Deva	63
Cetatea Devei	67
Castelul Bethien	81
Muzeul regional	83
Cartierele Devei	91
III. Împrejurimile Devei	95
1. „După dealurile Devei”	95
2. Pe pirăul Bohoitului	98

3. Valea Certejului și muntii Săcărtmbului	100
4. De la Deva la Chimindia și Vărmaga	104
5. Simeria și Uroiu	106
6. De la Uroiu spre valea Geoagiului	114
V. Valea Mureșului de la Deva la Zam	117
1. Generalități	117
<i>A. Versantul stîng al văii Mureșului, de la Deva la Zam</i>	<i>119</i>
2. Mintia, Filimon Sirbu, așezarea romană Micia	119
3. Pe pîrăul Vetelului la Vadul Dobrii	123
4. Poarta de la Brănișca și Leșnicu	126
5. Pe riul Dobrii	128
6. Valea Lăpugiuului și granița Banatului	132
<i>B. Versantul drept al văii Mureșului, de la Zam la Deva</i>	<i>137</i>
7. Zam și văile Zamului	137
8. Gurasada și peșterile de la Boiu	141
9. Ilia și valea Sirbilor	144
10. Brănișca și împrejurimile	146
V. Zărandul sau „fara moșilor crișeni”	149
1. Generalități	149
2. Văile Căinelului sau poarta munților Metalici	152
3. Cheile și peșterile de la Crăciunești	155
4. Băița	157
5. Pe valea Luncoiului	161
6. Brad	163
7. Pe Criș în sus, Gurabarza și Criscior	168
8. Curechju și Mihăileni	175
9. Prin Blăjeni spre izvoarele Crișului	177
10. Pe valea Stăniței și a „După Pietrii”	178
11. Defileul Buceșului și muntele Vulcan	179

12. Locuri istorice: Mesteacău, Tebea și Crișan	180
13. Prin valea Bulzeștilor	183
14. Baia de Criș și valea Rîșculiței	185
15. Băile Vața de Jos și împrejurimile	188
16. Valea Obirșiei și Tirnava de Criș	191
17. Muntele Găina și „Tirgul de fete”	194
VI. Valea Cernei și ținutul „pădurenilor”	201
1. Valea Cernei	201
2. Pe pîrăul Peștișului	203
3. Hunedoara	206
4. Valea Zlaștilor	229
5. Valea Runcului	230
6. Valea de sus a Cernei, „pădureni”	234
VII. Valea Streiului	243
1. Generalități	243
<i>A. Valea de jos a Streiului</i>	<i>245</i>
2. De la Simeria la Călan	245
3. Călan	247
4. Pe valea Singeorgiuului	251
5. Pe valea Luncanilor	254
6. De la Călan la Hațeg	255
7. Defileul Streiului la Subcetate	258
<i>B. Valea de sus a Streiului</i>	<i>260</i>
8. De la Subcetate la Ohaba de sub Piatră	260
9. Pîrăul Sălașului și al Măteștilor	261
10. De la Băești pe Riul Alb	263
11. Pui și valea Riului Bărbat	264
12. De la Livadia la Ohaba Ponor și Cioclovina	267
13. De la Bar spre izvoarele Streiului	272
14. Pîrăul Crivadiei și al Merișorului	275

VIII. Valea Jiului	276
1. Generalități	279
2. Pasul Bănița și dealul Babii	286
3. Petroșani	289
4. Minele de cărbuni	294
5. Pe Jiul de Est	299
6. Pe Jiul de Vest	303
7. Munții Paring	312
8. Munții Vilcan	316
9. Defileul Jiului	318
IX. Țara Hațegului	321
1. Generalități	321
2. Hațeg	324
3. Silvaș și mănăstirea Prislop	327
4. Pe valea Fărcădinului	331
5. Valea Hațegului spre Sarmizegetusa	339
6. Sarmizegetusa (Capitala Daciei romane)	343
7. Porțile de Fier Transilvane	360
8. Pe valea Rîului Mare	364
X. Masivul Retezat	377
XI. Ținutul Orăștiei, cetățile dacice din munții Sebeșului, de la Șibot spre Alba-Iulia	395
1. Din Deva spre Orăștie	395
2. Orăștie	401
3. Valea Sibișelului	406
4. Pe valea Orașului la cetățile dacice	408
5. Prin munții Sebeșului (Godeanu, Șurian și virful lui-Petru)	436
6. Câmpul Pîinii	442

7. Valea Cugirului	445
8. De la Șibot la Alba-Iulia	448
XII. Valea Geoagiului și versantul drept al Mureșului pînă la Alba-Iulia	451
1. Geoagiu și Geoagiu Băi	451
2. Pe văile Bozeșului	454
3. Versantul drept al Mureșului de la Geoagiu la Alba-Iulia	458
XIII. Alba-Iulia și împrejurimile	461
1. Orașul Alba-Iulia	461
2. Valea Ampoiului (De la Alba-Iulia la Zlatna)	489
3. De la Zlatna spre valea Dosului și Almașu Mare	498
4. Pe valea Ampoiței	499
5. Podgoriile Albei	500
6. Partea dreaptă a Mureșului de la Alba-Iulia la Teiuș	505
7. Partea stîngă a Mureșului de la Alba-Iulia la Teiuș	509
8. Terasele și dealurile din stînga Mureșului	510
9. Pe Tirnava	511
10. Valea Geoagiului sau a Teiușului	512
11. Valea Gălzii	514
XIV. Ținutul Sebeșului	519
1. Generalități	519
2. Pe valea Sebeșului	522
3. Valea Pianului	542
A. La sud de riul Secaș	543
4. De la Sebeș la Răhău și pe valea Cilnicului	543
5. Miercurea și Gîrbova	547
6. De la Miercurea la Jina	552

<i>B. La nord de riul Secaş și de șoseaua națională Sebeș-Sibiu</i> 556
7. Pe valea Slatinei 556
8. Partea de nord-est a raionului Sebeș 558
9. Apoldu de Sus, Apoldu de Jos și ultimele așezări din partea de est a raionului Sebeș 562

